Kadın Çalışmaları

Nereden Başlasam

Editörler: F. Belgin Özaydınlı, Funda Dağ

Görsel: Seneca Falls Kadın Hakları Konvansiyonu (1848)

Cilt 1
2025

ÇİZGİ e-Kitap

KADIN ÇALIŞMALARI
NEREDEN BAŞLASAM

EDİTÖRLER

F. Belgin ÖZAYDINLI
Funda DAĞ

ÇİZGİ
KİTABEVİ

BÖLÜM YAZARLARI

Osman Nejat AKFIRAT
Canan ALDIRMAZ
Çiğdem ÇAĞLAYAN
Funda DAĞ
Derya DEMİRDİZEN ÇEVİK
Gülten DURSUN
Dilşah Buşra KARTAL
Duygu KOÇAK DİKER
F.Belgin ÖZAYDINLI
Cemile TURGUT
Yıldız ÖZTAN ULUSOY

Soyadı gözetilerek sıralanmıştır.

Bu kitapta yer alan her bölümün tüm sorumluluğu (görseller, tablolar, çizelgeler, çizimler, grafikler, direkt alıntılar, etik/kurum izni vb.) yazarlara aittir.

Herhangi hukuki bir olumsuzlukta Çizgi Kitabevi Yayınları ve kitap editörü hiçbir konuda bir yükümlülük ve hukuki sorumluluğu kabul etmez, hukuki yükümlülük altına alınamaz. Her türlü hukuki yükümlülük ve sorumluluk ilgili bölüm yazar(lar)ına aittir.

Çok bölümlü/yazarlı olan bu kitap maddi bir değer ile alınıp satılamaz. Kitapta yer alan bilgiler alıntı yapılmak ve ilgili alıntıya atıf yapılmak koşulu ile kaynak gösterilmek üzere bilimsel ya da ilgili araştırmacılar tarafından kullanılabilir.

Çizgi Kitabevi Yayınları (e-kitap)

©Çizgi Kitabevi
Aralık 2025

ISBN: 978-625-396-727-7
Yayıncı Sertifika No: 52493

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) –
EDİTÖRLER
ÖZAYDINLI, F. Belgin | DAĞ, Funda
KADIN ÇALIŞMALARI
NEREDEN BAŞLASAM

Kapak Tasarım: Esra Özaydınlı
ozaydinliesra@gmail.com

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah.	Konevi Mh.	Siyavuşpaşa Mh.
M. Muzaffer Cad. No:41/1	Larende Cad. No:20/A	Gül Sk. No: 15 B
Meram/**Konya**	Meram/**Konya**	Bahçelievler/**İstanbul**
(0332) 353 62 65	(0332) 353 62 66	(0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com
/ cizgikitabevi

"Bu kitaptaki kapak görseli,
kadın hareketinin tarihsel olarak ilk örgütlü hak mücadelesi örneklerinden biri olan
Seneca Falls Konvansiyonu'na (1848) gönderme yapmaktadır."

TEŞEKKÜR

Bu kitabın hazırlanma sürecinde, KOÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'nın kuruluşunda öncü rol oynayan ve alanın kurumsal gelişimine değerli katkılar sunan Prof. Dr. Nuray SUNGUR'a içtenlikle teşekkür ederiz. Açtığı yol ve oluşturduğu birikim, bu çalışmanın şekillenmesinde önemli bir dayanak noktası olmuştur.

ACKNOWLEDGEMENTS

During the preparation of this book, we extend our sincere gratitude to Prof. Dr. Nuray SUNGUR, whose pioneering role in the establishment of the Department of Women's Studies at the KOÜ Institute of Social Sciences and whose significant contributions to the institutional development of the field have been invaluable. The intellectual foundation she laid and the path she charted have served as a crucial point of reference in shaping this work.

ÖNSÖZ

“Nereden Başlasam” başlığı ilk kez Mirgün Cabas ve Can Kozanoğlu’nun aynı başlıklı podcast serisinde karşıma çıktığında, içeriği kadar çağrıştırdığı duygu da ilgimi çekmişti: bir alanın, bir düşüncenin ya da bir hayatın eşiğinde durup nereden başlayacağını bilememe hâli. Kadın çalışmaları alanı da çoğu kişi için tam olarak böyle bir başlangıç noktasıdır -geniş, çok katmanlı ve zaman zaman göz korkutucu bir alan.

Kadınların yaşam deneyimleri, her dönemde toplumsal düzenin hem en görünmez hem de en belirleyici katmanını oluşturmuştur. Kadın Çalışmaları alanı, bu görünmezliği görünür kılmanın, eşitsizliklerin kökenlerini anlamanın ve dönüşüm için ortak bir dil üretmenin disiplinidir. Başlıktaki “Nereden Başlasam” ifadesi bir yandan davet, bir yandan da itiraf niteliğinde: çünkü bu alan tek bir tanıma ya da yönteme sığamayacak kadar geniş bir çerçeveye sahiptir. Bu nedenle elinizdeki bu kitap, bir sonuçtan çok, bir başlangıç noktası olarak düşünüldü.

Kitabın amacı yalnızca bilgi sunmak değil; düşünen, tartışan ve harekete geçen bir topluluk oluşturmaktır. Bu nedenle bölümler hem akademisyenler hem de bu alana yeni yönelen okuyucular için rehber niteliğinde tasarlandı. Özellikle Ek Kaynaklar bölümü, okuyucuyu kadın çalışmaları literatürüyle birlikte kültürel üretim alanlarına- sanata, medyaya ve popüler kültüre-yönlendirmeyi amaçlıyor.

Kitapta kadın deneyiminin farklı görünümlerine odaklanıldı: kimliğin psiko-sosyal inşası, eğitimde fırsat eşitsizlikleri, sporda temsiliyet, dijitalleşmenin getirdiği yeni kimlik biçimleri, feminist kuramlar, şiddetle mücadele, yaşlanmanın toplumsal anlamı, emeğin görünmezliği, sağlıkta yaşanan sorunlar ve hukuki haklar. Bu ciltle başlayan yolculuğun ilerleyen yıllarda kadın liderliği, yükseköğretimde kadın, mekânın cinsiyeti gibi başlıklarla sürmesini planlıyoruz. Çünkü, Kadın çalışmaları “bitirilen” değil, sürekli yeniden düşünülen bir alandır; her kuşak, her araştırma, her soru bu hikâyeye yeni bir katman ekler.

Bu kitabı mümkün kılan, yalnızca kaleme alınan metinler değil, o metinlerin ardındaki düşünme emeğidir. Farklı alanlardan kadınların seslerini, deneyimlerini ve bilgisini bir araya getiren bütün yazarlarımıza içtenlikle teşekkür ediyoruz. Bölümler arasındaki çeşitlilik, alanın disiplinler arası zenginliğini açık biçimde yansıtıyor. Ayrıca, bu kitabın hazırlık ve yayın sürecine katkı sunan herkese teşekkür ediyoruz.

Kadın çalışmaları yalnızca akademik bir uğraş değil; aynı zamanda bir farkındalık biçimi, bir toplumsal sorumluluk çağrısıdır. Dilerim, bu kitap, bu alana yıllardır emek verenler kadar “Nereden başlamalıyım?” diyen herkes için bir durak, bir pusula, bir dayanışma zemini olur.

Kadınların sözünü birlikte çoğaltmak dileğiyle.

Prof.Dr. F. Belgin Özaydınlı

KOÜ SBE Kadın Çalışmaları ABD Başkanı

PREFACE

When I first encountered the phrase “Where Should I Begin?” in the podcast series of the same name by Mirgün Cabas and Can Kozanoğlu, it struck me not only because of its content but because of the feeling it evokes: standing on the threshold of a field, an idea, or even a life, unsure of where to start. For many, the field of Women’s Studies begins exactly in this place—broad, layered, and at times overwhelming.

Women’s life experiences have always constituted both the most invisible and the most formative strata of social life. Women’s Studies is the discipline through which this invisibility is made visible, the roots of inequality are examined, and a shared language for transformation is created. The expression “Where Should I Begin?” is therefore both an invitation and an admission: this discipline cannot be contained within a single definition or method. For this reason, this book is conceived not as an endpoint but as a point of departure.

The aim of this book is not merely to present information but to cultivate a community that thinks, questions, and takes action. Accordingly, the chapters are designed as guides for both academics and readers newly entering the field. In particular, the “Additional Sources” sections aim to direct readers not only toward the Women’s Studies literature but also toward broader cultural production—art, media, and popular culture.

This volume focuses on diverse dimensions of women’s experiences: the psycho-social construction of identity, educational inequalities, representation in sports, new identity formations shaped by digitalization, feminist theories, struggles against violence, the social meaning of aging, invisible labor, health-related issues, and legal rights. We plan to continue this journey in future volumes with themes such as women’s leadership, women in higher education, and the gendered nature of space. Women’s Studies is never a field that is “completed”; every generation, every study, and every question adds a new layer to its story.

What has made this book possible is not only the chapters themselves but also the intellectual labor behind them. We extend our sincere gratitude to all contributing authors whose voices, insights, and expertise from different fields have enriched this work. The diversity among the chapters clearly reflects the interdisciplinary character of the field. We also thank everyone who contributed to the preparation and publication process of this book.

Women’s Studies is not merely an academic pursuit; it is also a mode of awareness and a call for social responsibility. I hope this book becomes a resting point, a compass, and a ground of solidarity both for those who have long contributed to the field and for those asking, “Where should I begin?”

With the hope of amplifying women’s voices, together.

Prof. Dr. F. Belgin Özaydınlı

Chair of the Women’s Studies Department, KOU ISS

BU KİTAP HAKKINDA

Nereden Başlasam: Kadın Çalışmalarına Giriş, kadın deneyiminin çok boyutlu yapısını disiplinler arası bir perspektifle ele alan kapsamlı bir başvuru kaynağıdır. Akademisyenler ve alana yeni adım atanlar için bir rehber olarak tasarlanmıştır.

Kitap, kimliğin toplumsal inşası ve feminist teorilerin tarihsel gelişimi ile kavramsal bir temel oluşturduktan sonra, kadınların toplumsal yaşamın farklı alanlarındaki deneyimlerine odaklanır: eğitimde yaşanan eşitsizlikler, medeni hukuk çerçevesinde yasal haklar, kadına yönelik şiddetin sessizlikten tanıklığa dönüşen mücadelesi, dijitalleşmenin kadın kimliği üzerindeki etkileri, küresel ekonomide kadın emeği ve kalkınma süreçlerinde kesişen kimlikler ve roller. Ayrıca yaşlanmanın görünmezlikten direnişe evrilme süreci, sporda kadın temsili ve kadın sağlığında biyolojik ve sosyal belirleyicilerin iç içe geçtiği karmaşık yapı ele alınmaktadır.

Her bölüm, bilimsel derinliği erişilebilir bir dille birleştiren standart bir yapıya (*5–10 anahtar kavram (kısa açıklamalarıyla), ana metin, düşünme ve tartışma soruları, Görsel veya yazılı ek kaynaklar (kitap, film, belgesel, podcast)*) sahiptir.

Bölümlere Genel Bakış

Birinci Bölüm: Kimliğin Psikososyal İnşası - Toplumsal Cinsiyet, Benlik ve Kültürel Bağlam

Bu bölümde, kimliğin bireysel bir özellikten ziyade, toplumsal ilişkiler, kültürel normlar ve psikososyal süreçlerin kesişiminde biçimlenen çok boyutlu bir inşa süreci olduğu ortaya konmaktadır. Kimlik gelişimi, bireyin yaşamı boyunca aile, akran grupları, eğitim kurumları, medya ve dijital platformlarla kurduğu etkileşimler içinde sürekli olarak yeniden tanımlanır.

Bölümde psikodinamik, bilişsel, sosyal öğrenme, feminist ve kültürel psikoloji yaklaşımları bir arada ele alınarak, toplumsal cinsiyet kimliğinin nasıl biçimlendiği, bireysel özerklik ile ilişkisel bağlılık arasındaki denge açısından değerlendirilmiştir. Öz-yeterlik, sosyal destek, psikolojik dayanıklılık ve aidiyet duygusu gibi temel psikososyal kaynakların kimlik bütünlüğünün oluşumu ve sürdürülmesi üzerindeki belirleyici etkileri ele alınmaktadır.

Kültürel düzlemde Markus ve Kitayama'nın bireycilik–toplulukçuluk modeli ile Kağıtçıbaşı'nın 'özerk-ilişkisel benlik' kuramsal çerçevesi, Türkiye'de modernleşme süreçleri ile geleneksel yapılar arasındaki etkileşimin kimlik oluşumlarını nasıl biçimlendirdiğini açıklamak üzere kullanılmaktadır. Buna ek olarak, dijital kültür ve sosyal medya ortamlarının kimlik sunumlarını dönüştüren yeni performatif pratikler ortaya çıkardığı; toplumsal cinsiyet rollerinin bu dijital alanlarda hem yeniden üretildiği hem de müzakere edildiği tartışılmaktadır.

Sonuç olarak kimlik, bireysel, kültürel ve dijital bağlamların etkileşimi içerisinde eşzamanlı biçimde yapılandırılan, anlamlandırılan ve sürekli olarak yeniden kurulan dinamik bir toplumsal oluşum olarak kavramsallaştırılmaktadır.

İkinci Bölüm: Feminist Teorilerin İzinde - Tarihsel ve Kavramsal Gelişim

Bu bölüm, feminist teorilerin tarihsel gelişimini ve kavramsal katkılarını anlamak üzere tasarlanmıştır. Odağında, feminist teorilerin ortaya çıkışını şekillendiren temel tartışma eksenlerinin neler olduğu ve

bu teorilerin kavramsal dönüşümünde etkili olan politik kırılma noktalarının neler olduğu soruları yer alır.

Feminist teoriler bir kitap bölümüne sığmayacak kadar geniş kapsamlı olduğundan, bu bölümde genel çerçeve ve temel kavramlara odaklanılmıştır. Bu amaçla, temsil kapasitesi güçlü ve kapsayıcı metinler seçilerek temel başlıklar üzerinden tartışmalar yürütülmüştür. Bölüm, tarihsel sürekliliği gösterebilmek için önce dalga anlatısını takip etmekte, ardından bu anlatının sınırlarını sorgulayarak belirli feminist teorilere yönelmektedir.

Özellikle, feminist teoriye eklemlenen postkolonyal feminizm, queer teori ve kesişimsellik gibi güncel kavramlar ve teoriler ele alınmıştır. Sonuç olarak, feminist teorideki öznelerin Batı-merkezci odak noktasından nasıl daha kapsayıcı ve çeşitli hale geldiği tartışılmıştır. Bu yapı sayesinde, alanın esas tartışma odakları ve kavramları genel bir çerçevede sunulmuştur.

Üçüncü Bölüm: Kadın ve Eğitim - Erişim, Eşitlik ve Güçlenme

Kadınların eğitimi, yalnızca okula erişimden ibaret değildir; sosyo-ekonomik koşullar, kültürel normlar, güvenlik ve kesişimsel eşitsizlikler tarafından biçimlenen çok katmanlı bir süreçtir.

Bu bölümde, kız çocuklarının eğitime erişimini belirleyen yapısal engeller küresel ve Türkiye verileriyle analiz edilmekte; eğitim ortamlarında müfredat, ders kitapları, öğretmen tutumları ve akran ilişkilerinin toplumsal cinsiyet eşitliğini nasıl yeniden ürettiği incelenmektedir. Ayrıca feminist pedagojinin kuramsal temelleri ve sınıf içi uygulama örnekleri sunularak, Türkiye'de feminist pedagojinin kurumsal düzeyde yerleşmesi için gerekli koşullar tartışılmaktadır.

Bölüm, kadınların eğitim yoluyla güçlenmesini "erişim, katılım kalitesi ve temsil" eksenlerinde ele alarak bütüncül bir çerçeve önermektedir.

Dördüncü Bölüm: Medeni Hukukta Cinsiyet Eşitliği Sorunsalı - Kadına Yönelik Ayrımcı Hükümler Üzerine Bir Değerlendirme

Kadın haklarının hukuki zeminde tanınması ve korunması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin kurumsallaşması bakımından temel bir öneme sahiptir. Türkiye'de kadınların medeni haklar açısından yaşadığı dönüşüm, hukuk sisteminin modernleşme ve çağdaş normlara uyum süreciyle doğrudan ilgilidir.

1926 tarihli 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi ile kadınlara medeni haklar tanınmış, 2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu ile bu haklar eşitlikçi bir temele kavuşturulmuştur. Bölümün ilk kısmında Türk hukukundaki bu gelişmelere yer verilmektedir.

Türk hukukunda kadın haklarına ilişkin çerçeve genel olarak 1982 Anayasası'nın kanun önünde eşitlik ilkesini düzenleyen 10. maddesi, Anayasa'nın 41. maddesindeki ailenin eşler arasındaki eşitliğe dayanacağı hükmü ve 2001 tarihli Türk Medeni Kanunu ile çizilmiştir. Bu normatif çerçeve, kadın ve erkek arasında hukuki anlamda eşitliği sağlamayı ve aile içi ilişkilerde cinsiyet temelli ayrımcılığın önüne geçmeyi amaçlamaktadır.

Ne var ki kabulünün üzerinden neredeyse bir asır geçmiş olan Türk Medeni Kanunu, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından hala bazı tartışmalı hükümlere sahiptir. Bölümün ikinci kısmında bu hükümlere ve hükümlerin kadın hakları bakımından doğurduğu sonuçlara yer verilmektedir.

Beşinci Bölüm: Kadın ve Şiddet - Sessizlikten Tanıklığa

Bu bölümde, kadına yönelik şiddetin toplumsal cinsiyet temelli nedenleri açıklanmakta ve Türkiye'deki duruma yönelik bir bakış açısı sunulmaktadır. Kadına yönelik şiddet yalnızca fiziksel değil; psikolojik, ekonomik, cinsel ve dijital alanlarda da kendini gösteren derin bir toplumsal sorundur.

Bölüm, kadınların yaşamlarında farklı biçimlerde karşılaştıkları şiddet olgusunu farklı yönleriyle ele almaktadır. Şiddetin toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle olan ilişkisi merkeze alınarak, ataerkil normların şiddeti nasıl meşrulaştırdığı ve yeniden ürettiği tartışılmaktadır. Ayrıca, şiddetin çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi yaşam evrelerinde farklı formlarda ortaya çıkabileceği; kırılgan gruplar üzerindeki etkilerinin daha yıkıcı olabileceği vurgulanmaktadır.

Bölüm, hem bireysel hem de kurumsal düzeyde müdahale mekanizmalarının önemini ele almakta; hukuki, psikolojik ve sosyal destek sistemlerine yönelik öneriler sunmaktadır. Son olarak, medyanın ve dijital mecraların şiddetin görünürlüğü ve yeniden üretimi üzerindeki etkilerine de yer verilmiştir.

Altıncı Bölüm: Dijitalleşme ve Kadın

Dijitalleşme, yalnızca teknik bir ilerleme değil; aynı zamanda toplumsal, kültürel ve siyasal ilişkileri yeniden biçimlendiren çok boyutlu bir dönüşüm olarak değerlendirilmelidir. Bu bölüm, dijitalleşmenin toplumsal dönüşümdeki rolünü ve bu sürecin toplumsal cinsiyet araştırmaları içindeki konumunu kadınlar açısından bütüncül bir çerçevede ele almayı amaçlamaktadır.

Dijitalleşme kadınlar açısından eşzamanlı olarak hem aktivizm ve görünürlük gibi güçlenme alanları oluşturan hem de şiddet, emek sömürüsü, algoritmik yanlılık gibi eşitsizlik potansiyelini barındıran çift yönlü bir alandır. Bu bölümde; kadınların teknolojiye erişimi, kullanım biçimleri ve dijital ortamlardaki temsili incelenerek, bu karmaşık ilişkinin yapısı ortaya konmaktadır. Bu çerçevede dijitalleşmenin kadın yaşamında neden olduğu eşitsizlikleri ve güçlenme alanlarını görünür kılmanın yanı sıra, bu konularda okuma ve araştırma yapmayı isteyen okuyucular için yol gösterici olmayı hedeflemektedir.

Bölüm üç temel konu altında yapılandırılmıştır. İlk olarak, teknoloji ve toplumsal dönüşüm arasındaki tarihsel süreklilik, günümüzde dijitalleşmenin dönüştürücü gücü ve kadınların teknolojiyle ilişkisini şekillendiren yapısal engeller, dijital cinsiyet uçurumu ve teknoloji aracılı şiddet gibi sorunlar analiz edilmektedir. İkinci olarak, feminist kuramların sunduğu perspektifle dijitalleşmenin kadınlar için güçlendirici bir alan olup olamayacağı tartışılmaktadır. Üçüncü olarak ise, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin hem teknolojinin tasarımında hem de kullanım pratiklerinde belirleyici olması farkındalığıyla; güncel teknolojik gelişmelerin kadınlar açısından potansiyel yararları ile eşzamanlı işleyen yanlılık, gizlilik, eşitsizlik ve emek dönüşümü riskleri eğitim, sağlık, hizmet ve insan kaynakları gibi farklı alanlardan araştırmaların ampirik (veriye dayalı) bulgular çerçevesinde tartışılmaktadır.

Bu bölüm, dijital vatandaşlık, dijital aktivizm ve teknolojik okuryazarlık gibi kavramların feminist bir çerçevede yeniden yorumlanmasına katkı sağlamaktadır. Kadınların dijitalleşme sürecinde aktif özne olarak güçlenmesi, hem toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi hem de daha demokratik ve kapsayıcı bir dijital toplumun inşası açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu çerçevede bölümün sunduğu kapsamın, toplumsal cinsiyet bağlamında ve özellikle kadınlar açısından, dijital dönüşümle oluşan fırsat ve risklerin birlikte değerlendirilmesine ve yeni araştırma gündemlerinin belirlenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yedinci Bölüm: Küresel Ekonomide Kadın Emeği ve Ekonomik Kalkınma - Kesişen Kimlikler ve Roller

Bu bölüm, küresel ekonomide kadın emeği ve kadınların iş bulma ve eşit ücret kazanma konusunda erkeklerden daha fazla zorlukla karşı karşıya kalmasıyla birlikte kesişen kimliklerini ve rollerini

tartışmayı amaçlamaktadır. Kadınların kesişen kimlik ve rolleri, farklı yaşlardaki kadınlardan cinsel yönelim ve kimliklere, coğrafi konumlara, sosyal sınıflara, politik ve manevi inançlara, yeteneklere, göçmenlik statüsüne ve çocuklu ve çocuksuz kadınlara kadar birçok alanı kapsamaktadır. Bu kesişen kimlik rollerinin dikkate alınması, kadınların karşı karşıya kaldıkları ayrımcılıkların daha kapsamlı anlaşılmasını sağlayacaktır.

İşgücü piyasaları toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin en belirgin olduğu alanlardan biridir. Ana akım literatürde küresel ekonomide çalışan kadınların kimliklerinin yetersiz temsil edilmesi, heteronormatif düzene uygun ikili bilgi üreten veri tabanları, çoklu baskılar nedeniyle görünmez kılınan kadınların seslerini açığa çıkaran soruları sormamızı ve yeni temsil yolları bulmamızı zorunlu kılmaktadır. Ataerkillik, eşit işe eşit olmayan ücretler, eğitim eşitsizlikleri ve fırsatlara erişim gibi türlü engeller kadınların karşılaştıkları en temel zorluklar arasındadır.

Bu bölüm, küresel üretimin toplumsal cinsiyet yönüne odaklanarak, ana akım kalkınma teorilerinin eril önyargısına eleştiri getirmektedir. Kadınların kalkınmadaki rolü ve kadınların statüsünü iyileştirme kaygıları, Ester Boserup'un çığır açan Kadının Ekonomik Kalkınmadaki Rolü'nü yayınladığı 1970'ten bu yana feminist akademisyenlerin araştırma ve teorik düşünceler üretmelerinin merkezindedir. Feminist bir ekonomi politik yaklaşım, ataerkil çerçevede şekillenen yapısal koşulların yanı sıra toplumsal cinsiyete dayalı güç dinamiklerinin kadınların başlıca dezavantajını ve cinsiyete dayalı eşitsizlikleri nasıl şekillendirdiğini incelemektedir.

Bu bağlamda bölüm, cinsiyet, etnik köken ve sınıf arasındaki ilişkileri de dahil ederek, kadın emeğinin görünürlük ve görünmezlik koşulları altında özgünlüklerini nasıl öznel olarak müzakere ettiklerini kesişimsel görünmezlik kavramsal çerçevesini de ele alarak açıklamaktadır.

Sekizinci Kadın Sağlığı ve Sağlık Hizmetlerine Erişim

Kadın sağlığı yalnızca biyolojik özelliklerle açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgudur. Cinsiyet (sex) biyolojik yapıyı, toplumsal cinsiyet (gender) ise sosyal roller, kültürel normlar ve güç ilişkilerini tanımlar. Bu iki kavramın etkileşimi, kadınların yaşam döngüsü boyunca sağlık deneyimlerini belirler. Toplumsal cinsiyete dayalı yapısal eşitsizlikler – eğitim, gelir, istihdam, bakım yükü ve sağlık hizmetine erişim farklılıkları – kadınların sağlık sonuçlarını olumsuz etkiler. Bu bölümde, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının sağlık alanında nasıl kavramsallaştırıldığı, kadın sağlığında biyolojik ve sosyal belirleyicilerin nasıl iç içe geçtiği, eşitsizliklerin yapısal kaynakları ve çözüm için gerekli bütüncül yaklaşımlar tartışılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün önerdiği toplumsal cinsiyet analizi çerçevesinden hareketle kadın ve erkek grupları arasındaki, cinsiyet veya toplumsal cinsiyetle ilişkili risk faktörleri, sağlık sorunlarına maruz kalma ve hastalık belirtileri, hastalıkların şiddeti ve sıklığı, sağlık arama davranışları, sağlık hizmeti ortamlarındaki bakıma erişim ve deneyimler ile sağlık sorunlarının sonuçları ve etkisi açısından farklılıkları sistematik olarak ele alınmıştır. Kadın sağlığında kalıcı ilerleme, hem biyolojik hem de sosyal etkenleri eş zamanlı olarak dikkate alan, adalet temelli bir sağlık politikasıyla mümkündür.

Bu bölümün amacı halk sağlığı bakış açısıyla, kadın sağlığını etkileyen biyolojik ve toplumsal cinsiyet özelliklerini tanımlamak, bu iki kavramın kadın sağlığını nasıl etkilediğini, cinsiyete dayalı sağlık riskleri ve sağlık durumundaki eşitsizlikleri ortaya koymaktır. Ayrıca ülkemizde ve dünyada kadın sağlığının durumu hakkında bilgi verilerek, kadın sağlığını geliştirecek ve eşitsizlikleri azaltacak öneriler tartışılmaktadır.

Dokuzuncu Bölüm: Yaşlanma ve Kadın - Görünmezlikten Direnişe

Bu bölümde kadınlar açısından yaşlanma sürecinin toplumsal cinsiyet bağlamında nasıl deneyimlendiği ele alınmaktadır. Yaşlılık, yalnızca biyolojik değil aynı zamanda psikososyal ve kültürel boyutları olan çok katmanlı bir süreçtir.

Kadınlar, yaşlanma dönemlerinde hem yaşçılıkla (ageism) hem de cinsiyetçilikle (sexism) karşı karşıya kalarak çifte ayrımcılık yaşamaktadır. Bu durum, onların toplumsal yaşama katılımını kısıtlamakta, görünürlüklerini azaltmakta ve temsil sorunlarını derinleştirmektedir.

Bölümde gelişim psikolojisi kuramları ile yaşlılığın bireysel ve toplumsal anlamı açıklanmakta, ardından yaşlı kadınların kimlik inşası, bakım emeği, toplumsal rolleri ve direniş biçimleri ele alınmaktadır. Medyada, gündelik yaşamda ve sosyal politikalarda yaşlı kadınların nasıl temsil edildiği irdelenmekte; yaşlı kadınların karşılaştığı ayrımcılıklara karşı geliştirdikleri özneleşme stratejileri tartışılmaktadır. Ayrıca yaşlılık sürecinin farklı sosyo-ekonomik, kültürel ve etnik gruplar bağlamında nasıl çeşitlendiğine de değinilmektedir.

Bölümün amacı, yaşlı kadınların görmezden gelinen deneyimlerini görünür kılmak ve toplumsal cinsiyet ekseninde yaşlanmayı yeniden düşünmeyi teşvik etmektir.

Onuncu Bölüm: Sporda Kadın Temsili

Kadın, yüzyıllardır bilimde, sanatta ve toplumsal yaşamda varoluş mücadelesi verirken, spor alanları da bu mücadelenin önemli bir sahnesi olmuştur. Kadının güçlenmesinde etkili araçlardan biri olan spor, toplumsal cinsiyet normlarını dönüştürme potansiyeli nedeniyle ayrı bir önem taşır.

Antik Yunan'dan günümüze, kadınların sporcu, seyirci ya da yönetici olarak karşılaştıkları engeller, bu alanlardaki eşitsizliklerin köklü ve sistemik olduğunu göstermektedir. Sistemik eşitsizlik, bireysel veya tesadüfi değil, sistemin bütününe yerleşmiş, yapısal ve sürekli biçimde üretilen bir durumdur.

Bu bölümde, tarihsel süreçte kadının spor ortamlarındaki temsili, görünür olmanın önemi, karşılaşılan engeller ve cinsiyetlendirilmiş spor branşlarından biri olan futbolda kadının konumlanışı ele alınmaktadır.

Bu kitabın on bölümü, kadın deneyiminin farklı görünümlerini disiplinler arası bir zenginlikle bir araya getirmektedir. Her bölümde yer alan tartışma soruları, okuyucuyu eleştirel düşünmeye davet ederken; önerilen kitap, film, belgesel ve podcast gibi ek kaynaklar, akademik literatürün ötesinde kültürel üretim alanlarına da bir köprü oluşturmaktadır. Bölümlerin akademik derinliği korurken erişilebilir bir dille yazılması, hem deneyimli araştırmacılar hem de alana yeni adım atanlar için ortak bir okuma deneyimi yaratmayı hedeflemektedir. Bu kitap, kadın çalışmaları alanında yolculuğa çıkanlar için bir başlangıç noktası olmanın yanı sıra, mevcut bilgi ve deneyimleri zenginleştirmek isteyenler için de bir kaynak olmayı amaçlamaktadır.

Editörler

F. Belgin ÖZAYDINLI & Funda DAĞ

ABOUT THIS BOOK

Where Do I Begin? An Introduction to Women's Studies is a comprehensive reference work that approaches the multidimensional structure of women's experience from an interdisciplinary perspective. It is designed as a guide for both scholars and those newly entering the field.

After establishing a conceptual foundation through an examination of the social construction of identity and the historical development of feminist theories, the book focuses on women's experiences across different areas of social life: inequalities in education, legal rights within the framework of civil law, the struggle against violence towards women that transforms from silence into testimony, the impact of digitalization on women's identity, women's labor in the global economy, and intersecting identities and roles in development processes. It also explores the transition of aging from invisibility to resistance, the representation of women in sports, and the complex interplay of biological and social determinants in women's health.

Each chapter follows a standard structure that combines scholarly depth with accessible language: 5–10 key concepts (with brief explanations), the main text, reflection and discussion questions, and additional visual or written resources (books, films, documentaries, podcasts).

Chapter Overview

Chapter One: The Psychosocial Construction of Identity – Gender, Self, and Cultural Context

This chapter demonstrates that identity is not an individual attribute but rather a multidimensional construction shaped at the intersection of social relations, cultural norms, and psychosocial processes. Identity development is continually redefined throughout the individual's life through interactions with family, peer groups, educational institutions, media, and digital platforms.

Integrating psychodynamic, cognitive, social learning, feminist, and cultural psychology approaches, the chapter evaluates how gender identity is formed and how the balance between individual autonomy and relational connectedness is negotiated. The decisive influence of core psychosocial resources—such as self-efficacy, social support, psychological resilience, and the sense of belonging—on the formation and maintenance of identity integrity is examined.

On the cultural level, Markus and Kitayama's individualism–collectivism model and Kağıtçıbaşı's theoretical framework of the "autonomous–relational self" are used to explain how interactions between modernization processes and traditional structures in Turkey shape identity formations. In addition, it is discussed that digital culture and social media environments produce new performative practices that transform identity presentations, and that gender roles are both reproduced and negotiated within these digital spaces.

In conclusion, identity is conceptualized as a dynamic social formation that is simultaneously constructed, interpreted, and continuously reconstructed through the interaction of individual, cultural, and digital contexts.

Chapter Two: In the Footsteps of Feminist Theories – Historical and Conceptual Development

This chapter is designed to provide an understanding of the historical development and conceptual contributions of feminist theories. At its core lie the questions of which fundamental axes of debate

shaped the emergence of feminist theories and which political turning points influenced their conceptual transformation.

Since feminist theories encompass a scope far too extensive to be contained within a single book chapter, this section focuses on the general framework and key concepts. With this aim, texts with strong representational capacity and inclusive perspectives were selected, and discussions were structured around central themes. To demonstrate historical continuity, the chapter initially follows the narrative of the "waves" of feminism, and subsequently interrogates the limitations of this narrative before turning to specific feminist theories.

In particular, contemporary concepts and theories that have become integrated into feminist thought—such as postcolonial feminism, queer theory, and intersectionality—are examined. Ultimately, the chapter discusses how subjects within feminist theory have evolved from a Western-centric point of focus toward a more inclusive and diverse orientation. Through this structure, the field's main conceptual foundations and central areas of debate are presented within a comprehensive framework.

Chapter Three: Women and Education – Access, Equity, and Empowerment

Women's education is not limited to school access; it is a multilayered process shaped by socioeconomic conditions, cultural norms, safety concerns, and intersectional inequalities. In this chapter, the structural barriers determining girls' access to education are analyzed using global and Turkey-specific data, and the ways in which curricula, textbooks, teacher attitudes, and peer relations reproduce gender inequality within educational settings are examined. Additionally, the theoretical foundations of feminist pedagogy and examples of classroom practices are presented, followed by a discussion of the conditions necessary for the institutionalization of feminist pedagogy in Turkey.

The chapter proposes a holistic framework for understanding women's empowerment through education along the axes of "access, quality of participation, and representation.

Chapter Four: The Question of Gender Equality in Civil Law – An Evaluation of Discriminatory Provisions Against Women

The legal recognition and protection of women's rights hold fundamental importance for the institutionalization of gender equality. The transformation experienced by women in Turkey with respect to civil rights is directly related to the modernization of the legal system and its alignment with contemporary norms.

With the Turkish Civil Code No. 743 of 1926, women were granted civil rights, and these rights were placed on an egalitarian foundation through the Turkish Civil Code No. 4721, enacted in 2001. The first part of the chapter presents these developments within Turkish law.

The legal framework concerning women's rights in Turkey is generally defined by Article 10 of the 1982 Constitution, which regulates the principle of equality before the law; Article 41, which mandates that the family be based on equality between spouses; and the 2001 Turkish Civil Code. This normative structure aims to ensure legal equality between women and men and to prevent gender-based discrimination within family relations.

However, although nearly a century has passed since the adoption of the Turkish Civil Code, certain provisions remain contentious in terms of women's rights and gender equality. The second part of the chapter discusses these provisions and the implications they generate for women's rights.

Chapter Five: Women and Violence – From Silence to Witnessing

This chapter explains the gender-based causes of violence against women and offers an analytical perspective on the situation in Turkey. Violence against women is not limited to the physical domain; it is a profound social problem that manifests psychologically, economically, sexually, and in digital spaces.

The chapter examines the phenomenon of violence from multiple angles, addressing the various forms in which women encounter violence throughout their lives. Centering the relationship between gender inequalities and violence, it discusses how patriarchal norms legitimize and reproduce violent practices. It is also emphasized that violence may emerge in different forms across life stages such as childhood, adolescence, adulthood, and old age, and that its effects may be more devastating for vulnerable groups.

Furthermore, the chapter highlights the importance of intervention mechanisms at both individual and institutional levels, offering recommendations regarding legal, psychological, and social support systems. Finally, it examines the role of media and digital platforms in shaping the visibility and reproduction of violence.

Chapter Six: Digitalization and Women

Digitalization should be understood not merely as a technical advancement but as a multidimensional transformation that reshapes social, cultural, and political relations. This chapter aims to examine the role of digitalization in social transformation and its position within gender studies through a holistic framework centered on women.

For women, digitalization represents a dual sphere: it simultaneously creates areas of empowerment—such as activism and visibility—while also containing the potential for inequalities, including violence, labor exploitation, and algorithmic bias. By examining women's access to technology, patterns of use, and representation in digital environments, the chapter reveals the structure of this complex relationship. Within this framework, it aims not only to highlight the inequalities and areas of empowerment produced by digitalization in women's lives but also to guide readers who wish to explore and conduct research on these topics.

The chapter is structured around three main themes. First, it analyzes the historical continuity between technology and social transformation, the transformative power of digitalization today, and the structural barriers that shape women's relationship with technology, including the digital gender gap and technology-mediated violence. Second, drawing on perspectives offered by feminist theories, it examines whether digitalization can serve as a space of empowerment for women. Third, with an awareness that gender relations are determinative both in the design of technology and in its practices of use, it discusses—based on empirical findings from fields such as education, health, services, and human resources—the potential benefits of current technological developments for women as well as the simultaneously operating risks of bias, privacy breaches, inequality, and labor transformation.

This chapter contributes to the reinterpretation of concepts such as digital citizenship, digital activism, and technological literacy within a feminist framework. The empowerment of women as active subjects in the digitalization process is of critical importance both for advancing gender equality and for building a more democratic and inclusive digital society. In this context, the scope presented in the chapter is expected to support the simultaneous assessment of the opportunities and risks created by digital transformation—particularly for women—and to inform the development of new research agendas.

Chapter Seven: Women's Labor and Economic Development in the Global Economy – Intersecting Identities and Roles

This chapter aims to discuss women's labor in the global economy and their intersecting identities and roles, alongside the greater challenges women face compared to men in securing employment and earning equal wages. Women's intersecting identities and roles encompass a wide range of factors, including age, sexual orientation and identity, geographical location, social class, political and spiritual beliefs, abilities, migration status, and whether they have children. Considering these intersecting identity roles allows for a more comprehensive understanding of the forms of discrimination women encounter.

Labor markets are among the domains in which gender inequalities are most visible. The underrepresentation of women's identities in mainstream literature on the global economy, databases that produce binary knowledge aligned with heteronormative structures, and the multiple forms of oppression that render many women invisible necessitate asking questions that reveal their voices and developing new modes of representation. Patriarchy, unequal pay for equal work, educational disparities, and limited access to opportunities constitute some of the most fundamental barriers women face.

By focusing on the gendered dimension of global production, this chapter offers a critique of the androcentric bias embedded in mainstream development theories. Since Ester Boserup's groundbreaking publication Women's Role in Economic Development in 1970, women's role in development and efforts to improve women's status have been central to feminist scholars' research and theoretical contributions. A feminist political economy approach examines how gendered power dynamics, alongside structural conditions shaped by patriarchal frameworks, produce major disadvantages for women and perpetuate gender-based inequalities.

In this context, the chapter also incorporates the conceptual framework of intersectional invisibility, explaining how women negotiate their distinct experiences under conditions of visibility and invisibility by accounting for the interrelations among gender, ethnicity, and class.

Chapter Eight: Women's Health and Access to Health Services

Women's health is a complex phenomenon that cannot be explained solely by biological characteristics. Sex refers to biological structure, whereas gender defines social roles, cultural norms, and power relations. The interaction between these two concepts shapes women's health experiences throughout the life course. Structural gender-based inequalities—differences in education, income, employment, caregiving burden, and access to healthcare—negatively affect women's health outcomes. This chapter discusses how the concepts of sex and gender are conceptualized in the field of health, how biological and social determinants intertwine in women's health, the structural sources of inequalities, and the comprehensive approaches required for solutions.

Drawing on the World Health Organization (WHO)'s recommended gender analysis framework, the chapter systematically examines differences between women and men in terms of sex- and gender-related risk factors, exposure to health problems, symptoms, severity and prevalence of diseases, health-seeking behaviors, access to and experiences with care in healthcare settings, and the outcomes and impacts of health conditions. Sustainable progress in women's health is possible only through an equity-based health policy that simultaneously considers both biological and social determinants.

The purpose of this chapter, from a public health perspective, is to define the biological and gender-related characteristics that affect women's health, to explain how these concepts influence health, and to identify gender-based health risks and inequalities in health status. Additionally, it provides information on the state of women's health in Turkey and around the world and discusses recommendations aimed at improving women's health and reducing inequalities.

Chapter Nine: Aging and Women – From Invisibility to Resistance

This chapter examines how the aging process is experienced by women within the context of gender. Aging is a multilayered process with not only biological but also psychosocial and cultural dimensions.

Women face dual discrimination in later life, encountering both ageism and sexism. This dual burden restricts their participation in social life, reduces their visibility, and deepens issues of representation.

Drawing on developmental psychology theories, the chapter explains the individual and social meaning of aging, followed by an exploration of older women's identity construction, care labor, social roles, and forms of resistance. It analyzes how older women are represented in the media, in everyday life, and within social policies, and discusses the strategies they develop to assert agency in the face of discrimination. The chapter also addresses the ways in which the aging process varies across different socioeconomic, cultural, and ethnic groups.

The aim of the chapter is to make visible the often-overlooked experiences of older women and to encourage a rethinking of aging through the lens of gender.

Chapter Ten: Women's Representation in Sport

Throughout history, as women have struggled for existence in science, art, and social life, the realm of sports has also served as a significant stage for this struggle. Sport, as one of the influential tools for women's empowerment, carries particular importance due to its potential to transform gender norms.

From Ancient Greece to the present day, the barriers women have faced as athletes, spectators, or administrators demonstrate that inequalities in these domains are deep-rooted and systemic. Systemic inequality is not individual or incidental; it is embedded within the entire system and reproduced structurally and continuously.

This chapter examines the historical representation of women in sports environments, the importance of visibility, the obstacles encountered, and the positioning of women in football, one of the most gendered sports branches.

The ten chapters of this book bring together different dimensions of women's experiences with interdisciplinary richness. The discussion questions included in each chapter invite readers to engage in critical thinking, while the supplementary resources—such as recommended books, films, documentaries, and podcasts—create a bridge to cultural spheres of production beyond the academic literature. The chapters are written in an accessible language while maintaining academic depth, aiming to create a shared reading experience for both seasoned researchers and newcomers to the field. This book aims not only to serve as a starting point for those embarking on a journey in women's studies but also to be a resource for those who wish to enrich their existing knowledge and experiences.

Editors

F. Belgin ÖZAYDINLI & Funda DAĞ

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR ..... *ii*

ACKNOWLEDGEMENTS ..... *ii*

ÖNSÖZ ..... *iii*

PREFACE ..... *iv*

BU KİTAP HAKKINDA ..... *v*

ABOUT THIS BOOK ..... *x*

İÇİNDEKİLER ..... *xv*

GÖRSELLER TABLOSU ..... *xxii*

ŞEKİLLER TABLOSU ..... *xxii*

TABLOLAR LİSTESİ ..... *xxii*

Bölüm 1 Kimliğin Psikososyal İnşası: Toplumsal Cinsiyet, Benlik ve Kültürel Bağlam ... 23

1. Temel Psikolojik Kavramlar ve Kuramlar 25

1.1. Benlik (Self-Concept) 25

1.2. Benlik Saygısı (Self-Esteem) 26

1.3. Benlik Şemaları (Self-Schemas) 26

1.4. Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı 26

1.5. Marcia'nın Kimlik Statüleri 28

1.6. Sosyal Kimlik ve Öz-Kategorizasyon Kuramları 29

1.7. Sosyal Öğrenme Kuramı 29

1.8. Toplumsal Cinsiyet Şeması Kuramı 30

1.9. Feminist Psikoloji ve Kesişimsellik 31

1.10. Toplumsal Cinsiyet Kimliğinin Psikolojik İnşası 33

1.11. Sonuç: Kimliğin Çok Katmanlı İnşası 34

2. Kimliğin Sosyal ve Kültürel Boyutları 35

2.1. Sosyalleşme Süreci ve Kimlik 35

2.2. Aile, Eğitim ve Cinsiyet Rolleri 35

2.3. Medya ve Kültürel Temsiller 36

2.4. Küreselleşme ve Dijital Kimlikler 36

2.5. Sonuç: Sosyal Alanlarda Kimliğin Yeniden Üretimi 37

3. Psikososyal Faktörler ve Kültürel Bağlam 37

3.1. Psikososyal Etkenler: Sosyal Destek, Dayanıklılık ve Öz-Düzenleme 37

3.2. Kültür ve Kimlik: Bireycilik–Toplulukçuluk Ekseninde Farklılaşmalar 38
3.3. Geleneksel–Modern Gerilimi ve Kimlik Etkileşimleri 38
3.4. Kimliğin Kültürel Psikolojisi: Yerel Deneyimlerin Evrensel Kuramlarla Diyaloğu 38
4. Sonuç ve Değerlendirme 39
Tartışma Soruları ve Öğretim Etkinliği 41
Ek Kaynaklar 42
Kaynakça 44
Bölüm 2 Feminist teorilerin Tarihsel Arka Planı: Dalgalar ve Tartışmalar 50
1.1. Birinci Dalga Feminizmi 50
1.2. İkinci Dalga Feminizmi 52
1.3. Üçüncü, Dördüncü ve Diğer Dalgalar 53
2. Dalgaların Ötesi: Feminist Teoride Açıklama Modelleri 54
2.1. Radikal Feminizm 54
2.2. Marksist ve Sosyalist Feminizm 56
2.3. Postmodern/ Postyapısalcı ve Kesişimsel Feminizm 57
3. Feminist Teoriyi Eleştirel Düşünmek 58
4. Sonuç Yerine 61
Düşünme / Tartışma Soruları 63
Ek Kaynaklar 63
Kaynakça 65
Bölüm 3 Kadın ve Eğitim: Erişim, Eşitlik ve Güçlenme 68
1. Kadınlar İçin Eğitimin Anlamı: Tarihsel ve Kavramsal Bir Çerçeve 69
2. Eğitime Erişim 71
2.1. Sosyo-Ekonomik Engeller 71
2.2. Kültürel Normlar ve Evlilik 72
2.3. Krizler ve Olağanüstü Durumlar 72
2.4. Savaşlar ve Çatışmalar 73
2.5. Güvenlik ve Altyapı 74
2.6. Kesişen Ayrımcılıklar 76
3. Eğitim Ortamlarında Cinsiyetçi Uygulamalar 77
3.1. Eğitim Programları ve Ders Kitapları 77
3.2. Toplumsal Cinsiyetin Örtük Programı: Öğretmen Tutumları, Okul Ortamı ve Akran İlişkileri 80
3.3. Akademik Yönlendirme ve Meslek Seçimi 81

4. Özgürleştirici Bir Pedagojik Yaklaşım: Feminist Pedagoji 82

4.1. Kuramsal Temeller 82

4.2. Temel İlkeler 83

4.3. Uygulamalar ve Yöntemler 83

4.4. Öğretim Materyallerinin Seçilmesi / Üretilmesi 84

4.5. Ölçme ve Değerlendirme 84

4.6. Dünyadan Feminist Pedagoji Uygulamaları 85

4.7. Türkiye'de Feminist Pedagoji Uygulamaları 86

4.8. Türkiye'de Feminist Pedagoji için Önerilen Yol Haritası 87

5. Sonuç: Kadınların Eğitimi ve Toplumsal Dönüşüm 88

Düşünme / Tartışma Soruları 89

Ek Kaynaklar 89

Kaynakça 91

Bölüm 4 Medeni Hukukta Cinsiyet Eşitliği Sorunsalı: Kadına Yönelik Ayrımcı Hükümler Üzerine Bir Değerlendirme 94

1. Kadının Hukuki Konumu Üzerinden Türk Medeni Kanunu'na Eleştirel Bir Bakış 95

1.1. Evlenme Yaşı 95

1.2. Kadının Soyadı 96

1.3. Kadının Bekleme Süresi 100

2. SONUÇ 102

Düşünme / Tartışma Soruları 104

Ek Kaynaklar 104

Kaynakça 105

Bölüm 5 Kadın ve Şiddet 107

1. Kavramsal çerçeve: Şiddet nedir, toplumsal cinsiyet temelli şiddet nedir? 107

1.1. Şiddet Nedir? 107

1.2. Toplumsal cinsiyet temelli şiddet nedir? 108

2. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet: Kavramsal Bir Çerçeve 109

2.1. Feminist Kuramlar 109

2.2. Erkeklik Çalışmaları ve Hegemonik Erkeklik 109

2.3. Ataerkil Yapı ve Yapısal Şiddet 109

2.4. Kesişimsel (İnterseksiyonel) Feminizm 110

3. Kadına Yönelik Şiddetin Türleri 110

3.1. Fiziksel şiddet 111
3.2. Psikolojik/duygusal şiddet 111
3.3. Ekonomik şiddet 111
3.4. Cinsel şiddet 111
3.5. Dijital/Teknolojik şiddet 111
3.6. Kurumsal Şiddet ve Yeniden Mağdurlaştırma: 112
4. Kadına Yönelik Şiddetin Nedenleri ve Risk Etmenleri 112
4.1. Kadına yönelik şiddetin başlıca belirleyicileri 112
5. Kadına Yönelik Şiddetin Sonuçları 113
6. Hukuki ve Politik Yaklaşımlar 114
7. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Sosyal Hizmetler ve Sivil Toplum 115
8. Özel Durumlar ve Kesişimsellik 116
9. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Önleyici Stratejiler 117
10. Türkiye de Kadına Yönelik Şiddet 118
11. Sonuç 119
Düşünme / Tartışma Soruları 120
Ek Kaynaklar 120
Kaynakça 122
Bölüm 6 Dijitalleşme ve Kadın 126
1. Dijitalleşme ve Dijital Dönüşüm 126
1.1. Dijitalleşmenin Toplumsal Dönüşümdeki Yeri 127
1.2. Dijitalleşmenin Kadın Çalışmaları Alanı açısından Önemi 128
2. Teknoloji Kültürü, Dijitalleşme ve Toplumsal Cinsiyet 128
2.1. Teknoloji Kültürü Kavramı 128
2.2. Tekli Okuryazarlıktan Çoklu Okuryazarlığa: Dijital Beceriler ve Yetkinlikler 130
2.3. Dijital Vatandaşlık, Dijital Bölünme ve Erişim Eşitsizlikleri 130
2.4. Dijital Ortamda Kadın Güvenliği ve Şiddet: Siber Taciz, Nefret Söylemi 132
2.5. Kadınların Dijital Dönüşümdeki Konumu 134
3. Feminizm ve Dijitalleşme: Kuramsal Çerçeve 135
3.1. Tekno Feminizm, Siberfeminizm, Dijital Feminizm 135
3.2. Sosyalist Feminizm ve Siborg Felsefesi 137
3.3. Posthumanist Çerçeve: Teknolojik İlişkisellik ve Öznellik 138
3.4. Feminist Teknobilim 138

3.5. Dördüncü Dalga Feminizm: Sosyal Medya ve Dijital Aktivizm 139
3.6. Toplumsal Cinsiyet, Teknoloji ve Güç İlişkileri 139
4. Dijitalleşen Eğitim ve Mühendislik & Tasarım Alanında Kadınlar 140
5. Dijital Ağlar, Sosyal Medya ve Kadın Temsilleri 142
6. Yapay Zekâ, Otomasyon ve Kadın 144
7. Sonuç 145
Düşünme / Tartışma Soruları 148
Ek Kaynaklar 148
Kaynakça 150
Bölüm 7 Küresel Ekonomide Kadın Emeği ve Ekonomik Kalkınma: Kesişen Kimlikler ve Roller 156
1. Küreselleşme ve Toplumsal Cinsiyet 160
2. Kalkınma Teorilerinin Toplumsal Cinsiyet Boyutu: Kadın Emeği, Üretim–Yeniden Üretim ve Ataerkil Söylemler 162
3. Küreselleşme, Kadınların Kesişen Kimlikleri ve Rolleri Üzerinden Kadın Emeği: Kesişimselliğin Ötesine Geçmek 165
4. Sonuç 168
Ek Kaynaklar 170
Kaynakça 171
Bölüm 8 Kadın Sağlığı ve Sağlık Hizmetlerine Erişim 175
1. Halk Sağlığı Bakış Açısıyla Kadın Sağlığı 175
1.1. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Yapısal Sağlık Belirleyicileri 176
2. Kadın Sağlığına Bütüncül Bir Bakış: Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyetin Yaşam Boyu Etkileri 177
3. Yaşam Döngüsü Boyunca Kadınlarda Görülen Sağlık Sorunları 178
3.1. Yaşamın Başlangıcı: Doğum Öncesi ve Bebeklik Dönemi 179
3.2. Büyüme Yılları: Çocukluk ve Ergenlik 179
3.3. Yetişkinlik: Sorumluluklar, Riskler ve Biyolojik Değişimler 180
3.4. İleri Yaş: Birikmiş Etkiler ve Yaşlanma Farklılıkları 181
4. Kadın Sağlığında Değişmeyen Gündem: Üreme Sağlığı Sorunları 181
4.1. Gebelik ve doğumla ilişkili ölümler 181
4.2. Aile planlaması ve kontrasepsiyon erişimi 182
4.3. Kürtaj hizmetleri ve güvenliğe erişim 182
4.4. Cinsel şiddet, zorla evlilikler ve üreme hakları ihlalleri 182

4.5. Gençlerin cinsel ve üreme sağlığı eğitimine erişimi 182
4.6. LGBTİQA+ bireylerin erişim sorunları 182
4.7. Pandemi, yardım kesintileri ve finansman riskleri 182
4.8. Genital Mutilasyon 182
5. Türkiye'de Kadın Sağlığı, Toplumsal Cinsiyet ve Sağlık Politikaları 183
5.1. Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliklerinin Genel Görünümü 183
5.2. Türkiye'de Kadın Sağlığı Göstergelerinin Durumu 183
5.3. Sağlık Hizmetlerine Erişim ve Sistem Düzeyinde Cinsiyet Farklılıkları 184
5.4. Politika ve Strateji Belgeleri 184
6. Sağlık Araştırmalarında ve Politikasında Cinsiyet Eşitsizlikleri 185
6.1. Sağlık Araştırmalarında Kavramsallaştırma 185
6.2. Sağlık Politikası ve Sağlık Sistemindeki Önyargılar 186
7. Sonuç 186
Düşünme / Tartışma Soruları 188
Ek Kaynaklar 188
Kaynakça 189
Bölüm 9 Kadın Sağlığı ve Sağlık Hizmetlerine Erişim 192
1. Yaşlı Kadınların Görünmeyen Hikâyesi 192
2. Yaşlanma Süreci Kadınlar için Ne Anlama Gelir? 193
3. Kuramsal Bir Çerçeve: Gelişimsel Açıdan Yaşlılık 194
3.1. Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı 194
3.2. Seçim, Optimizasyon ve Telafi (Seçim, Optimizasyon ve Telafi - SOT) modeli 194
3.3. Gerotransendans Kuramı: Pozitif Yaşlanmaya Gelişimsel Bir Yaklaşım 195
3.4. Feminist Yaşlanma Kuramları 196
3.5. Görünmezlik: Yaşlı Kadınların Toplumsal Dışlanması 196
3.6. Medyada ve Kültürde Yaşlı Kadın Temsili 196
3.7. Kamusal Alandan Dışlanma ve Sessizlik 196
3.8. Toplumsal Normlar ve Kadınlık Rollerinin Sona Ermesi 197
3.9. Çift Ayrımcılık: Yaşçılık ve Cinsiyetçilik 197
4. Toplumsal Cinsiyet Rolleri ve Yaşlı Kadın Kimlikleri 197
4.1. Emekli Kadınların Toplumsal Konumu 198
4.2. Kimliklerde Direnç ve Dönüşüm 198
5. Sonuç: Görünmezlikten Görünürlüğe, Sessizlikten Söze 199

Düşünme / Tartışma Soruları 200
Ek Kaynaklar 200
Kaynakça 202
Bölüm 10 Sporda Kadın Temsili 203
1. Tarihsel Süreç 203
1.1. Antik Olimpiyat Oyunları 203
1.2. Modern Olimpiyatlar 206
1.3. Modern Olimpiyatlarda Kadınların Sahneye Çıkışı 207
2. Futbolda Kadın Temsili 210
2.1. Futbolun Öncü Kadınları ve İlk Kıvılcımlar 211
2.2. Kadın Futbolunda Yasaklar, Dışlanma ve Direniş Yılları 212
2.3. Kadın Futbolunun Küresel Yükselişi ve Günümüzdeki Konumu 212
Düşünme / Tartışma Soruları 216
Ek Kaynaklar 216
Kaynakça 218
YAZAR BİYOGRAFİLERİ 221

GÖRSELLER TABLOSU

Görsel 1. Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi. Mary Wollstonecraft 69
Görsel 2. UNICEF'in Afganistan'da Kalpler ve Umutlar Kırık başlıklı makalesinden alınmıştır. 74
Görsel 3. Haydi Sayalım: Arılar 79
Görsel 4. Çocuk Bakımı. Beril Kendi Resmini Yapıyor 79
Görsel 5. Mısır'da Yeni Krallığın 18. Hanedanlığına Ait Güreşçi Ostrakonu (M.Ö. 1400-1300) 204
Görsel 6. Baron Pierre de Coubertin. 206
Görsel 7. 1928 Amsterdam Olimpiyatları 800 Metre Şampiyonu Lina Radke 208
Görsel 8. 2024 Paris Olimpiyat Oyunları Açılış Töreninde Türkiye Takımı. 210
Görsel 9. Megan Rapinoe'nun ücret eşitsizliğine karşı milli marş sırasında diz çökerek gerçekleştirdiği protesto. 213

ŞEKİLLER TABLOSU

Şekil 1. Kadına yönelik şiddet türleri sınıflandırması. 111
Şekil 2. Kişi başına gelir düzeyi ve toplumsal cinsiyet eşitliği 158
Şekil 3. Ülkelerin kişi başına gelir düzeyi ile doğurganlık oranlarındaki değişimin karşılaştırması. 159

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1 Aile modelleri ve benlik tipleri arasındaki ilişki 25
Tablo 2 Temel psikolojik kuramlar: ana varsayımlar, mekanizmalar ve toplumsal cinsiyet bağlantıları 32
Tablo 3. Geleneksel pedagoji ve feminist pedagoji arasındaki farklar 83
Tablo 4. Örnek bir ders etkinliği 84
Tablo 5. Yaşlanma sürecinde cinsiyete göre sağlık sorunlarındaki farklılıklar 181

Bölüm 1

Kimliğin Psikososyal İnşası: Toplumsal Cinsiyet, Benlik ve Kültürel Bağlam

Osman Nejat AKFIRAT[1]

Anahtar Kavramlar

Kimlik (Identity): Bireyin kendisini kim olarak gördüğünü tanımlayan; kişisel özellikler, değerler, roller ve aidiyetlerin bütünüdür (Erikson, 1968).
Benlik (Self-Concept): Kişinin kendisine dair inançlarını, algılarını ve tutumlarını kapsayan örgütlü bir bütündür. Sosyal etkileşimler ve yaşam deneyimleri aracılığıyla sürekli olarak yeniden şekillenir (Markus & Wurf, 1987).
Benlik Saygısı (Self-Esteem): Bireyin kendi değerine ilişkin genel değerlendirmesidir. Yüksek benlik saygısı öz-yeterlik ve psikolojik dayanıklılıkla; düşük benlik saygısı ise kaygı ve depresyonla ilişkilidir (Rosenberg, 1965).
Benlik Şemaları (Self-Schemas): Kişinin kendisiyle ilgili bilgileri düzenleyen bilişsel yapılardır. Toplumsal cinsiyet şemaları bu yapıların özel bir türünü oluşturur (Bem, 1981).
Toplumsal Cinsiyet Kimliği (Gender Identity): Bireyin kendisini kadın, erkek, her ikisi, hiçbiri ya da ikili sistemin dışında bir yerde tanımlama biçimidir. Bu kimlik, toplumsal normlarla sürekli bir müzakere hâlindedir (Butler, 1990).
Sosyal Kimlik (Social Identity): Bireyin ait olduğu gruplardan (etnisite, cinsiyet, meslek vb.) kaynaklanan aidiyet ve özsaygı boyutunu ifade eder (Tajfel & Turner, 2004).
Performativite (Performativity): Toplumsal cinsiyetin sabit bir özden ziyade, yinelenen eylemler ve söylemler aracılığıyla sürekli yeniden inşa edilen bir süreç olduğunu savunan yaklaşımdır (Butler, 1990).
Kesişimsellik (Intersectionality): Cinsiyetin; sınıf, etnisite, cinsel yönelim ve engellilik gibi toplumsal eksenlerle kesişerek farklı ayrıcalık ve dezavantaj konumları oluşturduğunu vurgulayan kavramsal çerçevedir (Crenshaw, 1991).
Özerk - İlişkisel Benlik (Autonomous-Related Self): Kağıtçıbaşı'nın (2007) kültürel psikoloji modelidir. Bu model, bireyin hem özerk hem de ilişkisel yönlerinin bir arada gelişebileceğini savunur.
Toplumsal Cinsiyet Kalıpyargıları (Gender Stereotypes): Kadınlara ve erkeklere özgü olduğu varsayılan özellikler, roller ve davranış biçimlerine ilişkin kültürel olarak öğrenilmiş genellemelerdir (Eagly & Karau, 2002).

Kimlik, bireyin "kim olduğu" sorusuna verdiği yanıtların bütününü ifade eden; kişisel özellikler, sosyal roller, değerler ve aidiyetlerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir olgudur (Erikson, 1968). Psikoloji açısından kimlik, bireyin kendisine dair algılarının ve inançlarının örgütlü biçimidir; ancak toplumsal bilimler kimliği yalnızca bireysel bir deneyim olarak değil, kültürel normlar ve sosyal ilişkiler içinde sürekli biçimde kurulan bir yapı olarak ele alır (Hall, 1996). Bu nedenle kimlik, hem bireyin içsel bütünlüğünü hem de toplumsal bağlamla kurduğu ilişkiyi yansıtan bir süreçtir.

1970'lerden itibaren feminist kuramların etkisiyle kimlik kavramı psikolojide yeni bir yorum kazanmıştır. Kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmaları, kimliğin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda politik ve kültürel bir mesele olduğunu ortaya koymuştur (Butler, 1990; Connell, 2005). Carol Gilligan (1982) bakım etiği yaklaşımıyla, kadınların ahlaki ve duygusal gelişim biçimlerinin psikolojide uzun süre göz ardı edildiğini göstermiş; Nancy Chodorow (1978) anneliğin yeniden üretimi kuramıyla, toplumsal

[1] Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD
E-posta: nejat.akfirat@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0002-6748-9539

cinsiyet rollerinin aile içindeki ilişkilerle nasıl kuşaktan kuşağa aktarıldığını vurgulamıştır. Bu yaklaşımlar, kadınların ve marjinalleştirilen kimliklerin sesini duyulur kılarak psikolojik kuramların erkek-merkezli doğasını sorgulamıştır.

Toplumsal cinsiyetin psikolojiyle kesiştiği bu tartışmalar, kimliğin yalnızca bireysel bir özellik değil, aynı zamanda sosyal etkileşimler ve kültürel bağlamlarla şekillenen bir süreç olduğunu göstermektedir. Butler'ın (1990) "performativite" kavramı, toplumsal cinsiyetin doğuştan gelen bir özden ziyade, tekrarlanan eylemler ve söylemler yoluyla inşa edildiğini öne sürer. Bu bakış, bireylerin kimliklerini hem yeniden üretme hem de bu normlara direnme potansiyeline sahip olduklarını ortaya koyar. Connell'in (2009) hegemonik erkeklik kavramsallaştırması ise, toplumsal güç ilişkilerinin erkeklik biçimlerini nasıl hiyerarşik olarak düzenlediğini ve bu düzenin kadınlar kadar erkekler için de sınırlandırıcı olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de kimlik tartışmaları, kültürel psikoloji geleneğiyle güçlü bir biçimde ilişkilidir. Kağıtçıbaşı'nın (1996, 2007) "özerk–ilişkisel benlik" modeli, Türkiye gibi geçişsel toplumlarda bireysel özerklik ile ilişkisel bağlılığın birlikte gelişebileceğini göstermiştir. Bu model, modernleşme süreçlerinin yalnızca ekonomik bağımsızlığı değil, duygusal bağların dönüşümünü de beraberinde getirdiğini savunur. Böylece kimliğin, hem bireysel hem kültürel düzeyde "bağlı-özerk" biçimde yeniden inşa edildiği bir çerçeve sunar.

Kimliğin bu çok katmanlı doğası, bireyin yaşamı boyunca farklı düzlemler arasında sürekli geçiş yapmasına neden olur. Kişisel kimlik, bireyin kendine özgü özellikleri ve değer önceliklerine ilişkin anlatısını; sosyal kimlik, ait olunan gruplardan kaynaklanan aidiyet duygusunu; toplumsal cinsiyet kimliği ise bireyin kendisini kadın, erkek, her ikisi ya da ikili sistemin ötesinde konumlandırma biçimini ifade eder (Tajfel & Turner, 2004; Butler, 1990). Bu kimlik düzeyleri birbirinden bağımsız değildir-birey yaşamı boyunca bunlar arasında denge kurmaya çalışır.

Son yıllarda kimlik çalışmalarında üç temel eğilim öne çıkmaktadır: kesişimsellik, dijitalleşme ve kültürel dönüşüm. Kesişimsellik (Crenshaw, 1991), toplumsal cinsiyetin sınıf, etnisite, yönelim ve engellilik gibi farklı eksenlerle kesişerek özgün kimlik deneyimleri yarattığını vurgular. Dijitalleşme süreci, kimliğin çevrimiçi ortamlarda görünürlük, temsiliyet ve performans biçimleriyle yeniden inşa edildiği yeni bir alan yaratmıştır (boyd, 2014; Ellison, 2007; Chae, 2017). Özellikle genç bireyler için sosyal medya, benlik sunumunun ve aidiyet arayışının başlıca sahnesi haline gelmiştir (Buran Köse & Doğan, 2019). Buna karşılık, dijital ortamlar aynı zamanda dışlanma, toplumsal cinsiyet temelli taciz ve kalıpyargıların yeniden üretimi gibi riskler de taşır (Derks vd., 2008).

Kültürel dönüşüm boyutunda ise, modernleşme ve küreselleşmenin etkisiyle bireylerin kimlikleri yerel değerlerle evrensel normlar arasında esnek biçimde konumlanmaktadır (Banks, 2015). Türkiye'de bu durum özellikle genç kuşaklarda "yerel–küresel gerilimi" olarak gözlenmekte; bireyler bir yandan özerklik ve özgünlük arayışındayken, diğer yandan aile ve kültürel bağlılık değerlerini koruma eğilimindedir.

Kitabın bu bölümü, kimliği yalnızca bireysel düzeyde değil, psikososyal ve kültürel bağlamlarda çok katmanlı bir olgu olarak ele almaktadır. Kimliğin psikolojik temelleri (benlik, özsaygı, öz-düzenleme), sosyal süreçleri (sosyalleşme, grup aidiyetleri, toplumsal normlar) ve kültürel boyutları (modernleşme, medya, dijitalleşme) birlikte incelenerek, toplumsal cinsiyet kimliğinin Türkiye bağlamındaki özgün inşa biçimleri tartışılacaktır. Böylece kimliğin yalnızca birey içi bir yapı değil, aynı zamanda kültürel anlam sistemleriyle sürekli etkileşim içinde şekillenen dinamik bir süreç olduğu ortaya konacaktır.

1. Temel Psikolojik Kavramlar ve Kuramlar

Kimliğin psikososyal inşasını anlamak için, psikolojide sıkça kullanılan kavramların ve bu kavramları açıklayan kuramların temel varsayımlarını, işleyiş mekanizmalarını ve uygulama sonuçlarını açık biçimde ortaya koymak gerekir. Bu bölüm, kimlik oluşumunun bilişsel, duygusal ve sosyal yönlerini açıklayan başlıca psikolojik kuramları; bu kuramların toplumsal cinsiyet çalışmalarıyla kesişim noktalarını; Türkiye bağlamına özgü uygulama notlarını ve güncel eleştirileri sistematik biçimde sunmaktadır. Amaç, yalnızca kuramları tanıtmak değil, okuyucuya pratikte kullanabileceği bir kavramsal yol haritası kazandırmaktır.

1.1. Benlik (Self-Concept)

Benlik, bireyin kim olduğuna ilişkin algılarının, inançlarının ve tutumlarının örgütlü bütünüdür (Markus & Wurf, 1987). Bu yapı durağan değildir; yeni deneyimler ve sosyal geri bildirimlerle sürekli güncellenir. McAdams (1993), benliği geçmiş anılar, mevcut roller ve gelecek hedefleri arasında kurulan anlatısal bir köprü olarak tanımlar. Böylece benlik, yalnızca bir öz algı değil, aynı zamanda süreklilik hissi yaratan bir yaşam anlatısıdır.

Toplumsal cinsiyet açısından benlik, kültürel normlar ve toplumsal beklentilerle sürekli etkileşim ve uyum arayışı içindedir. Kişinin kendisini kadın, erkek, trans ya da non-binary (kadın-erkek ikiliğine uymayan) olarak tanımlaması yalnızca içsel bir farkındalık değil, aynı zamanda toplumsal kurumlar ve ilişkilerle yürütülen karşılıklı bir etkileşim ve anlam kurma sürecidir (Butler, 1990). Bu süreç, gündelik yaşamda "benlik sunumu" biçiminde görünür olur. Goffman'ın (1959) belirttiği gibi birey, sosyal sahnelerde başkalarının ipuçlarını dikkate alarak rol performansları sergiler; bu performanslar çevrenin onay veya eleştirileriyle biçimlenir.

1.1.1. Kağıtçıbaşı'nın Özerk-ilişkisel Benlik Modeli

Kağıtçıbaşı (1996, 2007), özerklik (autonomy) ve ilişkisellik (relatedness) kavramlarının birbirine zıt değil, değişen sosyo-ekonomik koşullarda birlikte gelişebilen iki temel psikolojik gereksinim olduğunu göstermiştir. Bireyci kültürlerde özerklik, toplulukçu kültürlerde ise ilişkisel bağlılık ön plandadır; ancak Türkiye gibi geçişsel kültürlerde bu iki boyut çoğu zaman eşzamanlı olarak yaşanır. Modernleşme ekonomik bağımlılığı azaltırken, duygusal ilişkiler ve aile dayanışması biçimleri sürer. Bu durum, Kağıtçıbaşı'nın tanımladığı "özerk - ilişkisel benlik" modeline zemin hazırlar.

Kağıtçıbaşı, aile yapısındaki dönüşümü açıklamak için üç temel aile modeli tanımlar ve bunları farklı benlik tipleri ile ilişkilendirir:

Tablo 1 Aile modelleri ve benlik tipleri arasındaki ilişki

Aile Modeli	**Kültürel Bağlam**	**Öne Çıkan Benlik Tipi**	**Açıklama**
Karşılıklı bağımlılık modeli	Geleneksel, toplulukçu toplumlar	İlişkisel benlik	Yüksek dayanışma, düşük bireysel özerklik; aile ve topluluk önceliklidir.
Bağımsızlık modeli	Modern, bireyci toplumlar	Bağımsız benlik	Kendi kendine yeterlilik, bireysel başarı ve özerklik vurgusu baskındır.
Karşılıklı duygusal bağlılık modeli	Geçişsel veya karma kültürler (ör. Türkiye)	özerk - İlişkisel benlik	Ekonomik bağımlılığın azaldığı, duygusal ilişkilerin sürdüğü melez bir yapıdır.

Toplumsal cinsiyet açısından bu model önemli sonuçlar doğurur. Kız çocuklarının eğitime erişimi ve kariyer hedefleri özerklik boyutunu güçlendirirken, bakım emeği ve aile sorumluluklarıyla ilgili toplumsal normlar arasında sürekli bir denge arayışı sürdürülür. Erkekler açısından ise duygusal ifade ve bakım rollerine katılım, Connell'in (2005) belirttiği hegemonik erkeklik normlarının esnemesine bağlıdır.

1.2. Benlik Saygısı (Self-Esteem)

Benlik saygısı, bireyin kendi değerine ilişkin genel değerlendirmesidir (Rosenberg, 1965). Yüksek benlik saygısı, öz-yeterlik ve psikolojik dayanıklılıkla; düşük benlik saygısı ise anksiyete, depresyon ve kimlik karmaşası ile ilişkilidir (Orth & Robins, 2014). Kadınların bilim alanlarında karşılaştıkları örtük ve açık mesajlar, benlik saygısını zayıflatabilir ve öz-yeterlik inançlarını sınırlayabilir (Spencer, Steele & Quinn, 1999). Bu durum, yalnızca bireysel bir duygu değil, yapısal eşitsizliklerin psikolojik yansımasıdır.

Nöropsikolojik araştırmalar, kalıp yargı tehdidinin stres tepkisini artırarak bilişsel performansı düşürdüğünü göstermektedir (Derks vd., 2008). Örneğin, 'kadınlar matematikte daha zayıftır' biçimindeki bir kalıp yargının değerlendirme bağlamında etkinleşmesi, öğrencinin performans beklentisini düşürmekte, duygusal düzenleme süreçlerini zayıflatmakta ve başarıyı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle okul ve işyeri ortamlarında rol modellerin görünürlüğü, değerlendirme ölçütlerinin adilliği ve kapsayıcı dil kullanımı, bireylerin benlik saygısının korunması açısından kritik önem taşımaktadır.

1.3. Benlik Şemaları (Self-Schemas)

Benlik şemaları, bireyin kendine ilişkin bilgileri organize eden ve deneyimlerini nasıl yorumlayacağını belirleyen bilişsel yapılardır (Markus, 1977). Bu yapılar, bireyin dikkatini hangi bilgilere yönelteceğini, hangi ipuçlarını önemsizleştireceğini ve kendine ilişkin algılarını nasıl düzenleyeceğini biçimlendirir. Markus'a göre benlik şemaları yalnızca geçmiş deneyimlerin ürünü değildir; bireyin sosyal çevresinden aldığı geri bildirimlerle sürekli olarak yeniden inşa edilir. Bu süreçte yeni bilgiler mevcut şemalarla karşılaştırılarak değerlendirilir; şemayla uyumlu olan bilgiler kolaylıkla içselleştirilirken, uyumsuz olanlar çoğu zaman görmezden gelinir ya da dışlanır.

Bu mekanizma "Erkekler ağlamaz" şemasında açık biçimde gözlenebilir: Toplumdan alınan cinsiyet temelli mesajlar bireyin mevcut şemasıyla örtüştüğünde bu şemayı güçlendirir; duygularını açıkça ifade eden erkek modeller gibi uyumsuz örnekler ise çoğunlukla fark edilmez ve böylece davranış düzeyinde duygu bastırma ya da mesafe koyma eğilimleri gelişir. Bununla birlikte, zaman içinde karşıt örneklerin birikmesi şemanın esnemesine veya dönüşmesine yol açabilir.

Benlik şemaları bu yönüyle hem bireysel tutarlılığın korunmasında hem de toplumsal öğrenme süreçlerinin işleyişinde temel bir psikolojik mekanizma olarak işlev görür. Kimlik gelişimi ise, bu şemaların değişen sosyal deneyimler ve kültürel mesajlar karşısında nasıl yeniden düzenlendiğiyle yakından ilişkilidir.

1.4. Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı

Erikson (1950, 1968), insan gelişimini yaşam boyu süren bir psikososyal süreç olarak tanımlar. Her dönemde birey, çevresiyle kurduğu ilişkiler aracılığıyla bir gelişimsel kriz yaşar. Bu kriz, benlik

duygusunun güçlenmesine ya da zayıflamasına yol açabilir. Her evrenin başarılı biçimde çözülmesi, bireye özgü bir erdem kazandırır ve sonraki dönemlerde psikolojik dayanıklılık kaynağı oluşturur.

İlk evre olan güvene karşı güvensizlik (0–1 yaş), bebeğin dünyaya ve bakım verenine güven geliştirmesiyle ilgilidir. Tutarlı, sıcak ve öngörülebilir bakım, çocuğun temel güven duygusunu güçlendirir; buna karşılık ihmal veya düzensiz bakım, güvensizlik eğilimini artırır. Bu dönemde kazanılan temel erdem "umut"tur.

İkinci evre, özerkliğe karşı utanç ve şüphe (1–3 yaş) dönemidir. Çocuk kendi başına hareket etmeye, çevresini keşfetmeye başlar. Ona deneme fırsatı sunulduğunda özdenetim ve irade gelişir; aşırı denetim veya cezalandırma ise utanç ve şüphe duygularına yol açar. Bu evrenin kazandırdığı temel erdem "irade"dir.

Üçüncü evre olan girişimciliğe karşı suçluluk (3–6 yaş) döneminde çocuk, çevresi üzerinde etkili olma isteğiyle hareket eder. Oyun, bu dönemin temel öğrenme alanıdır. Ancak "kızlar böyle oynamaz" ya da "erkekler ağlamaz" gibi kısıtlayıcı mesajlar, çocuğun girişim duygusunu bastırabilir. Uygun destekle birlikte gelişen temel erdem "amaç"tır.

Başarıya karşı aşağılık (6–12 yaş) evresinde çocuk okul ortamına girer ve üretkenlik yoluyla toplumsal değerlerle tanışır. Başarı deneyimleri yetkinlik duygusunu pekiştirirken, sürekli eleştiri veya başarısızlık hissi aşağılık duygusunu doğurur. Bu dönemin temel erdemi "yeterlilik"tir.

Ergenlikte ortaya çıkan kimliğe karşı rol karmaşası evresi, Erikson'un modelinde merkezi öneme sahiptir. Birey, "Ben kimim?" sorusuna yanıt ararken geçmişteki deneyimleriyle geleceğe yönelik ideallerini bütünleştirmeye çalışır. Bu dönemde toplumsal cinsiyet rolleri, meslek seçimleri, değerler ve aidiyetler yeniden sorgulanır. Tutarlı bir kimlik duygusu geliştirildiğinde birey "sadakat" erdemini kazanır; buna karşılık, baskıcı normlar ve tutarsız sosyal geri bildirimler kimlik dağınıklığına yol açabilir.

Yakınlığa karşı yalıtılmışlık (genç yetişkinlik) evresinde birey, kimliğini koruyarak başkalarıyla duygusal yakınlık kurmayı öğrenir. Sağlıklı ilişkiler sevgi ve bağlılık duygularını geliştirir; kimlik karmaşası yaşayan bireylerde ise yalıtılmışlık veya bağımlı ilişki örüntüleri görülebilir. Bu evrede kazanılan erdem "sevgi"dir.

Orta yetişkinlikte üretkenliğe karşı durgunluk dönemi başlar. Birey, topluma katkıda bulunma, bir sonraki kuşağa rehberlik etme ve sorumluluk alma gereksinimi hisseder. Bu süreçte iş, ebeveynlik ve sosyal roller aracılığıyla üretkenlik sürdürülür. Ancak ilgisizlik veya toplumsal kopukluk, durgunluk ve içe kapanmaya yol açabilir. Bu dönemin erdemi "bakım"dır.

Yaşamın son evresi olan benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk aşamasında birey, geçmişine dönüp hayatının anlamını değerlendirir. Yaşam deneyimlerinden tatmin duyan birey bilgelik geliştirir; pişmanlık ve kayıp duyguları ise umutsuzlukla sonuçlanır. Bu dönemde kazanılan temel erdem "bilgelik"tir.

Erikson'un modeli, gelişimi yalnızca biyolojik yaşlara göre sınırlamaz; bireyin toplumsal bağlamla etkileşim içinde, yaşam boyu yeniden biçimlenen bir kimlik duygusu geliştirdiğini savunur. Her evre, bir öncekinin mirasını taşır ve kimliğin süreklilik ile değişim arasındaki dinamik doğasını yansıtır.

1.4.1. Kimliğe Karşı Rol Karmaşası ve Toplumsal Cinsiyet

Erikson'un kimliğe karşı rol karmaşası evresi, bireyin "Ben kimim ve kim olmak istiyorum?" sorularına verdiği yanıtlarla ilgilidir. Bu dönem, kimliğin yalnızca bireysel bir keşif değil, aynı zamanda toplumsal normlarla yürütülen bir müzakere süreci olduğunu açık biçimde gösterir. Birey, çocuklukta

içselleştirdiği değerleri, rolleri ve beklentileri sorgular; ailesinden, akranlarından ve kültürel çevresinden aldığı geri bildirimlerle benlik sınırlarını yeniden çizer.

Toplumsal cinsiyet normları, bu kimlik arayışının yönünü önemli ölçüde etkiler. Kız çocukları için ilişkisel, bakım ve uyum odaklı kimlik biçimleri öne çıkarken; erkek çocukları için özerklik, güç ve rekabet vurgusu daha erken dönemde içselleştirilebilir. Bu farklılaşma, bireylerin kendi potansiyellerini keşfetme ve kimliklerini özgürce ifade etme süreçlerinde belirleyici rol oynar.

Ergenlik döneminde aile, okul ve akran grupları, kimlik denemelerine ne kadar esneklik tanırsa birey o ölçüde sağlıklı bir kimlik bütünlüğü geliştirebilir. Aşırı denetleyici, cezalandırıcı ya da tek tip kimlik modellerini dayatan sosyal ortamlar ise kimlik gelişimini sınırlandırır. Özellikle toplumsal cinsiyet geçişleri, non-binary kimlikler veya geleneksel rollerle çatışan yönelimler söz konusu olduğunda bu katı normlar rol karmaşasını derinleştirir.

Erikson'un modelinde kimliğe karşı rol karmaşası yalnızca bir geçiş dönemi değil, bireyin toplumsal sistemle ilişkisini yeniden tanımladığı bir dönüm noktasıdır. Kimlik, bu süreçte hem bireysel özerklik hem de sosyal aidiyet arayışı arasında dengelenir. Dolayısıyla, kimlik gelişiminin sağlıklı ilerleyebilmesi için toplumsal cinsiyet normlarının sorgulanabildiği, alternatif kimliklerin kabul gördüğü ve bireysel farklılıklara alan tanıyan kültürel ortamlar gereklidir.

1.5. Marcia'nın Kimlik Statüleri

Erikson'un kimliğe karşı rol karmaşası evresi, bireyin kimlik arayışında yaşadığı içsel ve sosyal etkileşimleri tanımlasa da bu sürecin nasıl ilerlediğini açıklamak için James Marcia (1966) daha ampirik bir çerçeve geliştirmiştir. Marcia'ya göre kimlik gelişimi, iki temel süreç olan keşif (exploration) ve bağlanma (commitment) boyutlarının etkileşimiyle biçimlenir. Keşif, bireyin farklı kimlik seçeneklerini deneme ve sorgulama düzeyini; bağlanma ise seçilen değerlere, rollere veya ideallere duyulan bağlılık derecesini ifade eder.

Bu iki boyutun kesişimi sonucunda dört kimlik statüsü ortaya çıkar. Kimlik başarısı, bireyin çeşitli seçenekleri değerlendirip bilinçli bir seçim yaptığı durumu temsil eder ve psikolojik olgunluk açısından en sağlıklı statü olarak kabul edilir. Moratoryum, bireyin aktif bir arayış sürecinde olduğu, ancak henüz kesin bir bağlanma geliştirmediği geçici bir evredir; genellikle ergenlikte görülür ve kimlik oluşumunun en dinamik dönemini yansıtır. İpotekli kimlik statüsünde birey, çoğu zaman aile ya da otorite figürlerinin yönlendirmesiyle kimliğini sorgulamadan benimser; bu durum dışsal uyumu kolaylaştırsa da içsel tutarlılığı sınırlayabilir. Son olarak dağınık kimlik, bireyin ne kimlik seçeneklerini keşfettiği ne de bir bağlanma geliştirdiği durumdur ve sıklıkla düşük öz-düzenleme, kararsızlık ve aidiyet eksikliği ile ilişkilendirilir.

Marcia'nın modeli, Erikson'un kuramsal çerçevesine hem kavramsal hem de ölçülebilir bir boyut kazandırmıştır. Türkiye'de yapılan araştırmalar, kimlik statülerinin kültürel bağlamdan güçlü biçimde etkilendiğini göstermektedir. Özdikmenli-Demir (2010), üniversite öğrencilerinde kimlik statüsünün yalnızca bireysel bir özellik değil, aynı zamanda sosyal sermaye ve kimlik sermayesiyle ilişkili bir süreç olduğunu belirtmektedir. Demir (2014) ise İstanbul ve Nusaybin örnekleminde gençlerin kimlik statülerinde bölgesel kültürel farklılıkların belirleyici olduğunu göstermiştir. Benzer biçimde, Kartopu'nun, (2016) üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada, öz-yeterlik düzeyinin kimlik başarısıyla pozitif ilişkili olduğu, kadınlarda ipotekli ve moratoryum statülerinin, erkeklerde ise kimlik başarısının daha yaygın olduğu görülmüştür. Bu bulgular, kimlik gelişiminin yalnızca bilişsel bir süreç değil, toplumsal normlar, eğitim ortamı ve kültürel değerlerle sürekli etkileşim halinde olan dinamik bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında, kültürel normlar ve aile beklentileri bireylerin hangi kimlik statülerinde yoğunlaştığını belirleyebilir. Örneğin, toplulukçu bağlamlarda ipotekli kimlik örüntüleri daha yaygın görülürken; bireyci bağlamlarda moratoryum ve kimlik başarısı statülerine geçiş olasılığı daha yüksektir. Türkiye bağlamında aileye duygusal bağlılık ve bireysel karar alma eğilimi birlikte görülmekte; bu durum Kağıtçıbaşı'nın (2007) özerk - ilişkisel benlik modeli ile uyum göstermektedir.

Sonuç olarak, Marcia'nın kimlik statüleri modeli kimliğin statik bir özellik değil; zaman içinde yeniden değerlendirilen, toplumsal cinsiyet rolleri, aile dinamikleri ve kültürel değerlerle sürekli etkileşim halinde gelişen bir süreç olduğunu vurgular.

1.6. Sosyal Kimlik ve Öz-Kategorizasyon Kuramları

Bireysel kimlik gelişimi modelleri, kişinin içsel tutarlılık ve yönelim arayışına odaklanırken; sosyal kimlik yaklaşımları bu süreci bireyin grup üyelikleri, aidiyetleri ve toplumsal bağlamları ile ilişkilendirir. Dolayısıyla kimlik, yalnızca psikolojik bir yapılanma değil, aynı zamanda sosyal ilişkiler ağı içinde tanımlanan bir aidiyet biçimidir.

Tajfel ve Turner (2004), kimliği yalnızca bireysel özelliklerin değil, bireyin ait olduğu grupların da şekillendirdiğini öne sürer. Sosyal Kimlik Kuramı, benlik saygısının önemli bir kısmının grup aidiyetlerinden kaynaklandığını savunur. Birey, "kim olduğu" sorusunu yanıtlarken yalnızca kişisel niteliklerine değil, "hangi grubun üyesiyim" sorusuna verdiği yanıta da başvurur. Bu süreçte, kişi kendi grubunu (iç grup) olumlu biçimde değerlendirme eğilimindedir; böylece sosyal aidiyet, benlik değerini koruma işlevi görür. Bu mekanizma, iç grup yanlılığı ve dış grup ayrımı gibi olgularla desteklenir.

Turner ve arkadaşlarının (1987) geliştirdiği Öz-Kategorizasyon Kuramı, sosyal kimlik yaklaşımını daha mikro bir düzeyde açıklar. Bu modele göre, bireyler duruma bağlı olarak kendilerini bazen kişisel kimlik düzeyinde ("ben"), bazen de sosyal kimlik düzeyinde ("biz") tanımlarlar. Bu geçiş, bağlama göre hangi kimliğin belirgin hâle geldiğiyle ilgilidir. Grup içi etkileşimlerde birey, kendi özelliklerinden ziyade grubun prototipik özelliklerini yansıtır; bu sürece depersonalizasyon denir. Dolayısıyla, kimlik dinamik bir dengededir- birey "ben" ile "biz" arasında sürekli geçiş yapar.

Toplumsal cinsiyet açısından bu kuramlar önemli açıklamalar sunar. Örneğin, bir yönetim toplantısında kadın yöneticilerin liderlik davranışlarının daha sık sorgulanması ya da duygusal tepkilerinin profesyonellikten uzak olarak yorumlanması, sosyal bağlamın hangi kimlikleri ön plana çıkardığını ve toplumsal normların grup içi etkileşimleri nasıl biçimlendirdiğini gösterir (Eagly & Karau, 2002).

Eğitim kurumlarında kapsayıcı normlar, dil kullanımı ve temsil pratikleri bu süreçte dönüştürücü bir rol oynar. Sınıf içi dilin, görsellerin ve değerlendirme ölçütlerinin cinsiyet eşitliğine duyarlı biçimde düzenlenmesi, bireylerin grup kimliklerini bir tehdit değil, güç kaynağı olarak deneyimlemelerini sağlar. Bu nedenle, sosyal kimlik yaklaşımı yalnızca grup ilişkilerini değil, aynı zamanda eşitlikçi eğitim ortamlarının psikolojik temelini anlamada da işlevseldir.

1.7. Sosyal Öğrenme Kuramı

Albert Bandura (1977, 1986), davranışların yalnızca doğrudan pekiştirme yoluyla öğrenilmediğini, gözlem, taklit ve bilişsel süreçler aracılığıyla da edinildiğini ortaya koyarak klasik davranışçı yaklaşımın sınırlarını genişletmiştir. Bandura'nın karşılıklı belirleyicilik ilkesi, bireyin davranışları, içinde bulunduğu çevre ve bilişsel süreçleri arasında sürekli bir etkileşim bulunduğunu vurgular.

Gözlemsel öğrenme dört temel süreci içerir: Modelin davranışına odaklanmayı gerektiren dikkat, davranışın zihinde temsil edilmesini sağlayan hatırlama, davranışın uygulanmasını ifade eden yeniden üretim ve modelin ödüllendirilmesine bağlı olarak davranışın sürdürülmesini kolaylaştıran güdülenme. Bu süreçlerin her biri, bireyin belirli bir eylemi başarıyla yerine getirebileceğine ilişkin inancını ifade eden öz-yeterlilik algısıyla yakından bağlantılıdır (Bandura, 1997). Öz-yeterlilik, yalnızca performansın niteliğini değil, karşılaşılan güçlükler karşısında sürdürülen çabayı da belirleyen temel bir bilişsel düzenleyicidir.

Toplumsal cinsiyet bağlamında sosyal öğrenme kuramı, kalıp yargıların erken yaşlardan itibaren nasıl içselleştirildiğini açıklamak için güçlü bir kuramsal çerçeve sunar. Çocuklara sunulan oyuncak türleri, ebeveynlerin yönlendirici tepkileri, öğretmenlerin övgü biçimleri ve medyada yer alan temsil kalıpları, hangi davranışların "kadınsı" ya da "erkeksi" olarak değerlendirileceğine dair mesajları dolaylı yoldan iletir. Örneğin "Ayşe'ye bebek, Ahmet'e araba" biçimindeki ayrım, kız çocuklarının bakım odaklı; erkek çocuklarının ise rekabet ve güç temelli davranış örüntülerine yönlendirilmesinin tipik bir göstergesidir.

Bununla birlikte, model çeşitliliğinin artması bu öğrenilmiş kalıpların esnemesine katkı sağlayabilir. Medyada görünürlüğü artan kadın sporcular ya da teknoloji alanında öne çıkan kadın mühendisler, genç kızların öz-yeterlilik düzeylerini güçlendirerek cinsiyete dayalı mesleki sınırların yeniden değerlendirilmesine olanak tanıyabilir (Bussey & Bandura, 1999). Benzer şekilde, bakım ve duygusal ifade rollerini benimseyen erkek figürlerin görünürlüğü, erkek çocuklar ve genç erkekler için alternatif kimlik modelleri sunarak toplumsal cinsiyet normlarının esnemesine katkıda bulunabilir.

1.8. Toplumsal Cinsiyet Şeması Kuramı

Sandra Bem (1981), toplumsal cinsiyetin yalnızca sosyal bir kategori değil, aynı zamanda bilişsel bir filtre olduğunu öne sürmüştür. Bu filtre, bireylerin çevrelerinden gelen bilgileri nasıl algıladığını, hatırladığını ve değerlendirdiğini belirler. Başka bir ifadeyle, toplumsal cinsiyet şemaları, bireyin deneyimlerini organize eden üst düzey zihinsel yapılardır. Bu şemalar, çevredeki bilgiyi düzenleyerek bilişsel verimlilik sağlar; ancak aynı zamanda kalıp yargıların otomatik biçimde yeniden üretilmesine de yol açabilir.

Bem'in kuramı, bireyin hem kendi kimliğini hem de başkaları hakkındaki değerlendirmelerini toplumsal cinsiyet kategorileri aracılığıyla yapılandırdığını öne sürer. Örneğin, "liderlik erkeklere özgüdür" veya "duygusallık kadınlara aittir" gibi inançlar, yalnızca toplumsal beklentiler değil, aynı zamanda bilişsel kısa yollar hâline gelir. Türkiye örnekleminde yürütülen araştırmalar da benzer biçimde, liderlik ve mühendislik gibi mesleklerin erkeklikle ilişkilendirildiğini göstermektedir (Basfirinci vd., 2019). Bu kısa yollar, dikkat süreçlerini, bellek seçiciliğini ve davranışsal tepkileri yönlendirir (Bem, 1981; Martin & Halverson, 1981).

Bu süreç üç temel aşamada işler:

1. Kategorizasyon: Uyarıcılar (örneğin meslekler, duygular, giysiler) toplumsal cinsiyet etiketleriyle kodlanır.
2. Öngörü: Mevcut şemalar yeni bilgiyi nasıl yorumlayacağımızı belirler; örneğin kadın bir yöneticinin yetkinliği, aynı pozisyondaki bir erkeğe kıyasla daha fazla kanıt gerektirebilir.
3. Güncelleme: Karşıt-stereotipik örneklerin artması, dildeki dönüşümler ve kurumsal politikalar aracılığıyla şemalar esneyebilir.

Bem ayrıca "androjen kimlik" kavramını geliştirerek, bireylerin hem geleneksel "kadınsı" hem de "erkeksi" özellikleri aynı anda barındırabileceklerini savunmuştur. Ona göre psikolojik sağlık, cinsiyet rollerine katı biçimde uymaktan değil, duruma uygun davranış esnekliğinden doğar (Bem, 1981). Bu

bakış, kadın ve erkek rollerini karşıt kutuplar olarak değil, tamamlayıcı ve geçişken özellikler olarak yeniden yorumlar.

Toplumsal cinsiyet şemalarının dönüşümü yalnızca bireysel farkındalıkla değil, aynı zamanda kurumsal ve kültürel düzenlemelerle mümkündür. Okul materyallerinde cinsiyet çeşitliliğinin artırılması, işyerlerinde kör değerlendirme sistemlerinin kullanılması veya yapılandırılmış mülakatların yaygınlaştırılması, bilişsel önyargıların etkisini azaltır (Valian, 1998). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet şeması kuramı, hem bireysel düzeyde farkındalık hem de yapısal düzeyde eşitlik politikaları için temel bir kuramsal dayanak sunar.

1.9. Feminist Psikoloji ve Kesişimsellik

Feminist psikoloji, kadınların ve marjinalleştirilen toplumsal cinsiyet kimliklerinin deneyimlerini psikolojik bilginin merkezine yerleştiren bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, psikolojinin evrensel kabul edilen modellerinin çoğu zaman erkek deneyimlerinden türetildiğini eleştirir ve bilginin kimin deneyimini temsil ettiğini sorgular (Gilligan, 1982; Chodorow, 1978). Feminist psikoloji, kadınların sesini duyulur kılarak, ilişkisel benlik, duygulanım ve bakım etiği gibi boyutları psikolojik gelişimin meşru öğeleri haline getirmiştir.

Carol Gilligan'ın (1982) bakım etiği yaklaşımı, ahlaki gelişim modellerinin yalnızca adalet ve özerklik ilkelerine dayandırılmasını eleştirerek, ilişkisel sorumluluk ve empati gibi bakım temelli değerlerin de eşit derecede ahlaki olduğunu savunur. Nancy Chodorow (1978) ise psikanalitik temelde geliştirdiği anneliğin yeniden üretimi kuramında, kadın kimliğinin aile içi bakım ilişkilerinde nasıl toplumsal olarak inşa edildiğini açıklamıştır. Bu iki yaklaşım, bireysel psikodinamikleri toplumsal rollerle ilişkilendirerek feminist psikolojinin temellerini atmıştır.

Feminist düşüncenin sonraki aşamalarında Judith Butler'ın (1990, 2004) performativite kuramı, toplumsal cinsiyetin doğallaştırılmış bir kimlik değil; tekrarlanan eylemler ve söylemler aracılığıyla üretilen bir performans olduğunu ileri sürmüştür. Butler'a göre birey, toplumun beklediği cinsiyet normlarını sürekli olarak oynar; bu tekrarlar normları yeniden üretir ama aynı zamanda onlara direnme olanağını da barındırır. Bu bakış, feminist psikolojinin sabit kimlik kavrayışlarını esneterek, kimliği akışkan, bağlamsal ve ilişkisel bir süreç olarak kavramsallaştırmasına katkı sağlamıştır.

Bu kuramsal çerçeveye paralel biçimde Kimberlé Crenshaw'un (1991) geliştirdiği kesişimsellik kavramı, toplumsal cinsiyetin sınıf, etnisite, engellilik, yaş ya da cinsel yönelim gibi farklı kimlik eksenleriyle kesiştiğinde özgün avantaj ve dezavantaj biçimleri yarattığını ortaya koyar. Bu perspektif, bir bireyin yaşadığı ayrımcılığın tekil bir kimlik kategorisiyle açıklanamayacağını; çoklu aidiyetlerin birbiriyle etkileşim içinde özgül deneyimler ürettiğini vurgular. Örneğin, "Roman, kadın, engelli" bir öğrencinin eğitim sürecini anlamak için, cinsiyet kadar etnik kimlik, sınıfsal konum ve erişim koşullarını da dikkate almak gerekir.

Feminist psikolojinin bir diğer önemli katkısı, Connell'in (2005) hegemonik erkeklik kuramı aracılığıyla toplumsal cinsiyetin erkeklik normlarını da kapsayan yapısal boyutlarını görünür kılmasıdır. Connell, toplumlarda erkeklik biçimlerinin hiyerarşik olarak düzenlendiğini ve baskın erkeklik modelinin hem kadınlar hem de farklı erkek grupları üzerinde psikolojik ve toplumsal baskılar yarattığını öne sürer. Bu çerçeve, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yalnızca kadınları değil, erkekleri de belirli kalıplar içinde sınırladığını vurgular.

Bu kuramların ortaklaştığı nokta, toplumsal cinsiyetin hem bireysel hem de yapısal düzeyde rol beklentileriyle üretildiğini göstermesidir. Rol kuramı, bireylerin toplumsal normlara dayalı beklenti

setleri içinde hareket ettiğini ve bu rollerin bazen çatışma yarattığını açıklar (Biddle, 1986). Butler'ın performativite yaklaşımı ise, bu rollerin tekrar eden eylemler aracılığıyla kimliğe dönüştüğünü ortaya koyar. Günümüz bağlamında, sosyal medya ve dijital platformlar bu performansların yeni sahneleri haline gelmiş, toplumsal cinsiyetin temsili kadar dönüşümüne de zemin hazırlamıştır.

Türkiye'de yapılan medya analizleri, televizyon dizilerinde kadın karakterlerin çoğunlukla aile içi rollerle sınırlandırıldığını göstermektedir (Aktaş, 2019). Ayrıca Türkiye'de yapılan araştırmalar da toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algıların hâlen belirgin biçimde cinsiyet ve rol temelli farklılaştığını ortaya koymaktadır (Esen vd., 2017). Buna karşılık, son yıllarda "Bir Başkadır" (2020) ve "Öğretmen" (2020) gibi diziler, kadın karakterleri yalnızca aile içindeki konumları ile değil, psikolojik derinlikleri ve toplumsal baskılarla mücadelesiyle ele alarak kalıplaşmış temsillere alternatif bir bakış sunmaktadır. Benzer biçimde "Kuş Uçuşu" (2022) ya da "Benim Adım Melek" (2019–2021) gibi yapımlar, kadınların hem bakım emeği hem de mesleki kimlikleri arasında kurdukları dengeyi görünür kılmıştır.

Bu tür örnekler, bilim ve sanat alanlarında kadınların özne konumuna geçmesini destekleyerek, toplumsal normlara meydan okuyan yeni temsillerin ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla feminist psikoloji, yalnızca bireysel farkındalık yaratmakla kalmaz; aynı zamanda kültürel üretim alanlarında temsiliyetin dönüşümünü hedefleyen eleştirel bir çerçeve sunar.

Sonuç olarak feminist psikoloji, bireysel psikodinamikleri toplumsal yapılar, kültürel normlar ve güç ilişkileri ile ele alarak psikolojiye hem eleştirel hem de dönüştürücü bir yön kazandırır. Butler'ın performativite yaklaşımı, Crenshaw'un kesişimsellik modeli ve Connell'in hegemonik erkeklik çözümlemesi birlikte okunduğunda, kimliğin yalnızca bireysel bir olgu değil; dilsel, kültürel ve yapısal düzeylerde sürekli yeniden kurulan çok katmanlı bir süreç olduğu görülür.

Tablo 2 Temel psikolojik kuramlar: ana varsayımlar, mekanizmalar ve toplumsal cinsiyet bağlantıları

Kuram / Kuramcı	**Ana Varsayım / Odak**	**Temel Mekanizmalar / Ana Kavramlar**	**Toplumsal Cinsiyet Bağlantısı**	**Türkiye / Uygulama Notu**
Kağıtçıbaşı – Özerk-ilişkisel Benlik	Özerklik ve ilişkisel bağlılık birlikte gelişebilir.	Aile modelleri (karşılıklı bağımlılık – bağımsızlık – karşılıklı duygusal bağlılık), modernleşme ve kültürel dönüşüm.	Kadınlarda bakım emeği ile kariyer müzakeresi, erkeklerde duygusal ifade normları.	Kırsal–kentsel farklar belirgindir; eğitimde özerklik-destekleyici ama ilişkisel iklim önerilir.
Erikson – Psikososyal Gelişim	Yaşam boyu gelişim, her evrede kriz ve çözüm.	Sekiz evre (güven, özerklik, girişim, başarı, kimlik, yakınlık, üretkenlik, bütünlük).	Ergenlikte "kimliğe karşı rol karmaşası" evresi; cinsiyetli normlar yön belirleyici olur.	Lise–üniversite geçişinde kimlik denemelerine alan tanımak önemlidir.
Marcia – Kimlik Statüleri	Keşif × Bağlanma etkileşimi kimlik statüsünü belirler.	Dört statü: başarı, moratoryum, ipotekli, dağınık.	Toplulukçu bağlamlarda ipotekli kimlik yaygın; bireyci bağlamlarda moratoryum/başarı daha olası.	Üniversite öğrencilerinde moratoryum statüsü yüksek; mentorluk geçişi kolaylaştırır.
Tajfel & Turner – Sosyal Kimlik / Öz-	Benlik saygısı grup	İç grup yanlılığı, salience (belirginlik), prototipikleşme.	"Kadın akademisyen" gibi kimlikler bağlama göre öne çıkar;	Cinsiyet, sınıf ve etnisite kesişimleri

Kuram / Kuramcı	Ana Varsayım / Odak	Temel Mekanizmalar / Ana Kavramlar	Toplumsal Cinsiyet Bağlantısı	Türkiye / Uygulama Notu
Kategorizasyon	üyeliğinden türetilir.		aidiyet–özsaygı döngüsü oluşur.	aidiyet deneyimini belirler.
Bandura – Sosyal Öğrenme Kuramı	Davranış gözlem ve model alma yoluyla öğrenilir.	Model gözlemi, pekiştirme, öz-etkinlik (self-efficacy).	Cinsiyet rolleri, medya modelleri ve ödüllendirme biçimleriyle erken yaşta öğrenilir.	Rol modellerin çeşitlendirilmesi kız öğrencilerin öz-etkinliğini artırır.
Bem – Toplumsal Cinsiyet Şeması	Cinsiyet şemaları bilişsel filtre işlevi görür.	Kategorizasyon, seçici dikkat, öngörü, şema güncelleme.	"Liderlik = erkeklik" gibi şemalar algı ve değerlendirmeyi yönlendirir.	Eğitim materyallerinde cinsiyet çeşitliliği, kör değerlendirme ve dil politikası şema esnemesini destekler.
Butler – Performativite	Toplumsal cinsiyet doğuştan değil, yinelenen eylemlerle üretilir.	Performans, tekrar, normatif söylemler.	"Norm dışı performanslar" toplumsal dönüşüm ve direnç alanı yaratır.	Dijital sahnelerde (sosyal medya, aktivizm) cinsiyet performansları görünürlük kazanır.

1.10. Toplumsal Cinsiyet Kimliğinin Psikolojik İnşası

Feminist psikoloji ve kesişimsellik kuramları ise bu çerçeveyi daha da genişleterek, kimliğin toplumsal güç ilişkileri ile nasıl şekillendiğini göstermektedir. Bu bakış açısından hareketle, toplumsal cinsiyet kimliği gelişimi, psikolojik, sosyal ve kültürel mekanizmaların kesiştiği bir alan olarak incelenebilir.

Toplumsal cinsiyet kimliği, bireyin kendisini kadın, erkek, her ikisi, hiçbiri ya da ikili cinsiyet kategorilerinin ötesinde konumlandırma biçimidir (American Psychological Association, 2015). Bu kimlik biyolojik cinsiyetle ilişkili olmakla birlikte doğrudan ondan türetilmez; kültürel normlar, toplumsal beklentiler, sosyal ilişkiler ve kişisel deneyimlerin etkileşimi içinde biçimlenir. Psikoloji bu süreci gelişimsel ve bilişsel mekanizmalarla açıklarken, sosyoloji ve toplumsal cinsiyet kuramları kimliğin sosyal ilişkiler ve normatif düzenler içinde performatif olarak üretildiğini vurgular (West & Zimmerman, 1987; Butler, 1990). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet kimliği, sabit ve tek boyutlu bir özellik değil; yaşam boyu yeniden kurulan dinamik bir süreçtir.

1.10.1. Çocukluktan Yetişkinliğe Cinsiyet Kimliği Gelişimi

Cinsiyet kimliği gelişimi, biyolojik, bilişsel, sosyal ve kültürel etkenlerin karşılıklı etkileşimi ile ilerleyen bir süreçtir. Farklı kuramsal yaklaşımlar, bu sürecin değişik boyutlarını aydınlatır.

Psikodinamik yaklaşım. Psikodinamik yaklaşım, kimliğin gelişiminde erken çocukluk deneyimlerinin belirleyici olduğunu vurgular. Freud'un psikoseksüel gelişim kuramına göre, kimlik özellikle fallik dönemde (3–6 yaş) ebeveynle özdeşim yoluyla biçimlenir (Freud, 1953). Kadın gelişimini "eksiklik" metaforu üzerinden yorumladığı için eleştirilse de, Freud'un yaklaşımı cinsiyet farklarının psikodinamik boyutunu tartışmaya açarak kimlik kuramları açısından önemli bir başlangıç noktası oluşturmuştur.

Bilişsel gelişimsel yaklaşım. Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı, çocuğun sınıflandırma ve kalıcılık gibi bilişsel süreçlerinin olgunlaşmasının, kimlik kategorileşmesine zemin hazırladığını göstermiştir (Piaget, 1952). Kohlberg (1966) bu temeli geliştirerek, çocukların 2–3 yaşlarında cinsiyet farklarını ayırt

ettiklerini; 5–7 yaşlarında ise cinsiyetin kalıcı bir özellik olduğuna inandıklarını öne sürmüştür. Bu model, kimliğin bilişsel olgunlukla birlikte yapılandırıldığını vurgular.

Toplumsal cinsiyet şeması yaklaşımı. Bem'in (1981) toplumsal cinsiyet şeması kuramı, kültürel normların algı, dikkat ve bellekte bilişsel filtrelere dönüştüğünü belirtir. Bu filtreler, bireyin hangi bilgiyi fark edeceğini ve nasıl değerlendireceğini yönlendirir. Bu nedenle birey, toplumsal cinsiyetle uyumlu bilgileri daha kolay hatırlayıp, uyumsuz olanları göz ardı edebilir. Şemalar zaman içinde karşıt örneklerin artışıyla esneyebilir veya dönüşebilir.

Sosyal öğrenme yaklaşımı. Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme kuramı, cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde model alma, taklit ve pekiştirme süreçlerinin belirleyici olduğunu vurgular. Çocuklar aileden, akranlardan ve medyadan gözlemledikleri davranış kalıplarını içselleştirir. Oyuncak tercihleri, meslek hayalleri veya rol davranışları bu öğrenmenin somut göstergeleridir.

Feminist gelişimsel yaklaşım. Gilligan'ın (1982) bakım etiği perspektifi, gelişim kuramlarının erkek-merkezli yapısını sorgulayarak bakım, bağlılık ve ilişkisel sorumluluğu kimlik oluşumunun temel bileşenleri arasına yerleştirir. Bu yaklaşım, kadınların ve marjinalleştirilen toplumsal cinsiyet kimliklerinin deneyimlerinin gelişim psikolojisi literatüründe görünür hale gelmesine katkı sağlamaktadır.

Türkiye bağlamında yürütülen araştırmalar, sosyal öğrenme kuramının öngördüğü toplumsal cinsiyetlenme süreçlerinin kültürel olarak belirgin karşılıklar ürettiğini ortaya koymaktadır. Aksoy ve Baran'ın (2017) çalışması, ebeveynlerin oyuncak tercihlerinde "kız=oyuncak bebek / erkek=araba" biçimindeki geleneksel ayrımı sürdürdüklerini ve bu tercihin çocukların oyun pratiklerinde toplumsal cinsiyet kalıplarının yeniden üretilmesine hizmet ettiğini göstermektedir. Sarıtaş ve Şahin'in (2018) ilkokul ders kitaplarına yönelik incelemesi ise, kız çocuklarının büyük ölçüde ev içi rollerle, erkek çocuklarının ise kamusal alana ilişkin etkinliklerle temsil edildiğini ortaya koyarak eğitim materyallerinde cinsiyete dayalı rol dağılımının sürekliliğine işaret etmektedir. Bu bulgular, çocukların karşılaştıkları modellerin ve kültürel iletilerin toplumsal cinsiyet normlarını erken yaşlardan itibaren biçimlendirdiğini ve söz konusu normların kurumsal pratikler aracılığıyla yeniden üretildiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu bulgular, erken toplumsallaşma süreçlerinin toplumsal cinsiyet kimliğini güçlü biçimde şekillendirdiğini ve kültürel bağlamın cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet kimliğinin akışkanlığı, trans ve non-binary bireylerin deneyimlerinde özellikle belirgin hâle gelmektedir. Araştırmalar, bu grupların toplumsal onay ve kabul eksikliğine bağlı olarak daha yüksek düzeyde stres, kaygı ve dışlanma yaşadığını; buna karşın destekleyici sosyal ağların ve kapsayıcı okul-işyeri ortamlarının psikolojik iyi oluşu belirgin biçimde artırdığını göstermektedir (Meyer, 2003; Riggle vd., 2011). Bu bulgular, kimliğin yalnızca içsel bir farkındalık değil, aynı zamanda toplumsal kabul süreçleriyle birlikte şekillendiğini ve psikolojik dayanıklılığın kültürel bağlamdan bağımsız düşünülemeyeceğini ortaya koymaktadır.

1.11. Sonuç: Kimliğin Çok Katmanlı İnşası

Bu bölümde ele alınan kuramlar, kimliğin yalnızca bireysel bir özellik değil, çok katmanlı ve dinamik bir yapı olduğunu göstermektedir. Psikodinamik yaklaşımlar erken deneyimlerin etkisini vurgularken; bilişsel modeller kimliğin anlamlandırma süreçleriyle kurulduğunu, sosyal kimlik ve sosyal öğrenme kuramları ise bireyin çevresiyle karşılıklı etkileşim içinde kimliğini sürekli olarak yeniden biçimlendirdiğini ortaya koymaktadır. Feminist ve kesişimsel perspektifler bu çerçeveyi genişleterek,

kimlik inşasının toplumsal normlar, güç ilişkileri ve kültürel temsil biçimleriyle nasıl örüldüğünü görünür kılar.

Sonuç olarak kimlik, bireysel deneyimlerden toplumsal yapılara uzanan çok boyutlu bir süreçtir. Bu sürecin anlaşılması, hem bireyin psikolojik esnekliğini hem de toplumsal kapsayıcılığı güçlendirecek politika ve uygulamalara yön verebilir. Eğitimden medyaya, aileden dijital ortamlara kadar her düzeyde, kimliğin farklı bileşenlerini tanıyan ve çeşitliliği destekleyen bir yaklaşım, sağlıklı psikososyal gelişimin temel koşuludur.

2. Kimliğin Sosyal ve Kültürel Boyutları

Kimlik, yalnızca bireysel bir farkındalığın sonucu değil; bireyin içinde yer aldığı sosyal ağlar, kültürel normlar ve kurumlar tarafından sürekli biçimlendirilen bir toplumsal inşa sürecidir. İnsan, başkalarıyla etkileşim içinde "kim olduğunu" öğrenir, onaylanır veya reddedilir. Bu nedenle kimlik, birey ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimin hem ürünü hem de taşıyıcısıdır (Goffman, 1959; Hall, 1997).

2.1. Sosyalleşme Süreci ve Kimlik

Sosyalleşme, bireyin içinde yaşadığı toplumun değer, norm ve davranış kalıplarını öğrenmesi kadar, o toplumla aidiyet ilişkisi kurması sürecidir. Bu yönüyle sosyalleşme yalnızca bir "öğrenme" değil, aynı zamanda bir "katılım" sürecidir.

Birincil sosyalleşme aile ortamında başlar. Çocuk, bakım verenleriyle etkileşimi aracılığıyla temel güven, sevgi ve rol farkındalığını geliştirir. İkincil sosyalleşme ise okul, akran grupları ve medya aracılığıyla sürer; birey burada geniş toplumsal normları tanır ve kendi konumunu müzakere etmeye başlar (Mead, 1934).

Cooley'nin (1922) "ayna benlik" kavramı, bireyin kendisini başkalarının tepkilerini yansıtan bir "ayna" aracılığıyla gördüğünü; Mead'in "genelleştirilmiş öteki" kavramı ise bu yansımaların toplumsal normlarla bütünleşerek benliği biçimlendirdiğini açıklar. Bu süreçte aidiyet, bireyin "kim olduğuna" dair yargılarla "nerede ait olduğuna" dair duyguların birleşimidir. Toplumsal cinsiyet rolleri de bu yansımalar aracılığıyla erken yaşta öğrenilir: çocuk, hangi davranışların "kadınsı" ya da "erkeksi" sayıldığını toplumsal geri bildirimlerle fark eder.

2.2. Aile, Eğitim ve Cinsiyet Rolleri

Aile, sosyalleşmenin ilk laboratuvarıdır. Ebeveyn tutumları ve roller, kimlik gelişiminde temel duygusal çerçeveyi oluşturur. Demokratik ebeveynlik özerklik ve özsaygıyı desteklerken, otoriter tutumlar bağımlılık veya isyan eğilimini besler (Baumrind, 2013). Türkiye'de yapılan araştırmalar, kentli orta sınıf ailelerde duygusal destek ve iletişim odaklı ebeveynliğin artmakta; kırsal bölgelerde ise geleneksel otoriter kalıpların sürmekte olduğunu göstermektedir (Kağıtçıbaşı, 2007).

Okul, aileden sonra kimliğin ikinci temel inşa alanı olarak görülmektedir. Bu bağlamda müfredat, öğretmen beklentileri ve okulun görünmez normlarını ifade eden örtük müfredat, öğrencilerin toplumsal cinsiyet kimliklerini biçimlendiren önemli mekanizmalar sunar (Jackson, 1968). Öğretmenlerin öğrencilerine yönelik tutum ve beklentilerinin performans ve öz-yeterlik algıları üzerinde belirleyici olabileceği, Rosenthal ve Jacobson'un (1968) ortaya koyduğu Pygmalion etkisi

çalışmasıyla erken dönemde gösterilmiştir. Türkiye'de yapılan incelemeler de bu sürecin kültürel karşılıkları bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ders kitaplarında kadınların daha çok ev içi rollerle, erkeklerin ise kamusal alanla ilişkilendirilerek sunulduğunu gösteren araştırmalar (Sarıtaş & Şahin, 2018; Aratemur Çimen & Bayhan, 2021), eğitsel materyallerin toplumsal cinsiyet normlarını yeniden üreten bir işlev taşıyabileceğine işaret etmektedir.

Akran ilişkileri de kimlik gelişiminin bu aşamasında kritik önemdedir. Brown ve Larson'ın (2009) vurguladığı gibi, ergenlik döneminde akran desteği, kabul edilme ya da dışlanma gibi deneyimler bireyin duygusal özerkliği ve kimlik devamlılığı üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Destekleyici akran çevreleri farklı kimlik ifadelerinin gelişimini kolaylaştırırken, dışlayıcı çevreler kimlik çatışmalarını derinleştirebilmektedir.

Bu genel çerçeve, okul ortamlarının kimlik gelişimini yalnızca akademik boyutuyla değil; sosyal, duygusal ve kültürel süreçler üzerinden de şekillendirdiğini göstermektedir.

2.3. Medya ve Kültürel Temsiller

Medya, kültürel anlamların üretildiği en etkili toplumsal alandır. Hall (1997), temsilin gerçeği yansıtmakla kalmayıp, anlamı ürettiğini savunur. Televizyon dizilerinde kadınların bakım ve fedakârlık, erkeklerin ise güç ve otoriteyle özdeşleştirilmesi, toplumsal cinsiyet normlarını yeniden üretir (RTÜK, 2020). Türkiye'de televizyon dramalarında kadın temsillerinin uzun süredir aile içi rollerle sınırlandırıldığı görülmektedir (Çelenk & Timisi, 2000).

Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme kuramı, bu temsillerin neden bu kadar etkili olduğunu açıklar: bireyler yalnızca doğrudan deneyimle değil, gözlem yoluyla da öğrenirler. Bu nedenle medyadaki temsiller, cinsiyet rollerinin içselleştirilmesinde güçlü modeller oluşturur. Ancak son yıllarda YouTube ve sosyal medya içeriklerinde kadın mühendisler, erkek hemşireler, ebeveynlikte bakım rolünü üstlenen babalar gibi karşıt-stereotipik örnekler, toplumsal cinsiyet rollerini sorgulayan yeni bir görünürlük alanı yaratmaktadır.

2.4. Küreselleşme ve Dijital Kimlikler

Küreselleşme, kimliğin mekânla sınırlarını bulanıklaştırmıştır. Dijital kültür, bireylere kendi kimliklerini hem gösterme hem de müzakere etme olanağı tanır. Sosyal medya, "gösterilen benlik" (Goffman, 1959) ile "yaşanan benlik" arasındaki farkı görünür kılar. Birey, çevrimiçi ortamlarda kimliğini estetik, siyasi veya cinsel yönelim temelinde performatif biçimde sunar (Butler, 1990).

Bu süreç, özellikle ergenlerde "selfie kültürü", "influencer kimliği" veya "ideal beden" temsilleri üzerinden yeni tür bir sosyal karşılaştırma dinamiği yaratmıştır. Fardouly ve arkadaşlarının (2015) bulguları, sosyal medya kullanımının kadınlarda beden memnuniyetini, erkeklerde ise fiziksel yeterlilik algısını etkileyebileceğini göstermektedir. Sosyal medya fenomenleriyle yapılan karşılaştırmalar, özellikle kadınlarda kıskançlık ve beden memnuniyetsizliğini artırabilmektedir (Chae, 2017).

Türkiye bağlamında, TÜİK (2024) verilerine göre 6–15 yaş arası çocukların %66,1'i aktif olarak sosyal medya kullanmaktadır. Bu bulgu, dijital sosyalleşmenin çocukluk döneminden itibaren kimlik gelişiminin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini göstermektedir. Dijital ortamda gençler, bir yandan küresel değerlerle (örneğin bireysellik, özgür ifade) etkileşime girerken, öte yandan aile ve yerel kültürel normlarla müzakere yürütmektedir. Bu ikili süreç, Kağıtçıbaşı'nın (2007) "özerk-ilişkisel benlik" modelinin dijital çağdaki yansıması olarak değerlendirilebilir; gençler hem ilişkisel bağlılıklarını sürdürmekte hem de çevrimiçi alanlarda özerkliklerini ifade etmektedir.

2.5. Sonuç: Sosyal Alanlarda Kimliğin Yeniden Üretimi

Kimlik, yalnızca içsel farkındalığın değil, sürekli yinelenen sosyal etkileşimlerin ürünüdür. Aile, okul, akran çevresi ve medya aracılığıyla birey toplumsal cinsiyet normlarını öğrenir; dijital kültür bu normları hem yeniden üretir hem de sorgulama olanağı tanır. Bu nedenle kimliğin gelişimi, bireysel psikolojik süreçler kadar kültürel bağlamın sunduğu temsil, aidiyet ve performans olanaklarına da bağlıdır. Türkiye bağlamında, geleneksel değerlerle modernleşme, yerel kimliklerle küresel normlar arasındaki denge arayışı, kimlik oluşumunun temel eksenlerinden biri olmaya devam etmektedir.

3. Psikososyal Faktörler ve Kültürel Bağlam

Kimlik gelişimi, bireyin içsel psikolojik süreçleri ile içinde yaşadığı sosyal ve kültürel bağlamların karşılıklı etkileşiminin ürünüdür. Psikososyal yaklaşım, bireyin kişisel yeterlikleri, duygusal dayanıklılığı ve sosyal destek sistemleriyle çevresi arasındaki dengeye odaklanır (Erikson, 1968; Masten, 2014). Kültürel psikoloji ise kimliğin yalnızca bu çevrede şekillenmediğini, aynı zamanda kültürün anlam sistemleri tarafından üretildiğini vurgular (Matsumoto & Juang, 2016). Bu bölüm, kimlik gelişimini destekleyen psikososyal kaynakları, kültürün kimlik üzerindeki etkilerini ve Türkiye bağlamındaki gelenek–modernlik gerilimini incelemekte; son olarak kültürel psikolojinin sunduğu sentezle tartışmayı derinleştirmektedir.

3.1. Psikososyal Etkenler: Sosyal Destek, Dayanıklılık ve Öz-Düzenleme

Kimlik gelişimi yalnızca bilişsel bir arayış değil, aynı zamanda psikososyal kaynaklara dayalı bir dayanıklılık sürecidir. Sosyal destek, bireyin duygusal güvenlik ve aidiyet duygusunu güçlendirirken; dayanıklılık, stres ve belirsizlik koşullarında benlik tutarlılığını koruma becerisini temsil eder (Werner & Smith, 1992; Masten, 2014). Öz-düzenleme ise bireyin hedeflerine ulaşmak için duygularını, davranışlarını ve düşüncelerini bilinçli biçimde yönetme kapasitesidir (Zimmerman, 2000).

Bu üç unsur birlikte, kimliğin psikolojik sağlamlığını oluşturur. Türkiye örnekleminde yapılan çalışmalar, gençlerde yüksek aile ve akran desteğinin kimlik bütünlüğüyle pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir (Özdikmenli-Demir, 2010; Morsünbül ve Çok, 2013). Ancak bu destek yapıları, bazen bireysel özerkliği sınırlayıcı yönde de işleyebilir. Özellikle geleneksel aile yapılarında “ailenin onayı” kimlik kararlarının merkezinde yer alır; bu durum bireyin aidiyet duygusunu korurken, öz-düzenleme kapasitesini gölgede bırakabilir (Kağıtçıbaşı, 2007). Dolayısıyla Türkiye bağlamında sosyal destek, hem koruyucu hem de sınırlandırıcı bir faktör olarak ikili bir işlev taşımaktadır.

Dayanıklılık, kültürel olarak öğrenilen bir özelliktir. Türk kültüründe “sabır” ve “direnç” kavramları, bireysel dayanıklılığı toplumsal değerlerle bütünleştirir. Psikososyal bakış açısından bu değerler, travmatik deneyimler sonrasında bile kimlik sürekliliğini koruma işlevi görür (Karaırmak, 2006). Bu nedenle kimlik gelişimi, yalnızca öz-farkındalık değil, aynı zamanda kültürel olarak desteklenen bir psikolojik esneklik sürecidir.

3.2. Kültür ve Kimlik: Bireycilik–Toplulukçuluk Ekseninde Farklılaşmalar

Kültür, bireyin kendisini nasıl tanımladığını belirleyen anlam sistemidir. Markus ve Kitayama (1991), benliği iki temel eksende açıklamıştır: bireyci benlik, özerklik ve kişisel başarıyı merkeze alır; toplulukçu benlik ise ilişkisellik, uyum ve karşılıklı bağımlılığı vurgular.

Türkiye, bu iki yönelimin kesiştiği bir kültürel yapıya sahiptir. Kağıtçıbaşı'nın (2007) "özerk-ilişkisel benlik" modeli, Türk toplumunda modernleşmenin özerklik talebini güçlendirirken, duygusal bağlılık ve aile dayanışmasının sürdüğünü ortaya koyar. Bu çift yönlü yapı, gençlerin kimlik gelişiminde hem özgürleşme hem de aidiyet gereksinimlerini birlikte yaşamasına olanak tanır.

Kültürel bağlam, göç ve çokkültürlülük durumlarında daha da belirginleşir. Berry'nin (2005) kültürleşme modeli, bireyin yeni bir kültüre uyum sürecinde entegrasyon, asimilasyon, ayrışma veya marjinalleşme stratejilerini kullanabileceğini belirtir. Türkiye'de kırsaldan kente göç eden genç kadınların, hem geleneksel değerleri hem modern kent normlarını içselleştirerek "ikili kimlik" geliştirdikleri gözlenmiştir (Acar & Altunok, 2013). Bu durum, kültürün kimlik oluşumunda statik değil, sürekli müzakere edilen bir süreç olduğunu göstermektedir.

3.3. Geleneksel–Modern Gerilimi ve Kimlik Etkileşimleri

Modernleşme, bireyin kimliğini yeniden tanımlama fırsatı sunarken, aynı zamanda kültürel gerilimleri de artırır. Türkiye'de kentleşme, eğitim düzeyindeki artış ve dijitalleşme, geleneksel toplumsal cinsiyet normlarını dönüştürmektedir. Ancak bu dönüşüm, kuşaklar arasında farklı biçimlerde deneyimlenmektedir.

Kadın kimliği açısından, eğitim ve işgücüne katılım fırsatları bireysel özerkliği güçlendirmiş; buna karşılık aile içi rollerin sürekliliği "rol çatışması" olasılığını artırmıştır (Dökmen, 2012). Erkeklik kimlikleri de benzer biçimde dönüşmektedir: hegemonik erkeklik normlarının yerini, duygusal ifade ve bakım rollerine açık "yeni erkeklik" biçimleri almaktadır (Connell, 2005).

Bu değişim yalnızca sosyolojik değil, psikolojik düzeyde de bir öz-düzenleme ve benlik tutarlılığı meselesidir. Geleneksel rollerin sağladığı öngörülebilirlik çözülürken, bireylerden kendi kimliklerini sürekli yeniden tanımlamaları beklenmektedir. Bu durum özellikle gençlerde "kimlik müzakeresi" süreçlerini görünür kılmaktadır: bir yandan modern değerleri benimsemek, öte yandan kültürel köklerle bağını korumak.

Kırsaldan kente göç eden genç kadınlar bu gerilimi en açık biçimde yaşamaktadır. Geleneksel aile değerleriyle kentteki özerklik normları arasında denge kurma çabası, onların hem dayanıklılık hem de öz-düzenleme becerilerini güçlendirmektedir (Erdoğan, 2020). Dolayısıyla modernleşme süreci, kimliğin yeniden tanımlandığı bir psikososyal geçiş alanı yaratmaktadır.

3.4. Kimliğin Kültürel Psikolojisi: Yerel Deneyimlerin Evrensel Kuramlarla Diyaloğu

Kültür, yalnızca kimliğin arka planı değil; kimliği üreten anlam sistemidir. Kültürel psikoloji bu nedenle, kimlik süreçlerini evrensel kavramlarla açıklarken yerel deneyimleri göz ardı etmez (Kagitcibasi & Berry, 1989; Matsumoto & Juang, 2016). Bu yaklaşım, Batı merkezli kimlik modellerinin her kültürde aynı biçimde işlemediğini savunur.

Türkiye örneğinde, "ilişkisel dayanıklılık" ve "duygusal bağlılık içinde özerklik" gibi kavramlar bu sentezi yansıtır. Birey, benliğini hem kişisel özerklik hem toplumsal sorumluluk üzerinden tanımlar. Böylece kimlik, yalnızca bireysel farkındalık değil, kültürel değerlerle uyumlu bir anlam arayışıdır.

Kültürel psikolojinin önerdiği bu diyalogcu yaklaşım, yerel kimlik çalışmalarının küresel bilgi üretimine katkı sunmasını da sağlar. Türkiye'de geliştirilen "özerk-ilişkisel benlik" modeli, bu açıdan kültürel psikoloji literatüründe özgün bir yere sahiptir: kültürün bireyi biçimlendirmekle kalmayıp, birey aracılığıyla yeniden üretildiğini gösterir.

Psikososyal ve kültürel etkenler, kimlik gelişimini destekleyen görünmez ağlar oluşturur. Sosyal destek, dayanıklılık ve öz-düzenleme kimliğin içsel istikrarını; kültür, kimliğin anlam ufkunu belirler. Türkiye bağlamında kimlik, bağlılık ile özerklik, gelenek ile modernlik, yerellik ve küresellik arasında süren bir denge arayışıdır. Bu nedenle kimlik, durağan bir yapı değil; bireyin psikososyal kaynakları ve kültürel bağlamı arasında sürekli müzakere edilen, esnek ve çok katmanlı bir süreçtir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Kimlik, bireyin içsel bütünlüğü ile toplumsal aidiyetleri arasında sürekli müzakere edilerek kurulan dinamik bir yapıdır. Psikolojik açıdan kimlik, bilişsel, duygusal ve sosyal süreçlerin etkileşimiyle oluşur; ancak bu süreçler toplumsal normlardan, kültürel anlam sistemlerinden ve tarihsel bağlamdan bağımsız değildir. Bu çalışmada ele alınan kuramsal yaklaşımlar—Erikson'un yaşam boyu gelişim modeli, Marcia'nın kimlik statüleri, Bandura'nın sosyal öğrenme çerçevesi, Bem'in toplumsal cinsiyet şeması kuramı ve Butler'ın performativite yaklaşımı—birlikte okunduğunda kimliğin hem bireysel hem de kültürel düzeyde yeniden üretildiği görülmektedir. Bu durum, kimlik gelişimini yalnızca kişisel farkındalıkla sınırlı bir süreç değil, sürekli değişen toplumsal koşullar içinde biçimlenen bir inşa süreci olarak tanımlar.

Kültürel psikoloji perspektifinden bakıldığında, kimliğin biçimlenişi her toplumun değer sistemleriyle yakından ilişkilidir. Bireyci kültürlerde özerklik, kişisel başarı ve bağımsızlık vurgusu kimlik gelişimini yönlendirirken, toplulukçu kültürlerde bağlılık, uyum ve sorumluluk ön plana çıkar. Türkiye ise bu iki yönelimin kesişiminde yer alır. Kağıtçıbaşı'nın (2007) "özerk-ilişkisel benlik" modeli, modernleşme ve aile yapısındaki dönüşümlerin kimlik gelişimine yansımasını açıklamada güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Gençler, bir yandan ailelerine duygusal bağlılıklarını korurken, diğer yandan bireysel özerkliklerini geliştirmeye çalışırlar. Bu çift yönlü süreç, kimlik gelişiminde hem bir esneklik hem de gerilim alanı yaratır.

Dijital çağın yükselişi, kimliğin sınırlarını daha da geçirgen hâle getirmiştir. Sosyal medya, bireylere kimliklerini görünür kılma, farklı aidiyetleri deneme ve kendilerini yeniden tanımlama fırsatı sunar. Ancak bu ortam aynı zamanda yeni türden normatif baskılar, idealize edilmiş benlik temsilleri ve sürekli karşılaştırma süreçleri üretir. Özellikle ergenlik ve genç yetişkinlik dönemlerinde, dijital etkileşimler bireyin öz-değer ve aidiyet duygularını güçlendirebileceği gibi, kırılganlaştırabilir de. Bu nedenle kimlik gelişimini anlamak, artık yalnızca yüz yüze ilişkilerle sınırlı olmayan geniş bir sosyal ekolojiyi dikkate almayı gerektirir.

Psikososyal kaynaklar—öz-yeterlik, dayanıklılık, sosyal destek ve öz-düzenleme becerileri—kimlik inşasında koruyucu faktörler olarak öne çıkar. Özellikle eğitim ve psikolojik danışma uygulamalarında, öğrencilerin kendi seçimlerini yapabildiği, hatalarından öğrenmeye teşvik edildiği ve ilişkisel destek bulabildiği ortamlar, kimlik gelişimini destekler. Demokratik ebeveynlik, öğretmenlerin cinsiyet eşitliği konusunda duyarlılığı ve kapsayıcı sınıf iklimi, bireylerin hem özerklik hem aidiyet gereksinimlerini karşılar. Bu durum, psikolojik iyi oluşun ve toplumsal uyumun da temelidir.

Toplumsal düzeyde bakıldığında, kimlik inşası kültürel, ekonomik ve politik koşullardan ayrı düşünülemez. Türkiye'de süregelen modernleşme süreci, kadınlık ve erkeklik rollerinin yeniden tanımlandığı, geleneksel değerlerle bireyselleşme arayışlarının yan yana var olduğu bir bağlam yaratmıştır. Kadınların eğitim ve işgücüne katılımının artması, erkeklik normlarının esnemesi ve genç kuşakların küresel kimlik örüntüleriyle temas etmesi, toplumsal cinsiyet kimliğini daha çoğul ve müzakereci bir biçime dönüştürmektedir. Bu değişim, psikoloji bilimine de normatif değil, eleştirel bir tutum geliştirme sorumluluğu yükler.

Sonuç olarak, kimlik sabit bir kategori değil; bireyin yaşam boyu sürdürdüğü bir anlam kurma, aidiyet ve fark yaratma sürecidir. Psikoloji, bu süreci yalnızca tanımlamakla değil, aynı zamanda daha eşitlikçi ve kapsayıcı toplumsal ilişkilerin kurulmasına katkıda bulunmakla da yükümlüdür. Toplumsal cinsiyet kimliğinin psikolojik inşasını anlamak, bireysel farkındalığı artırmak kadar, bu farkındalığın gelişebileceği sosyal koşulları dönüştürmeyi de gerektirir.

Tartışma Soruları ve Öğretim Etkinliği

Bu sorular, "Kimliğin Toplumsal İnşası" bölümünü okuyan ve bu alana ilgi duyarak temel kavramları daha derinlemesine anlamak isteyen okurların metni eleştirel biçimde düşünmelerini, kuramsal çerçevelerle bağlantılar kurmalarını ve güncel örnekler üzerinden tartışmalarını desteklemek amacıyla hazırlanmıştır. Sorular; seminer niteliğindeki grup tartışmalarında, okuma atölyelerinde ya da bireysel inceleme süreçlerinde kullanılabilecek biçimde yapılandırılmıştır. Tartışmalarda bölümün kuramsal dayanaklarının (örneğin sosyal ve kültürel kuramlar, gelişimsel yaklaşımlar, performativite ve şema kuramı) Türkiye bağlamındaki çağdaş örneklerle birlikte ele alınması beklenmektedir.

A. Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

1. Toplumsal normlar kimlik gelişimini hangi yollarla etkiler?
   Aile, akran, okul ve medya aracılığıyla aktarılan normların hem destekleyici hem de sınırlayıcı yönlerini tartışın.
2. Kesişimsellik yaklaşımı kimliğin psikolojik analizine hangi katkıları sunar?
   Cinsiyet, sınıf, etnisite, engellilik ve cinsel yönelim kesişiminden doğan farklı deneyimleri ele alın.
3. Erikson ve Marcia'nın kimlik kuramları dijital çağda ne ölçüde geçerlidir?
   Çevrimiçi kimlik denemeleri, rol performansı ve keşif dinamikleri üzerinden değerlendirin.

B. Güncel Sosyal ve Politik Bağlam

4. Türkiye'de toplumsal ve politik gelişmeler toplumsal cinsiyet kimliklerinin görünürlüğünü nasıl etkilemektedir?
   Medya temsilleri ve sosyal hareketler üzerinden tartışın.
5. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ruh sağlığını nasıl biçimlendirir?
   Şiddet, ayrımcılık, istihdam ve ücret eşitsizliği bağlamlarını değerlendirin.

C. Dijital Kültür ve Kimlik

6. Sosyal medya gençlerin kimlik keşfini nasıl şekillendirir?
   Özgürleştirici yönleri ve sosyal karşılaştırma gibi riskleri birlikte ele alın.
7. Dijital kimlik performansı ergenlerde benlik saygısını ve aidiyet duygusunu nasıl etkiler?
   Kendini sunma biçimleri ve geri bildirim süreçlerini tartışın.

D. Kültürlerarası Perspektif

8. Toplumsal cinsiyet rolleri kültürler arasında nasıl farklılaşır?
   Bireyci ve toplulukçu kültürlerde kimlik ve ilişkisel yönelimleri karşılaştırın.

E. Türkiye Bağlamına Odaklanan Sorular

9. Türkiye'de ebeveynlik stillerindeki dönüşüm gençlerin kimlik gelişimini nasıl etkiler?
   Kuşaklar arası aktarım ve sosyo-kültürel farklılıkları dikkate alın.
10. Türkiye'de medya ve çocuk içerikleri aracılığıyla aktarılan toplumsal cinsiyet kalıpları kimlik gelişimini nasıl etkiler?
    Sosyal öğrenme ve şema kuramı çerçevesinde ele alın.
11. Göçmen gençlerin entegrasyon süreçleri kimlik gelişimini nasıl biçimlendirir?
    Kültürleşme stratejileri ve iki kültürlü aidiyet deneyimlerini tartışın.

Ek Kaynaklar

Akademik Kaynaklar

1. Arduman Kırcalı, D. (Der.). (2019). Cinsiyet, cinsel kimlik ve cinsellik (2. baskı) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
2. Bilgin, N. (2023). Kimlik İnşası (3. baskı). İmge Kitabevi
3. Connell, R. W. (2019). Toplumsal cinsiyet ve iktidar (4.baskı). Ayrıntı Yayınları.
4. Hortaçsu, N. (2007). Ben biz siz hepimiz, toplumsal kimlik ve gruplararası ilişkiler. İmge Kitabevi
5. Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). Benlik, aile ve insan gelişimi: Kültürel psikoloji açısından. Koç Üniversitesi Yayınları.
6. Tillion, G. (2005). Harem ve kuzenler (Ş. Tekeli & N.Sirman, Çev.). Metis Yayınları.
7. Wood, G. W. (2021). Toplumsal cinsiyet psikolojisi: The psychology of gender (Çev.). Nobel Yaşam.

Belgesel ve Filmler

1. Bir Başkadır (2020)

   Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini, sınıfsal ayrışmalarını ve kadınlık/erkeklik rollerinin farklı bağlamlarda nasıl müzakere edildiğini çok katmanlı biçimde ele alan bir dizidir. Dizi, modernlik–gelenek, seküler–dindar yaşam tarzı, merkez–çevre ve sınıfsal konumlanış gibi eksenlerde kimlik oluşumunun nasıl şekillendiğini dramatik bir anlatıyla görünür kılar. Karakterlerin psikolojik çatışmaları, toplumsal normlara uyum ile bireysel özerklik arasındaki gerilim üzerinden biçimlenir. Bu yönüyle Bir Başkadır, toplumsal cinsiyet, kültürel aidiyet ve sınıf temelli kimliklerin kesişimsel bir analizine olanak tanır.

2. Kuş Uçuşu (2022)

   Medya sektöründeki güç ilişkilerini, kadın çalışanların kariyer mücadelesini ve kuşaklar arası iş yapma tarzlarının çatışmasını konu alır. Dizide kadın karakterlerin hem görünür hem de görünmez emek biçimleri, rekabet baskısı ve mesleki kimlik çatışmaları ayrıntılı biçimde işlenir. Özellikle başarı, liderlik, hırs ve rekabet gibi özelliklerin toplumsal olarak "erkeksi" kodlandığı kurumsal ortamlarda kadın kimliğinin nasıl müzakere edildiğine dair çarpıcı bir örnek sunar. Bu çerçevede dizi, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının profesyonel yaşamda nasıl yeniden üretildiğini ve kimi zaman nasıl dönüştürüldüğünü göstermesi bakımından öğretici bir kaynaktır.

3. Inside Out / Ters Yüz (2015)

   Duygusal gelişim, benlik bütünlüğü ve kimlik oluşumu arasındaki ilişkileri sembolik bir anlatıyla ele alan bir animasyondur. Çocukluk döneminde duyguların düzenlenmesi, bellek–kimlik bağlantısı ve yaşam geçişlerinin psikolojik etkileri üzerine öğretici bir çerçeve sunar. Duyguların "baskılanması" yerine bütünleştirilmesinin sağlıklı bir benlik algısının temel koşulu olduğu fikrini dramatize eder.

4. Billy Elliot (2000)

   Toplumsal cinsiyet normlarının bireyin yetenek ve ilgi alanları üzerindeki sınırlayıcı etkilerini görünür kılan klasik bir filmdir. Erkeklik, sınıf ve aile beklentilerinin kesiştiği bir bağlamda, bir çocuğun kimliğini keşfetme mücadelesini anlatır. Toplumsal roller ile bireysel arzular arasındaki gerilimi ele alış biçimi, toplumsal cinsiyetin kültürel olarak nasıl inşa edildiğini anlamaya yönelik güçlü bir örnektir.

5. Fatma (Netflix, 2021)

   Türkiye'de toplumsal cinsiyet, sınıf, görünmez emek ve travma temalarını bir araya getiren bir psikolojik–toplumsal dramdır. Baş karakterin görünmezleşen kadın emeğini, yoksulluk, şiddet ve güvencesizlik bağlamında kimlik inşasının karanlık yönlerini açığa çıkarır. Kadınların hem aile içinde hem de toplumda maruz kaldıkları yapısal eşitsizliklerin psikososyal sonuçlarını çarpıcı biçimde işler.

6. Bu İşte Bir Yalnızlık Var (2013)

   Erkeklik normları, duygusal bastırma, yalnızlık ve kırılganlık gibi temalar etrafında örülü bir karakter incelemesidir. Film, erkek kimliğinin nasıl dar bir duygu repertuarına zorlandığını ve bunun bireyin içsel dünyasında ne tür çatışmalara yol açtığını hassas bir biçimde anlatır. Türkiye bağlamında erkek duygusallığının sosyal olarak nasıl sınırlandırıldığını göstermesi bakımından anlamlıdır.

7. Ekümenopolis: Ucu Olmayan Şehir (2011)

   Kentleşme, mekânsal eşitsizlik, sınıf ayrışması ve neoliberal politikaların kent kimliği üzerindeki etkilerini inceleyen önemli bir belgeseldir. Şehirde yaşayan bireylerin ekonomik ve sosyal konumlarının, kimlik algılarını ve aidiyet biçimlerini nasıl dönüştürdüğünü gözler önüne serer. Türkiye'de kentsel dönüşümün toplumsal kimlik dinamikleriyle ilişkisini anlamak için güçlü bir kaynaktır.

8. Benim Çocuğum (2013)

   Türkiye'de LGBTİ+ bireylerin aileleriyle ilişkilerini, görünürlük, destek, kabul ve toplumsal önyargılar bağlamında ele alan öncü bir belgeseldir. Aile içi kabul süreçlerinin bireyin öz-değeri, aidiyeti ve psikolojik iyi oluşu üzerindeki koruyucu etkilerini açıkça gösterir. Toplumsal cinsiyet çeşitliliği ve kimlik gelişimi üzerine Türkiye bağlamında en etkili kaynaklardan biridir.

9. Miss Representation (2011)

   Kadınların medya ve popüler kültürde nasıl temsil edildiğini ele alan bu belgesel, görünürlük, güç, beden politikaları ve toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişkilere odaklanır. Reklamlar, televizyon programları, haber medyası ve siyaset alanındaki cinsiyetçi temsil kalıplarının, kadınların öz-değer algısını, mesleki hedeflerini ve toplumsal rollere dair beklentilerini nasıl şekillendirdiğini kapsamlı bir biçimde gösterir. Belgesel, genç kızların kimlik gelişiminde medya mesajlarının etkisini görünür kılarak, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kültürel üretim alanında nasıl yeniden üretildiğini tartışmaya açar.

10. The Social Dilemma (2020)

    Sosyal medya platformlarının kullanıcı davranışlarını nasıl yönlendirdiğini, algoritmaların dikkat ekonomisi üzerinden kimlik, benlik algısı ve sosyal ilişkiler üzerinde hangi etkileri yarattığını ele alan çarpıcı bir belgeseldir. Belgesel, çevrim içi etkileşimlerin yalnızca bireysel tercihlerden ibaret olmadığını; teknolojik altyapı, şirket politikaları ve algoritmik teşvik mekanizmaları tarafından şekillendirildiğini gösterir. Gençler açısından sosyal karşılaştırma, görünürlük baskısı ve beğeni odaklı geribildirim döngülerinin benlik saygısı ve aidiyet duygusu üzerinde nasıl riskler oluşturduğunu tartışır. Bu yönüyle The Social Dilemma, dijital kültürde kimlik inşasının psikososyal boyutlarını anlamak için önemli bir başvuru kaynağıdır.

Kaynakça

Acar, F., & Altunok, G. (2013). The 'politics of intimate' at the intersection of neo-liberalism and neo-conservatism in contemporary Turkey. *Women's Studies International Forum, 41*, 14–23. https://doi.org/10.1016/j.wsif.2012.10.001

Aksoy, P., & Baran, G. (2017). Annelerin cinsiyet rollerine ilişkin özellikleri ile çocukların oyuncak tercihleri ve oynadıkları oyun türleri arasındaki ilişki üzerine bir çalışma. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 5*(1), 102–136.

American Psychological Association. (2015). Guidelines for psychological practice with transgender and gender nonconforming people. *American Psychologist, 70*(9), 832–864.

Aratemur Çimen, C., & Bayhan, S. (2021). Değişen ders kitaplarında toplumsal cinsiyet. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar, 36*, 72–102.

Bandura, A., & Walters, R. H. (1977). *Social learning theory* (Vol. 1, pp. 141–154). Prentice Hall.

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory.* Prentice-Hall.

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control.* Freeman.

Basfirinci, C., Çilingir-Uk, Z., Karaoğlu, S., & Onbaş, K. (2019). Implicit occupational gender stereotypes: A research among Turkish university students. *Gender in Management: An International Journal, 34*(2), 157–184. https://doi.org/10.1108/GM-07-2018-0084

Baumrind, D. (2013). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. In *Adolescents and their families* (pp. 22–61). Routledge.

Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review, 88*(4), 354–364. https://doi.org/10.1037/0033-295X.88.4.354

Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations, 29*(6), 697–712. https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2005.07.013

Biddle, B. J. (1986). Recent developments in role theory. *Annual Review of Sociology, 12*, 67–92. https://doi.org/10.1146/annurev.so.12.080186.000435

Boyd, D. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens.* Yale University Press.

Brown, B. B., & Larson, J. (2009). Peer relationships in adolescence. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology* (Vol. 2, pp. 74–103). Wiley.

Buran Köse, Ö., & Doğan, A. (2019). The relationship between social media addiction and self-esteem among Turkish university students. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions, 6*(1), 175–190. https://doi.org/10.15805/addicta.2019.6.1.0036

Bussey, K., & Bandura, A. (1999). Social cognitive theory of gender development and differentiation. *Psychological Review, 106*(4), 676–713. https://doi.org/10.1037/0033-295X.106.4.676

Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity.* Routledge.

Butler, J. (2004). *Undoing gender.* Routledge.

Chae, J. (2017). Explaining females' envy toward social media influencers. *Media Psychology, 21*(2), 246–262. https://doi.org/10.1080/15213269.2017.1328312

Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender.* University of California Press.

Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). Polity.

Cooley, C. H. (1922). *Human nature and the social order.* Charles Scribner's Sons.

Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review, 43*(6), 1241–1299. https://doi.org/10.2307/1229039

Çelenk, S., & Timisi, N. (2000). Yerli dramalarda kadın temsili ve şiddet. In N. B. Çelik (Ed.), *Televizyon kadın ve şiddet* (pp. 23–64). KİV Yayınları.

Demir, İ. (2014). Gençlerin kimlik statülerinin kültürel karşılaştırması: İstanbul-Nusaybin örneği. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi, 16*(129), 1–18.

Derks, B., Inzlicht, M., & Kang, S. (2008). The neuroscience of stigma and stereotype threat. *Group Processes & Intergroup Relations, 11*(2), 163–181. https://doi.org/10.1177/1368430207088036

Dökmen, Z. Y. (2012). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar.* Remzi Kitabevi.

Eagly, A. H., & Karau, S. J. (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological Review, 109*(3), 573–598. https://doi.org/10.1037/0033-295X.109.3.573

Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook "friends:" Social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication, 12*(4), 1143–1168. https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00367.x

Erdoğan, M. M. (2020). *Suriyeliler Barometresi 2019: Suriyelilerle uyum içinde yaşamanın çerçevesi.* UNHCR.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis.* W. W. Norton.

Esen, E., Soylu, Y., Siyez, D. M., & Demirgürz, G. (2017). Üniversite öğrencilerinde toplumsal cinsiyet algısının toplumsal cinsiyet rolü ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *E-International Journal of Educational Research, 8*(1).

Fardouly, J., Diedrichs, P. C., Vartanian, L. R., & Halliwell, E. (2015). Social comparisons on social media: The impact of Facebook on young women's body image concerns and mood. *Body Image, 13*, 38–45. https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2014.12.002

Freud, S. (1953). *Three essays on the theory of sexuality* (J. Strachey, Trans.). Basic Books.

Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development.* Harvard University Press.

Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life.* Anchor.

Hall, S. (1996). Who needs "identity"? In S. Hall & P. du Gay (Eds.), *Questions of cultural identity* (pp. 1–17). Sage.

Hall, S. (1997). The spectacle of the other. In *Representation: Cultural representations and signifying practices* (pp. 223–290). Sage.

Jackson, P. W. (1968). *Life in classrooms.* Holt, Rinehart & Winston.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). *Family and human development across cultures: A view from the other side.* Psychology Press.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). *Family, self, and human development across cultures* (2nd ed.). Psychology Press.

Kağıtçıbaşı, Ç., & Berry, J. W. (1989). Cross-cultural psychology: Current research and trends. *Annual Review of Psychology, 40*(1), 493–531. https://doi.org/10.1146/annurev.ps.40.020189.002425

Karaırmak, Ö. (2006). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 3*(26), 129–142. https://doi.org/10.17066/pdrd.22262

Kartopu, S. (2016). Üniversite öğrencilerinin öz yeterlik ve kimlik duygusu kazanım düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi: Gümüşhane Üniversitesi örneği. *The Journal of International Social Research, 9*(45), 481–500.

Kohlberg, L. (1966). A cognitive–developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes. In E. E. Maccoby (Ed.), *The development of sex differences* (pp. 82–173). Stanford University Press.

Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology, 3*(5), 551–558. https://doi.org/10.1037/h0023281

Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology, 35*(2), 63–78. https://doi.org/10.1037/0022-3514.35.2.63

Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review, 98*(2), 224–253. https://doi.org/10.1037/0033-295X.98.2.224

Markus, H., & Wurf, E. (1987). The dynamic self-concept: A social psychological perspective. *Annual Review of Psychology, 38*, 299–337. https://doi.org/10.1146/annurev.ps.38.020187.001503

Martin, C. L., & Halverson, C. F., Jr. (1981). A schematic processing model of sex typing and stereotyping in children. *Child Development, 52*(4), 1119–1134. https://doi.org/10.2307/1129498

Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development.* Guilford Press.

Matsumoto, D., & Juang, L. (2016). *Culture and psychology* (6th ed.). Cengage Learning.

McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self.* The Guilford Press.

Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society.* University of Chicago Press.

Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin, 129*(5), 674–697. https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.5.674

Morsünbül, Ü., & Çok, F. (2013). Kimlik gelişiminde yeni bir boyut: Seçeneklerin saplantılı araştırılması. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 4*(40). https://doi.org/10.17066/pdrd.03757

Orth, U., & Robins, R. W. (2014). The development of self-esteem. *Current Directions in Psychological Science, 23*(5), 381–387. https://doi.org/10.1177/0963721414547414

Özdikmenli-Demir, G. (2010). Kimlik statülerinin sosyal sermaye ve kimlik sermayesi ile ilişkisi: Beliren yetişkinlik dönemindeki üniversite öğrencileri örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 34*, 1–10.

Öztürk, A., & Taşpınar, M. (2021). Türkiye'de örtük program üzerine yapılmış çalışmaların analizi: Bir meta-sentez araştırması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 41*(1), 251–305.

Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children* (M. Cook, Trans.). International Universities Press.

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK). (2020). *2020 yılı faaliyet raporu.* https://www.rtuk.gov.tr/Media/FM/Birimler/strateji/raporlar/2020sonfaaliyetraporu_1051_%281%29.pdf

Riggle, E. D., Rostosky, S. S., McCants, L. E., & Pascale-Hague, D. (2011). The positive aspects of a transgender self-identification. *Psychology & Sexuality, 2*(2), 147–158. https://doi.org/10.1080/19419899.2010.534490

Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image.* Princeton University Press.

Rosenthal, R., & Jacobson, L. (1968). *Pygmalion in the classroom: Teacher expectation and pupils' intellectual development.* Holt, Rinehart & Winston.

Sarıtaş, E., & Şahin, Ü. (2018). Hayat bilgisi ders kitaplarında toplumsal cinsiyet rolleri üzerine bir inceleme. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Education Faculty, 48*, 463–477.

Spencer, S. J., Steele, C. M., & Quinn, D. M. (1999). Stereotype threat and women's math performance. *Journal of Experimental Social Psychology, 35*(1), 4–28. https://doi.org/10.1006/jesp.1998.1373

Steele, C. M., & Aronson, J. (1995). Stereotype threat and the intellectual test performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology, 69*(5), 797–811. https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.5.797

Tajfel, H., & Turner, J. C. (2004). The social identity theory of intergroup behavior. In *Political psychology* (pp. 276–293). Psychology Press.

Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory.* Blackwell.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *Çocuklarda bilişim teknolojileri kullanım araştırması, 2024* [Veri bülteni No. 53638]. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2024-53638

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *İşgücü istatistikleri, 2024 (Ocak–Haziran dönemi).* https://data.tuik.gov.tr

Valian, V. (1998). *Why so slow? The advancement of women.* MIT Press.

Werner, E. E., & Smith, R. S. (1992). *Overcoming the odds: High-risk children from birth to adulthood.* Cornell University Press.

West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & Society, 1*(2), 125–151. https://doi.org/10.1177/0891243287001002002

Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology, 25*(1), 82–91. https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1016

Bölüm 2

Feminist Teorilerin İzinde: Tarihsel ve Kavramsal Gelişim

Derya DEMİRDİZEN ÇEVİK[2]

Anahtar Kavramlar

Patriyarkal pazarlık: Kandiyoti (1988: 286), "patriyarkal pazarlık" kavramını, her iki cinsiyetin de uyum sağladığı ve kabul ettiği, ancak yine de tartışılabilir, yeniden tanımlanabilir ve müzakere edilebilir senaryolarının varlığını belirtmek için kullanılır. Kadınların bu yolla iktidardan payını aldığını ifade eden bu kavramda, örneğin, kayınvalideler ve gelinler arasındaki hiyerarşik ilişki patriyarkal pazarlığın bir parçasıdır.
Hegemonik erkeklik: Gramsci'nin hegemonya kavramından yola çıkılarak geliştirilen hegemonik erkeklik kavramı, yalnızca güç kullanarak değil, aynı zamanda "rıza üretimi" mekanizmasıyla da kadınlar ve ötekiler üzerinde inşa edilen, böylece erkek egemen normları doğal ve kaçınılmazmış gibi yeniden üreten bir tahakküm sistemini ifade eder (Connell, 1995: 77)
Eril tahakküm: Eril tahakküm, Pierre Bourdieu'nün geliştirdiği ve erkeklerin kadınlar üzerindeki sistematik güç, otorite ve ayrıcalık ilişkilerini tanımlamak için kullandığı bir kavramdır (Bourdieu, 1998).
Özcülük (Esansiyalizm): Cinselliğin toplum ya da tarih tarafından değil, doğa ya da biyoloji tarafından belirlendiğini savunan bir görüştür.(Rubin, 1984: 8). Bu anlayışa göre cinsellik, değişmeyen, herkes için aynı şekilde işleyen, doğal ve kalıcı bir güçtür. Diğer bir deyişle, insanların cinsel kimlikleri ve yönelimleri toplumsal koşullara göre oluşmaz; doğuştan gelir ve zamanla değişmez. Bu metinde ise kavram, özellikle "cinsel özcülük" anlamında- yani cinselliği biyolojik olarak sabit ve evrensel gören anlayış- çerçevesinde kullanılmıştır.
Toplumsal yeniden üretim: Kapitalist üretim ilişkileri ile iç içe işleyen bu süreç, emek gücünün ve gündelik yaşamın yeniden üretimi için zorunlu olan bakım, ev içi emek ve sosyal hizmetler bütününü ifade eder (Mies vd. 2014: 103-104).
Performativite: Butler'a göre performatiflik, cinsiyetin doğuştan gelen bir kimlik değil, toplumsal normların tekrar eden eylemlerle her gün yeniden ürettiği bir pratik olmasıdır (Butler, 2010: 224).
Siborg: Makine ile organizmanın bir melezi olarak hem kurgusal hem de toplumsal gerçekliğe ait bir varlıktır. Siborg figürü, kimliğin parçalı, melez, akışkan ve bağlamsal yönünü ifade eder. Böylece feminizm, ırk, sınıf, cinsellik ve teknoloji kesişimlerinde yeniden düşünmeyi mümkün kılar (Harraway, 2006).
Queer teori: cinsiyet ve cinsellik kategorilerinin doğal, sabit veya değişmez olmadığını, aksine toplumsal, kültürel ve söylemsel süreçler içinde üretildiğini savunan eleştirel bir teoridir (Butler, 2010: 206-207).

Feminizm[3] tek bir kalıba sığdırılabilecek bir düşünce ya da akım değildir. Aksine zamanla evrilen zenginleşen hatta bazen kendi içinde tartışan dev bir fikirler okyanusudur. Bu noktada Bell Hooks'un[4] feminizm tanımı önemli bir başlangıç noktası sunar. Hooks feminizmi; cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir hareket olarak tanımlar (hooks, 1984: 5). Bu hareketin temelini oluşturan yaklaşım ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve erkek egemenliğini açıklamak için tasarlanmış en güçlü teorik aygıt olarak ifade edilir (Rubin, 1984: 34). Feminizm, kadınların bireysel hak talepleri ile sınırlı olmayan ve cinsiyetçi iktidar ilişkilerini üreten toplumsal düzeneklerin tamamına yönelen kapsamlı bir dönüşüm olarak ele alınır. Bu çerçevede feminist mücadele, cinsiyetçi iktidar ilişkilerinin

[2] Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, Ali Rıza Veziroğlu MYO, Yerel Yönetimler Programı
E-posta: derya.demirdizen@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0002-5735-9095

[3] Kavramın kendisi, ilk defa Fransız düşünür Charles Fourier tarafından kullanılmıştır (Aziz, 2023: 892).
[4] hooks, özel isim olmasına rağmen kendi politik tercihi nedeniyle küçük harfle yazılmaktadır.

kurumsal yapısı olan patriyarkayı aşamalı biçimde dönüştürmeyi hedefleyen uzun soluklu bir sürece işaret eder (Walby, 2021: 20).

Feminist teori, erkek egemenliğine dayalı toplumsal düzeni sürdüren patriyarkayı ve onun nüfuz ettiği tüm kurum ve yapıları mercek altına alır. Patriyarka, erkeklerin üstünlüğünün norm kabul edildiği ve kadınların erkekler tarafından sömürüldüğü/ezildiği egemenlik sisteminin en yaygın ifadesidir (Walby, 2021: 40). Bu aynı zamanda mülkiyetin, mirasın, emeğin ve kamusal otoritenin erkek egemenliği altında örgütlendiği, kadınların aile ve özel alanla sınırlandığı toplumsal düzeni ifade eder (Pateman, 1988: 3). Millett'in işaret ettiği üzere patriyarka, kadınların rızasını ideolojik olarak üreterek bu egemenlik ilişkisini, geleneksel sömürgecilik biçimlerinden daha incelikli ve kalıcı bir şekilde yeniden üretir (Millett, 2024: 71).

Antik kent devletlerinden modern ulus-devletlere kadar geçen süreçte, yurttaşlık haklarının tanımı, eğitime ve istihdama erişim, hukuk ve beden politikaları üzerinden patriyarka, sürekli biçimde yeniden üretilmiştir (Pateman, 1988: 3; Scott, 1986: 1056). Bununla beraber Kandiyoti'nin "patriyarkal pazarlık" kavramının da gösterdiği üzere, kadınlar bu düzende tamamen pasif değildir; egemen sistemin çizdiği sınırları belli ölçüde kabullenirken aynı zamanda bu sınırlar içinde hareket alanları açmaya yönelik stratejik uzlaşmalar geliştirirler (Kandiyoti, 1997: 13).

Öte yandan, patriyarka kavramının biyolojik indirgemeci ve tek tip bir erkeklik tanımına yaslanması ve de mevcut yapıyı tam olarak karşılamaması nedeniyle "hegemonik erkeklik" gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Connell'in 1987'de ortaya koyduğu hegemonik erkeklik, erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünün yanı sıra bazı erkeklerin diğer (özellikle azınlık gruplarından) erkekler üzerindeki üstünlüğünü anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Hegemonik erkekliğe dayalı küresel cinsiyet rejimi, erkeklerin kadınlar ve diğerleri üzerindeki tahakkümü anlatmaktadır (Connell, 2006: 268). Ayrıca, Bourdieu'nün sistemin toplumsal yapılar içinde nasıl yeniden üretildiğini açıklamada kullandığı "eril tahakküm" kavramı da referans noktası olmuştur (Bourdieu, 1998: 8). Dolayısıyla patriyarka kadınların erkek egemen sistemdeki konumunu açıklamada; hegemonik ve eleştirel erkeklik ise bu sistemin işleyiş dinamiklerini açıklamada anahtar kavramlar olarak öne çıkar.

Bu tartışmaların ışığında gelişen feminist teori, patriyarkal düzenin doğal değil, tarihsel-siyasal olduğunu ortaya koyarak kadınların oy, eğitim ve mülkiyet haklarına ilişkin talepleriyle kamusal alanı açtı. 20. yüzyılda mücadele, çalışma hayatı, refah ve aile hukukundaki dönüşümlerle genişledi (Offen, 2000: 130; Fraser, 1990). Böylece feminist teori, özel/kamusal ayrımını sorgulayan, bilgi üretimindeki önyargıları ifşa eden ve eşitliği yalnızca resmî haklarla sınırlamayan eleştirel bir perspektif geliştirdi (Fraser, 1990: 60; Federici, 2004: 66).

Bu kuramsal zemin doğrultusunda bu bölümde, patriyarka/toplumsal cinsiyet rejimi diye adlandırılan erkek egemen düzenin ürettiği eşitsizliklerle mücadele eden düşünsel yaklaşımlar ve feminist teorilerin gelişimi ele alınmaktadır. Bölüm, üç ana eksen etrafında kurgulanmıştır. İlk eksen, feminist teorilerin ve hareketin tarihsel ortaya çıkışı ile ilgilidir ve birinci, ikinci ve üçüncü dalgalar ve sonrasındaki gelişmeler şeklinde hazırlanmıştır. Birinci dalga döneminde öne çıkan isimlere ve feminist harekete yaptığı katkılara yer verilmiştir. Başlangıç olarak, hareketin ilk savunusu olan temel yurttaşlık haklarının hangi süreçte ve tepkilerle ortaya çıktığı değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Seneca Falls Konvansiyonu ile ilan edilen Duygular Bildirgesi'nin (Declaration of Sentiments-1848) açtığı hak ve eşit yurttaşlık taleplerinin tarihsel izdüşümüne yer verilmiştir. Sonrasında, 1960'larda "özel olan politiktir" sloganıyla ortaya çıkan ve ikinci dalga olarak da tanımlanan sürece odaklanılmıştır. Sloganla, aslında kişisel deneyimlerin toplumsal, kültürel ve ekonomik yapı tarafından belirlendiği ve bu nedenle de çözümün politik değişimle mümkün olduğu gösterilmek istenmiştir. Bunun devamında, üçüncü ve dördüncü dalga feminizmin düşünsel yönelimleri anlatılmış ve feminizme sonradan eklemlenen yeni kavramlarla

ortaya çıkan teoriler tartışılmıştır. Toplumsal cinsiyetin kimlikten öte, iktidar ilişkilerinin örgütlenme biçimi olarak ele alınışı, kesişimsellik ve performativite gibi kavramlarla zenginleşmesi anlatılmıştır.

Çalışmanın ikinci ekseninde ana akım feminist teorilerden bazıları ele alınmıştır. İlk olarak, kadınların maruz kaldıkları baskı ve eşitsizlikleri biyoloji ve üreme üzerinden açıklayan radikal feministlerin temel yaklaşımları ve bu alandaki önemli eserleri incelenmiştir. Sonrasında, kadınların ücretsiz ev emeği ile kapitalizm arasında ilişki kuran Marksist/sosyalist feministlere yer verilmiştir. Liberal feminizm, dalgalar bölümünde anlatıldığından bu bölümde ayrı bir başlık altında yer almamıştır. Ayrıca queer teori, postkolonyal feminizm ve kesişimsellik tartışmalarına yer verilerek feminist teorinin Batı-merkezci sınırları aşan güncel gelişmeleri de ortaya konmuştur. Çalışmanın üçüncü ekseni feminist teorinin tartışılmasına ayrılmıştır. Sonuç olarak, alanın başlıca kavşakları ve tartışma eksenleri ayrıntıya boğulmadan bir arada görülebilir.

Bu çalışmanın sınırları gereği tüm teoriler, ayrıntılarıyla ele alınmamıştır. Zira her bir düşünsel yönelim (liberal, radikal, sosyalist, postkolonyal, queer, eko feminizm ve kesişimsel) kendi başına ayrı birer kitap konusu olabilecek derinlik ve literatüre sahiptir. Dolayısıyla metin, temel kavramları açıklamaya yönelik bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Bu nedenle tartışmalar, temsil gücü yüksek metinler ve temel başlıklar üzerinden yürütülecektir.

1. Feminist teorilerin Tarihsel Arka Planı: Dalgalar ve Tartışmalar

Eşitsizliklerin her toplumda ve zamanda farklı biçimlerde seyretmiş olması çok sayıda feminist teorinin de gelişmesine yol açmıştır. Bir diğer ifadeyle, feminist teori homojen bir kadın hareketinin sonucu değil, farklı dönemlerin hukuksal, toplumsal ve ekonomik koşullarında derinleşen eşitsizliklere verilen farklı tepkilerle ortaya çıkmıştır. Bu bölümde feminizmin tarihsel gelişimi dalga metaforu üzerinden anlatılacaktır. Ancak, bu mücadelenin belli bir dönemde başlayıp sona erdiği düşünülmediğinden feminist teorinin gelişimini yalnızca dalgalar üzerinden anlatmak da doğru olmayacaktır. Feminist teori süreç içinde birbirine eklemlenen sürekliliklerin ve kopuşların bir bütünü olarak okunacaktır. Bu kabulden hareketle öncelikle dalgalar üzerinden tarihsel akış verilecektir.

1.1. Birinci Dalga Feminizmi

Feminist hareketin ortaya çıkışı Aydınlanma Çağı ile anılsa da tarihini çok daha erken dönemlere götürmek mümkündür[5]. Aydınlanma öncesi çağlarda da tecavüze ve cinsel şiddete yönelik itirazı olan kadınlar vardı (Donovan, 2016: 14). Ancak, genel anlamda hareketin kuramsal çerçevesinin güçlenmesi ve kamusal görünürlüğünün artması daha çok 18 yüzyıl Aydınlanma Çağı ile ilişkilendirilir.

Kadınların Aydınlanma Çağı'yla birlikte yükselen yurttaşlık tartışmalarına dâhil olması, kadın hakları söylemini hem görünür hem de meşru kılmıştır. Bu dönemin öncü isimlerinden Olympe de Gouges, Fransa'da yayınladığı *Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesi* (Declaration of the Rights of Woman and of the Female Citizen, 1791) ile dönemin liberal eşitlik söylemine feminist bir itiraz geliştirmiştir. De

[5] Genel görüşün aksine, ilk feminist hareketin Wollstonecraft ya da Aydınlanma dönemiyle başlamadığı, feminist hareketin köklerinin Orta Çağ'a kadar uzandığı söylenir. Bu bağlamda, *Christine de Pisan'ın* (1364-1430) modern anlamda ilk feminist görüşleri savunan kişi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca XVII. yüzyıl İngiltere'sinde *Aphra Behn* ile *Mary Astell* başta olmak üzere birçok kadın yazarın "ilk önemli seküler feminist protesto dalga"yı yarattıkları ve bu dönemde kadınların (orta ve üst sınıflardan) kamusal katılımının belirgin biçimde arttığı vurgulanır (Bryson, 1992:11; Kelly, 1982:4).

Gouges, metni Fransız Meclisi'nin "Erkek ve Erkek Yurttaş Hakları Bildirgesi"ne cevaben kaleme almış ve kadınların da erkeklerle eşit yurttaşlık haklarına sahip olması gerektiğini savunmuştur. Bir yıl sonra İngiltere'de Wollstonecraft'ın öncü eserlerinden sayılan *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* (A Vindication of the Rights of Woman, 1792) yayımlanır. Wollstonecraft, Rousseau ve kimi Aydınlanmacıları eleştirerek özgürlük anlayışlarının kadınları dışarıda bıraktığını ve kadınların akıl yürütme kapasitesinin erkeklerden geri olmadığını vurgulamıştır (Aziz, 2023: 892).

18. yüzyılın sonlarından itibaren Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da kadınlar yurttaşlık haklarını talep ederken, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) kadın hareketi 19–20 Temmuz 1848'de Seneca Falls Konvansiyonu ile ivme kazanmıştır (Donovan, 2016: 29). Elizabeth Cady Stanton ve Lucretia Mott'un öncülüğünde yayımlanan ve 100 kadın ile erkeğin imzaladığı *Duygular Bildirgesi*ndeki "tüm erkekler ve kadınlar eşit yaratılmıştır" ifadesi modern feminizmin politik manifestosu haline gelmiştir (Wellman, 2004: 6). Eşitlik çağrısı yalnızca siyasal bir talep olarak kalmamış, kadın öznesinin yeniden tanımlanmasına da zemin oluşturmuştur. Bu dönemin etkili isimlerinden Sarah Grimke'nin sistemi mutlak tiranlığa benzeterek kadınların maruz kaldığı baskıyı patriyarka ile ilişkilendirmesi de önemli bir katkıdır (Donovan, 2021: 31). Birinci dalga, bu yönleriyle feminizmin kurucu dilini ve hareketin siyasallaşma zeminini hazırlamıştır.

Bu dönemde özellikle eğitim, mülkiyet ve evlilik hukuku alanlarında eşitlik söyleminin yoğunlaşması, kadınların kamusal alana yurttaş olarak katılımını meşrulaştıran bir dil üretmiştir. Kamusal özneleşmenin bir parçası olarak kadınların, bireysel ve kolektif düzeyde insan olarak tanınma talepleri yükselmiştir. Kadınlar, yalnızca hukuksal eşitlik arayışında olmamış aynı zamanda inanç, kültür ve ahlaki söylemlerin kadınları ikincilleştiren doğasına karşı duruş da geliştirmiştir. Wollstonecraft'ın akıl merkezli yaklaşımı, John Stuart Mill'in Kadınların Köleleştirilmesi (The Subjection of Women-1869) eserinde daha liberal bir çerçeveyle sürdürülmüştür. Mill, kadınların toplumda geri bırakılmasının doğal değil, sonradan oluşturulmuş bir baskı biçimi olduğunu, erkek egemenliğinin gelenek adıyla meşrulaştırıldığını vurgulamıştır (1869: 8).

Bu dönemin belirleyici gelişmelerinden biri, kadınların seçme hakkını savunan "suffrage" hareketi olur. Hareket ABD'de, Elizabeth Cady Stanton ve Susan B. Anthony'nin 1869'da Ulusal Kadın Oy Hakkı Derneği'ni kurmasıyla başlar. Stanton ve Antony ile fikir ayrılığı yaşayan Stone aynı yıl Amerikan Kadın Oy Hakkı Derneği kurulmasına öncülük eder. Her iki dernek 1890'da National American Woman Suffrage Association (NAWSA)- Ulusal Amerikan Kadın Oy Hakkı Derneği" adı altında birleşerek kadınların oy hakkı için yerel kampanyalar, mitingler ve lobi çalışmaları yürütür. Hareket, işçi ve ılımlı reform hareketleriyle bağlar kurarak kamuoyu desteğiyle 1920'de ulusal düzeyde seçme hakkını güvence altına aldırır (Tong &Botts, 2021: 43; Donovan, 2016: 125).

Bu dönem değerlendirilirken bilgi, eğitim ve yurttaşlık kavramlarının erkeklere göre tanımlanmasına karşı çıkılmış ve sosyal bilimlerde yeni bir düşünme biçimi ortaya çıkmıştır (Offen, 1988: 137). Bu nedenle, oy hakkı ve yurttaşlık eksenli kadın hareketi**,** yapısal sistemi kökten dönüştürmekten çok liberal demokrasinin vaat ettiği hakları kadınlar için de geçerli kılmayı hedeflediği için tarihyazımında liberal feminizm olarak anılmıştır. Ancak, ikinci dalga ve üçüncü dalganın devamında yasal eşit hak talepleri devam ettiğinden, liberal feminizm hareketi yalnızca birinci dalga ile sınırlı değildir (Tong & Botts, 2021: 27).

Nihayet, 18. ve 19. yüzyıl feminizmi, kadınların maruz kaldığı eşitsizlikleri görünür kılmakla beraber, erkek egemenliğini üreten, sürdüren ve karmaşık görünmez mekanizmaları kavramakta yetersiz kaldığı için, geriye dönük olarak daha çok ütopyacı girişimler olarak okunmuştur (Harding, 2011: 159). Ancak, başlangıç dönemi her ne kadar ütopyacı olarak düşünülse de bu dönemin kazanımları diğer tüm dönemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Ayrıca liberal feminizm ya da birinci dalga feminizm bu

hareket 18. yüzyılda eşit haklar talebiyle ortaya çıkmış olsa da belli bir dönemde sona ermemiş, değişen bağlamlarda yeni hak talepleri ve mücadele sahaları üreterek evrilmiştir.

1.2. İkinci Dalga Feminizmi

20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, feminist hareketin önemli isimlerinden Simone de Beauvoir, 1949 yılında İkinci Cins kitabını yayınlanmasıyla ikinci dalganın kurucu düşünsel hattını açmıştır. De Beauvoir'ın "kadın doğulmaz, kadın olunur" sözü toplumsal cinsiyetin biyolojik determinizmden ziyade, kültürel olarak inşa edildiğini vurgulayarak bu yeni dönemin kuramsal temelini varoluşçu felsefe üzerine oturtmuştur (Donovan, 2016: 232). Ayrıca, kadının erkeğin ötekisi olarak kurgulandığını ve bu nedenle bağımsız öznelliğinin yok sayıldığını öne süren de Beauvoir, kendinden sonraki öznellik tartışmalarının da önünü açar (Berktay, 2010: 131). De Beauvoir'ın kronolojik olarak birinci dalganın sonu ve ikinci dalganın da arasında yer aldığı kabul edilir.

1960'lardan itibaren, önceki birikimlerin de etkisiyle, 'ikinci dalga' olarak adlandırılan dönemde, feminist hareketin odak noktası yasal eşitlik taleplerinden daha derinlerdeki yapısal eşitsizliklere yönelmiştir. Bu yönelim "özel (kişisel) olan politiktir" (personal is political) sloganıyla eşitsizliği üreten daha derin mekanizmaların sorgulanması şeklinde gelişmiştir. Sloganın yaygınlaşması ve döneme damga vurması 1969 yılında Carol Hanisch'in aynı başlıklı makaleyi yayınlamasıyla gerçekleşir. Hanisch (1969) kadınların yaşadığı kişisel sorunların aslında politik olduğunu söyleyerek, bu sorunların bireysel değil, ortak mücadeleyle çözülebileceğini savunur. "Özel olan politiktir" sloganı, ev içi, aile, ilişki, beden, cinsellik gibi kişisel sayılan deneyimlerin toplumsal kurallar, hukuki düzenlemeler, ekonomik yapılar ve kültürel normlar tarafından belirlendiği iddiasına dayanır. Dahası, özel yaşamda yaşanan eşitsizlikler yalnızca bireysel bir mesele değil, aksine kökeni iktidar ve tahakküm ilişkilerine bağlı sorunlardır. Bu nedenle 'özel' olarak tanımlanan sorunların çözümünün, bireysel çabalardan çok politik düzeydeki değişimlerle mümkün olacağı tartışılmıştır (Hanisch, 1969: 5). Sonuçta bu dönemdeki tartışmalar, özel alandaki sorunların dönüşümünün bireysel tutumların ötesinde siyasal tartışma ve düzenlemeleri gerektirdiği noktasında yoğunlaşmıştır.

"Özel olan politiktir" söylemiyle birlikte aile içi şiddet ve evlilik içi tecavüzün kamusal gündeme taşınması bu döneme damga vurmuştur. Birçok yerde tecavüz kriz merkezleri ve kadın sığınaklarının açılması da buna paralel gelişmiştir. Ayrıca, yalnızca hizmet sunumuyla sınırlı kalmayıp velayet ve boşanma gibi alanlarda da kadınların lehine önemli hukuksal reformların yolunu açılmıştır. Böylece ikinci dalga, hem şiddetle mücadelede kurumsal kapasiteyi büyütmüş hem de aile hukukunda eşitlikçi bir çerçevenin gelişmesine katkı sağlamıştır (Davis, 1981: 101).

Feminist teori, ikinci dalga döneminde önemli bir iç eleştiriyle karşılaşmıştır. Bu eleştiri, hareketin önceki kuşak tarafından üretilen kadınlık anlatısının büyük ölçüde beyaz, orta–üst sınıf ve heteroseksüel kadınların deneyimiyle sınırlı kaldığı yönündedir. Özellikle işçi sınıfından, siyahî ve yoksul kadınların yaşam koşullarının feminist söylemin dışında bırakılması, hareketin kapsayıcılığına yönelik temel bir sorgulama doğurmuştur. Bu tartışmanın en görünür temsilcilerinden biri Bell Hooks olmuştur. Hooks, feminist kuramın merkezinde yer alan öznelliğin kimler adına konuştuğunu sorgulayarak "görünmeyen hayatlar" ve "duyulmayan sesler"in de feminizmin parçası olması gerektiğini vurgular. Betty Friedan'ın *The Feminine Mystique* (Kadınlığın Gizemi, 1963) adlı eserini bu nedenle eleştirir; çünkü Friedan'ın yaklaşımı, kadınların özgürleşme sorununu büyük ölçüde üniversite mezunu, beyaz, evli ve orta sınıf kadınların yaşam alanıyla sınırlandırmaktadır. Hooks'a göre yoksullukla mücadele eden, emekçi ve siyah kadınların deneyimleri bu söylemde görünmez kılınmıştır. Sonuç olarak Hooks, feminist teorinin gerçekten dönüştürücü olabilmesi için en ayrıcalıkların değil, en dezavantajlıların

deneyimlerinden yola çıkması gerektiğini savunarak feminizmin sınıfsal, ırksal ve kültürel boyutlarını kuramsal merkeze taşımıştır (Hooks, 1989: 2).

Özetle, 1980'li yılların sonuna kadar devam eden bu dönemde, mücadelenin kapsamı sosyal ve ekonomik eşitliğe doğru genişleyerek bu eşitsizliğin yol açtığı sonuçlara odaklanıldı. Ayrıca, bu döneme damgasını vuran görüşler ve gelişmelerin bir kısmı radikal ve Marksist/sosyalist feminizm bölümünde tartışılacaktır.

1.3. Üçüncü, Dördüncü ve Diğer Dalgalar

İkinci dalganın ardından, feminist teorisyenler toplumsal cinsiyeti yalnızca kadınlık ya da erkeklik kategorilerinden biri olarak değil iktidar ilişkilerini kuran ve dönüştüren toplumsal bir örgütlenme biçimi olarak ele almaya başlarlar. Scott, toplumsal cinsiyetin tarihsel analizde temel bir fark boyutu olduğunu savunarak, kadınların tarihte neden görünmez kaldığını anlamamıza yardım eden yeni bir kavramsal çerçeve önermiştir (1986: 1054). 1990'lardan itibaren feminist düşünce kimlik politikaları, ırk, sınıf, etnisite ve cinsel yönelim farklılıklarına yönelmiş, tekil bir kadınlık deneyimi varsayımını reddederek kesişimselliğe dikkat çekmiştir (Crenshaw,1989:140). Crenshaw'ın kesişimsellik kavramı, farklı kimliklerin birbirini kesen konumlarında ortaya çıkan çoklu ezilme biçimlerini açıklamaya olanak tanımıştır (1989: 140). Bu teori feminist teorinin hem bilgi üretiminin konumunu hem de sosyal bilimlerin Batı-merkezli doğasını eleştirel biçimde sorgulamasına zemin hazırlamıştır.

Judith Butler, Cinsiyet Belası (Gender Trouble-1990) başlıklı çalışmasında toplumsal cinsiyeti sabit bir kimlik değil, performatif bir süreç olarak tanımlamıştır (2010: 43-44). Butler'a göre cinsiyet, biyolojik farktan ziyade kültürel, dilsel ve söylemsel pratikler içinde sürekli olarak yeniden üretilen bir yapıya işaret eder. Böylece feminist teori, kimlik kategorilerini doğal ya da değişmez görmek yerine onları tarihsel ve toplumsal bağlam içinde hareketli süreçler olarak değerlendirir. Bu nedenle Butler'ın Cinsiyet Belası, feminist teoride kimlik, özne ve temsil tartışmalarını köklü biçimde sarsan, en çok tartışılan ve çığır açıcı metinlerden biri olarak kabul edilir.

Üçüncü dalga döneminde, bu kimlik ve özne eleştirisi, feminist teorinin odağını tekil ve homojen bir kadın kategorisinden uzaklaştırarak, çoğul öznellik tartışmalarına yöneltmiştir. Kesişimsellik yalnızca kimliklerin tanımlanması için değil, iktidarın çok katmanlı biçimlerde örgütlenişini anlamak için de analitik bir çerçeve sunmuştur. Patricia Hill Collins bu yapıyı "egemenlik matrisi" kavramı ile açıklayarak ırkçılık, sınıfçılık ve cinsiyetçiliğin birbirini güçlendiren ilişkisel bir sistem oluşturduğunu ortaya koymuştur (2000: 18). Collins ve Bilge bu teoriyi aile içi şiddet, göçmen emeği, sosyal politika ve sağlık hizmetlerine erişim gibi alanlarda kesişimsel çözümlemelerle genişletmiştir (2016: 27).

Bununla birlikte, kesişimsellik kavramının giderek yaygınlaşması bazı eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Kavramın her durumu açıklayan bir genel etiket haline gelmesinin analitik gücünü zayıflatabileceği belirtilmiştir (Davis, 1981: 70). Nancy Fraser (2009: 166) ise kimlik siyasetinin neoliberal bağlamda piyasalaşma eğilimlerine dikkat çekmiş, feminist taleplerin ticarileşme süreçleri içinde dönüşme riskine işaret etmiştir. Böylece bu eleştiriler, kesişimsellik ve kimlik temelli kavramların anlamını yitirmemesi için daha bağlamsal ve dikkatli bir yaklaşımın önemini vurgular.

Üçüncü dalga dönemi aynı zamanda feminist metodolojide yeni yönelimlerin belirdiği bir süreç olmuştur. Konumlanmış bilgi, katılımcı eylem araştırması ve yaşam öyküsü yöntemleri bu dönemde öne çıkarak araştırmacının kendi konumunu sorgulamasını teşvik etmiştir (Ahmed, 2017: 28). Bilginin hangi toplumsal konumdan üretildiği ve kimin adına konuşulduğu sorusu feminist araştırmanın merkezine yerleşmiştir.

Dördüncü dalga olarak adlandırılan son dönem, queer ve trans-feminist teorilerin, dijital feminizmin, ekolojik feminizmin, çevrimiçi aktivizmin ve postkolonyal düşüncenin etkisiyle şekillenmiştir. Bu dalga, dijital ağlar aracılığıyla küresel dayanışma pratiklerinin yaygınlaştığı ve patriyarkaya karşı mücadelede yeni örgütlenme biçimlerinin üretildiği bir dönemi temsil eder (Baer, 2016). Feminist teori bu süreçte evrensel kadın öznesi varsayımını sorgulamakta, bilgi üretimini yerel, çok sesli ve deneyim temelli bir düzleme taşımaktadır (Butler, 2010: 43; Mohanty, 2003: 527). Böylece üçüncü ve dördüncü dalgaların açtığı düşünsel hatlar, feminizmin hem epistemolojik hem de politik sınırlarını genişleten, kesişimsel ve çoğulcu bir teorik evren ortaya çıkarmaktadır.

2. Dalgaların Ötesi: Feminist Teoride Açıklama Modelleri

Feminist hareketin tarihsel katmanları ve dalga şemasının sınırları incelendiğinde, eşitsizliğin yalnızca kronolojik olarak değil, iktidar biçimlerinin birbirine eklemlenişiyle anlaşılabileceği görülür. Bu noktadan itibaren odak, kuramsal yönelimlere çevrilmektedir. Kadınların ezilmesini kimi yaklaşımlar patriyarkanın kurucu mantığı içinde, kimileri ise kapitalist üretim ilişkileri ile tarihsel bağları üzerinden açıklar. Bu tartışmalar şu soruları gündeme getirmektedir: Kadınların ezilmesinin temel nedeni patriyarka mıdır, kapitalist üretim ilişkileri midir, yoksa bu iki düzenek tarihsel olarak birbirine mi eklemlenir? Bu bölümde bu sorular, dört kuramsal yaklaşım üzerinden tartışılacaktır: cinselliğin siyaseti ve aile düzeneklerini merkeze alan radikal feminizm; emek, bakım ve sosyal politikanın maddi temellerine odaklanan sosyalist feminizm; söylem, özne ve farklılık kavrayışlarını sorgulayan postmodern feminizm; ve ırk, sınıf, cinsellik, engellilik ile ulusallık kesişimlerinde iktidarın çoklu biçimlerini görünür kılan kesişimsel feminizm.

2.1. Radikal Feminizm

Doğuşu 1960'lar olarak bilinen radikal feminizm, kadınların ezilmesinin kökenini patriyarkada arayarak erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünü kadınların biyolojik özellikleriyle (özellikle doğum) ilişkilendirerek açıklar. Hareket, ABD'de 1968'deki Miss America güzellik yarışması protestolarıyla, NOW (National Organization for Women) gibi liberal örgütlerden ayrışan ve New York Feministleri ve New York Radikal Feministleri gibi örgütler altında birleşen kadınların ayrı olarak ortaya çıkardığı harekettir (Tananbaum Engler, 2017). Teori, Roxanne Dunbar, Kate Millett, Shulamith Firestone, Anne Koedt ve Ti-Grace Atkinson gibi bir grup radikal-liberter feministin katkılarıyla şekillenir (Donovan: 2016: 270). Ancak sonraki süreçte, Andrea Dworkin ve Catharine A. MacKinnon gibi isimler de öncekilerin tartışmalarına radikal-kültürel feminizm olarak adlandırılan farklı bir boyut getirmişlerdir (Tong& Botts, 2021: 85).

Öncelikle, Millett'in yazmış olduğu Cinsel Politika (Sexual Politics-1970) radikal feminizme damgasını vuran önemli yapıtlardan biri olur. Millett, politikayı siyasi partiler, başkanlar ya da mitinglerden ziyade bir grup insanın başkaları tarafından güç ilişkileriyle kontrol altına alınması olarak tanımlar (2024: 70). Kitabında, cinsiyetler arasındaki ilişkinin siyasi bir niteliğe sahip olduğu, dolayısıyla patriyarkanın da siyasi bir kurum olarak işlediğini anlatır. Bu çerçevede cinselliği, erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünü yeniden üreten asıl iktidar mekanizması olarak düşünür. Egemenliğin kaynağını ise heteroseksüellik olarak kabul edip bunun öznel bir tercihten ziyade inşa edilen bir yönelim olduğunu savunur (akt. Walby, 2021: 186).

Bir diğer radikal feminist olarak anılan Firestone da Cinselliğin Diyalektiği: Kadın Özgürlüğü Davası (The Dialectic of Sex*:* The Case for Feminist Revolution- 1970) kitabıyla önemli bir tartışma yaratır. Firestone, biyolojik üreme süreçlerini ve aile kurumunu tarihsel koşullar ile teknolojik olanaklar ışığında eleştirel bir perspektifle yeniden değerlendirir. Çalışmasında, patriyarkanın maddi temellerini, biyolojik üreme ve aile kurumunun tarihsel biçimlenişi üzerinden tartışır ve üremenin toplumsal dönüşümünün patriyarkal denetimi çözmede gerekli olduğunu savunur (1993:22). Cinsiyetçi iş bölümünün temelini biyolojik ailenin oluşumuna dayandırır (20). Doğumla birlikte kadınların biyolojik işlevlerinin sınırlandırıldığını (regl, emzirme ve çocuk bakımı) ileri sürerek yapay üreme teknolojileriyle patriyarkanın dönüştürülebileceğini savunur (20, 215).

Öte yandan, Koedt ise Vajinal Orgazm Miti (The Myth of the Vaginal Orgasm- 1970) makalesiyle kadın cinselliğinin patriyarkal bilgi üretimi tarafından nasıl normatifleştirildiğini, ayrıca tıbbi ve psikolojik söylemlerin kadın deneyimini nasıl bastırdığını gösterir. Öte yandan, Trace Atkinson, Firestone'u bir adım öne taşıyarak da radikal feminizmi kadınların kendi örgütlenme özerkliği, erkek egemen kurumların radikal eleştirisi ve cinselliğin iktidar boyutuna odaklanma üzerinden çerçeveler (Donovan, 2016: 284).

Radikal feminizm, kadınların bedeni, emeği ve arzularını tahakküm altına alan mekanizmaların merkeziliğini ileri sürer. Ev içi şiddet, tecavüz, taciz, üreme haklarının kontrolü, pornografi, seks işçiliği, tıp ve psikiyatri pratikleri, medya temsilleri ve aile kurumunun normatif işlevine odaklanır. Radikal feminist politika, sığınak hareketleri, tecavüz kriz merkezleri, bilinç yükseltme grupları ve üreme hakları mücadelesi gibi somut kurumsallaşmalara büyük katkı yapmıştır (Tanenbaum & Engler, 2017).

Bunlara ek olarak, pornografi ve cinsel şiddetle ilgili çıkışlarıyla tartışmalara müdahil olan Dworkin ve MacKinnon gibi yazarlar da radikal feminizmin kuramsal çerçevesinin genişlemesine önemli katkılar sağlamıştır. Dworkin ve MacKinnon gibi radikal-kültürel feministler pornografi ve seks işçiliğine kadın bedeninin aşağılanması ve baskının da temel kaynağı olarak karşı çıktılar; ayrıca, partiyarkanın çözümü noktasında androjenliği bir ideal görmeyip aksine kadınların erkekler gibi olmaması gerektiği kadın gibi olmaya gayret etmesine odaklandılar (Tong& Botts, 2021: 85). Diğer radikal feministlerin aksine pornografiye karşı çıkmalarının sebebi, pornografiyi diğer cinsel tacizler gibi kadınlara yönelik cinsiyet ayrımcılığının bir parçası olarak görmeleriydi (Bart, 1990: 517).

Radikal feminizm, cinsiyetlendirilmiş iktidar ilişkilerini hukuktan kültüre, temsilden gündelik yaşama kadar bütün alanlarda açıklayan bir çerçeve önerir. Bu teori, kadınların maruz kaldığı eşitsizliklerin yalnızca hukuki ya da ekonomik düzenlemelerle değil, bizzat toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yapısal dönüşümüyle aşılabileceğini savunur. Bazı radikal feminist harekette görülen cinsiyetin katı biyolojik okuması, trans kadınların dışlanmasına yol açmış ve queer teori bu radikal feminizmin cinsiyet kimliği ve ifadesinin akışkanlığını göremediğini savunmuştur. Bu eleştiriler, radikal feminizm teorisinin gelişimine katkılarını geçersiz kılmayacaktır. Özellikle cinsellik, erkek şiddeti ve üreme siyasetinin merkezde tutulmasının niçin vazgeçilmez olduğunu hatırlatacaktır. Ancak açıklamanın tek eksene indirgenmemesi ve farklı iktidar biçimlerinin eklemlenişinin analize dahil edilmesi gerektiği açıktır.

Her konu üzerinde fikir birliği sağlamış olmasalar da radikal feministler, toplumsal ilişkilerdeki eşitsizliklerin tek belirleyenini patriyarka olarak göstermiş ve bu da onları eleştirilerin odağına koymuştur. Tüm sorunların tek sebebi olarak patriyarkanın görülmesi, ırk, sınıf ve göçmenlik statüsü gibi boyutların açıklamadaki önemini gölgelediği gerekçesiyle eleştirilmiştir (hooks, 1981; Davis, 1981; Crenshaw, 1989; Rubin, 1984). Firestone'un üreme teknolojilerine dayalı kurtuluş tasavvuru ve kimi akımlarda kadınların barışçıl/doğal özlerine yapılan göndermeler, özcülük eleştirilerine neden olmuştur (Jaggar, 1983: 230). Ayrıca, Pornografi ve seks işçiliğine dönük kategorik karşıtlık, kadın öznesini homojenleştirmekle ve kimi zaman cinsel ajansı görmezden gelmekle eleştirilir (Rubin, 1984: 10-11).

2.2. Marksist ve Sosyalist Feminizm

Radikal feminizm ile Marksist ve sosyalist feminizmi birbirinden ayırmak zor olsa da yoğunlaştıkları meseleler noktasında farklılaşmaktadır (Tong& Botts, 2021:117). Marksist ve sosyalist feminizm, 1970'lerdeki kadınların ücretsiz ev emeği tartışmalarıyla ayrışmıştır (Delphy,1999:10). İşçi sınıfı kadınlarının konum analizleri ve ev içi ücretsiz emeğin sermaye için önemine odaklanmaları, bu teorinin gelişiminde rol oynamıştır (Connell, 2006: 68-69). Batılı kapitalist toplumlarda, cinsiyet eşitsizliklerinin her iki sistemle de ilişkili olması sebebiyle, kapitalizmin ve patriyarkanın ikili bir sistem olarak birlikte değerlendirilmesi zorunlu görülmüştür (Walby, 2021:19). Öyle ki, ikisi arasındaki bağ, Heidi Hartmann tarafından "patriyarkal kapitalizm" olarak adlandırılmıştır (2006: 36).

Kadınların ücretli ve ücretsiz emeğinden kapitalizmin nasıl yararlandığı, mülkiyetin cinsler arasında nasıl ve neden eşitsiz bölüşüldüğü sorularına sıklıkla cevap aranmıştır. Bu teorila birlikte, kadınların ev işine harcadıkları zamanın bütçe hesaplarına katılmasıyla ev işi meselesi teorik bir sorun haline gelmiştir. (Delphy, 1999: 13, 49). Bu sayede, kadınların toplumsal konumunu ücretli emekle ev içi ücretsiz emeğinin belirlediği ve toplumsal yeniden üretimin kapitalist üretim ilişkilerine içkin bir durum olduğu ortaya çıkmıştır.

Patriyarka ve kapitalizmin ilişkisini mutsuz evliliğe benzeten Hartmann, her iki yapının da kadın emeğini denetleyerek erkek işçilere ayrıcalık sağladığını ve bunun da kapitalist üretim düzenini koruduğunu belirtmiştir (Hartmann, 2006: 30). Mies de "Son Sömürge Kadınlar" kitabında, kapitalist düzenin korunmasında ve devamında kadınların kullanım değeri için üretim yaptığı ve bunun sürekli ilkel birikim için gerekli olduğunu belirtir. İşçi ücretlerinin gıda, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçları karşıladığı, ancak bu malların kullanım değerini karşılamadığı ve bunun için de kapitalizmin ücretsiz ev işlerine bağımlı olduğunun altını çizer. Dolayısıyla bu işlerin, aynı zamanda sömürülecek iş gücünün bakımı ve yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanması noktasında yeniden üretim işleriyle kapitalist sermaye birikimindeki rolünü vurgular (Mies, 2014: 74-75). Walby de kadınların ücretsiz ev emeği sayesinde işçilerin günlük ihtiyaçlarının giderildiğine dikkat çekerek evdeki cinsiyetçi iş bölümünün kazananını sermaye olarak gösterir (2021:17)

Marksist/feminist teoriye büyük katkı sağlayan tartışmalardan bir diğeri, ev içi emeğin görünmezliği olmuştur. Bu konuda, 1970'lerde Silvia Federici, Selma James ve Mariarosa Dalla Costa, Willmet Brown ve Margeret Prescod gibi isimler tarafından yürütülen "ev işi ücretlendirilmeli" (Wages for Housework) kampanyası, kadınların evdeki görünmeyen emeklerinin görünür kılınması için etkili olmuştur (Callaci, 2025: 125-126). Marksist/sosyalist feministler, kapitalizmin başlangıcını kadınların emek ve bedenleri üzerindeki denetimle ilişkilendirerek yeni bir okuma önerir. Federici (2004), kapitalizmin doğuşunu kadınların bedeni ve emeği üzerindeki kontrolle ilişkilendirerek cadı avlarını, ilkel birikimin cinsiyetlendirilmiş biçimi olarak yorumlamıştır.

Fraser ise günümüzde yaşanan bakım krizini, neoliberalizmin sosyal devlet mekanizmalarını tasfiye etmesiyle bağlantılandırmıştır (2021:158). Kadınlar hala ücretsiz bakım emeğiyle sistemin sürekliliğini sağlar, ancak bu emek artık sürdürülemez bir noktadadır. Öyle ki, neoliberal ve finansallaşmış dönemde devlet sosyal refahtan çekilmiş, kadınları ücretli işe yönlendirmiş ancak bakım yükünü ailelere ve topluluklara bırakarak bu aktörleri gerekli maddi kaynaklardan yoksun bırakmıştır. Bu dönemde bakım, parası olanlar için piyasaya aktarılmış, maddi imkanı olmayanlar için ise aile içinde, çoğu zaman göçmen ve yoksul kadınların emeğiyle karşılanan ikili bir yeniden üretim düzeni ortaya çıkmıştır (Fraser, 2021: 158-159). Fraser, neo-liberalizmin toplumsal yeniden üretimi krize sürüklediğini göstererek bakım emeğinin devlet, piyasa ve aile arasında yeniden dağıtılmasıyla ortaya çıkan yapısal eşitsizlikleri analiz etmiştir.

Angela Davis'in "Kadınlar, Irk ve Sınıf" (*Women, Race and Class* -1981) başlıklı çalışması, sosyalist feminizme ırk perspektifini kazandırmıştır. Davis, siyah kadınların kölelikten miras kalan sömürü biçimlerinin hem ücretli emekte hem de ev içi bakım alanında devam ettiğini, bu nedenle kadınların ezilmesini yalnızca sınıf temelinde anlamanın eksik olduğunu belirtir. Arlie Hochschild'ın "küresel bakım zincirleri" kavramsallaştırması da bu düşünceyi genişleterek, göçmen kadınların küresel Kuzey'deki bakım krizini çözmek için nasıl seferber edildiğini ve teorisal tartışmanın ötesinde Marksist/sosyalist feminizm aynı zamanda kadın hareketinin de mücadele aracı olmuştur. Patriyarkal kapitalizmin tahrip ettiği birçok çalışma hakka ilişkin kampanyalar da bunun bir parçası olmuştur. Eşit işe eşit ücret, kreş ve yaşlı bakımına ilişkin kamusal hizmet talepleri, doğumda babalık izni gibi birçok talep bunun örneklerindendir.

Marksist ve sosyalist feminist teori de bazı açılardan eleştirilere konu olmuştur. Birçok teorisyen patriyarkayı kapitalizmden daha alt bir yere yerleştirdiği için sosyalist feministleri eleştirmişlerdir (Connell, 2006: 77). Hartmann, Dalla Costa gibi bazı sosyalist feministleri eşitsizliğin kökeninde kadın erkek ilişkilerine değil sermayeye baktıkları için eleştirir (2006: 16). Bir diğer eleştiri de teorinin, heteronormatif hane yapısını kural kabul etmesiyle queer deneyimleri dışladığı yönündedir (Hooks, 1984:61; Crenshaw, 1989). Buna rağmen, toplumsal yeniden üretim teorıı ve bakım ekonomisi analizleriyle sosyalist feminizm, günümüzde iklim adaleti, güvencesiz dijital emek ve küresel bakım krizleri gibi yeni alanlarda güçlü bir açıklama gücü taşımaya devam etmektedir.

2.3. Postmodern/ Postyapısalcı ve Kesişimsel Feminizm

1980'lerin sonlarından itibaren feminist teori, hem kendi kurucu kategorilerini hem de kadın deneyiminin temsil biçimlerini yeniden düşünmeye başlamıştır. Bu dönemde, postmodernizm ve postyapısalcı düşüncenin etkisiyle feminist teori, kadını tek ve evrensel bir özne olarak tanımlayan teorileri eleştiriye açmıştır. Dil, söylem, temsil ve iktidar kavramları feminist analizde merkezi hale gelirken, kimliğin toplumsal olarak kurulduğu fikri teorik bir dönüm noktası oluşturmuştur (Butler, 2010).

Postmodern feminizm, özellikle özcülük eleştirisi ile öne çıkar. Kadını biyolojik, doğal veya evrensel bir kimlik olarak değil, tarihsel, kültürel ve söylemsel süreçler içinde üretilen bir konum olarak ele alır. Butler, Cinsiyet Belası kitabıyla bu dönüşümün öncülerinden olmuştur. Butler'a göre toplumsal cinsiyet, bireyin sahip olduğu sabit bir özellik değil, tekrarlanan performanslar aracılığıyla sürekli olarak yeniden üretilen bir süreçtir. Bu nedenle kadın kimliği ne doğadan gelir ne de önceden var olan bir kategoriye dayanır; aksine, toplumsal normlar tarafından kurulmuş bir performatif düzenin ürünüdür (Butler, 2010: 44).

Postmodern/postyapısalcı feminizm, temsilin sınırlarını da tartışmaya açar. Donna Haraway, Siborg Manifesto (A Cyborg Manifesto- 1985) kitabında, özcü kadınlık anlayışına karşı "siborg" metaforunu kullanarak insan/makine, doğa/kültür, kadın/erkek ikiliklerini aşan hibrit kimlik biçimlerini savunur. Haraway'e göre, teknolojinin, bedenin ve bilginin iç içe geçtiği çağımızda feminist politika, artık saf kadınlık özüne değil, farklılıkların ittifakına dayanmalıdır. Böylece feminizm, kimlik politikalarının sınırlarını genişleten, disiplinler arası bir özgürleşme tahayyülü kazanır (Haraway, 2006: 2-3, 28).

Bu düşünsel dönüşüm, aynı zamanda kesişimsellik (intersectionality) kavramının yükselişine de zemin hazırlar. Kesişimsellik, 1989'da Kimberlé Crenshaw tarafından ortaya atılmış ve ırk, sınıf, cinsiyet, cinsel yönelim, engellilik ve vatandaşlık gibi kimlik eksenlerinin birbiriyle kesişerek bireylerin deneyimlerini şekillendirdiğini vurgulayan bir kavramdır (Crenshaw,1989). Crenshaw'ın analizine göre örneğin siyah kadınlar, yalnızca kadın ya da siyah kimliklerinden biri üzerinden değil, bu kimliklerin kesişen etkileri

sonucunda ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu teori, feminist teoriyi beyaz, Batılı, orta sınıf kadınların deneyimlerinin ötesine taşır ve çoklu ezilme biçimlerinin analizini mümkün kılar (Collins, 2000: 128; hooks, 1984).

Kesişimsellik teorisi ile birlikte, feminist düşünce evrensel kadın deneyimi söylemini reddederek çoğul feminizmlerden söz etmeye başlamıştır. Hooks, Feminist teori: Kenardan Merkeze (Feminist Theory: From Margin to Center-1984) eserinde, beyaz feminizmin sınıfsal ve ırksal körlüğünü eleştirir ve merkez ile kenar arasındaki güç ilişkilerini ters yüz eder. Hooks'a göre, feminizm ancak "herkes için adalet" talebine dayandığında özgürleştirici bir politikaya dönüşebilir. Collins ise "siyah feminist düşünce" kavramını geliştirerek, bilgi üretiminde siyah kadınların tarihsel olarak marjinalleştirilmesini sorgular ve alternatif epistemolojiler geliştirir (2000: 6).

Postmodern ve kesişimsel teorilar, feminizmin yalnızca cinsiyet temelli eşitsizliklerle değil, aynı zamanda kolonyalizm, ırkçılık, kapitalizm, heteronormativite ve ulus-devlet ideolojileri ile de kesişen çok katmanlı iktidar biçimlerini görünür kılmıştır. Bu hat, 1990'lardan itibaren postkolonyal feminizmin de doğuşuna öncülük etmiştir. Chandra Talpade Mohanty "Üçüncü Dünya Kadınları"nın homojen bir kategori olarak sunulmasını eleştirerek, Batılı feminist söylemin sömürgeci temsil biçimlerini açığa çıkarır. Mohanty'ye göre, feminist dayanışma, farkların bastırılmasıyla değil, eşitsizliklerin bilinçli olarak müzakere edilmesiyle mümkündür (Mohanty, 2003: 505).

Bu çerçevede, postmodern ve kesişimsel feminizm hem teorik hem de politik anlamda feminist düşüncenin yönünü değiştirmiştir. Artık mesele yalnızca kadınların kurtuluşu değil, aynı zamanda farklı kimliklerin kesişiminde yeni bir özgürleşme siyaseti kurmaktır. Feminizm, özdeşlik yerine farkı, evrensel haklar yerine yerel deneyimleri, tekil özne yerine çoğul konumları merkeze almıştır. Böylece feminist teori, kimin adına konuştuğunu ve kimin dışarıda bırakıldığını sürekli yeniden sorgulayan özeleştirel bir bilgi politikası haline gelmiştir.

Bu teorik dönüşüm, feminist düşüncenin odağının yapısal eşitsizliklerden bireysel öznellik tartışmalarına doğru genişlemesine de zemin hazırlamıştır. Postmodern ve kesişimsel tartışmaların gölgesinde ortaya çıkan "seçim feminizmi" (choice feminism) kavramı, feminist öznenin özgürleşmesini bireysel tercihler düzeyinde yeniden tanımlayan bir teoridir. Kavramı ilk kez Linda Hirshman kullanmış, daha sonra Michaele Ferguson (2010) bu anlayışı "siyaset korkusuyla hareket eden bir feminizm" olarak nitelendirmiştir. Seçim feminizmine göre, kadınların yaptığı her tercih ister annelik ister kariyer ya da güzellik pratikleri olsun, kişisel özgürlük ifadesi olarak feminist bir değer taşır. Ancak Ferguson'a göre bu teori, feminizmi politik bir dönüşüm projesi olmaktan çıkararak, yapısal eşitsizlikleri görünmez kılma riski taşır. Bu nedenle seçim feminizmi, bireysel özgürlük söylemi altında kadınların farklı sınıfsal ve kültürel konumlarını göz ardı etmekle ve feminizmi neoliberal özneleşme biçimlerine indirgemekle eleştirilmektedir (Ferguson, 2010: 247). Bu nedenlerden dolayı, son yılların gündeminde olan bu teori, depolitizasyon süreci olduğu iddiasıyla da çeşitli çevrelerce eleştirilmektedir.

3. Feminist Teoriyi Eleştirel Düşünmek

Oy hakkı talebi ile başlayan feminist hareket, zamanla yurttaşlık alanıyla sınırlı kalmamış; bilgi üretimi, emek ilişkileri, kimlik inşası ve beden politikaları gibi farklı toplumsal alanlara da yayılmıştır. Ancak bu gelişmelere karşın patriyarkal yapılar farklı biçimlerde varlığını sürdürmüş, kadınların deneyimleri Batı-merkezci bilgi anlayışı içinde çoğu zaman tek bir kalıba indirgenmiştir (Mohanty, 1988: 66). Günümüzde ise feminist talepler, sınıf, ırk, cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ve ekolojik adalet gibi kesişen alanlarda

daha karmaşık bir görünüm kazanmıştır. Bu durum, feminizmin artık tek bir kadın öznesi fikrini aşarak, farklı toplumsal konumlar ve kimlikler arasında çeşitlenen deneyimlere odaklanmasını gerekli kılmıştır (Butler, 2010: 43-44). Özellikle, göçmen kadınların maruz kaldığı eşitsizlikler, cinsiyet, ırk, etnisite ve sınıf gibi çoklu ayrımcılık eksenleriyle güvencesiz çalışmanın kesişmesi sonucunda şekillenir. Bu çoklu kesişim, feminist teoriyi hem toplumsal adalet hem de bilgi üretimi açısından daha kapsayıcı perspektife yöneltir.

Feminist teori, bu çoğul talepler aracılığıyla sosyal bilimlerin tarafsızlık iddiasını sarsan, bilginin iktidarla ilişkisini açığa çıkaran bir teori getirir. Bu bakış açısı, özellikle bilgi üretiminin kimler tarafından, hangi toplumsal konumdan ve hangi amaçlarla yapıldığı sorularını gündeme getirerek sosyal bilimlerdeki güç ilişkilerini görünür kılar (Harding, 1996: 35-36). Dolayısıyla feminizm, yalnızca geçmişin kazanımlarını koruma değil, bugünün eşitsizlik rejimlerini ve Batı-merkezci bilgi yapılarının sürekliliğini sorgulama çabası olarak da varlığını sürdürür.

Eleştirel sosyal bilim açısından feminist düşünce, bilginin iktidardan bağımsız olamayacağı varsayımına dayanır. Bilginin kim tarafından, kimin adına ve hangi konumdan üretildiği soruları, feminist epistemolojinin merkezinde yer alır (Harding, 1991: 119–121). Bu nedenle feminist teori, sadece toplumsal eşitsizlikleri değil, bilginin bu eşitsizlikleri yeniden üreten yapısını da görünür kılar.

Bilgi ile iktidar arasındaki bağı sorgulayan feminist teori, kadınların kamusal alandan dışlanmasına ve bilgi üretimindeki eşitsizliğe bir yanıt olarak doğmuştur. Kadınların kendi deneyimlerini anlamlandırma ve ifade etme çabası, yalnızca entelektüel bir arayış değil, aynı zamanda bilgi alanında süregelen patriyarkal tahakküme karşı gelişen tarihsel bir bilinçtir. Bu nedenle feminist teorinin kuramsal temelleri, kadınların kamusal alanda hak talep etmeye başladıkları erken dönem eşitlik mücadeleleriyle doğrudan bağlantılıdır.

Feminist hareketin tarihsel anlatısında yaygınlaşan dalga şeması hem öğretici bir basitleştirme sağlar hem de belli bir kurumsal hafıza üretir. Birinci dalga, 19. yüzyıl sonu–20. yüzyıl başında oy hakkı ve yurttaşlık talepleri etrafında şekillenen süreç; ikinci dalga, 1960'lardan itibaren toplumsal cinsiyetin yapısal boyutlarını; üçüncü dalga ise 1990'lar sonrası kimlik, farklılık ve kesişimsellik tartışmalarını öne çıkarır (Offen, 1988: 1291; Friedan, 1963: 16; Crenshaw, 1989: 139). Bu şema, kuşkusuz karmaşık bir tarihi kavramsal durağan noktalara bağlama kolaylığı sunar. Ancak tam da bu durum, tarihteki eşzamanlılıkları, yerel özgünlükleri ve uzun vadeli süreklilikleri görünmezleştirebilir.

Dalga anlatısının en temel sınırlılığı, çizgisel ve Batı-merkezci bir süreklilik kurgusunu ima etmesidir. Bu kurgu, feminist tarihin başlangıcını çoğu kez Anglo-Amerikan[6] bağlamlara sabitler; Aydınlanma ve liberal yurttaşlık geleneği, kadınların eşitlik arayışının doğal ve tek kaynak noktası gibi sunulur (Wellman, 2004: 6; Mill, 1869: 7). Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden Latin Amerika'ya, Güney Asya'dan Kuzey Afrika'ya kadar farklı coğrafyalarda kadın hareketleri, farklı hukuk rejimleri, dinsel çerçeveler ve sınıfsal yapılar içinde özgün hatlar izlemiştir. Bu nedenle evrensel bir kronoloji yerine, bağlama duyarlı çoklu zaman çizelgeleri düşünmek gerekir (Mohanty, 2003: 501). Bu nedenle feminist tarihyazımında dönemselleştirme yerine eylem biçimleri ve bağlamsal dinamiklere odaklanan çoğul bir okuma biçimi önerilmektedir.

İkinci sınırlılık, dalgaların tarih içinde kapanan dönemler gibi kurgulanmasıdır. Oy hakkı mücadelesi, yalnızca geçmişte kalmış bir hareket değildir. Aksine emek, aile hukuku, şiddet ve temsil sorunları ile iç içe geçerek farklı coğrafyalarda uzun süreklilikler üretmiştir (Donovan, 2021: 22–23, 31). Benzer biçimde ikinci dalganın "özel olan politiktir" sloganıyla açtığı alan, bugün bakım ekonomisi, yeniden

[6] İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri için kullanılan bir terimdir.

üretim emeği, dijital beden politikaları ve ekolojik kriz tartışmalarında yeni kavram ve taleplerle yeniden kurulur. Dolayısıyla dalgalar arasında sert kopuşlardan ziyade, birbirine eklemlenen ve süreklilik içinde dönüşen kavramlar söz konusudur.

Üçüncüsü, dalga anlatısı çoğu zaman tekil bir özne varsayımıyla ilerler. Birinci dalga için kadın yurttaş, ikinci dalga için ev içi emeği, görünmeyen emek ve üçüncü dalga için farklılaşmış kadınlıklar gibi tipolojik özne tasvirleri, feminist politikanın gerçek çoğulluğunu daraltabilir. Oysa kesişimsellik, kadın kategorisinin ırk, sınıf, etnisite ve yönelim eksenlerinde içsel olarak farklılaştığını ve bu farklılaşmanın yalnızca kimlik değil, iktidarın örgütlenişine dair analitik bir mesele olduğunu gösterir (Crenshaw, 1989: 139). Bu nedenle, tek bir kadın deneyimini ima eden çizgisel akış yerine, çoğul öznelikler ve katmanlı eşitsizlikler içinden okuma yapmak gerekir (Hooks, 1984: 4–5).

Dördüncü olarak, dalga şeması feminist bilginin epistemolojik kopuşlarını yeterince görünür kılmaz. de Beauvoir'ın "kadın doğulmaz, kadın olunur" önermesi, cinsiyetin doğallaştırılmış sınırlarını çözerek toplumsal inşa fikrini merkeze taşırken (Beauvoir, 2011: 283), Scott cinsiyeti tarih yazımının kurucu analitik kategorisi olarak önerir (Scott, 1986: 1055). Judith Butler, kimliğin performatif karakterini tartışarak özneyi sabitleyen normların nasıl işlediğini açığa çıkarır (Butler, 1990: 33–34). Bu değişimler, dalgalara indirgenemeyecek kadar geniştir. Pek çok alanda aynı anda etkili olmuş ve farklı disiplinlerde kopuşlar yaratmıştır. Örneğin, Joan Scott'un kadının bir kategori olarak tarihselleştirilmeye ihtiyaç duyulduğu (Scott, 2022:40) fikri çıktıktan sonra, tarih kitapları sadece kralları ve savaşları anlatmakla kalmadı, işçi kadınların grevleri, ev içi emek ve aile yasaları da anlattı. Dolayısıyla değişimi yalnızca dalgalarla ifade etmek doğru olmaz.

Türkiye bağlamında feminizmi dalgalar şeklinde yazmanın, çizgisel ve Batı-merkezci bir kurgu üreterek yerel süreklilikleri, kopuşları ve mücadele pratiklerini perdeleyebileceği düşünülmektedir (Bora, 2011: 19). Bora, dönemleri dalgalara sıkıştırmak yerine bağlamlara, ağlara ve eylem biçimlerine odaklanan çoğul bir tarih okumasını önerir (Bora, 2011: 19). Bu öneri, Türkiye'de 1980'ler sonrası feminist hareketin dernekleşme, yayıncılık, sokak eylemleri, sığınak girişimleri ve hukuk reformları gibi farklı ölçeklerde ve farklı zaman ritimlerinde ilerlediğini hesaba katan bir yaklaşımı teşvik eder.

Sonuç olarak, bu bölüm dalga anlatısını öğretici bir şema olarak tanırken, onun ürettiği Batı-merkezci süreklilik yanılsamasını sorgulamayı ve feminist tarihyazımını süreklilikler, kopuşlar ve eklemlenmeler üzerinden yeniden düşünmeyi önerir. Feminist teori, sosyal bilimlerdeki bilgi–iktidar ilişkilerini yeniden tanımlar ve Batı-merkezci epistemolojilere meydan okur. Çoğul zamanlar ve yerel bağlamlar içinden kurulan feminist bilgi, evrensel diye sunulan tekil doğruları dağıtarak epistemik çoğulluğu kuramsal ve politik bir imkan haline getirir.

Günümüzde feminist teori, neoliberalizm, dijitalleşme ve küresel göç gibi toplumsal dönüşümler karşısında yeni tartışma alanları açmıştır. Fraser, feminizmin neoliberal ekonomi ile iç içe geçerek tanınma taleplerini öne çıkarırken yeniden dağıtım mücadelesini geri plana ittiğini vurgular (2009: 102). Bu eleştiri, feminist hareketin günümüzdeki yöneliminin sınıfsal adaletle bağlarını yeniden kurma gerekliliğini gündeme getirir.

Aynı zamanda queer ve kesişimsel teoriler, cinsiyetin ötesinde kimlik, yönelim ve bedensel deneyimlerin çeşitliliğini feminist analizlere dahil etmiştir (Butler, 2010: 46). Böylece feminist teori, yalnızca kadınların değil, tüm toplumsal öznelerin cinsiyetlenmiş iktidar yapıları içindeki konumlarını görünür kılmaktadır.

Eleştirel sosyal bilim için bu durum, bilginin çoğul biçimlerde üretilmesi gerektiğine dair güçlü bir epistemolojik çağrıdır. Feminist teori, bilgi ile iktidar arasındaki ilişkinin doğrudan politikasını kurarak, sosyal bilimlerde tarafsız gözlemci mitini kalıcı biçimde aşındırmıştır. Sonuç olarak feminist düşünce,

Batı-merkezci epistemolojilere meydan okurken, alternatif bilgi biçimlerinin ve öznelliklerin var olabileceği çoğulcu bir bilim anlayışının da kuramsal zeminini oluşturur.

4. Sonuç Yerine

Bu bölüm ilk olarak feminist düşüncenin uzun bir tarihsel süreç içinde sürekli dönüştüğünü tartışmıştır. Dönüşüm sürecinde hareketinin çıkış noktası eşit yurttaşlık arayışı etrafında şekillenirken zamanla bu arayış sadece hukuksal hakların kazanımıyla sınırlı kalmamıştır. Sonrasında feminist mücadele, aileyi ve emeği sorgulayan geniş bir çerçeveye yönelmiş ve kadınların deneyimleri bu dönemde daha görünür hale gelmiştir. Bu bağlamda feminist teori zamanla özneyi sabitleyen anlayışları aşmaya çalışmış ve bilginin konumsallığı üzerine yeni açılımlar geliştirmiştir. Bir başka ifadeyle, bilgi üreten kişinin toplumsal konumunun (cinsiyet, sınıf, ırk, deneyim vb.) üretilen bilginin içeriğini ve perspektifini şekillendirdiği kabul edilmiştir. Bu açılımlar sosyal bilimlerde önemli etkiler yaratmış, feminist düşüncede ise tarihsel süreklilikler ve kopuşların birlikte şekillendirdiği bir dizi teorisal gelişme ortaya çıkarmıştır. Bir yandan patriyarka, görünmeyen emek ve eşit haklar gibi temel kavramların farklı dönemlerde yeniden formüle edilerek varlığını sürdürmesi bu düşüncenin süreklilik boyutunu oluşturmuş; diğer yandan önceki teorilerden ayrışan yeni kavramsal, siyasal ve metodolojik yönelimler, feminist teori çerçevesinin dönüştüğü kırılma anları olmuştur.

Feminist düşüncenin gelişiminde, kadınları tahakküm altına alan erkek egemen ve cinsiyetçi sistemin analizinde farklı çözüm önerileri getiren feminist teorilerin etkisi olmuştur. Bu kuramsal katkılar, feminist hareketin tarihsel olarak nasıl anlatılacağı ve kavramsallaştırılacağına dair tartışmaları da beslemiştir. Ayrıca, feminist tarihyazımında, belirli bir kronolojik hat üzerinden açıklık ve kolaylık sağlamakla birlikte dalga metaforunun birçok bağlamı dışarıda bıraktığı dile getirilmiştir. Bu çerçevede, yerel öznelliklerin çoğu zaman görünmez kılındığı ve bunun feminist tarihin çoğulluğunu sınırladığı vurgulanmıştır. Feminist teoriye getirilen eleştiriler de bu sınırlılıklara işaret etmektedir. Özellikle Batı merkezli çizgisel anlatı güçlü bir baskınlık kurmuş ve alternatif deneyimleri geri plana itmiştir. Bu nedenle feminist düşünce de evrilerek yenilenmekte ve daha kapsayıcı hale gelmektedir. Kesişimsellik bu yeniden değerlendirmeye katkı sunan önemli kavramlardan biri olmuştur. Bu katkı sadece kimlik tartışmasıyla sınırlı kalmamış aynı zamanda patriyarkanın örgütleniş biçimlerini çözümlemeye de yönelmiştir. Feminist metodoloji bu süreçte yeni araçlar geliştirerek araştırmacının konumunu da tartışmaya açmıştır. Araştırmacının kendi toplumsal konumunu, önyargılarını ve ilişkisel konumlanışını analizin bir parçası hâline getirme yaklaşımı da feminist teorinin özgün katkılarından biri olmuştur.

Bugünün feminist tartışmaları yeni toplumsal dönüşümlerin etkisi altında şekillenmektedir. Neoliberal ekonomi politikaları, bakım ve emek ilişkilerini hala kadınların aleyhine dönüştürmüştür. Bu dönüşümler feminist hareketleri yeni duyarlılıklar ve yaklaşımlarla daha kapsayıcı olmaya zorlamaktadır. Önümüzdeki dönemde feminist bilgi üretiminin, toplumsal değişimleri yeniden düşünerek ve Batı-merkezli kategorileri daha güçlü biçimde aşarak yerel bilgi birikimlerine yönelmesi gerekmektedir. Eleştirel sosyal bilim bu teorinin sunduğu potansiyelden yararlanabilir ve feminist teori de yereldeki güç ilişkilerini daha çoğulcu ve kesişimsel düzlemde kavramsallaştırabilir.

Özetle, feminist teori, cinsiyetçi yapıları, hegemonik ilişkileri ve iktidarın gündelik yaşamdaki görünmez biçimlerini çözümlemeye odaklansa da tüm bu meselelerin nihayetinde politik olduğunu kabul eder. Bireysel gibi görünen sorunların kaynağının daha derin yapısal eşitsizliklerde aranması gerektiğinin altını "özel olan politiktir sloganı"yla çizer. Bu nedenle, söz konusu meselelerin çözümü kişisel

stratejilerde değil politik düzeyde aranmalıdır. Feminist düşünce, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ancak politik müdahaleler ve kollektif bilinçle gerçekleşebileceğini hatırlatır.

Tüm bu tartışmaların ışında, feminizmin bugün yalnızca kadınlar için bir eşitlik mücadelesi olmadığını söylemek gerekir. Feminizm, erkek egemenliği ve tahakkümü altındaki tüm bireyler için özgürleştirici, düşünsel ve politik bir yol haritası niteliğindedir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet normlarının baskısı altında kalan kadınlar, erkekler, çocuklar, cinsel azınlıklar ve farklı toplumsal konumlardaki tüm bireylerin kendi deneyimleri, ihtiyaçları ve toplumsal gerçeklikleri doğrultusunda güçlenmelerine katkı sağlar. Bu nedenle Hooks'un da dediği gibi "feminizme herkesin ihtiyacı vardır" ve "feminizm herkes içindir".

Bu çalışmanın yalnızca bir kitap bölümüyle sınırlı olması ve feminist teoriye ilişkin genel bir çerçeve sunmayı hedeflemesi sebebiyle tüm feminist akımlar ve teoriler burada yer almamıştır. Gerek Türkiye'de gerekse dünyanın farklı bölgelerinde gelişen feminist hareketler bu çalışmada ayrıntılı biçimde ele alınmamıştır. Oysa feminist teorilerin gelişimini ülke ya da bölge ölçeğinde incelemek, gelecekteki araştırmacılara yerel dinamiklerin küresel feminist tartışmalarla kesiştiği noktaları daha ayrıntılı biçimde analiz etme olanağı sunacaktır.

Düşünme / Tartışma Soruları

1. Feminist teorilerin gelişimini sağlayan politik kırılma noktaları nelerdir?
2. Feminist teorilerin tarihsel gelişimini ve kavramsal dönüşümünü şekillendiren ana eksenlerin nelerdir?
3. Batı-merkezli dalga anlatısı feminist tarihin çoğul ve kesişimsel doğasını nasıl sınırlandırmaktadır?
4. Patriyarka, kapitalizm ve iktidarın çok katmanlı örgütlenişi farklı feminist teorilerde nasıl açıklanmaktadır?

Ek Kaynaklar

Bu bölümde, yukarıda verilen bilgilere ve kaynaklara ek olarak feminist teorilerle ilgili bilgisini derinleştirmek isteyen araştırmacılara ek kaynak önerileri bulunmaktadır.

Filmler

1. Suffragette (Diren)

   Feminist hareketin tarihsel sürecinin kültürel yansımaları, beyaz perdeye de güçlü bir biçimde yansımıştır. Sarah Gavron'un Türkçe'ye Diren olarak çevrilen Suffragette (2015) filmi, 20. yüzyılın başında İngiltere'de oy hakkı için mücadele eden işçi sınıfı kadınlarının (Suffrajetler) hikayesini anlatarak, feminist hareketin bedensel, duygusal ve politik maliyetlerine odaklanmıştır. Tarihsel figürleri idealize etmeden, kadınların direnişini gündelik yaşamın içinde, *sessiz ama kararlı bir politik eylem olarak resmeden film birinci dalga feminist hareketi anlatan önemli bir kaynak sayılabilir.*
2. Iron Jawed Angels (Demir Çenekli Melekler)

   Katja von Garnier'in yönetmenliğindeki 2004 yapımı film, ABD'deki süfrajet hareketinin liderlerinden Alice Paul'ün mücadelesine odaklanır. Alice Paul'ün hikayesiyle kadınların özgürlük arayışını devlet, medya ve erkek egemen kurumlarla girdiği mücadelesi üzerinden anlatır. Bu yapıt, erken dönem feminist hareketin tarihsel belgesi niteliğinde önemli bir kaynak olmuştur.

Dijital Ağlar

1. Feminist Bellek (https://feministbellek.org/)

   Türkiye'de kadın hareketinin tarihsel birikimini görünür kılmayı amaçlayan kapsamlı bir dijital arşiv ve bilgi platformudur. Site, kadın örgütlerinin deneyimlerini, sözlü tarih kayıtlarını, kronolojileri, eylem geçmişini, belgeleri ve fotoğraf arşivlerini bir araya getirerek feminist mücadelenin kolektif hafızasını korumayı hedefler. Ayrıca, Türkiye'deki feminist hareketin dönüm noktalarını, aktivistlerin yaşam öykülerini, kampanyaları ve kavramsal tartışmaları herkesin erişimine açarak hem araştırmacılar hem öğrenciler hem de aktivistler için değerli bir başvuru kaynağı sunar. Feminist Bellek, dijital feminist arşivciliğin önemli bir örneği olarak yeni kuşakların feminist mirasla bağ kurmasına katkıda bulunan bir kaynak niteliği taşır.
2. Çatlak Zemin (https://catlakzemin.com/)

   Türkiye'de feminist düşünce ve politika üretimine katkı sunmayı amaçlayan bağımsız bir dijital yayın platformudur. Platformda, feminist teorinin tartıştığı hemen tüm konular üzerine

analizler, yorum yazıları ve çeviri metinler yer alır. Platform, akademi, aktivizm ve kamusal tartışma arasında köprü kurar. Herkesin erişimine açık bu platform, Türkiye'de feminist düşünce birikiminin güncel, eleştirel ve dinamik bir görünümünü sunması bakımından öğrenciler ve araştırmacılar için zengin bir kaynaktır.

3. Reçel Blog (http://recel-blog.com/)

   Türkiye'de özellikle Müslüman feministlerin deneyimlerini, düşüncelerini ve gündelik hayat pratiklerini paylaşabildiği özgün bir dijital feminist platformdur. Reçel Blog, hem geleneksel dini normlarla hem de seküler feminist tartışmalarla eleştirel bir diyalog kurarak, Müslüman kadınların özneleşme süreçlerini ve farklı feminist duruşlarını kamusal alanda ifade etmelerine imkan tanır. Platform, Türkiye'de Müslüman feminist hareketin düşünsel çeşitliliğini izlemek için önemli bir çevrimiçi kaynak niteliği taşır.

Kaynakça

Ahmed, S. (2017). *Living a feminist life.* Duke University Press.

Aziz, T. (2023). Feminism demystified—History and beyond. *Journal of Literature and Art Studies, 13*(11), 892–896. https://doi.org/10.17265/2159-5836/2023.11.013

Bart, P. B. (1990). Review of *Pornography and civil rights: A new day for women's equality. NWSA Journal, 2*(3), 516–518.

Baer, H. (2016). Redoing feminism: Digital activism, body politics, and neoliberalism. *Feminist Media Studies, 16*(1), 17–34. https://doi.org/10.1080/14680777.2015.1093070

Berktay, F. (2010). *Tarihin cinsiyeti.* Metis.

Bora, A. (2011). *Feminizm kendi arasında.* İletişim.

Bourdieu, P. (1998). *La domination masculine.* Éditions du Seuil.

Bryson, V. (1992). Early feminist thought. In *Feminist political theory.* Palgrave. https://doi.org/10.1007/978-1-349-22284-1_2

Butler, J. (2010). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi* (B. Ertür, Çev.; 2. baskı). Metis. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1990)

Callacı, E. (2025). *Wages for houseworks: The story of a movement, an idea, a promise.* Allen Lane.

Collins, P. H. (2000). *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment* (2nd ed.). Routledge.

Collins, P. H., & Bilge, S. (2016). *Intersectionality.* Polity.

Connell, R. W. (1995). *Masculinities.* Polity Press.

Connel, R. W. (2006). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum, kişi ve cinsel politika.* Ayrıntı.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex. *University of Chicago Legal Forum, 1989*(1), 139–167.

Davis, A. (1981). *Women, race & class.* Random House.

Delphy, C. (1999). *Baş düşman: Patrikarkanın ekonomi politiği* (L. Aykent-Tunçman, Çev.). Saf Yayınları. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1977)

De Beauvoir, S. (2011). *The second sex* (C. Borde & S. Malovany-Chevallier, Trans.). Vintage. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1949)

De Gouges, O. (1791). *The declaration of the rights of woman and the female citizen.*

Donovan, J. (2021). *Feminist theory: The intellectual traditions* (5th ed.). Bloomsbury Academic.

Federici, S. (2004). *Caliban and the witch: Women, the body and primitive accumulation.* Autonomedia.

Ferguson, M. L. (2010). Choice feminism and the fear of politics. *Perspectives on Politics, 8*(1), 247–253. https://doi.org/10.1017/S1537592709992830

Firestone, S. (1993). *Cinselliğin diyalektiği.* Payel Yayınları. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1970)

Fraser, N. (1990). Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. *Social Text, 25/26*, 56–80.

Fraser, N. (2009). Feminism, capitalism and the cunning of history. *New Left Review, 56*, 97–117.

Fraser, N. (2021). Gender, capital, and care. In J. Browne (Ed.), *Why gender?* (pp. 144–169). Cambridge University Press.

Hanisch, C. (1969). The personal is political. https://carolhanisch.org/CHwritings/PersonalIsPol.pdf

Haraway, D. J. (2006). *Siborg manifesto: Geç yirminci yüzyılda bilim teknoloji ve sosyalist feminizm.* Agorakitaplığı.

Harding, S. (1986). *The science question in feminism.* Cornell University Press.

Harding, S. (1991). *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives.* Cornell University Press.

Harding, S. (1996). Feminist yöntem diye bir şey var mı? In S. Çakır & N. Akgökçe (Eds.), *Farklı feminizmler açısından kadın araştırmalarında yöntem* (pp. 33–64). Sel Yayıncılık.

Hartmann, H. (2006). *Marksizmle feminizmin mutsuz evliliği* (A. Kantarcı, Çev.). Agora Kitaplığı. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1979)

Hartsock, N. (1983). The feminist standpoint: Developing the ground for a specifically feminist historical materialism. In S. Harding & M. B. Hintikka (Eds.), *Discovering reality* (pp. 283–310). Springer.

Hochschild, A. R. (2000). Global care chains and emotional surplus value. In W. Hutton & A. Giddens (Eds.), *On the edge* (pp. 130–146). London School of Economics.

Hooks, b. (1981). *Ain't I a woman: Black women and feminism.* South End Press.

Hooks, b. (1984). *Feminist theory: From margin to center.* South End Press.

Jaggar, A. M. (1983). *Feminist politics and human nature.* Rowman & Allanheld.

Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender & Society, 2*(3), 274–290.

Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler* (A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç & F. Özbay, Çev.). Metis.

Kelly, J. (1982). Early feminist theory and the "Querelle des Femmes," 1400–1789. *Signs, 8*(1), 4–28. https://www.jstor.org/stable/3173479

Koedt, A. (1970). The myth of the vaginal orgasm. In *Notes from the second year: Women's liberation.*

Mies, M., Bennholdt-Thomsen, V., & von Werlhof, C. (2014). *Son sömürge kadınlar* (Y. Temürtürkan, Çev.; 2. baskı). İletişim Yayınları. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1988)

Mill, J. S. (1869). *The subjection of women.* Longmans, Green, Reader, and Dyer. https://archive.org/details/subjectionofwome00millrich/page/n7/mode/2up

Millett, K. (2024). *Cinsel politika* (S. Selvi, Çev.). Can Yayınları. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1969)

Mohanty, C. T. (2003). Under Western eyes: Feminist scholarship and colonial discourses. *Feminist Review, 30*(1), 499–535. https://doi.org/10.1057/fr.1988.42

Offen, K. (1988). Defining feminism: A comparative historical approach. *Signs, 14*(1), 119–157.

Offen, K. (2000). *European feminisms, 1700–1950: A political history.* Stanford University Press.

Pateman, C. (1988). *The sexual contract.* Stanford University Press.

Rubin, G. (1984). Thinking sex: Notes for a radical theory of the politics of sexuality. In C. S. Vance (Ed.), *Pleasure and danger: Exploring female sexuality* (pp. 267–319). Routledge & Kegan Paul.

Scott, J. W. (1986). Gender: A useful category of historical analysis. *The American Historical Review, 91*(5), 1053–1075.

Scott, J. W. (2022). *Feminist tarihin peşinde* (A. Günaydın, A. Sönmez, F. Dinçer & Ö. Tümer, Çev.; 2. baskı). BGST Yayınları.

Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture.* University of Illinois Press.

Tanenbaum, L., & Engler, M. (2017, January 25). Feminist organizing after the Women's March: Lessons from the second wave. *Dissent.* https://www.dissentmagazine.org/online_articles/lessons-second-wave-radical-feminism-womens-liberation-movement

Tong, R., & Botts, T. F. (2021). *Feminist düşünce: Kapsamlı bir giriş* (B. S. Aydaş, Çev.). Sel Yayınları. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1990)

Vogel, L. (2013). *Marxism and the oppression of women: Toward a unitary theory* (Revised ed.). Brill.

Walby, S. (2021). *Patriyarka teorisi* (H. Osmanağaoğlu, Çev.). Dipnot. (Orijinal eserin yayımlanma tarihi 1990)

Wellman, J. (2004). *The road to Seneca Falls: Elizabeth Cady Stanton and the first woman's rights convention.* University of Illinois Press.

Bölüm 3

Kadın ve Eğitim: Erişim, Eşitlik ve Güçlenme

F. Belgin ÖZAYDINLI[7]

Kısaltmalar ve Anahtar Kavramlar

STEM: Science, Technology, Engineering and Mathematics (Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik). Bu dört alanı bütünleştiren disiplinler arası bir eğitim ve araştırma yaklaşımıdır. STEM eğitimi; problem çözme, yaratıcılık ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır.
UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü). Kültürel mirasın korunması, eğitimde eşitlik, bilimsel iş birliği ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden Birleşmiş Milletler (BM) kuruluşudur.
UNICEF: United Nations International Children's Emergency Fund (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu). Çocukların yaşam, eğitim, sağlık ve korunma haklarını destekleyen; özellikle kriz bölgelerinde çocuk refahını artırmaya yönelik programlar yürüten BM kuruluşudur.
UN Women: United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (Birleşmiş Milletler Kadın- Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadınların Güçlenmesi Birimi). Kadınların ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşama eşit katılımını destekleyen; toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını küresel ölçekte izleyen ve geliştiren BM kuruluşudur.
UN DESA: United Nations Department of Economic and Social Affairs (Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi). Küresel kalkınma, toplumsal eşitlik, çevre ve sürdürülebilirlik konularında veri, analiz ve politika önerileri geliştiren BM kuruluşudur.
EQUINET: European Network of Equality Bodies (Avrupa Eşitlik Kurumları Ağı). Avrupa'daki ulusal eşitlik kurumlarını bir araya getirerek ayrımcılıkla mücadele, toplumsal cinsiyet eşitliği ve eşit muamele politikalarını destekleyen bir ağdır.
WASH: Water, Sanitation and Hygiene (Su, Sanitasyon ve Hijyen). Sağlıklı yaşam ve eğitim ortamları için güvenli suya erişim, hijyen alışkanlıkları ve sanitasyon altyapısının geliştirilmesini hedefleyen küresel politika alanıdır.
World Bank: (Dünya Bankası): Küresel ölçekte yoksulluğun azaltılması, ekonomik kalkınmanın desteklenmesi ve özellikle eğitim, sağlık, çevre ve altyapı alanlarında kalkınma projelerinin finansmanını sağlayan uluslararası mali kuruluştur.
Kesişimsellik (Intersectionality): Toplumsal cinsiyetin, sınıf, etnisite, engellilik, göçmenlik gibi kimliklerle kesişerek eşitsizlik biçimlerini çoğaltması.
Pedagoji: Öğretme sürecinin hem kuramsal hem de uygulamalı düzeylerini kapsayan bir kavram olup; öğretmenin, öğrencinin, öğrenme içeriğinin ve öğrenme ortamının etkileşimini göz önünde bulundurarak, anlamlı öğrenme için yöntem, strateji ve değerlendirme seçeneklerini bilinçli biçimde düzenlemesini ifade eder.

> Kadın eğitim yoluyla erkeğin kafa arkadaşı olabilecek şekilde yetiştirilmezse, bilgi ve erdemin yayılması önünde engel oluşturacaktır; çünkü hakikat herkes için ulaşılabilir olmalıdır, yoksa genel uygulamada etkisiz olacaktır. Neden erdemli olması gerektiğini bilmedikçe, özgürlük onun aklını, görevlerini kavrayacak ölçüde güçlendirmedikçe, üstüne düşen görevlerin neden kendi yararına olduğunu anlamadıkça, kadından bu konuda iş birliği yapması nasıl beklenebilir? *(Wollstonecraft, 1792/2023, s. 3)*

[7] Prof.Dr., Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretim ABD
E-posta: belgintnvrd@gmail.com | ORCID: 0000-0002-2134-8087

Görsel 1. Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi. Mary Wollstonecraft. Türkçe Basım Kapak Sayfası. İş Bankası Yayınları

1. Kadınlar İçin Eğitimin Anlamı: Tarihsel ve Kavramsal Bir Çerçeve

"Kadın doğulmaz, kadın olunur." Simone de Beauvoir'ın (1949/ 2020) bu cümlesi, toplumsal cinsiyetin doğuştan değil, öğrenilen bir şey olduğunu söylerken aynı zamanda eğitimin bu öğrenmede nasıl belirleyici olduğunu da göstermektedir. Çünkü kim olduğumuzu, nerede durduğumuzu, neyi yapıp yapamayacağımızı çoğu zaman eğitim süreci belirler. Dolayısıyla eğitim, yalnızca bilgi edinme yolu değil; aynı zamanda özgürleşmenin, toplumsal görünürlüğün ve öznelliğin inşası açısından vazgeçilmez bir araçtır. Ancak bu süreç tarih boyunca eşit koşullarda işlemedi; erkeklerin eğitimi çoğu zaman *zorunlu* ve *doğal* kabul edilirken, kadınların eğitimi *gerekliliği sorgulanan bir ayrıcalık* olarak görüldü. Pek çok ülkede kadınların eğitime erişim hakkı, siyasi mücadelelerin, sosyal reformların ve direnişlerin sonucunda tanınmıştır.

Batı toplumlarında kadınların eğitim hakkı, erkeklerinkinden çok daha geç tanınmasının yanı sıra, çoğu zaman uygun görülen sınırlar içinde kaldı. Avrupa'da Aydınlanma Dönemi düşünürleri akıl, eşitlik ve özgürlük üzerine tezler yazarken, bu fikirlerin kadınları ne ölçüde kapsadığı yeterince sorgulanmadı. Ancak 18. yüzyıldan itibaren kadın hakları savunucuları eğitimin temel bir hak olduğunu dile getirmeye, kadınların eşit fırsatlara sahip olması gerektiğini savunmaya başlamıştır. "Kadınlar da akla sahiptir ve eğitilmelidir" diyerek kendi çağı için radikal bir çıkış yapan Wollstonecraft'ın arkasından gelen pek çok kadın düşünür, öğretmen ve aktivist, eğitim hakkının sadece bireysel değil, toplumsal bir dönüşüm aracı olduğunu vurguladılar.

Prusya'da[8] 1763 tarihli okul düzenlemesi, kız çocuklarına yönelik ilkokulların açılmasında önemli bir dönüm noktası olsa da yükseköğretim kapıları kadınlara uzun süre kapalı kaldı. Amerika Birleşik Devletleri'nde Elizabeth Blackwell, 29 tıp okulundan ret yanıtı aldıktan sonra 1847'de Geneva Tıp Okuluna başvurusu "şaka sanılarak" kabul edilmişti. Blackwell, tıp doktorluğu yapma hakkını kazanmıştı ancak fiilen mesleğini uygulayabilmesi 1857'de kendi hastanesini kurmasıyla mümkün oldu. Birleşik

[8] *Prusya*: Günümüzde Almanya ve Polonya topraklarının bir kısmını kapsayan, 19. yüzyılda Avrupa'da modern eğitim sisteminin öncülerinden biri olan krallık. Prusya'da 1763 tarihli "Genel Okul Yönetmeliği" (Generallandschulreglement) ile 5–13/14 yaş arası tüm çocuklar modern zorunlu eğitim sistemine dahil edilmiştir. (Green, 1990).

Krallık'ta, 20. Yüzyılın başlarında bile Oxford ve Cambridge Üniversiteleri kadınlara diploma vermemekte ısrar ediyordu. Emily Davies ve Barbara Bodichon, Girton College'ı[9] kurarak kadınların üniversiteye erişimine zemin hazırladılar. Ancak, 1871'de kolejin üç öğrencisi Tripos'u [10] geçmesine karşın lisans diploması alamadılar. Cambridge Üniversitesi, 1948 yılına kadar kadınlara resmi üniversite derecesi vermemiştir (Cambridge Digital Library, n.d.)

Doğu toplumlarında bu mücadele çok daha sessiz, parçalı ve dirençli biçimde yaşandı. Kadınların eğitime katılımı çoğu zaman erkek akrabalara, sosyal statüye ya da dini otoritelerin iznine bağlıydı. Örneğin 19. yüzyılın ortalarında Hindistan'da Savitribai Phule kızlar için okul açıp her kasttan öğrenci kabul ettiğinde, farklı toplumsal katmanlardan gelen geniş çaplı bir düşmanlıkla karşılaştı. Özellikle kast sistemindeki hiyerarşinin sarsılmasını istemeyen Ortodoks Brahmanlar tarafından okula giderken sözlü tacize uğruyor; üzerine taş, çamur ve dışkı atılıyordu. İran'da Bibi Khanoom Astarabadi, 1906 yılında kız çocukları için okul açma girişiminde bulunmuş, ancak bu girişim din adamları tarafından "bidat"[11] olarak tanımlanmıştı. Bu söylemin tetiklemesiyle bir grup erkek okul binasına saldırarak çocukları tehdit edince okul kapatılmıştı.[12] Bugün Nobel Barış Ödülü sahibi eğitim aktivisti Malala Yousafzai'nin yaşadıkları, Doğu'da kız çocuklarının eğitime erişiminin hâlâ büyük bir mücadele alanı olduğunu gösteriyor.

Bu bağlamda Türkiye'deki deneyim, Doğu ile Batı arasında salınan bir özgünlük taşır. Tanzimat dönemiyle birlikte kız çocuklarına yönelik idadiler ve sultaniler[13] açılmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde İstanbul'da, Osmanlı'da kadınların akademik hayata geçişinde önemli bir adım olan İnas Darülfünunu[14] (1914) açıldı. Kadınların eğitime erişimi Cumhuriyet'le birlikte hız kazansa da bu süreç hem modernleşme ideolojisinin hem de ataerkil geleneklerin etkisi altında biçimlenmiştir. 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla birlikte laik ve karma eğitim ilkesi benimsenene kadar eğitimin kadınlar için kamusal bir hak hâline geldiğini söylemek zordur. Bir yandan köklü reformlarla eğitimde fırsat eşitliği hedeflenmiş; öte yandan kırsalda, geleneksel topluluklarda ya da ekonomik zorlukların yoğun olduğu bölgelerde kız çocuklarının eğitim hayatı ailenin iznine, namus algılarına ya da evliliğe dair beklentilere bağlı kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye'deki eğitim mücadelesi, hak taleplerine dayanan sivil bireysel/toplumsal hareketin yanı sıra hükümet politikalarının inişli çıkışlı seyriyle şekillenmiştir. Bu nedenle Türkiye deneyimi, Doğu ile Batı arasında, melez ve zaman zaman çelişkili bir çizgi izlemektedir.

Birleşmiş Milletler' in 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde eğitimin bir hak olarak tanımlanması, kadınların eğitime katılımında evrensel bir dayanak noktası oluştursa da bu hak coğrafi, sınıfsal, kültürel ve dinsel engellere takılabilmektedir. Tüm çabalara ve ilerlemelere rağmen, UNESCO verilerine göre (UNESCO, 2024a), temel okuryazarlık becerilerine sahip olmayan 765 milyon yetişkinin yaklaşık üçte ikisini kadınlar oluşturmaktadır. Ayrıca, kız çocuklarının eğitime erişimi daha zordur;

[9] *Girton College*: 1869 yılında kadınlara yönelik olarak açılan ilk Cambridge Koleji.

[10] *Tripos*: Cambridge Üniversitesi'nde lisans öğrencilerinin derece almak için girdikleri bitirme sınavı sistemi; aynı zamanda öğrencinin okuduğu programı da ifade eder.

[11] *Bidat*: İslamiyet'e göre, dinde aslı olmayan, sonradan ortaya çıkmış yenilik veya sapma.

[12] Okul, bir yıl sonra adından "kız" ibaresini çıkararak ve yalnızca yedi yaşından küçük kız öğrencileri kabul ederek yeniden açılmıştır.

[13] *İdadiler ve sultaniler*: Osmanlı döneminde ortaöğretim düzeyindeki okullar; günümüzdeki liselere karşılık gelir.

[14]*Darülfünun*: Günümüzde yükseköğretim kurumuna karşılık gelen Osmanlı dönemi eğitim kurumları. İnas (Kız) Darülfünununda Şükûfe Nihal başkanlığında bir öğrenci heyeti kendilerine verilen eğitimin erkek öğrencilerden daha az olduğu gerekçesiyle karma eğitim taleplerini Maarif Nazırına ilettiler. Bu istek, başta Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi olmak üzere birçok kişinin tepkisine yol açsa da 1918-1919 öğretim yılında İstanbul Darülfünununda karma öğretime geçiş kararı alındı. İstanbul Darülfünunu 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'ne dönüşmüştür.

özellikle ilkokul düzeyinde, okula hiç gitmeme ya da okuldan erken ayrılma riski oğlan çocuklarına kıyasla daha yüksektir.

Günümüzde, kadınlar için eğitimin anlamı yalnızca okuryazarlık ya da diplomayla ölçülmemektedir. Eğitim, kadınların yaşamlarını dönüştürme kapasitesini, kendi seçimleri doğrultusunda hareket etme özgürlüğünü ve toplumsal konumlarını güçlendirme süreçlerini içerir. Bu noktada eğitimin, üç temel kavramla yakından ilişkili olduğu söylenebilir: kapasite geliştirme (building capacity), eylemlilik (agency) ve güçlenme (empowerment). Kapasite geliştirme, Nussbaum'a (2003) göre, bireylerin yapabilecekleri ve olabilecekleri şeylerin yelpazesinin genişlemesidir. Bu genişleme genellikle eğitim sürecinde, birey yeni bilgi ve beceriler kazandığında ve hedefleri değiştiğinde gerçekleşir. Eylemlilik, bireyin kendi seçtiği şekilde hareket etme kapasitesidir ve çoğunlukla anlamlı ve üretken bir yaşam için temel bir yetkinlik olarak kabul edilir (Ross ve diğerleri, 2011). Eğitim, bireyin beklentilerini, becerilerini ve özgüvenini geliştirerek eylemliliği artırır. Güçlenme ise bireyin hayatını etkileyen kararlar üzerinde daha fazla denetim kazandığı bir süreçtir. Bu süreç genellikle hem kapasite gelişimini hem de bu bağlamda cinsiyet normlarındaki güç ilişkilerinin değişimini içerir. Ancak bu süreçler, kadınların eğitim olanaklarına eşit biçimde erişebilmesini gerektirir. Eğitime erişim yalnızca okula gitme hakkı değil, kapasite geliştirme, eylemlilik ve güçlenme kavramlarının yaşamda karşılık bulabilmesi için temel bir koşuldur. Bu nedenle bir sonraki başlıkta, kız çocuklarının eğitime erişiminin önündeki engeller ele alınacaktır.

2. Eğitime Erişim

UNICEF verilerine göre (UNICEF, 2023) itibariyle dünya genelinde 129 milyon kız çocuğu okula gitmemektedir. Bunların: 34 milyonu ilkokul çağında, 28 milyonu ortaokul çağında, 58 milyonu ise lise çağındadır. UN Women ve UN DESA raporuna göre (2022) COVID-19'un etkileri hesaba katılmasa bile, kız çocukları için küresel ölçekte ilkokulu tamamlama oranına ulaşmak en az 54 yıl daha sürecektir. Kız çocuklarının eğitime erişiminin önündeki temel engeller farklı başlıklar altında ele alınacaktır.

2.1. Sosyo-Ekonomik Engeller

Yoksulluk, kız çocuklarının eğitime erişimini ve devamlılığını belirleyen en kritik faktörlerden biridir. Milyonlarca kız çocuğu, üretken ya da tatmin edici bir yaşam sürdürebilmek için gerekli olan asgari bilgi, beceri ve fırsatlara erişememektedir. UN Women ve UN DESA'nın raporunda 29 ülkeye ait veriler, en yoksul kırsal bölgelerde yaşayan kız çocukları ile en zengin kentsel bölgelerdeki kız çocukları arasında üst ortaöğretim tamamlama oranlarında 11,5 ila 72,2 puan arasında değişen ciddi eşitsizlikleri ortaya koymaktadır. Ayrıca, yoksul ülkelerde kız çocuklarının okulu tamamlama oranı erkeklerden düşüktür; bu ülkelerde kız çocuklarının yalnızca %63'ü ilkokulu tamamlarken, erkeklerde bu oran %67'dir. Ortaokul düzeyinde de benzer eşitsizlikler sürmektedir. Düşük gelirli ülkelerde kız çocuklarının sadece %38'i ortaokulu tamamlarken, oğlan çocuklarında bu oran %43'tür. Üst ortaöğretim tamamlama oranları da benzerdir: Genç erkeklerin %26'sı, genç kadınların ise yalnızca %21'i liseyi tamamlamaktadır. Bu veriler, özellikle yoksul ülkelerde kadınların eğitime erişimde engellerle karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

UNICEF verileri, dünya genelinde, ailelerin yalnızca bir çocuğun ya da birkaç çocuğun eğitim masrafını karşılayabileceği durumlarda, çoğunlukla oğlan çocuklarının eğitimini kız çocuklarının eğitimine tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Oğlan çocuklarının ileride iyi bir iş bulup ailesine destek olabileceği

düşünülürken, kız çocukları daha çok *geleceğin ev kadını* olarak görülmektedir. Bu algılar, özellikle düşük gelirli topluluklarda eğitim kararlarını şekillendirmektedir. Yine de ekonomik baskılar ve demografik değişimlerle birlikte bu normlarda esneme görülmektedir. Bangladeş'te yapılan bir çalışmada (Kabeer, 2012), ebeveynlerin artık yaşlılıkta sadece oğullarından değil, kızlarından da destek kabul etmeye başladıkları belirtilmiştir. Vietnam'daki Hmong topluluklarında erken evlilik üzerine yapılan bir araştırmaya göre (Jones vd., 2014), okul masraflarını azaltmaya yönelik burslar, kız çocuklarının eğitimine dair görece maliyet ve fayda algılarında kayda değer bir değişime yol açmıştır.

2.2. Kültürel Normlar ve Evlilik

Onur temelli ataerkil toplumlarda ailenin namusu kadınların evlilik öncesi bakire kalmasına ve "edepli" davranmasına bağlanır. Bu beklenti karşılanmadığında sonuçlar oldukça yıkıcı olabilir (Gorar, 2021). Okullar ise hareket özgürlüğü ve erkeklerle etkileşim nedeniyle bu itibara tehdit olarak görülür. UNESCO raporlarına göre, özellikle ergen gebelik oranlarının yüksek olduğu yerlerde, ebeveynler kızlarının öğretmenler ya da erkek öğrenciler tarafından cinsel olarak istismar edilmesinden kaygı duymaktadır.

Erken/çocuk yaşta evlilik kız çocuklarının eğitimi önünde önemli bir engeldir. Dünya Bankası tarafından yayınlanan bir rapor (Wodon ve diğerleri, 2017), her gün 18 yaş altı 41.000'den fazla kız çocuğunun evlendirildiğini ortaya koymaktadır. Erken yaşta evlenen kızlar yaşıtlarından çok daha erken okulu bırakmaktadır. Aynı zamanda erken yaşta doğum yapma olasılıkları artmakta ve çoğu zaman eşlerinden şiddet görmektedirler. Bu durum, yalnızca kendilerini değil, gelecekte çocuklarının eğitimi ve sağlığı ile ilgili ekonomik olarak ayakta durabilme kapasitelerini de olumsuz etkilemektedir. Zambia Institute for Policy Analysis and Research ve UNICEF işbirliğiyle Zambiya'da yapılan geniş katılımlı bir çalışma (yaklaşık 1.600 ergen, ebeveyn ve toplum lideriyle görüşme) (2025) erken yaşta evliliğin arkasında yalnızca ekonomik baskıların değil, aynı zamanda kızların ev içi bakım emeği ile özdeşleştirilmesi, çocukluktan yetişkinliğe geçiş yaşının toplumsal olarak "erkene çekilmesi" ve yasalar ile yerel normlar arasındaki uyumsuzluk gibi güçlü toplumsal cinsiyet normlarının bulunduğunu göstermektedir. Bu normlar, kız çocuklarının eğitim süreçlerinin yarıda kalmasına ve erken evliliklerin doğal kabul edilmesine zemin hazırlamaktadır.

Evlilikle ilgili ekonomik beklentiler kız çocuklarının eğitimini etkileyen bir başka faktördür. Örneğin Vietnam'da yapılan araştırma (Jones vd., 2014), birçok ailenin kızları için ortaokul düzeyindeki eğitimi en uygun seviye olarak gördüğünü ortaya koymuştur. Çünkü bu seviye, sağlıklı ve üretken bir yaşam için asgari bilgi ve beceriyi sağlamada yeterlidir. Daha ileri eğitim, kızların beklentilerini geleneksel yaşam tarzına ve evlilikte hâkim toplumsal cinsiyet ilişkilerine karşı isyan edecek kadar yükseltebilir. Bazı bağlamlarda eğitim, başlık parası ya da çeyiz maliyetleriyle de yakından ilgilidir (Amin ve Huq, 2008; Ashraf vd., 2014). Özellikle geliri düşük ve geleneksel bazı ülkelerde, çeyiz maliyetlerinin artması, eğitime yatırım yapma isteğini azaltırken, başlık parasının artmasında etkin bir unsur olması eğitimi daha cazip bir yatırım hâline getirmektedir. Bu durum, eğitimin değerine dair algıları da etkilemektedir.

2.3. Krizler ve Olağanüstü Durumlar

Okullar, birçok kız çocuğu için bir eğitim kurumu olmanın ötesinde, güvenli bir sığınak işlevi de görmektedir. Burzynska ve Contreras (2020) tarafından yapılan bir araştırmada, 2014-2016 Batı Afrika'daki Ebola salgınında karantina ve okul kapanmaları nedeniyle kız çocukları daha fazla cinsel şiddet, baskı ve istismara maruz kalmıştır. Benzer şekilde, John, Casey Carino ve McGovern (2020) tarafından yapılan bir araştırma, COVID-19 pandemisi döneminde okulların kapanmasıyla birlikte, kız

çocuklarına yönelik şiddet oranlarının arttığını göstermektedir. Ayrıca, UN ve UNDESA raporu (2022), Kenya, Ruanda, Uganda ve Tanzanya'da, pandeminin erken döneminde okuldan ayrılan kızların %56'sının hamile olduğunu ya da kısa süre önce doğum yaptığını ortaya koymaktadır. Okullar yeniden açıldığında ise, birçok "görünür biçimde hamile" kız çocuğunun okula geri dönmesi yasaklanmıştır.

Salgın/pandemi etkileri açısından bir başka zorluk, kız çocuklarının eğitime erişim olanaklarının sınırlanmasıdır. EQUINET'in raporu (2020), derslerin çevrim içi ortama taşınması sonucunda, düşük sosyo-ekonomik statüye sahip kız çocuklarının pandemiden orantısız biçimde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, dizüstü bilgisayar gibi uygun donanımın yanı sıra internet erişimi gibi kaynaklara sahip olmamaktan kaynaklanmaktadır. Ayrıca, COVID-19 nedeniyle ebeveyn ya da birincil bakıcı kayıpları da eğitimsel çıktıları olumsuz etkilemiştir. Ekim 2021 itibarıyla, beş milyondan fazla çocuk bir ebeveynini ya da birincil bakıcısını kaybetmiştir (Hillis ve diğerleri, 2021). Sahra Altı Afrika'da bu durum, ergen kızlar açısından cinsel şiddet, sömürü, HIV riski ve düşük eğitim düzeyi gibi çok yönlü olumsuzluklarla ilişkilidir. Bu tür koşullar eğitimden kopuşu artırmakta ve kızların öğrenimlerini sürdürme yönündeki olanaklarını ciddi biçimde zayıflatmaktadır. Ebeveyn baskısıyla okulu bırakmaya, iş gücüne katılmaya ya da erken yaşta evlenmeye zorlanan kız çocuklarının sayısı da bu süreçte artmıştır.

Pandemi sonrası okulların yeniden açılmış olması öğrenim üzerindeki kalıcı olumsuz etkileri ortadan kaldırmamıştır. Bu etkiler, özellikle dezavantajlı ve kırılgan bölgelerdeki kız çocukları için ciddi sonuçlar doğurmaktadır. UN Women ve UN DESA Raporuna göre (2022), örneğin Pakistan'ın kırsal bölgelerinde, kız çocukları tüm derslerde erkeklere kıyasla daha fazla öğrenme kaybı yaşamıştır. Meksika'nın Campeche ve Yucatan eyaletlerinde, düşük sosyoekonomik statüye sahip 10 yaşındaki öğrencilerde basit metinleri anlama becerisi %25 oranında düşerken, yüksek sosyoekonomik gruplarda bu oran %15 olmuştur. Bu sorunların çözümü zaman ve kaynak gerektirse de COVID-19'a yönelik teşvik paketlerinin yalnızca %3'ü eğitime ayrılmıştır.

2.4. Savaşlar ve Çatışmalar

Dünya Bankası verilerine göre (World Bank, n.d, para.3) dünyanın farklı yerlerinde yaşanan savaşlar ve çatışmalar kız çocuklarının eğitime erişiminde bir başka engeldir. Kırılganlık, çatışma ve şiddet yaşayan ülkelerde (FCV) toplumsal cinsiyet temelli eğitim eşitsizliği çok daha büyüktür. Bu ülkelerde kız çocukları okula gitmeme açısından erkeklere göre 2,5 kat daha yüksek risk altındadır**.** Ortaöğretim düzeyinde, FCV ülkelerindeki kız çocukları çatışma yaşamayan ülkelere kıyasla %90 daha yüksek oranda okul dışında kalmaktadır. UN Women tarafından yapılan bir basın açıklamasına (2023) göre dünya genelinde 600 milyon kadın ve kız çocuğu çatışma-etkili bölgelerde yaşamakta ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin ve barış süreçlerine katılımın eksikliğinin riskleri artmaktadır. UNESCO raporuna göre (2023b) çatışmalardan etkilenen kız çocukları eğitime geçiş ve tamamlamada büyük risk altındadır. Benzer şekilde, UN WOMEN ve UN DESA raporu (2020), çatışmalardan etkilenen ülkelerde, kız çocuklarının okula gitmeme olasılığının, çatışmadan etkilenmeyen ülkelerdeki yaşıtlarına göre iki kat daha fazla olduğunu göstermektedir.

Söz gelişi, Taliban yönetimi altındaki Afganistan'da ortaokul ve lise çağındaki kız çocuklarının okula gitmeleri tamamen yasaklanmıştır. Bu yasak sadece akademik bir kayıp değil; aynı zamanda kızların özgüvenlerini, hayallerini ve yaşamlarını inşa etme haklarını da ellerinden almaktadır. Birçok kız çocuğu, kardeşlerine ya da erkek akrabalarına ders çalıştırarak bilgiyle bağlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Ancak bu geçici çözümler, onların öğrenme azmini ne kadar yansıtsa da sistematik bir

eğitimin yerini tutamadığı açıktır. 2024 yılında UNICEF tarafından yayınlanan “Afganistan’da kalpler ve umutlar kırık” başlıklı makalede [15]bu yasaktan etkilenen kız çocuklarının görüşlerine yer verilmiştir.

Sharifa: “*Okullarımız kapandığından beri evde elimden geldiğince ders çalışmaya çalışıyorum. Günde birkaç saatlik kurslara katılıyorum, sonra ev işlerine yardım ediyorum. Eskiden keyif aldığım şeylerden artık nadiren zevk alıyorum, kendimi çok isteksiz hissediyorum. Bazı günler öyle derin bir hüzün çöküyor ki... Tek istikrarlı gelecek şansımın elimden alındığını fark ettiğimde ağlıyorum*.”

Bibi Gul: “*Okul kelimesini duyduğumda aklımda parlak bir gelecek canlanıyor. Ama okuldan menedilince artık o geleceği hayal edemiyorum. Son üç yılda çok değiştim. Birden yaşlanmış gibi hissettim, sanki çocukluğum bitmiş*ti.”

Görsel 2. UNICEF’in Afganistan’da Kalpler ve Umutlar Kırık başlıklı makalesinden alınmıştır. (https://www.unicef.org/stories/hopes-and-hearts-broken-afghanistan)

2.5. Güvenlik ve Altyapı

Güvenlik, kız çocuklarının eğitime erişimini ve eğitimi tamamlama olasılığını ciddi biçimde engelleyen bir faktördür. Okul-ilişkili toplumsal cinsiyete dayalı şiddet (School-Related Gender Based Violence-SRGBV) küresel bir olgudur**:** okula giden, okuldan çıkan ya da okul çevresindeki çocuk ve gençlerin deneyimlediği cinsel, fiziksel ve psikolojik şiddet biçimlerini kapsamaktadır. UNICEF tarafından yayımlanan Global Guidance on Addressing School-Related Gender-Based Violence başlıklı raporda (2020) her yıl 246 milyon çocuğun toplumsal cinsiyete dayalı şiddete maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Şiddet biçimleri çoğu zaman kayıt altına alınmazsa da dünya genelinde 20 yaşın altında yaklaşık 120 milyon kız çocuğunun (10 kişiden biri) cinsel şiddet deneyimlediği belirtilmektedir. SRGBV

[15] UNICEF’in 2024 tarihli *Hearts and Hopes Broken: Girls’ Education Under Taliban Rule* başlıklı raporu, Afganistan’da kız çocuklarının ortaokul ve lise eğitiminden sistematik biçimde dışlanmasının psikolojik, sosyal ve akademik etkilerini nitel görüşmeler yoluyla ortaya koymaktadır. Bu çalışmada raporda yer alan kız çocuklarının doğrudan ifadelerinden alıntılar kullanılmıştır.

eğitim ortamlarını güvensiz kılmakta, öğrenmeyi, devamı ve tamamlama oranlarını olumsuz etkilemekte, kız çocuklarının zihinsel ve fiziksel sağlıklarını, genel iyi oluş hallerini ciddi biçimde zedelemekte; devamsızlığa ve okuldan erken ayrılmalara yol açmaktadır. Temel nedenleri arasında toplumsal cinsiyet normları, gelir/eşitsizlik/çevresel koşullar, okulun fiziksel ve sosyal güvenliği yer alan SRGBV, güvenli okul ortamı, öğretmen eğitimi, izleme-değerlendirme sistemleri, bütün-okul yaklaşımları gibi önleyici ve müdahaleci stratejilerle çözülebilmektedir.

Öğrencilerin ve personelin kendilerini güvende ve rahat hissettikleri bir eğitim ortamının yanı sıra güvenli içme suyu, tuvaletler, sanitasyon[16] ve hijyen gibi altyapı olanakları da okula erişim açısından önemli bir konudur. WASH (Su, sanitasyon ve hijyen) koşulları, özellikle kız çocuklarının güvenliği, sağlığı ve eğitimi açısından temel belirleyiciler arasındadır. Ancak Kayser, Rao, Jose ve Raj (2019) tarafından yapılan bir çalışmada birçok düşük ve orta gelirli ülkenin eğitim kurumlarında WASH koşullarının yeterli olmaktan uzak olduğu ortaya konmuştur. Söz gelişi, UNICEF'in WASH raporuna göre (2024), Gana'daki ilkokulların %59'unda yeterli suya, %62'sinde ise yeterli tuvalete erişim vardır. Benzer şekilde, Hindistan'da yayınlanan, Ulusal Menstrüel Hijyen Yönetimi Rehberi'ne göre (2015) 14.724 devlet okulunun yalnızca %53'ünde kullanılabilir ve ayrı kız tuvaleti olduğu belirtilmektedir.

Okullarda, menstrüasyon (regl) döneminin yönetimi için gereken temel altyapının, mahremiyetin, fiziksel alanın, materyallerin ve rehberliğin eksikliği okula devam oranlarının düşmesi ve okuldan ayrılmalarla ilişkilendirilmektedir. UNESCO'nun erken tarihli bir raporuna göre (2014), Sahra Altı Afrika'da her 10 kızdan biri menstrüasyon döneminde okula gidememektedir. Bu da bir eğitim yılının yaklaşık %20'sine denk gelmektedir. Bu devamsızlık oranlarıyla, kız çocukları okullarını tamamlasalar bile, kendi yaşlarındaki erkeklerin gerisinde kalma olasılığının yüksek olduğu açıktır. Menstrüasyon konusundaki damgalamalar nedeniyle kız çocukları sıklıkla dersleri kaçırmakta, hatta okulu tamamen bırakabilmektedir. Foundation Strategy Group tarafından Bill ve Melinda Gates Vakfı17 için hazırlanan raporda (2015), Kenya'da kız öğrencilerin %65'inin hijyenik ped satın alamadığını ve kırsal okulların yalnızca %32'sinde pedlerini değiştirebilecekleri özel bir alan (örneğin tuvalet) bulunduğunu ortaya koymuştur. Thomson Reuters Vakfı'nın görüşme yaptığı Gana'nın güneyindeki Ashanti Bölgesi'nde yaşayan 15 yaşındaki Opoku'nun sözleri bu konuda sıkıntı yaşayan kız çocuklarının bir örneğini oluşturmaktadır. "*Okula gitmiyorum çünkü bir keresinde üniformam lekelendi ve erkekler benimle dalga geçti. Bu özgüvenimi etkiledi*."

Türkiye'de ise, örneğin MEB'in 2024 tarihli "Eğitim Kurumlarında Hijyen Şartlarının Geliştirilmesi ve Enfeksiyon Önleme Kontrol Kılavuzu" okul çevresi ve tuvalet-hijyen koşullarına dair yeni standartlar sunmaktadır. Ayrıca, Sağlık Bakanlığı-Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü "Okul Sağlığı" sayfasında Türkiye'de okul sağlığı hizmetlerinin tarihsel mevzuat ve çerçevesine dair bilgiler yer almaktadır. [18]Ancak, bu

---

[16] *Sanitasyon*: Sağlık ve hijyen koşullarının korunması için yapılan altyapı ve uygulamaların tümüdür. Temiz suya erişim, atık suyun güvenli şekilde uzaklaştırılması, tuvalet ve el yıkama olanaklarının sağlanması, atık yönetimi ve çevre sağlığının korunması gibi alanları kapsar.

[17] Bu bulgular, uluslararası kalkınma ve kadın sağlığı alanında saha verisi üreten iki kuruma dayanmaktadır: Bill & Melinda Gates Vakfı'nın Kenya'daki menstrüel sağlık raporu (*Menstrual Health in Kenya: Country Landscape Analysis*, 2015) ve Thomson Reuters Foundation'ın Kent Mensah imzalı haber analizi ("*Period pad prices push girls out of school in Africa*", 2022). Her iki kaynak da özellikle Afrika'daki kız çocuklarının eğitimine erişimde hijyen ve menstrüasyon koşullarının etkisini vurgulamaktadır. Bill & Melinda Gates Vakfı, küresel sağlık ve eğitim alanlarında eşitsizlikleri azaltmaya yönelik projeler yürüten bir kalkınma kuruluşudur. Thomson Reuters Foundation ise insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma konularında araştırma ve haberler yayımlayan uluslararası bir medya kuruluşudur.

[18] Millî Eğitim Bakanlığı (2020). *Eğitim Kurumlarında Hijyen Şartlarının Geliştirilmesi ve Enfeksiyon Önleme Kontrol Kılavuzu.* Ankara: MEB. Milli Eğitim Eski Bakanı Ziya Selçuk tarafından hazırlatılan kılavuza https://merkezisgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_07/28133804_ETM_KURUMLARI_KILAVUZ_BASKI_4.pdf

kılavuz ve göstergeler okulların mevcut koşullarına yönelik veri sunulmamaktadır. Ayrıca, bu kılavuzlarda kız çocuklarının özel hijyen ihtiyaçlarına yönelik bilgilendirmeler de yer almamaktadır. Türkiye genelinde tüm okulları kapsayan sistematik, karşılaştırmalı altyapı verilerine yönelik yayınlar olmadığından, WASH bilgileri yerel araştırmalarla sınırlıdır. Söz gelişi, Sezer Balcı, Kolaç, Keskin ve Poyraz tarafından (2020) İstanbul'un bir ilçesinde yapılan araştırmada öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun (yüzde 70) tuvaletlerde hijyen malzemesi eksikliği bildirdiğini göstermektedir.

2.6. Kesişen Ayrımcılıklar

Eğitime erişim; ırk, etnisite, din, göçmenlik durumu ve engellilik gibi ayrımcılık temelli faktörler tarafından da engellenebilmektedir. Toplumsal cinsiyet normları, diğer toplumsal normlar, inançlar ve pratiklerle iç içedir. Kadınlar, farklı kıstaslara (yaş, din, etnik köken vb.) bağlı olarak, Roman kadınlar, engelli kadınlar, göçmen kadınlar gibi gruplar, okuryazarlık düzeyi, ayrımcılık, eğitim seviyesi ya da mesleki eğitim fırsatlarının yetersizliği gibi ilave engeller nedeniyle nitelikli eğitime, beceri edinimine ve fırsatlara erişimde daha fazla güçlük yaşamaktadır. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından eğitim sisteminde yalnızca erişim değil, aynı zamanda katılım kalitesi ve başarı olanakları düzeyinde de derin eşitsizliklerin bulunduğunu göstermektedir. Söz gelişi, Hindistan'da kast sistemine mensup çocukların ya da başka ülkelerdeki etnik azınlık çocuklarının eğitim sisteminde ayrımcılığa uğradıkları görülmektedir (Bandyopadhyay ve Subrahmanian, 2008). Roman çocuklarının ayrıştırılmış biçimde eğitilmesi, pek çok ülkede devam eden ayrımcı bir uygulama olup, söz konusu ülkelerin eğitim sistemlerinde yapısal bir sorun teşkil etmektedir. Örneğin Fundación Secretariado Gitano adlı kuruluş hazırladıkları raporda (2019), İspanya'da sınıf ortamlarında Roman karşıtlığının (antigypsyism) hâlâ yüksek düzeyde olduğunu vurgulamaktadır.

Engelli çocuklar da cinsiyete dayalı ayrımcılığın özel bir biçimini yaşamaktadır. Özellikle fiziksel engelli kız çocukları, cinsel istismar korkusundan dolayı okula gönderilmemektedir. UNICEF'in Seen, Counted, Included: Using data to shed light on the well-being of children with disabilities (2024) başlıklı raporu, dünya genelinde engelli kız çocuklarının eğitim alanında çok boyutlu bir dezavantajla karşılaştığını göstermektedir. Engelli çocuklar, engeli olmayan akranlarına göre %49 daha yüksek oranda hiç okula gitmemiş, %47 daha yüksek oranda ilkokul dışına itilmiş ve alt ortaöğretimde okulu terk etme olasılıkları %33 daha fazladır. Bu eşitsizlikler üst ortaöğretimde daha da derinleşmekte, engelli çocukların okula devam oranı dikkat çekici biçimde düşmektedir. Ayrıca, engelli çocuklar temel okuryazarlık ve sayısal beceriler açısından da dezavantajlıdır; temel okuryazarlık kazanma olasılıkları %42 daha düşüktür.

Eğitimdeki bu kayıplar yalnızca erişim eksikliğinden değil, aynı zamanda engelli kız çocuklarının daha yüksek ayrımcılık algısı (%41 daha fazla) ve genel iyi oluş düzeyindeki belirgin düşüş (%51 daha fazla kendini mutsuz hissetme) gibi psikososyal etkilerden de kaynaklanmaktadır. Bu veriler, engelli kız çocuklarının eğitim yaşamlarının hem erişim hem katılım hem de öğrenme çıktıları bakımından sistematik biçimde dezavantajlı olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Türkiye'de ise çeşitli nedenlerle ayrımcılığa maruz kalan çocukların eğitimde yer alma düzeyine dair analizler, erişimden devamlılığa pek çok yapısal engeli gösterse de (ERG, 2017)[19] cinsiyet ve etnisite ya da cinsiyet ve engellilik gibi kesişimler açısından ayrılmış resmi verilerin eksikliği dikkat çekmektedir.

adresinden erişilebilir. Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (t.y.). *Okul Sağlığı.* https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/okul-sagligi adresinden erişilebilir.

[19] Eğitim Reformu Girişimi (ERG). (2017). *Engeli Olan Çocukların Türkiye'de Eğitime Erişimi: Durum Analizi ve Öneriler*. Türkiye'de engelli çocukların okul öncesinden yükseköğretime kadar eğitimde karşılaştıkları yapısal engelleri analiz ediyor.

Kız çocuklarının eğitime erişiminin önündeki yapısal ve kültürel engeller kadar, okula girdikten sonra karşılaştıkları deneyimler de toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmektedir. Bu noktada, eğitim ortamlarının kendisi -müfredattan ders kitaplarına, öğretmen tutumlarından sınıf içi ilişkiler ve okul kültürüne kadar- eşitlikçi bir öğrenme süreci sunmakta yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle sonraki bölümde, eğitim ortamlarında cinsiyetçi pratiklerin nasıl şekillendiği ve öğrencilerin eğitim yolculuğunu nasıl etkilediği ele alınacaktır.

3. Eğitim Ortamlarında Cinsiyetçi Uygulamalar

Sağlıklı bir okul ortamı–sağlıklı normların ve uygulamaların oluşturabildiği ve pekiştirildiği bir ortam– hem fiziksel hem de sosyal boyutu kapsar. Eğitim Programları (Müfredat), ders kitapları, öğretmen tutumları, sınıf içi etkileşimler, okulun sosyal-fiziksel düzeni ve akademik yönlendirmeler, çoğu zaman toplumsal cinsiyet kalıplarını sürdürerek öğrencilerin farklı deneyimler yaşamasına yol açmaktadır. Kadınların eğitimin içinde pasif kılınması nedeniyle fırsat eşitliği, yapısal olarak daha okul sıralarında zedelenmeye başlar. Eğitim ortamlarındaki cinsiyetçi uygulamaları üç başlık altında ele alacağız.

3.1. Eğitim Programları ve Ders Kitapları

Eğitim programları ve ders kitapları, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin önündeki görünmez ama önemli engellerden biridir. Söz gelişi, Türkiye bağlamı açısından, Eğitim Reformu Girişimi (ERG)'nin "Eğitim Askıda: Eğitim Reformu Girişimi'nin Millî Eğitim Bakanlığı Taslak Öğretim Programları İnceleme ve Değerlendirmesi" başlıklı raporunda (2024), MEB'in 2024-25 için hazırlanan "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli" müfredat taslağında toplumsal cinsiyet eşitliği konusunun yer almadığı vurgulanmaktadır.

Araştırmalar ders kitaplarının sınıf içi zamanın yaklaşık yüzde 80'ini kapsadığını ve bu nedenle kitaplarda yer alan kalıp yargıların kız öğrencilerin akademik başarısını olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir. 2000'li yıllarda yapılan birçok çalışma bu görüşü desteklemektedir. Söz gelişi, Blumberg (2008) tarafından yapılan kapsamlı bir araştırma, farklı düzeylerde olsa da hemen hemen bütün ülkelerde ders kitaplarında benzer cinsiyetçi kalıplar olduğunu ortaya koymaktadır: kadınların az temsil edilmesi, toplumsal cinsiyet rollerinin klişeleştirilmesi ve kadınların toplumsal alandaki artan öneminin görmezden gelinmesi. Yine bu araştırmanın sonuçlarına göre Suriye, Hindistan, Romanya, Çin ve ABD'de bu kalıp yargılardaki azalma çok yavaş işlerken, İsveç ve Latin Amerika'da ders kitaplarındaki kalıp yargıları azaltmaya yönelik devlet politikalarının başarıya ulaştığı görülmektedir.

Türkiye'de 2000'li yıllarda yapılan çalışmalara bakıldığında, Gümüşoğlu'nun (2016) cumhuriyetin ilk yıllarındaki ders kitaplarıyla 2008 yılına kadar yazılmış olan kitapları incelediği çalışması öne çıkmaktadır. Bu çalışma, aile içi roller, meslek seçimleri, kadınlardan beklenen kişilik özellikleri açısından ders kitaplarında özellikle 1950'lerden sonra olumsuz gelişmeler yaşandığını ortaya koymaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ders kitaplarında, toplumda ve aile içinde dayanışmayı güçlendirmeyi amaçlayan görsel ve yazılı anlatılara yer verilmekte, aile içindeki görevler kesin sınırlarla tanımlanmamaktadır. 1950 sonrasında yazılan Alfabeler ve diğer ders kitaplarındaki yazılı ve görsel anlatılarda, kadınlar sürekli, yemek, reçel, turşu, salça yaparken, ev temizlerken, çamaşır yıkarken, ütü yaparken, örgü örerken gösterilmektedir. 2001-2002 öğretim yılında ders kitaplarında göreceli olarak

Bkz. https://egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/ERG_Engeli-Olan-%C3%87ocuklar%C4%B1n-T%C3%BCrkiyede-E%C4%9Fitime-Eri%C5%9Fimi.pdf

eşitlikçi bir söylem ortaya çıksa da (erkekler ev işlerine yardımcı), 2005-2006 öğretim yılı için hazırlanan ders kitaplarında eşitlikçi söylemden hızla uzaklaşılmıştır. Ayrıca, kitaplarda boşanmış aileler ya da tek ebeveynli ailelere yer verilmemekte ya da olumsuz ifade edilmektedir.

2020'li yıllara gelindiğinde ders kitaplarındaki kalıp yargıların azalmasında önemli bir iyileştirmenin olmadığını söylemek mümkündür. Söz gelişi, Crawfurd, Saintis-Miller ve Todd tarafından (2024) gerçekleştirilen geniş ölçekli ve veri temelli bir araştırmada 34 ülkeden 1.255 İngilizce ders kitabında yer alan yaklaşık 37 milyon kelime cinsiyetçi temsiller açısından analiz edilmiştir. Doğal dil işleme (NLP) ve nicel metin analizinin kullanıldığı bu çalışmada cinsiyetçi zamirler, meslek adları, sıfatlar, fiiller ve tematik kelimeler (örneğin, iş, ev, güzellik, başarı) arasındaki ilişkiler ölçülmüştür. Bu çalışmanın bulgularına göre;

- Kitaplarda kadınlar erkeklere kıyasla yaklaşık yarı oranında temsil edilmektedir (178.000 erkek sözcüğe karşı 82.000 kadın sözcük).
- Kadın karakterler daha çok ev içi roller, dış görünüş ve pasif özelliklerle; erkek karakterler ise liderlik, güç ve başarıyla ilişkilendirilmektedir.
- Kadınların mesleki temsili hemşire, öğretmen gibi geleneksel rollerde yoğunlaşırken, bilim insanı veya lider gibi alanlarda oldukça düşüktür.
- STEM (bilim, teknoloji, mühendislik, matematik) ders kitapları en düşük kadın temsiline sahiptir.
- Yüksek gelirli ülkelerde temsil farkı biraz daha azdır, ancak stereotipler sürmektedir.
- Güney Asya ülkelerinde en yüksek düzeyde kadın temsili eksikliği ve kalıp yargılar görülmüştür.
- Çalışmanın sonuçları, kadınların kitaplarda daha fazla temsil edildiği ülkelerin kadın hakları, yasal eşitlik ve eğitimde cinsiyet paritesi göstergelerinde de daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymaktadır.

2020'li yıllarda Türkiye'de, tarih (Pamuk & Muç, 2021), matematik (Nurlu, 2021), yabancı dil (Demir & Yavuz, 2017) gibi farklı alanların ders kitaplarına yönelik çalışmaların sonuçları benzer bir tablo ortaya koymaktadır. İncelenen bu kitaplardaki ortak sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Kadınlar kitaplarda erkeklere kıyasla hâlâ nicel olarak daha az temsil edilmektedir. Görsel materyallerde erkek figürler baskın, kadın figürler çoğunlukla arka plandadır.
- Hem özel hem de kamusal alanda roller kalıplaşmış şekilde sunulmaktadır. Erkekler genellikle öğreten, yöneten, üreten; kadınlar ise öğrenen, yardımcı, ev içi rollerde tanımlanmaktadır. Kadınlar daha çok anne, öğretmen, hemşire, ev kadını gibi geleneksel rollerde, erkekler ise doktor, mühendis, polis, asker, lider gibi kamusal gücü temsil eden mesleklerde resmedilmektedir. Aile içi sahnelerde ise baba karar veren, anne bakım veren kişi olarak yansıtılmaktadır.
- Eşitlik dilinden çok cinsiyetçi dilin yaygın olduğu görülmektedir. "Adam gibi çalışmak", "kadın başına" gibi cinsiyetli deyimler, atasözleri ve örnek cümleler sürmektedir. Kadınlar çoğu zaman edilgen fiillerle (yardım etti, hazırladı), erkekler etken fiillerle (başardı, yönetti) betimlenmektedir.
- STEM kitaplarında kadın karakterler yok denecek kadar azdır. Kadınların bilimsel bilgi üreten değil, "uygulayan" veya "öğrenci" rollerinde yer aldığı görülmektedir. Söz gelişi Dilan ve Özaydınlı (2023) tarafından yapılan çalışmada TÜBİTAK resimli çocuk kitapları incelenmiştir. Araştırmaya göre resimli çocuk kitaplarında zaman zaman eşitlikçi görsel ya da metinler olsa da toplumsal cinsiyet rollerine uygun görsel ve metinler çoğunluktadır. Örneğin,[20] bir çiftlik

[20] Telif hakları gereği kitaptaki görsellerden sadece bir kesit kaynağı gösterilerek sunulmuştur.

gezisi sırasında arıcılık kıyafeti giyen kız çocuk '*Gelin gibi oldum'* derken oğlan çocuk '*Astronota benzedik*' demektedir (Görsel 3). Bu örnekte de görüldüğü gibi kız çocuk giyimini evlilik, evde olma, kalma hali ile bağdaştırırken oğlan çocuk bir meslekle ve maceraya atılma, gitme haliyle bağdaştırmaktadır. Bir çocuğun sanata olan ilgisinin anlatıldığı kitapta (Görsel 4), "*Annesinin verdiği püreyi yerken üstünü başını kirletmiş",* '*Beril sürekli böyle sanat eserleri yaptığı için annesi onu günde üç kere yıkamak zorunda kalıyordu…*' denilmektedir. Çocuğun beslenmesi ve yıkanması işinin anne tarafından yapıldığı vurgulanmakta ve çocuk bakımı annenin görevi olarak yansıtılmaktadır.

Görsel 3. Haydi Sayalım: Arılar; Formento, A. (2018)

Görsel 4. Çocuk Bakımı. Beril Kendi Resmini Yapıyor; Roca, N. & Isern, C. (2019)

- Son yıllarda toplumsal cinsiyet farkındalığı kavramsal olarak bazı kazanımlara girmiş olsa da bu değişim eğitim programlarına ve içeriğe tam olarak yansımamaktadır. Ders kitaplarını hazırlayan kurulların hâlâ erkek ağırlıklı olması bu temsilin kendisini yeniden üretmesine neden olmaktadır.
- Eğitim programlarında açık olarak cinsiyet ayrımı yapılmasa bile, metinlerin alt mesajları ve görsellerdeki örüntüler ataerkil düzeni pekiştirmektedir. Çocuklara kadın ve erkeğin doğal olarak farklı alanlara ait olduğu fikri örtük biçimde aktarılmaktadır.

Görüldüğü gibi Türkiye'de kadınlar kitaplarda yer alsa da görünürlükleri ve temsil biçimleri hâlâ eşit değildir. Ancak ders kitaplarını ve müfredatı bütünüyle yeniden yazmak maliyetli olduğundan, araştırmacılar düşük maliyetli ek materyaller ve öğretmen eğitimi gibi alternatif yollarla bu soruna çözüm getirmek olası olduğunu vurgulamaktadırlar.

3.2. Toplumsal Cinsiyetin Örtük Programı: Öğretmen Tutumları, Okul Ortamı ve Akran İlişkileri

Eğitim kurumlarında toplumsal cinsiyet eşitliği yalnızca ders kitaplarında veya yasal düzenlemelerde değil, okulun görünmez katmanlarında da inşa edilir. Bu görünmez katmanlar -öğretmen tutumları, mekânsal düzenlemeler, akran ilişkileri ve gündelik etkileşim biçimleri- "örtük program" olarak adlandırılır. Örtük program, okulun öğrencilerden açıkça talep etmediği ama sürekli öğrettiği değerler, roller ve normlardır. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet eşitliğinin eğitime nasıl yerleştiğini anlamak için öğretmen davranışlarını, okul ortamlarını ve akran ilişkilerini birlikte ele almak gerekir.

3.2.1. Pedagojik Örtük Program

Öğretmenlerin derslerde çoğunlukla nereye baktığı, kime söz verdiği, kimin katkısını ödüllendirdiği öğrenme deneyimini derinden şekillendirir. Öğretmenlerin farkında olmadan sürdürdükleri bu tutum ve davranış örüntüleri, sınıfta görünmez bir ayrıcalık düzeni yaratmakta, bu önyargılar öğretim süresini, geri bildirim türünü ve dikkat dağılımını etkilemektedir. Söz gelişi, Şili'de düşük başarı düzeyine sahip okullarda öğretmenlerin erkek ve kız öğrencilere gösterdiği dikkatin farklı olup olmadığını inceleyen bir çalışmada (Bassi ve diğerleri, 2018) erkek öğrencilerin daha fazla ilgi, geri bildirim ve etkileşim aldığı ortaya konmuştur. Öte yandan, Smidekova ve diğerleri tarafından yapılan bir çalışmada (2018) detaylı bir alanyazın taraması yapılmış ve önceki çalışmalarda sıkça raporlanan "öğretmenlerin erkek ve başarılı öğrencilere daha fazla odaklanması" örüntüsünün kendi çalışmalarında görülmediği bulgusuna ulaşmışlardır. Araştırmacılar bu durumu ders türü ve öğretmenlerin toplumsal cinsiyet algılarındaki değişimle açıklanabileceğini belirtmişlerdir. Nitekim, öğretmen adaylarının toplumsal cinsiyetle ilgili tutumları ile bakış davranışları arasındaki ilişkinin incelendiği güncel bir araştırmada (Gabel ve diğerleri, 2025) hem kadın hem erkek öğretmen adaylarının kız öğrencilere karşı daha olumlu tutum sergilediği, ayrıca katılımcıların kızlara yönelik olumlu tutumları ile kız öğrencilere bakış sıklıkları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Son iki araştırmanın sonuçları, alan yazındaki diğer araştırma sonuçlarından farklı olsa da toplumsal cinsiyete duyarlılık arttıkça öğretmen tutumlarının olumlu şekilde dönüşebileceğine yönelik önemli örnekler olarak kabul edilebilir.

Öğretmenlerin farkında olmadan sınıfta erkek merkezli öğrenme alanı yaratmalarını engellemenin bir yolu öğretmen eğitimi programlarında, bu tür otomatik önyargılara karşı farkındalık ve öz-denetim stratejileri geliştirilmesi ile mümkündür. Sheehy (2024) tarafından yapılan bir çalışmada öğretmenlerin kendi yaşam öyküleri ve mesleki uygulamaları üzerinden toplumsal cinsiyet önyargılarını fark etmeleri ve dönüştürmeleri amaçlanmıştır. 14 ilkokul öğretmeniyle gerçekleştirilen çalışmada nitel görüşmeler, öz-anlatılar ve yansıtıcı günlükler aracılığıyla öğretmenlerin çocukluklarında edindikleri toplumsal cinsiyet kalıplarının farkına varmaları sağlanmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin sınıfta kullandıkları dil, materyal seçimi, grup çalışması düzeni gibi pratiklerde eşitlikçi değişiklikler görülmüştür. Bu yansıtıcı düşünme süreci, kadın öğretmenlerin kendi mesleki rollerine ilişkin özgüvenini artırmış, erkek öğretmenlerinse farkında olmadan sürdürdükleri üstünlük rollerini sorgulamasına neden olmuştur.

Görüldüğü gibi, öğretmenlerin yansıtıcı düşünmesi, cinsiyet eşitliği eğitiminde somut davranış değişikliği sağlayan güçlü bir araçtır. Toplumsal cinsiyet duyarlılığı, bilgi aktarımıyla değil, kişisel farkındalık ve deneyim çözümlemesiyle gelişmektedir. Burada temel sorun yapısal değil kültüreldir. Diğer bir deyişle, sorun öğretmenin kötü niyeti değil, sosyal olarak içselleştirilmiş toplumsal cinsiyet normlarıdır. Toplumsal cinsiyet eşitliği için sadece içerik değil, pedagojik uygulamaların da dönüşmesi gereklidir. Bu noktada öne çıkan bir yaklaşım olan Feminist Pedagojiye ileriki bölümde yer verilecektir.

3.2.2. Mekansal ve Kurumsal Örtük Program

Leach ve Dunne (2022) tarafından yapılan bir araştırma özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde, okulların toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden üretildiği mekânlar olduğunu göstermektedir. Yazarlar, öğretmenlerin, idarecilerin ve erkek öğrencilerin davranışları aracılığıyla okulun ataerkil bir "mikro kozmos" gibi işlediğini, bu ortamın kız öğrencilerin özsaygı ve katılımını sınırladığını savunmaktadır. Fiziksel düzenlemelerin cinsiyetçi kullanımı, okulun örtük müfredatını yeniden üretmektedir. Sözgelişi, Sarı ve Altıntaş (2022) okullardaki farklı mekânlarında (bahçe, kantin, laboratuvar, spor salonu) toplumsal cinsiyet ayrışmasını incelemiştir. Görüşmeler ve gözlemler, erkek öğrencilerin daha geniş ve kamusal alanlarda bulunma eğiliminde olduklarını, kız öğrencilerin ise kenar mekânları "güvenli" hissettikleri için tercih ettiklerini göstermiştir. Bu nedenle, okulun fiziksel yapısı ve sosyal iklimi eşitlik politikalarının ayrılmaz bir parçası olmalıdır. Nitekim, UNESCO & UNGEI (2023) tarafından öğrenme ortamları hakkında hazırlanan rapor, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin öğrenme ortamlarının kapsayıcılığı açısından ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Diğer bir deyişle, fiziksel mekân (tuvaletler, oyun alanları, spor sahaları) ve sosyal ortam (okul iklimi, disiplin uygulamaları, rehberlik hizmetleri) birlikte ele alınmalıdır.

3.2.3. Sosyal Örtük Program

Okul yaşamının biçimlenmesinde akran ilişkileri, ders içi öğrenme kadar belirleyici bir role sahiptir. Akran ilişkilerinin eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin "mikro düzeydeki laboratuvarı" olduğu söylenebilir. Öğrenciler arasındaki mizah, şakalaşma, dışlanma ve rekabet biçimleri, toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretildiği görünmez sosyal kuralları oluşturur. Erkeklik ve kadınlık performansları, akran gruplarının onay mekanizmaları yoluyla pekiştirilir; bu da kız öğrenciler üzerinde sessizleştirici, erkek öğrenciler üzerinde baskınlaştırıcı etkiler yaratır. Bu ilişkiler, okul kültürünün toplumsal cinsiyet eşitliği açısından en dirençli alanlarından birini oluşturur. Okul, bu açıdan cinsiyetli sosyal öğrenmenin de mekânıdır.

Okul kültürü konusunda yapılan bir araştırmalar, okul kültürlerinde erkekliğin sosyal sermaye olarak işlediğini göstermektedir. Erkek öğrenciler arasındaki güç ilişkilerinde "sertlik", "mizah" ve "otorite" göstergeleri erkekliği tanımlarken (Wilson ve diğerleri, 2022); kız öğrenciler bu ilişkilerde çoğu zaman sessiz kalmaya ya da uyum sağlamaya zorlanır (McRoy, 2022). Sadece fiziksel ilişkiler değil dijital kültürde de bu eşitsizlikler sürmektedir. Ringrose ve Regehr (2024) tarafından yapılan bir araştırmada dijital kültürün okul içi akran ilişkilerindeki toplumsal cinsiyet kodlarını nasıl dönüştürdüğünü inceler. Sosyal medyada "görünürlük" ve "popülerlik" kavramlarının kız öğrenciler üzerinde denetim mekanizması olarak işlediği, erkek öğrencilerin ise bu alanlarda güç ilişkilerini sürdürdüğü gösterilmiştir. Akran zorbalığı artık yalnızca fiziksel değil, dijital boyutuyla da cinsiyetli bir nitelik taşımaktadır.

3.3. Akademik Yönlendirme ve Meslek Seçimi

Akademik yönlendirme süreçleri, öğrencilerin gelecekteki meslek tercihlerini ve kimlik inşasını doğrudan etkiler. Ancak bu süreçler toplumsal cinsiyet kalıplarından bağımsız değildir. Özellikle STEM alanlarında kadınların düşük temsili, bireysel yeteneklerden çok "toplumsal uygunluk" yargılarıyla ilişkilidir. Ailelerin, öğretmenlerin ve medyanın bilinçli ya da bilinçsiz yönlendirmeleri, kız öğrencilerin bu alanlara katılımını sınırlamakta ve mesleki aidiyetlerini zayıflatmaktadır.

Dijital dönüşümle birlikte işlerin yaklaşık %90'ı temel dijital beceriler gerektirmektedir. Buna karşın Avrupa Birliği'nde bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT/ICT) alanında yer alan kişilerin yalnızca %17'si kadındır (EQUINET, 2020). Kadınların bu alanlardan uzak durmasının temelinde erken yaşta içselleştirilen "mühendislik erkek işidir" gibi kültürel kalıpyargılar yer alır. Filipinler'de yapılan bir

araştırma, kız çocuklarının 10 yaş civarında STEM'e yönelik ilgisini kaybetmeye başladığını ve bu alanlarda doğuştan yetersiz olduklarına inandıklarını göstermektedir. Master, Meltzoff ve Cheryan (2021) tarafından yapılan bir araştırma, öğretmen söylemleri, okul ortamı ve medya temsilinin, kadınların STEM alanlarında yeterli olmadıklarına dair algıyı yeniden ürettiğini ve pekiştirdiğini ortaya koymaktadır. Türkiye'de CEİD [21]tarafından hazırlanan kapsamlı STEM raporunda (Beşpınar & Kadayıfçı, 2021) önemli sonuçlara ulaşılmıştır:

- STEM alanları hâlâ toplumsal cinsiyet normlarından etkilenmekte ve bu alanların erkeklere özgü olarak algılanması kadınların katılımını sınırlamaktadır.
- Türkiye'de STEM alanlarında kadınların oranın düşüklüğü hem eğitim hem istihdam düzeyinde sürmektedir.
- Mevcut mevzuat, politikalarda cinsiyet perspektifi güvenli biçimde yer almazken, uygulamada izleme-değerlendirmede eksiklik bulunmaktadır.

UNESCO'nun 2024 tarihli STEM raporu; bu eşitsizliği azaltmak için, erken yaşta rol model tanıtımı, mentorluk programları, toplumsal cinsiyet farkındalıklı öğretmen eğitimi ve müfredat reformu önermektedir. Özellikle "cinsiyetsiz kariyer rehberliği" ve "STEM'de kadın liderliği" kavramlarının öne çıktığı bu rapora göre kız çocuklarının bu alanlara katılımını artırmak yalnızca içerik düzeyinde değil, pedagojik düzeyde de dönüşüm gerektirir. Çünkü yönlendirme süreçleri, öğrencilerin neyi yapabilecekleri kadar, neyi yapmaları gerektiğine ilişkin toplumsal beklentiler tarafından şekillenir. Sonuç olarak, akademik yönlendirme kadınların potansiyelini sınırlandıran görünmez toplumsal kodların yeniden üretildiği bir alandır. Bu kodların sorgulanması, eşitlikçi bir mesleki yönlendirme kültürünün inşası için pedagojik yaklaşımlarında dönüşümünü zorunlu kılmaktadır.

4. Özgürleştirici Bir Pedagojik Yaklaşım: Feminist Pedagoji

Feminist pedagoji, kadınların eğitime katılımının ötesine geçerek, öğrenme sürecinin kendisini sorgulayan, bilgi üretiminde sesi bastırılanların sözünü geri kazandırmayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, eğitimde yalnızca erişim eşitliğine değil, öğrenmenin niteliğine odaklanır. Feminist pedagoji, öğretmen ve öğrenci arasındaki hiyerarşiyi sorgular; sınıfta kimlerin konuştuğunu, kimlerin susturulduğunu sorar.

4.1. Kuramsal Temeller

Feminist pedagojinin en güçlü dayanaklarından biri Paulo Freire'nin eleştirel pedagojisidir. Freire (1970), *Ezilenlerin Pedagojisi* kitabında geleneksel anlayışı tersine çevirerek, eğitimi bir "bilinçlenme ve dönüşüm süreci" olarak tanımlar. Ona göre eğitim bir özgürleşme eylemi, öğretmen diyalog kuran bir rehber, bilgi ise öğretmenden öğrenciye tek yönlü biçimde aktarılan bir içerik değil, birlikte inşa edilen bir süreçtir. Freire'nin özgürleştirici eğitim anlayışını feminist bir perspektifle birleştiren Hooks (1994), sevgi, diyalog ve deneyimin merkezi rolünü savunur. Hooks'a göre feminist pedagoji, sınıfta hem bilgiyi hem de kendimizi dönüştürme eylemidir. Diğer bir deyişle, öğrenme sürecinde yalnızca sınıfın değil,

[21] Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD), Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliğini izlemek, politika yapım süreçlerine veri ve analiz sağlamak amacıyla çalışan bir sivil toplum kuruluşudur. Bu rapor, CEİD tarafından yürütülen "STEM Alanlarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Haritalama ve İzleme Çalışması" projesinin özetidir. Raporun tam metnine şu bağlantıdan erişilebilir: https://en-ceidizler.ceid.org.tr/dosya/stem-ext-summarypdf.pdf

bedenin, duyguların ve kimliğin de sesi olmalıdır. Tablo 1'de geleneksel pedagoji ve feminist pedagoji arasında farklara yer verilmektedir.

Tablo 3. Geleneksel pedagoji ve feminist pedagoji arasındaki farklar

Boyut	**Geleneksel Pedagoji**	**Feminist Pedagoji**
Bilgi Anlayışı	Öğretmen tarafından aktarılır.	Öğretmen ve öğrenci birlikte üretir.
Sınıf İlişkisi	Hiyerarşik; öğretmen merkezlidir.	Eşitlikçi; herkesin sesi değerlidir.
Duyguların Rolü	Duygular genellikle dışlanır.	Duygular öğrenmenin bir parçasıdır.
Amaç	Bilgi kazanımı.	Bilgi aracılığıyla farkındalık ve dönüşüm.
Yöntem	Tek doğruya ulaşmak.	Farklı deneyimleri, kimlikleri ve bakış açılarını görünür kılmak.

4.2. Temel İlkeler

Feminist pedagoji, deneyime dayalı öğrenmeyi, öğrencilerin kendi yaşam öykülerinden hareket etmelerini ve katılımcı bir sınıf kültürünü savunur. Feminist pedagojinin temel ilkeleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Deneyimsel bilgi: Bilgi yalnızca akademik değil; yaşantı, beden, duygu ve deneyim de bilgi kaynağıdır.
- Katılımcı öğrenme: Öğretmen-öğrenci ilişkisi hiyerarşik değil, karşılıklıdır.
- Eleştirel farkındalık (consciousness-raising): Öğrencilerin toplumsal cinsiyet ve iktidar ilişkilerini fark etmesi hedeflenir.
- Dönüştürücü amaç: Eğitim sadece bilgi aktarımı değil, sosyal adaletin sağlanmasına yönelik bir eylemdir.

4.3. Uygulamalar ve Yöntemler

Feminist pedagojide yöntemler, bilgiyi aktarmak için değil, öğrenme sürecinde güç ilişkilerini dönüştürmek için kullanılır. Söz gelişi, fen bilimlerinde Marie Curie'yi anlatmak yeterli değildir, aynı zamanda "bilimsel topluluklar kadın bilim insanlarının katkılarını neden geç fark eder?" sorusunu da sormak gerekir. Benzer şekilde tarih dersinde komutanları anlatmanın yanı sıra savaşlarda görünmeyen kadın emeğine de yer vermek gerekir. Feminist pedagojide öğretim; diyalog, grup çalışmaları ve öz yaşam anlatılarının kullanımı gibi etkileşimli yöntemlere dayanır. Tartışma, öğrenciler arasında hiyerarşiyi azaltır; her öğrencinin kendi deneyimini bilgi kaynağı olarak sunulmasına izin verir. Grup çalışması kolektif düşünmeyi ve iş birliğini öne çıkarır. Öğrencilerin kendi içlerinde "söz alma, dinleme, destekleme" rollerini paylaşmaları, feminist pedagojinin dayanışma anlayışını somutlaştırır. Feminist pedagoji, kişisel olanın politik olduğunu savunur. Bu nedenle öz yaşam öyküleri (örneğin bir öğrencinin kadın olarak eğitim yolculuğu, ya da erkek bir öğrencinin duygusallıkla ilişkilendirilme deneyimi) toplumsal normların nasıl içselleştirildiğini gösterir.

4.4. Öğretim Materyallerinin Seçilmesi / Üretilmesi

Feminist pedagojide materyal seçimi, kadınları eklemekten ibaret değildir; hangi seslerin dışarıda bırakıldığını fark etmek ve onları görünür kılmak anlamına gelir. Bu nedenle, görsellerde çeşitlilik sağlanmalı: kadın, erkek, farklı etnik kökenlerden, yaşlardan, bedensel çeşitlilikten figürler içeren materyaller kullanılmalıdır. Öğrencilerin ders kapsamında kendi materyallerini üretmeleri (örneğin afiş, dijital hikâye, kısa video) feminist pedagojinin "öğrenciyi özne kılma" hedefini destekler.

4.5. Ölçme ve Değerlendirme

Feminist pedagojide ölçme ve değerlendirme, sadece bilgiyi ne kadar hatırladığını değil, öğrencinin süreçteki katılımını, farkındalık düzeyini ve dönüşümünü esas alır. Her öğrencinin güçlü yönleri farklı olabilir; biri tartışmalarda aktiftir, diğeri yazılı ifadede derindir. Bu çeşitlilik değerlendirmeye yansıtılmalıdır. Grup çalışmalarında bireysel katkı görünür kılınmalıdır. Not verme süreci şeffaf olmalı; öğrenci kendi öğrenmesini yansıtma fırsatı bulmalıdır (örneğin öz değerlendirme formu).

Tablo 4. Örnek bir ders etkinliği

Aşama	**Etkinlik**	**Feminist Pedagoji İlkesi**
Giriş (10 dk)	Öğretmen tahtaya şu soruyu yazar: "Sınıfta kimler kendini daha çok duyar?" Öğrenciler kartlara düşüncelerini yazar.	Sessizleştirilen sesleri görünür kılma
Tartışma (20 dk)	Öğrenciler küçük gruplara ayrılır. "Eğitim hakkı" kavramını kendi yaşam öyküleriyle ilişkilendirirler. Gruplar birer hikâyeyi sınıfla paylaşır.	Öz yaşam öykülerinin politik gücü
Materyal analizi (25 dk)	Farklı ders kitaplarından (örneğin fen, tarih) kısa metinler incelenir. Öğrenciler "hangi cinsiyet temsilleri daha çok, hangileri eksik?" sorusunu tartışır.	Eleştirel materyal okuryazarlığı
Yeniden üretim (30 dk)	Gruplar eksik temsil edilen rolleri içeren kısa bir ders materyali hazırlar (örneğin bir poster veya dijital sunum).	Katılımcı bilgi üretimi
Değerlendirme (15 dk)	Her öğrenci "bugün fark ettiğim en önemli şey neydi?" sorusuna kısa bir görüş yazar. Grup üyeleri birbirine geri bildirim verir.	Süreç temelli, öz değerlendirme

Feminist pedagoji, öğretmenin her derste ayrı bir toplumsal cinsiyet dersi vermesi anlamına gelmemektedir. Amaç fazladan zaman ayırmak değil, zamanın içinde fark yaratmaktır. Bunu üç düzeyde açıklayabiliriz:

1. Yapı değiştirmek değil, bakışı değiştirmek. Feminist pedagojide öğretmen, dersi sıfırdan planlamaz; mevcut konuları başka bir gözle ele alır. Bu, çoğu zaman sadece bir–iki dakikalık farkındalık anıdır. Örneğin coğrafya dersinde, "Bu haritada kadınların emeği nerede?" diye sormak bile yeterlidir. Fen dersinde, deney görsellerinde deneyi yapan insanların isimlerini çeşitlendirmek bile kapsayıcı bir etki yaratır.

2. Sürece yaymak, ekstra ders değil. Feminist pedagojik yaklaşım, "bugün cinsiyet eşitliği konusunu işliyoruz" dersi değildir. Öğrenme sürecinin tamamına yayılır. Öğrenci katılımını dengeli dağıtmak, sessiz kalanları söz hakkına davet etmek, klişe örnekleri fark edip değiştirmek, fazladan ders saati gerektirmez ancak zamanla sınıf kültürünü dönüştürür.
3. Küçük ama kalıcı müdahaleler. Araştırmalar (örneğin Hooks, 1994; Shrewsbury, 1993; Maher & Tetreault, 2001) gösteriyor ki, öğretmenlerin küçük ama bilinçli müdahaleleri -örneğin "Kimin fikrini duymadık?" diye sormak- sınıfta güvenli alan oluşturmak açısından çok etkilidir. Bu yaklaşım, dersin temposunu yavaşlatmadığı gibi öğrencinin derse katılımını artırdığı için öğrenmeyi hızlandırabilir. Kısacası, feminist pedagojiyi uygulamak zaman değil, niyet meselesidir. Her derste küçük bir farkındalık anı yaratmak bile, uzun vadede eşitlikçi bir öğrenme kültürü oluşturabilir.

4.6. Dünyadan Feminist Pedagoji Uygulamaları

Feminist pedagojinin kökeni 1970'lerin sonlarında ABD'deki kadın çalışmaları programlarına dayanır. ABD'de ilk akredite "Women's Studies" (Kadın Çalışmaları) dersi 1969 yılında Cornell Üniversitesinde açıldı. 1970 yılında ise ABD'nin ilk Kadın Çalışmaları Programı San Diego State'de (SDSU) kuruldu. 1990–2000 yılları arasında Kanada, Avustralya, İskandinav ülkeleri ve İngiltere'de "gender-sensitive pedagogy" (toplumsal cinsiyete duyarlı pedagoji) başlığı altında öğretmen eğitimi programlarına entegre edildi. 2010 sonrası kavram "intersectional pedagogy" (kesişimsellik temelli pedagojiler) ve "inclusive pedagogy" (kapsayıcı pedagoji) biçiminde evrilmiştir. Feminist pedagoji kurumsal bir program değil, yönlendirici bir çerçeve olduğundan çoğu ülkede resmî müfredata "feminist pedagoji programı" olarak girmemiştir. Ancak günümüzde bu yaklaşımı uygulayan okul modelleri, projeler ve öğretim deneyleri vardır. Aşağıda farklı ülkelerden örnekler yer almaktadır:

İsveç - Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Temelli Eğitim Reformu. İsveç Eğitim Bakanlığı 1998'den beri "gender mainstreaming in education" (eğitimde toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması) ilkesini benimser. Tüm müfredatlar toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle gözden geçirilir. İlkokuldan itibaren ders kitapları, örnekler, öğretmen eğitimi programları buna göre düzenlenir. Bu sistem feminist pedagoji adını taşımaz ama ilkelerini uygular.

Kanada- Ontario eyaletinde 2014'ten beri uygulanan "Equity and Inclusive Education Strategy" (Eşitlik ve kapsayıcı Eğitim Stratejisi) yaklaşımı, öğrencilerin kimlik, cinsiyet, ırk, din veya cinsel yönelim temelli dışlanmasını önlemeyi hedefler. Feminist pedagoji ilkeleri (eşit söz hakkı, deneyim temelli öğrenme, ötekileştirmeye karşı durma) özellikle sosyal bilimler derslerinde vurgulanır. Öğretmen eğitimi programlarında Hooks ve Freire metinleri ders içeriği olarak okutulur.

Hindistan- Feminist School Initiatives (Feminist Okulu Girişimleri) 2010' lardan bazı sivil toplum kuruluşları (örn. Jagori, Nirantar) kırsal bölgelerde kız çocuklarının eğitime katılımı için feminist pedagoji temelli müfredatlar geliştirmektedir. Bu okullarda öğretim feminist pedagojiyle örtüşen bir yöntemle yürütülmektedir. Dersler yaşam becerileri, özgüven, beden farkındalığı ve eleştirel düşünme odaklıdır.

ABD- 1990'lardan bu yana New York'ta Feminist Classroom Project (Feminist Sınıf Projeleri) bazı liselerde ve üniversitelerde yürütülmektedir. Özellikle liberal arts kolejlerinde (örneğin Barnard, Smith College, Mount Holyoke) feminist pedagojiyi esas alan öğretim atölyeleri ve ortak ders planları hazırlanmaktadır. Ancak bunlar ulusal müfredata değil, okulun kendi özgürlük alanına bağlı projeler olarak ele alınmalıdır.

4.7. Türkiye'de Feminist Pedagoji Uygulamaları

Türkiye'de kurumsal düzeyde Feminist Pedagoji adıyla sistematik bir model uygulanmamıştır; ancak Kadın Çalışmaları Anabilim Dalları, bazı eğitim fakültelerinde seçmeli toplumsal cinsiyet dersleri ve bazı sivil toplum temelli atölyeler feminist pedagojinin ilkelerini kısmen yansıtır. ODTÜ, Ankara, Ege, Kocaeli, İstanbul, Sabancı Üniversiteleri gibi kurumlarda verilen Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim, Feminist Kuramlar gibi dersler genellikle diyalog, deneyim paylaşımı, yansıtıcı yazılar ve ortak değerlendirme biçimlerini kullanmaktadır. Uygulama Düzeyinde KAMER, Mor Çatı, Kadının İnsan Hakları Derneği (KİHEP), Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) gibi sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği eğitimlerde feminist pedagoji ilkeleri (katılım, farkındalık, güçlenme) etkin biçimde uygulanmaktadır. Söz gelişi, KİHEP'in 16 haftalık yapılandırılmış eğitim programı 22belediyeler ve yerel ortaklarla uygulanmaktadır. Mor Çatı23 feminist yönteme dayalı atölye/ eğitim ve dayanışma çalışmaları gerçekleştirmekte ve atölye/ bülten içerikleri yayınlamaktadır. KAMER'de24 toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik eğitim, yayın ve yerel modeller mevcuttur. AÇEV25 Hayat Dolu Buluşmalar programıyla kadınların güçlendirilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) düzeyinde önemli bir çalışma Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Projesi'dir (ETCEP). ETCEP[26], UNESCO'nun 2009 yılında cinsiyete duyarlı okulların sahip olması gereken özellikleri ortaya koyabilmek amacıyla geliştirdiği ölçütlere dayalı olarak, 2014-2016 yıllarını kapsayan süreçte MEB tarafından, toplam 10 il ve 40 pilot okulda uygulanan bir çalışmadır. Bu bağlamda bir MEB tarafından bir kılavuz da hazırlanmıştır ancak bu kılavuzun mevcut programlarda nasıl yer aldığı bilgisi resmi kaynaklarda yer almamaktadır. Görüldüğü gibi, Türkiye'de uygulanan bu programlar çoğunlukla sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirdiği, yerel, küçük ölçekli, kurumsal düzeyde yer bulmayan ya da devam etmeyen çalışmalardır. Türkiye'de feminist pedagojinin uygulanmasının önündeki başlıca engeller aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

---

[22] KİHEP'in 16 haftalık yapılandırılmış programı**,** Kadının İnsan Hakları Derneği tarafından geliştirilen temel eğitim modülüdür**.** Bu, derneğin en bilinen ve 1995'ten beri Türkiye genelinde uyguladığı ana programdır. 16 hafta süren program belediyeler, kadın merkezleri, halk eğitim merkezleri ve yerel sivil toplum örgütleri iş birliğiyle yürütülmekte; program sonunda katılımcılara "Kadının İnsan Hakları Eğitimi Katılım Belgesi" verilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. https://kadinininsanhaklari.org/programlar/kihep-nedir/

[23] **Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı**, feminist yönteme dayalı atölye, yayın ve dayanışma faaliyetleri yürütmekte; deneyimlerini bülten ve raporlarla paylaşmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. (https://morcati.org.tr/neler-yapiyoruz/atolyeler/).

[24] **KAMER Vakfı:** Amacı "Cinsiyetçi sistemin belirlediği kültür ve geleneklerin kadın ve çocuklara zarar veren uygulamalarını tespit etmek, alternatiflerini geliştirmek ve uygulanabilir olmalarını sağlamak" olan KAMER'in eğitim projelerinden biri Beraber Oynama Grupları'dır. Bu programın hedefi; şiddete dayalı, çocukların nesneleştirildiği, ebeveynlerin çeşitli farklılıklar nedeniyle birbirlerini ötekileştirdiği geleneksel ilişki biçimine alternatif bir yaklaşım geliştirmektir. Projeyle ilgili detaylı bilgi için bkz. https://www.kamer.org.tr/menuis/beraber_oynama_el_kitabi.pdf

[25] **AÇEV:** Erken çocukluk, ebeveyn ve kadın güçlenmesi alanlarında eğitim programları yürüten bir sivil toplum kuruluşudur. *Hayat Dolu Buluşmalar* programı, kadınların yaşam becerilerini ve dayanışma ağlarını güçlendirmeyi hedefleyen atölye temelli bir çalışmadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.acev.org/neler-yapiyoruz/programlarimiz/kadinlar-icin/hayat-dolu-bulusmalar/

[26] ETCEP: Proje öyküsü için bkz. https://www.britishcouncil.org.tr/sites/default/files/proje_oykusu-son.pdf

Bu proje kapsamında, T*oplumsal Cinsiyetin Ana Akımlaştırılması: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı Okul Standartları Kılavuzu* geliştirilmiştir. Bu kılavuz, okul ortamlarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi için standartlar, hedefler ve uygulama yönlendirmeleri sunan bir referans belgedir. Okul yönetiminden öğretmenlere, öğrenme-öğretme süreçlerinden idari uygulamalara kadar kapsayıcı bir çerçeve verir. Kılavuz, okulların kendi toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik durumlarını belirlemeleri, gelişim planları oluşturup uygulamaları ve süreci izleyip değerlendirmeleri için araçlar içerir. Belge ayrıca özellikle okul yönetimlerinin, eğitim kurumlarının ve sivil toplumla iş birliği yapılması gereken alanların altını çizer. Detaylı bilgi için bkz. https://ogmprojeler.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_10/20103112_Toplumsal_Cinsiyet_EYitliYine_DuyarlY_Okul_StandartlarY_KYlavuzu.pdf

1. Eğitim sisteminin hiyerarşik yapısı: Türkiye'de öğretim süreçlerinin sınav odaklı başarı ölçütlerine dayanması, feminist pedagojinin eşitlikçi, diyaloğa dayalı yaklaşımıyla örtüşmemektedir.
2. Politik ve ideolojik direnç: Feminist kavramı ideolojik olarak "taraflı" ya da "batı kökenli" görüldüğünden, üniversitelerde ve MEB düzeyinde feminist etiketiyle program açılmasını zorlaştırmaktadır.
3. Öğretmen yetiştirme programları: Eğitim fakültelerinde toplumsal cinsiyet farkındalığı derslerinin az oluşu ya da olmayışı öğretmen adaylarının feminist pedagojiyle tanışmadan mesleğe başlamasına neden olmaktadır.
4. Akademide "tarafsızlık" yanılgısı: Feminist pedagojinin öznesel ve deneyimsel yaklaşımı, akademide hâkim olan "nesnellik" anlayışıyla çelişmektedir. Bu nedenle çoğu akademisyen feminist pedagojiyi metodolojik olarak bilimsel kabul etmemektedir.
5. Feminist pedagojiyle ilgili yanılgılar: Feminist pedagojinin hedefi, yalnızca kadınları güçlendirmeye dayalı olarak görülmekte, hatta erkek düşmanlığı olarak kabul edilmektedir.

Görüldüğü gibi, feminist pedagojinin Türkiye'deki varlığı bugün daha çok bireysel çabalar, sınıf içi inisiyatifler ve sivil toplum uygulamalarıyla sınırlıdır. Ancak yapısal bir dönüşüm için bu deneyimlerin kurumsal, sürdürülebilir ve ölçülebilir hale getirilmesi gerekir. Bu noktada feminist pedagoji, eğitimi toplumsal adaletin bir aracı olarak yeniden düşünmenin güçlü bir yoldur. Kadınların yalnızca eğitimin konusu değil, eğitimin öznesi ve dönüştürücüsü olabileceğini hatırlatır. Kadınların eğitime katılımı, artık "eşit fırsat" hedefinden "eşit söz hakkı" hedefine doğru genişlemelidir. Eğitim sistemleri, öğrencilerin sesini bastırmak yerine çoğaltan; bilgiyi aktarmak yerine birlikte inşa eden bir kültüre dönüştüğünde, toplumsal cinsiyet eşitliği gerçek anlamına kavuşacaktır.

4.8. Türkiye'de Feminist Pedagoji için Önerilen Yol Haritası

Öğretmen Eğitimi Programlarında Feminist Pedagojinin Entegrasyonu: Toplumsal cinsiyet duyarlı öğretim dersi, tüm eğitim fakültelerinde zorunlu hale getirilmeli; bu ders uygulamalı etkinliklerle desteklenmelidir. Yükseköğretim Kurulu ve Millî Eğitim Bakanlığı işbirliği ile "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Odaklı Öğretmen Yeterlilikleri Çerçevesi" oluşturulmalıdır.

Üniversitelerde Feminist Pedagojik Alanların Kurumsallaşması: Kadın çalışmaları merkezleri ile eğitim fakülteleri arasında ortak dersler açılmalı; akademisyenlere yönelik "feminist pedagojik yöntemler" atölyeleri düzenlenmelidir. Feminist pedagojiyi konu alan tez ve eylem araştırmaları desteklenmelidir.

Okullarda Eşitlikçi Öğrenme Ortamlarının Teşviki: Pilot illerde "Toplumsal Cinsiyet Duyarlı Okul Modeli" uygulanmalıdır. Ders kitapları toplumsal cinsiyet temsilleri açısından yeniden gözden geçirilmeli, okul mekânları ve etkinlik alanları kız ve erkek öğrenciler için eşit erişilebilir hale getirilmelidir. Öğretmenlere yönelik eşitlikçi dil ve iletişim rehberleri hazırlanmalıdır.

Sivil Toplum ve Medya İşbirliği ile Toplumsal Farkındalık: Sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve medya aracılığıyla feminist pedagoji ilkelerini tanıtan içerikler (podcast, kısa film, dijital hikâye vb.) üretilmelidir. UNESCO ve EIGE modellerine [27]dayalı "Eğitimde Eşitlik Endeksi" geliştirilerek okulların toplumsal cinsiyet duyarlılığı izlenebilir hale getirilmelidir.

[27] UNESCO, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğini izlemek için Gender Parity Index (GPI) ve Global Education Monitoring Framework gibi göstergelere dayalı uluslararası bir izleme mekanizması kullanır https://www.unesco.org/gem-report Avrupa Birliği'nin toplumsal cinsiyet eşitliği kurumu olan EIGE (European Institute for Gender Equality) ise ülkelerin eşitlik düzeyini ölçmek için geliştirdiği Gender Equality Index'te yer alan "bilgi/education" alanı aracılığıyla eğitim göstergeleri üretir. https://eige.europa.eu/gender-equality-index Bu iki çerçeve, eğitim sistemlerinde toplumsal cinsiyet duyarlılığını değerlendirmek için referans alınabilir standart göstergeler sunar.

5. Sonuç: Kadınların Eğitimi ve Toplumsal Dönüşüm

Eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliğinin güçlü bir itici gücüdür. Eğitimin dönüştürücü gücü herkes için daha adil, müreffeh ve kapsayıcı bir dünya inşa edebilir. Bireyler eğitim yoluyla nitelik kazandıkça güçlenir ve ayrımcı toplumsal normları sorgular. Eğitim aracılığıyla değişen normlar daha iyi öğrenme çıktıları doğurur. Böylelikle potansiyel olarak eşitlikçi bir döngü oluşturur. Ancak bu süreç otomatik işlemez; okullarda ve daha geniş toplumda hâkim olan toplumsal cinsiyet normları ve ayrımcı uygulamalar eğitimin bu değişimi yaratma potansiyelini baltalayabilir. Kız çocukları için bu normlar özellikle ergenlik döneminde daha da baskın hale gelir. Ailenin ve bireyin *namusunu koruma* gerekliliği, kız çocuklarının hareket alanını ve aile dışındaki erkeklerle temaslarını sınırlar. Eğitimde toplumsal cinsiyet normları ve kalıpyargılar (stereotipler) genellikle birbirini pekiştirir. Örneğin kadınların erkeklere itaat etmesi gerektiği yönündeki norm, onların akademik olarak daha az yetenekli olduğu şeklindeki bir kalıpyargıyı besler. Aynı şekilde, kızların gelecekte ev işleriyle meşgul olacakları yönündeki beklenti, öğretmenlerin sınıfta erkek öğrencileri önceliklendirmesine yol açabilir.

Kadınların eğitimi, sadece bireysel bir kazanım değil, toplumsal bir dönüşüm aracıdır. Eğitimli kadınlar istihdamda daha görünür hale gelir, aile içinde karar mekanizmalarına katılır, çocuklarının eğitimiyle ilgilenir ve yerel düzeyde politik süreçlerde söz sahibi olmaya başlar. Eğitim, kadının hem ekonomik hem de duygusal özerkliğini destekler. Özellikle annelerin eğitim düzeyi, çocukların başarı oranlarını etkileyen en önemli göstergelerden biridir. Dolayısıyla eğitime yapılan yatırım, yalnızca bireye değil, tüm topluma geri döner. Ancak bu dönüşüm, sadece eğitime erişimle değil, aynı zamanda niteliğiyle mümkündür.

Kadınların eğitimi, onları yalnızca okula göndermekten ibaret değildir. Aynı zamanda, okuldayken öğrenmelerinin ve kendilerini güvende hissetmelerinin sağlanmasını; eğitimin tüm kademelerini tamamlama ve iş gücü piyasasında rekabet edebilecek bilgi ve becerileri edinme fırsatını elde etmelerini; değişen bir dünyada yolunu bulmalarını ve uyum sağlamalarını mümkün kılacak sosyal-duygusal ve yaşam becerilerini kazanmalarını; kendi yaşamlarına dair kararlar vermelerini ve topluma, dünyaya katkıda bulunmalarını da kapsar. Kadınlar için eğitim, aynı zamanda bir özgüven, katılım ve karar alma alanıdır.

Kadınların eğitimine yapılan yatırım, toplumları, ülkeleri ve tüm dünyayı dönüştürür. Eğitim alan kız çocukları üretken yaşamlar sürme olasılığı daha yüksek olan bireylerdir. Daha fazla gelir elde eder, kendilerini etkileyen kararlarda söz sahibi olarak hem kendileri hem de aileleri için daha iyi bir gelecek inşa ederler. Kadınların eğitimi, ekonomileri güçlendirir ve eşitsizliği azaltır. Ayrıca, kayıtlı iş gücüne katılma olasılıkları daha yüksektir ve daha fazla gelir elde ederler. Bütün bu etkenler bir araya geldiğinde, hanelerin, toplulukların ve ülkelerin yoksulluktan kurtulmasına katkı sağlar.

Düşünme / Tartışma Soruları

1. Türkiye'de kız çocuklarının eğitime erişimi önündeki en güçlü engel, ekonomik mi kültürel mi? Bu iki yapısal faktör birbirini hangi mekanizmalar üzerinden güçlendiriyor?
2. Ders kitaplarındaki temsil sorununu çözmek için müfredat değişikliği mi daha etkilidir, yoksa öğretmen eğitimi mi? Hangi müdahale uzun vadede daha kalıcı olur?
3. Feminist pedagoji, Türkiye'deki ölçme-değerlendirme sistemiyle ne ölçüde uyumludur? Öğrenci başarısını yeniden tanımlamak neden zordur?
4. Savaş, göç ve kriz bağlamlarında kız çocuklarının deneyimlerini anlamak için hangi tür nitel araştırmalar (yaşam öyküsü, etnografi, temellendirilmiş kuram) daha açıklayıcı olur?
5. STEM alanlarında toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmak için bireysel düzeyde (öğrenci), kurumsal düzeyde (okul) ve yapısal düzeyde (politikalar) hangi tür müdahaleler birlikte çalışmalıdır?

Ek Kaynaklar

Akademik Kaynaklar

1. Feminist Tahayyül (http://www.feministtahayyul.com/?page_id=1668)
   Akademik Araştırmalar Dergisi - Yılda iki kez (Şubat ve Ağustos) çevrimiçi olarak yayınlanan hakemli, akademik, interdisipliner ve açık erişimli bir dergidir. 2022 yılından itibaren TR Dizin/ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Derginin 2(1) numaralı sayısı Feminist Pedagoji hakkındaki akademik yazılara ayrılmıştır. Makalelere ücretsiz ulaşılabilir.
2. Radical Teacher (https://www.jstor.org/journal/radicalteacher)
   1975 yılından beri İngilizce olarak yayınlanan dergide eleştirel eğitim, toplumsal eşitlik ve pedagojik dönüşüm üzerine yazılar yayınlanmaktadır.
3. https://ijcer.net/index.php/pub/article/view/236/197
   Sevilay Aydemir, Eda Öz ve Gürcü Erdamar tarafından gerçekleştirilen Gender in Education: A Systematic Review of the Literature in Turkey başlıklı çalışmada Türkiye'de 2002-2019 yılları arasında Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim üzerine yapılan 63 lisans üstü tez ve 58 makale sistematik açıdan incelenmiştir. Makaleye ücretsiz olarak erişilebilir.

Raporlar ve Sertifika Programları

1. Eğitim Reformu Girişimi (ERG) tarafından hazırlanan Kız Çocuklarının Eğitimi Başlıklı rapor (2023) Türkiye'deki temel sorunları ele alan en güncel raporlardan birisidir. Rapora ücretsiz erişim sağlanmaktadır.
   *(https://egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2023/09/KizCocuklarinEgitimHakki.pdf?_gl=1*9q9e57*_ga*MTAxNzA0NTIyMy4xNzYxNTA0Njlx*_ga_5TQG6VTHTG*czE3NjE2Nzk3MzEkbzIkZzAkdDE3NjE2Nzk3MzEkajYwJGwwJGgw*)
2. Cinsiyet eşitliği izleme derneği (CEID) tarafından hazırlanan Şener Torun (2024) imzalı Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması: 2021-2023 Güncellemesi-başlıklı rapor Türkiye'nin güncel raporunu ortaya koymaktadır. Rapora ücretsiz ulaşılabilir. Ayrıca rapor hakkında

hazırlanan bir podcast de mevcuttur. *(https://dspace.ceid.org.tr/items/2269cd9e-27bc-4a1b-95c1-20b87d592053)*

3. Sosyal Hizmetler Güçlendirme Merkezi (STGM) tarafından 2020 yılında hazırlanan Türkiye'de STEM Alanındaki Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri: Araştırma ve İzleme Raporu. Rapora ücretsiz olarak erişilebilir. Rapor Türkiye'de bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) alanlarında kadınların ve kız çocuklarının karşılaştığı yapısal eşitsizlikleri inceleyen; eğitimden istihdama uzanan veriler üzerinden cinsiyet temelli farklılıkları analiz eden bir rapordur.
   (https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-12/turkiyede-stem-alanindaki-toplumsal-cinsiyet-esitsizlikleri-arastirma-ve-izleme-raporu.pdf)
4. Mor Sertifika Programı (https://morsertifika.sabanciuniv.edu/tr)
   Sabancı Üniversitesi akademisyenleri tarafından ilk olarak 2007 yılında kurulan program Birleşmiş Milletler Ortak Programı'nın bir parçası olarak hayata geçti. SU Gender'ın en köklü programlarından biri olan ve öğretmenlere toplumsal cinsiyet, cinsellik, kapsayıcılık, çeşitlilik ve kesişimsellik konularında eğitim veren Mor Sertifika Programı, 17 yıldır yaz ve kış okulları, çevrimiçi öğretmen eğitimleri, Mor Dosya ekipleri tarafından üretilen yenilikçi sınıf içi materyaller ve farkındalık çalışmalarıyla, eğitime ve eğitimcilere toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi kazandırmayı hedefliyor.

Görsel/İşitsel Kaynaklar

1. Belgesel: Bana Malala Adını Verdi (https://www.youtube.com/watch?v=vE5gSHJkusU)
   Davis Guggenheim'ın yönettiği 2015 yapımı belgeselde çok küçük yaşlardan itibaren kız çocuklarının hakları, özellikle de eğitim hakkı için mücadele eden genç Pakistanlı kadın aktivist ve Nobel Barış Ödülü sahibi Malala Yusufzay'ı konu alıyor. Film ayrıca Pakistan'ın Swat Vadisi'nde kız çocuklarının eğitimine karşı Taliban'ın yürüttüğü şiddetli muhalefet kapsamında bir Taliban tarafından vurulduktan sonra nasıl hayatta kaldığını anlatıyor. Türkçe olarak Netflix platformundan izlenebilir.
2. Belgesel: İnas Darülfününu
   (https://www.google.com/search?q=inas+dar%C3%BClf%C3%BCn%C3%BCn%C3%BC&oq=inas+dar%C3%BClf%C3%BCn%C3%BCn%C3%BC&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIICAEQABgWGB4yCAgCEAAYFhgeMggIAxAAGBYYHjIICAQQABgWGB4yCggFEAAYgAQYogQyCggGEAAYgAQYogQyCggHEAAYogQYiQUyBwgIEAAY7wXSAQk2NjYyajBqMTWoAgCwAgA&sourceid=chrome&ie=UTF-8#fpstate=ive&vld=cid:b01dc125,vid:iNFiDh1V8aw,st:0)
   TRT tarafından hazırlanan bu belgeselde Osmanlı İmparatorluğu döneminde açılan ve beş yıl eğitim veren İnas Darülfününu (Kız Üniversitesi) anlatılmaktadır. Belgesele aşağıdaki linkten ulaşılabilir.
3. TEDx Konuşması: Aşk ile kalınız (https://www.youtube.com/watch?v=K5Cm2yJo3zc)
   Canan Dağdeviren bu konuşmada yaşamından kesitlerle bilim insanı olma yolundaki deneyimlerini aktarmaktadır.
4. Podcast: Sıra dışı konuşmalar. Eğitim ve Toplumsal Cinsiyetin Kesişimi. (https://podcasts.apple.com/us/podcast/e%C4%9Fitim-ve-toplumsal-cinsiyetin-kesi%C5%9Fimi-konuk-aksu-bora/id1677791172?i=1000604657832&l=zh-Hans-CN)
   Aksu Bora'nın konuk olduğu bu podcast'te, program yapımcısının sorularına yanıt vermektedir.
5. Podcast: podkids. (https://www.zorlu.com.tr/akillihayat2030/podcast/mercan-deniz-ozkan-ebru-nihan-celkan/)
   Zorlu Holding'in farklı başlıklar altında hazırladığı podcast serisinin başlıklarından birisi de çocuklara basit bir dille toplumsal cinsiyet ve eğitimin anlatıldığı bir podcast. Bu bölümde Ebru Nihan Celkan sunucu Mercan Deniz Özkan'ın sorduğu soruları çocuklara uygun bir dille yanıtlamaktadır.

Kaynakça

Amin, S., & Huq, L. (2008). Marriage considerations in sending daughters to school in Bangladesh: Some qualitative evidence. *Poverty, Gender and Youth Working Paper* (No. 12). Population Council. https://doi.org/10.31899/pgy3.1000

Ashraf, N., Field, E., & Lee, J. (2014). Household bargaining and excess fertility: An experimental study in Zambia. *The American Economic Review, 104*(7), 2210–2237. http://www.jstor.org/stable/42920884

Bandyopadhyay, M., & Subrahmanian, R. (2008). *Gender equity in education: A review of trends and factors. CREATE pathways to access research monograph* (No. 18). University of Sussex.

Bassi, M., Mateo Díaz, M., Blumberg, R. L., et al. (2018). Failing to notice? Uneven teachers' attention to boys and girls in the classroom. *IZA Journal of Labor Economics, 7*, Article 9. https://doi.org/10.1186/s40172-018-0069-4

Beauvoir, S. de. (2020). *İkinci cinsiyet, Cilt II* (G. Acar Savran, Çev.; 3. baskı). Koç Üniversitesi Yayınları.

Beşpınar, F. U., & Pehlivanlı Kadayifçı, E. (2021). *Gender equality in the fields of science, technology, engineering and mathematics (STEM): Mapping and monitoring study — Extended summary.* Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği. https://en-ceidizler.ceid.org.tr/dosya/stem-ext-summarypdf.pdf

Blumberg, R. L. (2008). The invisible obstacle to educational equality: Gender bias in textbooks. *Prospects, 38*(3), 345–361. https://doi.org/10.1007/s11125-009-9086-1

Burzynska, K., & Contreras, G. (2020). Gendered effects of school closures during the COVID-19 pandemic. *The Lancet, 395*(10242), 1968.

Cambridge Digital Library. (n.d.). *The rising tide: Women at Cambridge.* https://cudl.lib.cam.ac.uk/collections/therisingtide

Crawfurd, L., Saintis-Miller, A., & Todd, P. (2024). *Gender representation in English-language textbooks: A global analysis. World Bank policy research working paper* (No. 10588).

Demir, M., & Yavuz, F. (2017). Gender representation in EFL textbooks: A case study of Turkey. *Journal of Language and Linguistic Studies, 13*(1), 1–25.

Eğitim Reformu Girişimi. (2024, Mayıs). *Yeni müfredat taslak öğretim programları inceleme ve değerlendirmesi: Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne ilişkin değerlendirme* [Rapor]. https://egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2024/05/EGITIM-ASKIDA_ERGnin-MEB-Taslak-Ogretim-Programlari-Inceleme-ve-Degerlendirmesi.pdf

EQUINET. (2020). *Equality bodies promoting gender equality in education.* European Network of Equality Bodies. https://equineteurope.org

Foundation Strategy Group. (2015). *Menstrual health in Kenya: Country landscape analysis.* Bill & Melinda Gates Foundation. https://www.susana.org/_resources/documents/default/3-2582-7-1466078111.pdf

Foundación Secretariado Gitano. (2019). *Discrimination and the Roma community.* https://www.gitanos.org/upload/08/66/Informe_de_discriminacio__769_n_FSG_2019__ingles_.pdf

Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed.* Continuum.

Gabel, S., Alijagić, A., Keskin, Ö., & Gegenfurtner, A. (2025). Teacher gaze and attitudes toward student gender. *Social Psychology of Education, 28*, 72. https://doi.org/10.1007/s11218-025-10036-6

Gorar, M. (2021). Female sexual autonomy, virginity, and honour-based violence with special focus on the UK. *Journal of International Women's Studies, 22*(5), 72–83.

Gümüşoğlu, F. (2016). Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet. *Toplum ve Demokrasi Dergisi, 2*(4), 39–50.

Hooks, B. (1994). *Teaching to transgress: Education as the practice of freedom.* Routledge.

John, N., Casey, S. E., Carino, G., & McGovern, T. (2020). Lessons never learned: COVID-19 and failures to protect women and girls in crisis. *BMJ Global Health, 5*(5), e003618.

Jones, N., Presler-Marshall, E., & Stavropoulou, M. (2014). Adolescent girls' capabilities and transitions to adulthood: The case of the Hmong in Vietnam. *Gender and Development, 22*(1), 27–44.

Kabeer, N. (2012). Empowerment, citizenship and gender justice. *Ethics and Social Welfare, 6*(3), 216–232.

Kayser, G. L., Rao, N., Jose, R., & Raj, A. (2019). Water, sanitation and hygiene interventions for women and girls. *Social Science & Medicine, 239*, 112606.

Leach, F., & Dunne, M. (2022). *Gender and learning: Towards responsive schools.* Routledge.

Maher, F. A., & Tetreault, M. K. T. (2001). *The feminist classroom.* Rowman & Littlefield.

Master, A., Meltzoff, A. N., & Cheryan, S. (2021). Gender stereotypes about interests start early. *PNAS, 118*(48), e2100030118. https://doi.org/10.1073/pnas.2100030118

McRoy, K. S. (2022). *Negative peer-relations in female physical education* (Master's thesis). York St John University.

Pamuk, S., & Muç, E. (2021). Tarih ders kitaplarında toplumsal cinsiyet temsilleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 9*(3), 1012–1036.

Pascoe, C. J., & Diefendorf, S. (2023). Gender, youth, and culture in schools. *Annual Review of Sociology, 49*, 65–89.

Ringrose, J., & Regehr, K. (2023). Gendered experiences of image-based sexual harassment in schools. *Journal of Social Issues, 79*(4), 1251–1281. https://doi.org/10.1111/josi.12575

Ross, A., Shah, S., & Nair, R. (2011). Agency and education: Developing reflective practice. *Educational Review, 63*(2), 203–218.

Sarı, Ö., & Altıntaş, M. (2022). Okul mekânlarında toplumsal cinsiyet ayrışması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 18*(1), 25–42.

Sezer Balcı, S., Kolaç, E., Keskin, H., & Poyraz, B. (2020). Okul tuvaletlerinde hijyen koşulları. *Sağlık ve Toplum, 30*(3), 45–56.

Sheehy, K. (2024). Reflective teaching and gender bias awareness in primary classrooms. *Teaching and Teacher Education, 132*, 104143.

Shrewsbury, C. M. (1993). What is feminist pedagogy? *Women's Studies Quarterly, 21*(3–4), 8–16.

Smídeková, Z., Janík, M., Mináriková, E., & Holmqvist, K. (2018). Teachers' gaze over space and time. *Journal of Eye Movement Research, 13*(4), Article 1. https://doi.org/10.16910/jemr.13.4.1

Şahin, D., & Özaydınlı, B. (2023). TÜBİTAK resimli çocuk kitaplarının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 36*(1), 255–285. https://doi.org/10.19171/uefad.1171382

UN Women, & UN DESA. (2022). *Progress on the Sustainable Development Goals: The gender snapshot 2022.* https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-09/Progress-on-the-sustainable-development-goals-the-gender-snapshot-2022-en_0.pdf

UN Women. (2023). *Women at risk in conflict and under-represented in peace processes.* https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2023/10/press-release-women-are-increasingly-at-risk-in-conflict-and-underrepresented-in-peace-processes-according-to-a-UN-report

UNESCO. (2014). *Puberty education and menstrual hygiene management.* UNESCO.

UNESCO. (2023a). *Global Education Monitoring Report 2023: Gender equality in education.* UNESCO.

UNESCO. (2023b). *Progress on the Sustainable Development Goals: The gender snapshot 2023.* https://www.unwomen.org/sites/default/files/2023-09/progress-on-the-sustainable-development-goals-the-gender-snapshot-2023-en.pdf

UNESCO. (2024). *Closing the gender gap in STEM: Policy toolkit for education systems.* UNESCO.

UNESCO. (2024, August 22). *International Literacy Day 2024: Concept note.* https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/08/ild-2024-cn-en_1.pdf

UNESCO, & UNGEI. (2023). *Transforming education for gender equality.* UNESCO Publishing.

UNICEF. (2020). *Global guidance on addressing school-related gender-based violence (SRGBV).* https://www.unicef.org/documents/global-guidance-addressing-school-related-gender-based-violence

UNICEF. (2021). *Seen, counted, included: Using data to shed light on children with disabilities.* https://data.unicef.org/resources/children-with-disabilities-report/

UNICEF. (2024). *WASH: Water, sanitation and hygiene — Overview of results 2024.* https://knowledge.unicef.org/wash/resource/unicef-wash-overview-results-2024

Watkins, C., & Mortimore, P. (1999). Pedagogy: What do we know? In P. Mortimore (Ed.), *Understanding pedagogy* (pp. 1–19). Paul Chapman Publishing.

Wilson, M. J., Gwyther, K., Simmons, M., Swann, R., Oliffe, J. L., Casey, K., & Rice, S. M. (2022). Exploring teacher and parent perspectives on school-based masculinities. *Frontiers in Psychology, 13*, 864124. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.864124

Wodon, Q., Male, C., Nayihouba, K. A., et al. (2017). *Economic impacts of child marriage: Global synthesis report.* World Bank.

Wollstonecraft, M. (2023). *Kadın haklarının gerekçelendirilmesi* (A. Ersoy, Çev.). İş Bankası Yayınları. (Orijinal eser 1792'de yayımlandı.)

World Bank. (n.d.). *Girls' education.* https://www.worldbank.org/en/topic/girlseducation

Zambia Institute for Policy Analysis and Research, UNICEF-Zambia, & UNICEF GoRaF Innocenti. (2025). *An assessment of gendered social norms and their relationship to child marriage and adolescent pregnancy in Zambia.* https://healtheducationresources.unesco.org/library/documents/assessment-gendered-social-norms-and-their-relationship-child-marriage-and

Bölüm 4

Medeni Hukukta Cinsiyet Eşitliği Sorunsalı: Kadına Yönelik Ayrımcı Hükümler Üzerine Bir Değerlendirme

Duygu KOÇAK DİKER[28]

Dilşah Buşra KARTAL[29]

Cemile TURGUT[30]

Anahtar Kavramlar

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW): Birleşmiş Milletler tarafından 1979'da kabul edilen ve 1981'de yürürlüğe giren CEDAW, kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını amaçlayan uluslararası bir insan hakları sözleşmesidir. Taraf devletlere, kadınların siyasal, sosyal, ekonomik, medeni ve kültürel alanlarda erkeklerle eşit haklara sahip olmasını sağlama yönünde kapsamlı yükümlülükler getirir. CEDAW, yalnızca açık ayrımcılığı değil, kadınların fırsatlara ve kaynaklara erişimini engelleyen yapısal, dolaylı ve kültürel ayrımcılık biçimlerini de kapsar. Bu yönüyle, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bağlayıcı nitelikteki en temel uluslararası hukuki metinlerden biridir.

Anayasa Mahkemesi (AYM): Türkiye Cumhuriyeti'nin en yüksek yargı organlarından biridir. Anayasa'ya aykırılık iddialarını denetler, kanunların ve Cumhurbaşkanlığı işlemlerinin Anayasa'ya uygunluğunu inceler. Ayrıca bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği iddiasıyla yaptıkları bireysel başvuruları karara bağlar. Bu yönüyle AYM, Türkiye'de anayasal hakların korunmasında başvurulabilecek en üst yargı merciidir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM): Avrupa Konseyi'ne üye devletlerde İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin uygulanmasını denetleyen uluslararası yargı organıdır. Bireyler, devletler ve taraf ülkeler AİHM'e başvurarak temel hak ihlallerini ileri sürebilir. Mahkeme, verdiği bağlayıcı kararlarla üye devletlerin insan hakları uygulamalarına yön verir ve standartları güçlendirir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS / ECHR): 1950 yılında Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen ve 1953'te yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, temel hak ve özgürlükleri korumayı amaçlayan bağlayıcı bir uluslararası metindir. Sözleşme; yaşama hakkı, işkence yasağı, adil yargılanma hakkı, özel hayatın korunması, ifade ve örgütlenme özgürlüğü gibi temel hakları güvence altına alır. AİHS'nin uygulanmasını ve olası ihlallerin denetimini AİHM) yürütür. Sözleşme, taraf devletler açısından doğrudan hukuki yükümlülük doğuran en güçlü insan hakları düzenlemelerinden biridir.

Cinsiyet eşitliği modern hukuk sistemlerinde kişilerin hukuken ve fiilen eşit haklara sahip olabilmesini amaçlayan temel değerlerden biridir. Medeni hukuk alanında özellikle aile ve miras hukukuna ilişkin düzenlemeler cinsiyet eşitliğinin sağlanması bakımından önem arz etmektedir. Çünkü bu kurallar sadece bireysel ilişkileri düzenlemekle kalmamakta; toplumsal değerlerin de dönüşmesine ve gelişmesine zemin hazırlamaktadır.

[28] Dr.Öğrt.Üyesi, Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni Hukuk ABD
E-posta: duygu.kocak@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0001-6915-5236

[29] Dr.Öğrt.Üyesi, Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni Hukuk Anabilim Dalı
E-posta: dilsah.kartal@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0002-2615-5698

[30] Dr.Öğrt.Üyesi, Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Medeni Hukuk Anabilim Dalı
E-posta: cemile.turgut@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0002-2969-8700

1869-1876 yılları arasında kanunlaştırılan Mecelle'de[31] kadın sınırlı bir ehliyete ve hakka sahipken 1926 tarihinde yürürlüğe giren 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi ile kadın haklarına ilişkin ilk adımlar atılmıştır (Sirmen, 2000). Resmi evlilik (nikah) başta olmak üzere; tek eşlilik, eşit miras hakkı, kadına boşanma hakkı, mahkemelerde eşit tanıklık hakkı bunlardan bazılarıdır (Turgut, 2025). İsviçre Medeni Kanunu'ndan uyarlanan bu Kanun ile Kıta Avrupası hukuk sisteminin hedeflediği şekilde çağdaş yeni bir toplum ve hukuk yaratmak istenmiştir (Kılıçoğlu, 2016). Gerçekten de düzenleme, geleneksel aile yapısına dayalı toplumsal ilişkilerde köklü bir paradigma değişiminin başlangıcını oluşturmuştur.

1926 tarihli Kanun, reform niteliğinde düzenlemelere sahipse de çağdaş medeni haklar temelinde eşitlik ilkesinin yasal zemine yansıması 2002 tarihinde 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu'nun (MK) yürürlüğe girmesi ile olmuştur. Buna göre: Mülga Kanun'un[32], kocanın ikametgâhını kadının da ikametgâhı kabul eden düzenlemesinin benimsenmemesi, onur kırıcı davranış adı altında yeni ve özel bir boşanma sebebinin (hayata kast ve pek kötü davranış sebebine entegre edilerek) kabul edilmesi, kocanın aile birliğinin reisi olması esasından vazgeçilmesi, ortak konutu kocanın değil, eşlerin birlikte seçmesi, aile birliğini temsile her iki eşin de yetkili ve borçlardan sorumlu olmaları, yasal mal rejimi olarak edinilmiş mallara katılma sisteminin benimsenmesi, evlilik içi / evlilik dışı soybağı ayrımının kaldırılması, velayetin kullanılmasında eşler arasında görüş ayrılığı bulunması durumunda babanın oyunun üstün olmasının terk edilmesi, kadın-erkek eşitliğinin benimsendiği hükümlerdendir (Oğuzman &Barlas, 2019).

1982 Anayasası'nın "kanun önünde eşitlik" ilkesini düzenleyen 10. maddesi uyarınca "*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetmeksizin kanun önünde eşittir.*" 2004 tarihli değişiklik ile maddeye, kadınlar ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğu ve devletin bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlü olduğu ifadesi eklenmiştir. Yine Anayasa'nın 41. maddesinde yer alan "Aile toplumun temelidir" hükmü, 2001 yılında "eşler arasında eşitliğe dayanır" ibaresinin eklenmesi ile güçlendirilmiştir (Ceylan, 2016). Eşler arası eşitlik 4721 sayılı Medeni Kanun'un önemli ilkelerinden birini teşkil etse de kadın ve erkek eşitliğine aykırılık oluşturan bazı maddeler halen varlığını sürdürmektedir (Turgut, 2025). Çalışmanın devamında söz konusu hükümlerin problemli yönleri ele alınacaktır.

1. Kadının Hukuki Konumu Üzerinden Türk Medeni Kanunu'na Eleştirel Bir Bakış

1.1. Evlenme Yaşı

Evlenme, tarafların evlilik birliğini meydana getirmelerini sağlayan bir hukuki işlemdir (Dural ve diğerleri, 2005). Türk Medeni Kanunu, aile hukuku sözleşmesi niteliğindeki evlenmenin geçerli olabilmesi bazı şartlar öngörmüştür ve bunlardan biri evlenme yaşıdır. Kanun'un 124. maddesinin birinci fıkra hükmüne göre, erkek veya kadın on yedi yaşını doldurmadıkça evlenemez. Buna olağan evlenme yaşı denilmektedir. Ancak aynı maddenin ikinci fıkrası gereğince hâkim, olağanüstü durumlarda ve pek önemli bir sebeple on altı yaşını doldurmuş olan erkek veya kadının evlenmesine izin verebilmektedir. Buna ise olağanüstü (istisna) evlenme yaşı denmektedir. O halde mahkemenin evlenmeye izin vermesi için: 1) Evlenmesine izin verilecek kadın ya da erkek on altı yaşını doldurmuş olmalıdır. 2) Olağanüstü bir durumun ve pek önemli bir sebebin bulunması gerekmektedir.

[31]Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Osmanlı Devleti'nde İslam hukuku esas alınarak hazırlanmış borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren bir kanunnamedir.

[32] Yürürlükten kaldırılmış ve hukuki geçerliliği sona ermiş kanun.

Mahkeme tarafından tarafların, olağanüstü evlenme yaşı olan on altı yaşında evlenmesine izin verilmesinde aranan "olağanüstü ve pek önemli bir sebep", Yargıtay kararlarında farklılık gösterse de özellikle kadın açısından verilen kararlar dikkat çekicidir. Yargıtay, 2003 tarihli bir kararında şu ibarelere yer vermiştir: *"… Evlenmesine izin istenen Ç. 3.4.1987 doğumlu olup vesayet altındadır. Akrabaları tarafından bakılmakta, düzenli bir aile yaşam bulunmamaktadır. Bu durum Türk Medeni Kanunu'nun düzenlediği 124/2. maddesine uygun pek önemli bir sebeptir. Davacı bir an önce evlenerek başkalarının yardımına bağımlı olmaktan kurtulacaktır…"* (Yarg. 2. HD, E. 2003/7198, K. 2003/8271, T. 5.6.2003, Vardar Hamamcıoğlu, 2021). Söz konusu karar, kız çocuklarının "olağanüstü evlenme yaşı"na yönelik yaklaşımı göstermek açısından iyi bir örnektir. Yine uygulamada kadının hamile kalması, pek önemli ve olağanüstü bir sebep olarak nitelendirilmekte, evliliğe izin verilmektedir.

743 sayılı ve 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu'nda (MK), kadın ve erkek için farklı evlenme yaşı öngörülmüştü. Buna göre evlenme yaşı kadın için on dört, erkek için on beş olarak belirlenmişti. 2001 tarihli 4721 sayılı Kanun ile kadın ve erkek ayrımı yapmaksızın evlilik yaşının on yedi olarak belirlenmesi olumlu bir adım iken erginlik yaşı olan on sekiz yaşın (MK m.11) dikkate alınmaması ayrıca eleştirilmektedir (Vardar Hamamcıoğlu, 2021). Zira on yedi yaşındaki ayırt etme gücüne sahip kişi fiili ehliyeti bakımından sınırlı ehliyetsizdir (ayırt etme gücüne sahip küçük ve kısıtlı kimse) ve yasal temsilcisinin rızası olmadan kişinin borç altına girmesi engellenmişken (MK m.16) evlenmesi çelişkili görülmektedir (Vardar Hamamcıoğlu, 2021). Gerçekten de Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ile Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi gereğince on sekiz yaşından küçükler 'çocuk' olarak kabul edilmektedir. Yine Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'nde (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women-CEDAW) çocuğun nişanlanması veya evlenmesi yasaklanmıştır. Son olarak Türk Medeni Kanunu'nun kaynağı olan İsviçre Medeni Kanunu'nda (*Madde* 94) evlilik yaşı on sekiz olarak düzenlenmiştir. O halde on yedi yaşını dolduran ve hatta olağanüstü durumlarda on altı yaşını dolduran küçüklerin evlenmesini düzenleyen Türk Medeni Kanunu'nun ilgili hükmünün gözden geçirilmesi ve uluslararası düzenlemelere uygun hale getirilmesi gerekmektedir (Turgut, 2025).

1.2. Kadının Soyadı

1.2.1. Genel Olarak

Soyadı, bir kişinin hem özel hem de kamusal hayatında kimliğinin temel unsurunu oluşturan ve onu diğerlerinden ayırt ederek görünür kılan kişisel işarettir. Bu yönüyle soyadı, kişilik hakkı kapsamında da korunan bir değerdir (Seçer, 2024; Şimşek, 2023). 21.6.1934 tarih ve 2525 sayılı Soyadı Kanunu m.1'e göre, her Türk vatandaşı isminin ardından soyadı taşımaya mecburdur. Soyadına hakim olan ilkelerden biri soyadının değiştirilemez olmasıdır (Baş & Baş, 2024; Yeşilyurt & Paksoy, 2024). Ancak bu ilkenin istisnaları da mevcuttur. Bir kişinin haklı sebepler varsa dava yoluyla soyadını değiştirmesi mümkündür (MK m.27/I). Evlat edinmede de evlatlık küçükse her zaman, erginse dilediği takdirde evlat edinenin soyadını alır (MK m.314/III). Bu hükümler, nitelikleri gereği de istisnai olup, yaşamları boyunca az sayıda kişinin başvuracağı yollardır.

Ne var ki, kadınlar söz konusu olduğunda, soyadının değişmezliği ilkesinin istisnalarına medeni halde meydana gelen değişiklikler de dahil edilmekte ve pratikte kadının soyadını koruması istisna, değişmesi ise kural haline gelmektedir. Bu durum ülkemizde uzun yıllar hem hukuki hem de sosyo-kültürel açıdan tartışmalara neden olmuştur. Kadının soyadı meselesi gerek Türk yargı makamları gerekse Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) önüne taşınan uyuşmazlıklar vasıtasıyla yargı nezdinde de incelenmiştir. Zaman içerisinde Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar yargı makamlarının değerlendirmelerini de etkilemiş ve kadınların da soyadının değişmezliği ilkesinden yararlanması

gerektiği yönünde bir eğilim oluşmuştur. Bu eğilimin son halkası, kadınlara evlenmeleri halinde eşlerinin soyadını alma mecburiyeti getiren MK m.187 hükmünün Anayasa Mahkemesi tarafından iptalidir. Ancak, iptal kararı yürürlüğe girmesine rağmen, yasa koyucunun konuya ilişkin yeni bir düzenleme yapmaması nedeniyle kadının soyadı meselesi güncelliğini koruyan hukuki bir problem olmaya devam etmektedir. Bu bölümde de öncelikle MK m.187'nin iptalinden önceki dönemde kadının soyadına ilişkin yasal rejim incelenecek, sonrasında iptal kararına giden süreç ve nihayetinde iptal kararından sonraki fiili durum açıklanacaktır.

1.2.2. Medeni Kanun Madde 187'nin İptalinden Önceki Dönemde Kadının Soyadı

1.2.2.1. Evlenen Kadının Soyadı

Türk Hukukunda evlenen kadının soyadına ilişkin düzenleme MK m.187'dir. Hükme göre, "Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır; ancak evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruyla kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir. Daha önce iki soyadı kullanan kadın, bu haktan sadece bir soyadı için yararlanabilir." Bu hüküm ile kadının evlendiğinde eşinin soyadını alacağının öngörülmesi, erkek eşin soyadı aile soyadı olarak kabul edildiğini de göstermektedir (Dural ve diğerleri, 2025). Kadın açısından eşinin soyadını kullanmak hem bir hak hem de yükümlülüktür (Abik, 2005; Baş & Baş, 2024; Dural ve diğerleri, 2025). Yani evli bir kadın, eşinin soyadını kullanmaktan imtina edemez. Diğer yandan dilerse eşinin soyadının önünde evlenmeden önceki soyadını kullanabilir. Evli kadın bu hakkını evlilik devam ettiği sürece her zaman kullanabilir (Abik, 2005). Bir kadının önceki evliliğinde iki soyadını birlikte kullanma hakkından yararlanması ve evliliğin sona ermesinden sonra da eski eşinin soyadını kullanmaya devam etmesine imkân tanıyan hallerden birinin bulunması mümkündür. Bu durumda kadın yeniden evlendiğinde, yeni eşinin soyadının önünde kullanmak üzere mevcut iki soyadından birini seçmelidir. Görüleceği üzere MK m.187 hükmü, evlilik birliği içinde erkek eşin soyadını, kadının soyadına göre üstün görmektedir (Baş & Baş, 2024). Bu nedenle de kadın erkek eşitliği ortada haklı bir gerekçe olmaksızın ihlal edilmektedir (Abik, 2005). Kadın, rızası olmasa dahi, evlendiğinde soyadını değiştirmek zorunda kalmaktadır. Bu değişiklik nedeniyle de idari makamların yan sıra özel kurumlar nezdinde de yeni kimlik bilgilerine göre güncelleme yapması gerekmekte ve bunun gerektirdiği çeşitli prosedürlerle uğraşmak zorunda kalmaktadır (Kartal, 2020). Her şeyin ötesinde, kadınlar, erkeklerden farklı olarak, evlenmiş olduklarını soyadı değişikliği yoluyla kamuya ilan etmek zorunda bırakılmakta ve özel hayatlarını gizli tutmalarına bizzat yasa tarafından engel olunmaktadır.

1.2.2.2. Boşanan Kadının Soyadı

Kadınların evlenme ile kullanmak durumunda kaldıkları eşlerinin soyadını muhafaza edebilmeleri için kural olarak evliliğin devam etmesi gereklidir. MK m.187 ile bağlantılı bir hüküm olan MK m. 173, evliliğin sona ermesinin kadının soyadına etkisini düzenlemektedir. MK m.173/I'e göre, *"Boşanma hâlinde kadın, evlenme ile kazandığı kişisel durumunu korur; ancak, evlenmeden önceki soyadını yeniden alır. Eğer kadın evlenmeden önce dul idiyse hâkimden bekârlık soyadını taşımasına izin verilmesini isteyebilir."* Bu hüküm soyadının değişmezliği ilkesini kadınlar bakımından bir daha göz ardı etmekte ve boşanma halinde de kadının evlenmeden önceki soyadına döneceğini düzenlemektedir. Yani bir kadın, yasa tarafından evlendiğini kamuya ilan etmekle yükümlü tutulduğu gibi, boşandığını da soyadı değişikliği yoluyla ilan etmek zorunda bırakılmaktadır. Aynı evlenmede olduğu gibi boşanmada da bütün resmi ve özel evraklarındaki soyadını güncellemesi ve bunun gerektirdiği prosedürlerle uğraşması gerekmektedir. Kadının soyadının rızası dışında bu şekilde değişikliğe uğramasının hem kişilik hakkı ihlaline hem de adın değişmezliği ilkesinin temelinde yatan kamu menfaatinin ihlaline neden olduğu belirtilmektedir (Seçer, 2024; Yeşilyurt & Paksoy, 2024). MK m.173/I'e göre, evlenmeden önce dul olan kadın da boşanmadan sonra kural olarak önceki eşinin soyadını alır ancak hâkimden bekarlık

soyadını taşımasına izin verilmesini talep edebilir. Dul bir kadının kendi bekarlık soyadına dönebilmek için dava açmak zorunda kalması da haklı olarak eleştirilmektedir (Seçer, 2024).

Yasa koyucu evlenmede tanımadığı bir imkanı, boşanmada kadına tanımış ve boşanan kadının belirli şartlarla eski eşinin soyadını taşımasına izin vermiştir. MK m.173/II-III'e göre, "*Kadının, boşandığı kocasının soyadını kullanmakta menfaati bulunduğu ve bunun kocaya bir zarar vermeyeceği ispatlanırsa, istemi üzerine hâkim, kocasının soyadını taşımasına izin verir. Koca, koşulların değişmesi hâlinde bu iznin kaldırılmasını isteyebilir*." Buna göre, örneğin meslek hayatında veya halk arasında eşinin soyadı ile tanınmakta olan bir kadın, boşandıktan sonra da eşine zarar vermeyeceğini ispatlayarak evlenme yoluyla kazandığı soyadını kullanmaya devam edebilir. Belirtmek gerekir ki, eski eşin, koşulların değişmesi halinde iznin kaldırılmasını dava hakkı olduğu için kadının soyadının tekrar değişmesi riski bulunmaktadır.

1.2.3. Medeni Kanun Madde 187'nin İptaline Giden Süreç

Anayasa (AY) m. 11/II, kanunların Anayasaya aykırı olamayacağını düzenlemektedir. Anayasa m.10 cinsiyet bakımından ayrımcılığın yasak olduğunu ve kadın ile erkek arasında eşitlik ilkesinin hakim olduğunu; m.41 ailenin eşler arasında eşitliğe dayandığını; m. 20 ise özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakkını ve bunların gizliliğine dokunulamayacağını hüküm altına almaktadır. Ayrıca Türkiye'nin taraf olduğu çeşitli uluslararası sözleşmeler de benzer düzenlemeler içermektedir. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) m.8 özel hayata ve aile hayatına saygı hakkını düzenlemekte; m.14 de cinsiyete dayalı ayrımcılığı yasaklamaktadır. AİHS'e Ek 7 Numaralı Protokol m.5 de evlilik süresince ve evliliğin sona ermesinde eşler arasında eşitlik ilkesinin hâkim olduğunu düzenlemektedir. Kadının soyadı konusunda en önemli uluslararası düzenlemelerden biri olan CEDAW m.16'da da evlilik süresince ve evliliğin sona ermesinde eşlerin eşit haklara sahip olduğu ve soyadı bakımından da eşitlik ilkesinin uygulanacağı hüküm altına alınmıştır. AY m.90/V, usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmalarla kanunların çatışması halinde uluslararası antlaşmaların esas alınacağını düzenlemektedir. Anayasanın ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar dikkate alındığında kadının soyadının medeni haline göre değişmesinin kadın erkek eşitliği ve ayrımcılık yasağı başta olmak üzere birçok temel hak ve hürriyeti açıkça ihlal ettiği görülmektedir.

Uygulamada da evlendikten sonra bekarlık soyadlarını taşımak isteyen kadınların açtıkları davalar sayesinde MK m.187 hükmü farklı mahkemeler nezdinde incelemeye tabi tutulmuştur. Yerel mahkemeler ve Yargıtay bir süre bu talepleri uygun görmemiştir (örnek kararlar için bkz: Kartal, 2020). İç hukuk yollarının tüketilmesinin ardından AİHM'nin önüne gelen davalarda, Mahkeme 16.11.2004 tarih ve 29865/96 başvuru numaralı Ünal Tekeli v. Turkey; 28.5.2013 tarih ve 7971/07 başvuru numaralı Leventoğlu Abdulkadiroğlu v. Turkey; 3.9.2013 tarih ve 26268/08 başvuru numaralı Tuncer Güneş v. Turkey ve 10.12.2013 tarih ve 38249/09 başvuru numaralı Tanbay Tüten v. Turkey kararlarında, evlenen kadınların sadece evlenmeden önceki soyadlarını kullanmalarına izin verilmemesinin kadın erkek eşitliğini ve ayrımcılık yasağını ihlal ettiğine hükmetmiştir.

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunu açan ve 2010 yılında yürürlüğe giren Anayasa değişikliği sonrasında Anayasa Mahkemesi de 19.12.2013 tarih ve 2013/2187 başvuru numaralı Sevim Akat Ekşi; 6.3.2014 tarih ve 2013/4439 başvuru numaralı Gülsim Genç ve 16.4.2015 tarih ve 2014/5836 başvuru numaralı Neşe Aslanbay Akbıyık başvurularında MK m.187 hükmü uyarınca evlenen kadının sadece bekarlık soyadını taşıyamamasının AY m.17'de düzenlenen manevi varlığı koruma ve geliştirme hakkını; ayrıca AİHS m.8 ve m.14'ü ihlal ettiğine hükmetmiştir.

Bu gelişmeler yerel mahkemelerin ve Yargıtay'ın kararlarını da etkilemiştir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 30.9.2015 tarihli E. 2014/2-889 K. 2015/2011 sayılı kararı ile kadının evlenmeden önceki soyadını kullanma hakkının AY m.17 ve AİHS m.8 kapsamında korunduğuna ve bu hakkın

kullanılmamasının AİHS m.14'ü ihlal ettiğine hükmetmiştir. Bu kararın akabinde genel uygulama, evlendikten sonra da bekarlık soyadını kullanmak isteyen kadınların dava yoluyla bu haklarını kullanabileceği şeklinde gelişmiştir. Söz konusu dava aile mahkemesinde, erkek eşe ve Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğüne açılmakta ve yargılama sonunda verilen karar ile kadın bekarlık soyadını kullanabilmektedir (Dural ve diğerleri, 2025; Kartal, 2020; Yeşilyurt & Paksoy, 2024).

Türk Medeni Kanunu m.187 ve aynı içerikteki mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi m.153, toplamda üç kez somut norm denetimi talebiyle de Anayasa Mahkemesinin önüne gelmiştir. 1998 ve 2011 yıllarındaki ilk iki başvuru, Anayasa Mahkemesi tarafından söz konusu hükümlerin Anayasa'ya aykırı olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir (ayrıntılı bilgi için bkz: Kartal, 2020). Anayasa Mahkemesinin bireysel başvurulara ilişkin kararlardan sonra kadının soyadına ilişkin yaklaşımındaki değişiklik, hükmün iptal talebiyle üçüncü ve son kez Anayasa Mahkemesi önüne getirildiğinde de devam etmiştir. Anayasa Mahkemesi, 22.2.2023 tarih E. 2022/155, K. 2023/38 sayılı kararı ile MK m.187 hükmünü kadın erkek eşitliği ve ayrımcılık yasağına ilişkin AY m.10'a aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etmiştir. İptal kararı 28.1.2024 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

1.2.4. Medeni Kanun Madde. 187'nin İptalinden Sonra Kadının Soyadı

Anayasa Mahkemesinin iptal kararı yürürlüğe girmesine rağmen yasa koyucu, kadının soyadına ilişkin yeni bir yasal düzenleme yapmamıştır. Bu nedenle iptal kararından sonra gerçekleşen evliliklerde kadının, eşinin soyadını alıp almayacağı sorusu gündeme gelmiştir. 9.5.2020 tarih ve 31122 sayılı Resmi Gazete yayımlanarak yürürlüğe giren Nüfus Hizmetleri Uygulama Yönetmeliği m.24 hükmü şöyledir: *"Evlenen kadın, kocasının soyadını alır. Kocasının soyadı ile birlikte önceki soyadını da kullanmak isteyen kadın, bu isteğini evlenme sırasında yazılı olarak evlendirme memurundan, evlenmeden sonra ise yazılı olarak veya e-başvuru ile nüfus müdürlüğünden talep edebilir. (2) Eşinin soyadı ile birlikte önceki soyadını da kullanan kadın, sadece eşinin soyadını kullanmak istediğini yazılı olarak veya e-başvuru ile talep ettiği takdirde nüfus müdürlüğünce gerekli işlem yapılır. Bu talepler herhangi bir sayısal sınırlamaya tâbi değildir. (3) Evlenmeden önce iki soyadı taşıyan kadın, bu soyadlarından sadece birinden yararlanabilir."* Görüleceği üzere yönetmelik maddesinin içeriği ile iptal edilen MK m.187'nin içeriği aynıdır. Uygulamada da anılan hükme dayanılarak fiilen MK m.187'nin uygulanması sürmekte ve evlenen kadınlar bekarlık soyadını kullanabilmek için dava yoluna başvurmak zorunda kalmaktadır (Baş & Baş, 2024; Dural ve diğerleri, 2025; Duran, 2025; Ersin, 2025; Yeşilyurt & Paksoy, 2024;).

Öncelikle belirtmek gerekir ki, normlar hiyerarşisi gereği bir Yönetmelik hükmü Anayasaya aykırı olamaz (AY m.11/II). MK m.187'nin Anayasa Mahkemesi tarafından iptalinden sonra yönetmeliğin 24.maddesinin hukuki dayanağı ve uygulanabilirliği kalmamıştır (Yeşilyurt & Paksoy, 2024). Bu nedenle de yönetmeliğin kadının soyadının belirlenmesinde uygulanması yerinde değildir (Baş & Baş, 2024; Dural ve diğerleri, 2025; Ersin, 2025).

Mevcut durumda kadının evlenme ile kocasının soyadını alacağına dair bir kanun hükmü de bulunmadığı için doktrinde[33] iptal kararının yürürlüğe girmesinden sonra evlenen kadınların, evlenmeden önceki soyadlarını koruyacakları haklı olarak kabul edilmektedir (Baş & Baş, 2024; Yeşilyurt & Paksoy, 2024). Aksi yöndeki fiili uygulamanın hukuka aykırı olduğu ve idare hukuku bağlamında yok hükmünde bir idari işlem teşkil ettiği; herhangi bir süreye tabi olmadan idari yargıda iptal davasına konu edilebileceği de ileri sürülmektedir (Yeşilyurt & Paksoy, 2024).

[33] Akademik hukuk literatürü. Hukukçuların, akademisyenlerin, uzmanların, hukuk kitaplarında, makalelerinde, şerhlerde ve incelemelerde ortaya koydukları görüşler bütünü.

MK m.187'nin iptali ile bağlantılı olarak boşanma halinde MK m.173'ün uygulanmaya devam edip etmeyeceği de doktrinde değerlendirilmiştir. İptal kararından sonra yeni bir düzenleme yapılmadığı için MK m.173'ü uygulama imkânı da kalmadığı belirtilmektedir (Baş & Baş, 2024; Duran, 2025).

1.3. Kadının Bekleme Süresi

1.3.1. Genel Olarak

Türk Medeni Kanunu'nda kadın ve erkek açısından farklı hukuki sonuçlar doğuran düzenlemelerden biri, evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmesi için MK m.132/I hükmünde belirlenen bekleme süresine uymak zorunda olmasıdır. Kadının bekleme süresi, MK m.132/I uyarınca, "*Evlilik sona ermişse, kadın, evliliğin sona ermesinden başlayarak üç yüz gün geçmedikçe evlenemez"* şeklinde düzenlenmiştir. Hüküm uyarınca, evliliği sona eren erkek için yeniden evlenme konusunda herhangi bir sınırlama öngörülmemişken, kadın açısından üç yüz günlük bekleme süresine uyma zorunluluğu getirilmiştir. Anılan üç yüz günlük süre, boşanma ya da butlan (hukuki işlemin hükümsüzlük hali) kararının kesinleştiği ya da eşin ölümünün nüfus siciline işlendiği tarihten itibaren işlemeye başlar (Dural ve diğerleri, 2025; Yücer Aktürk, 2023).

Medeni Kanun m.132 hükmünün kaynağını İsviçre Medeni Kanunundaki (İMK) m.103 hükmü oluşturmaktadır. İMK m.103 hükmü, babalık karinelerinin çatışması haline çözüm getiren İMK m.257 hükmünün yürürlüğe girdiği 01.01.2000 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır (Gayretli Aydın, 2018; Özkan Duvan, 2025; Yücer Aktürk, 2023;). Ülkemizde hala yürürlükte olan MK m.132 hükmünün temelinde, kadının bekleme süresi içinde yeniden evlenmesini engelleyerek bu süre içinde doğacak çocuğun soybağında ortaya çıkabilecek karışıklıkları önleme amacı bulunmaktadır (Durak, 2024; Gayretli Aydın, 2018; Yücer Aktürk, 2023). Başka bir ifadeyle, söz konusu hükümle amaçlanan, evliliğin sona ermesinden sonraki üç yüz günlük süre içinde doğan çocuğun soybağının ait olduğu babanın hukuken belirlenebilmesidir. (Yücer Aktürk, 2023). Zira evliliğin sona ermesinden kısa bir süre sonra yapılan yeni bir evlilikte dünyaya gelen çocuğun babasının hangi evliliğe ait olduğu konusunda hukuki belirsizlik yaşanabileceğini göz önüne alan yasa koyucu, soybağının belirlenmesi ve korunması amacıyla, kadının yeniden evlenmesini üç yüz gün süreyle sınırlandırmıştır (Durak, 2024; Dural ve diğerleri, 2025; Gayretli Aydın, 2018; Özkan Duvan, 2025; Reyhani Yüksel 2014; 2019; Yücer Aktürk, 2023). Bekleme süresinin uzunluğunun üç yüz gün ile sınırlanmasının gerekçesi de tıbbi açıdan bir kadının en uzun gebelik süresinin bu süreyi aşmamasıdır (Durak, 2024; Yücer Aktürk, 2023).

1.3.2. İstisnalar

Evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmek için üç yüz günlük bekleme süresini tamamlaması kuralı mutlak değildir. Yasa koyucu, MK m.132/II-III hükümlerinde öngörülen istisnai durumlarda, doğacak çocuğun soybağı açısından herhangi bir hukuki karışıklığın ortaya çıkmayacağını dikkate alarak, bekleme süresinin kendiliğinden sona erdiği veya mahkeme kararıyla kaldırılabileceği hâlleri düzenlemiştir (Durak, 2024; Dural ve diğerleri, 2025; Yücer Aktürk, 2023). Bunlardan ilki evliliğin sona ermesinden itibaren işlemeye başlayan üç yüz günlük süre dolmadan önce, kadının doğum yapması veya gebeliğin ölü doğum ya da kürtaj gibi nedenlerle sonlanmasıdır (Durak, 2024; Gayretli Aydın, 2018; Yücer Aktürk, 2023). Bu hallerde bekleme süresi kendiliğinden sona erer ve kadın bekleme süresine uymaksızın yeniden evlenebilir. Zira bekleme süresi içerisinde doğan çocuğun babasının, sona eren evlilikteki erkek eş olduğu karinesi kabul edilmiştir (MK m.285/I) (Yücer Aktürk, 2023). Dolayısıyla, kadının bekleme süresi içinde doğum yapmasına, yasa koyucu sona eren evlilikteki kocanın, baba olması sonucunu bağlayarak, soybağının tespiti sorununu çözmüştür

İkinci olarak evliliği sona eren kadının gebe olmadığının anlaşılmasıdır. Son durum ise boşanan eşlerin tekrar evlenmek istemeleri halidir. Doğaldır ki kadının sona eren evlilikteki kocası ile yeniden evlenmek

istemesi, evliliğin ölüm veya ölüm karinesine dayalı olarak sona ermesi hallerinde uygulama alanı bulmayacaktır. Kadının gebe olmadığını ispatlaması veya sona eren evlilikteki eşi ile yeniden evlenmek istemesi halinde üç yüz günlük sürenin sona ermesi için mahkeme kararı gerekmektedir. Anılan durumlarda hâkim talebe uygun karar vermek zorunda olup bekleme süresini kaldırıp kaldırmama konusunda takdir yetkisi bulunmamaktadır (Durak, 2024; Gayretli Aydın, 2018; Yücer Aktürk, 2023).

1.3.3. Bekleme Süresine Uyulmamasının Yaptırımı

Türk Medeni Kanunu m.134/I uyarınca, evlenmek isteyen erkek ve kadının, evlendirme memurluğuna birlikte başvurması gerekmektedir. Evliliği sona eren kadının, üç yüz günlük bekleme süresi içinde yeniden evlenmek istemesi halinde yaptığı başvurusunun Evlendirme Yönetmeliği m.23 uyarınca, başvuruyu inceleyen evlendirme memuru tarafından reddedilmesi gerekir. Buna karşın memurun dikkatsizliği veya hatası gibi sebeplerle bekleme süresi içindeki kadının evlenmesine izin verilirse yapılan evlilik geçerliliğini korur. Bekleme süresine uyulmaksızın yapılan evliliğin geçerliliğini koruması ve hukuki sonuçlarını doğurması, bu sürenin kesin değil, kesin olmayan bir evlenme engeli olmasından kaynaklanmaktadır (Durak, 2024; Dural ve diğerleri, 2025; Gayretli Aydın, 2018; Yücer Aktürk, 2023;). Bu durum, "*Bekleme süresine uymama*" başlıklı MK m.154 hükmünde, kadının bekleme süresi içinde evlenmiş olması halinde, evliliğin geçersizliğinin ileri sürülemeyeceği şeklinde açıkça düzenlenmiştir.

Bekleme süresine uymadan yapılan evliliklerde, kadının üç yüz günlük süre dolmadan doğum yapması halinde, "*Karinelerin Çakışması*" başlıklı MK m.290 uyarınca, "*Çocuk, evliliğin sona ermesinden başlayarak üç yüz gün içinde doğmuş ve ana da bu arada yeniden evlenmişse, ikinci evlilikteki koca baba sayılır; bu karine[34] çürütülürse, ilk evlilikteki koca baba sayılır*." Hüküm uyarınca, ikinci evlilikteki koca yerine ilk evlilikteki kocanın baba sayılması ancak bu karinenin çürütülmesi ile mümkündür (Dural ve diğerleri, 2025; Yücer Aktürk, 2023). Karinenin çürütülmesi için soybağının reddi davası açılması gerekir. Bu noktada, 2024 yılında MK m.286/I hükmünde yapılan değişiklikle, soybağının reddi davası açma hakkının kadına da tanınması yönünde önemli bir adım atıldığına dikkat çekmek gerekir. MK m.286/I hükmünde 2024 yılında yapılan değişiklik öncesinde bu dava hakkı anneye tanınmamıştır. Ankara 18. Aile Mahkemesinin, soybağının reddi davası açma hakkının anneye tanınmamasının Anayasa'nın 2, 5, 10, 13 ve 36. maddelerine aykırı olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurması sonucunda, Mahkeme 2023/37 Esas, 2023/140 Karar ve 26.07.2023 tarihli kararıyla MK m.286/I hükmünü Anayasa'nın 20. ve 40. maddelerine aykırı bularak iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi, yaptığı inceleme sonucunda verdiği kararın gerekçesinde özetle, koca ile çocuk arasında biyolojik gerçekliğe aykırı bir soybağı ilişkisinin kurulmasının annenin özel hayatı bakımından sonuçlar doğurabileceğini belirtmiştir. Biyolojik baba olmayan kocanın karine ile baba olarak kabul edilmesinin, annenin özel hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkını ihlal edebileceğine dikkat çekmiş ve bu nedenle anaya, babalık karinesinin çürütülmesi amacıyla yargı mercilerine başvurma imkânı tanınması gerektiği sonucuna varmıştır (20.10.2023 tarihli ve 32345 sayılı Resmî Gazete). Bu kararın ardından, MK m.286/I hükmünde 7531 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 9.maddesiyle yapılan değişiklik sonucu, anneye de soybağının reddi davası açma hakkı tanınmıştır (14.11.2024 tarih ve 32722 sayılı Resmî Gazete). Bu değişiklik, Medeni Kanun'da kadının hukuki statüsünü güçlendiren olumlu bir değişiklik olarak değerlendirilmektedir.

1.3.4. Bekleme Süresine İlişkin Tartışmalar

Bekleme süresinin, kadının hukuki statüsü bakımından eşitlik ve ayrımcılık yasağına aykırı olup olmadığı tartışmalı bir meseledir. Bununla birlikte, ülkemizde hâlen yürürlükte bulunan MK m.132 hükmünün eşitsizlik yarattığı yönündeki iddialar üzerine Anayasa Mahkemesi ve AİHM'ye yapılan başvurular

[34] Hukuken kabul edilen ve aksi ispatlanana kadar geçerli kabul edilen olgu.

sonucunda farklı yönde kararların verilmiş olması, bu tartışmaların uzun süre devam edeceğini göstermektedir.

Bekleme süresi içinde evlenmek isteyen kadının gebe olmadığını ispatlamak zorunda olmasının, kadına yönelik ayrımcılık teşkil ettiği iddiası, 2016 yılında Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvuruya konu edilmiştir (Durak, 2024; Özkan Duvan, 2025). Başvurunun reddedilmesi üzerine, uyuşmazlık, gebe olmadığı kanıtlanmadıkça boşanmış kadınlara getirilen üç yüz günlük bekleme süresine uyma yükümlülüğünün ayrımcılık oluşturduğu, özel hayata saygı hakkı ile evlenme hakkını ihlal ettiği iddiasıyla AİHM'ye taşınmıştır (AİHM, 27094/20, Nurcan Bayraktar/Türkiye Davası). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, üç yüz günlük bekleme süresini düzenleyen MK m.132 hükmünü, kadın-erkek eşitliği ilkesini ve özel hayata saygı hakkını ihlal ettiği gerekçesiyle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. ve 14. maddeleri ile CEDAW'ın 1, 2, 5 ve 16. maddelerine aykırı bulmuştur (Durak, 2024).

Konuya ilişkin olarak Türk hukuk doktrininde de farklı görüşler bulunmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki eşitlik ilkesinden hareket eden katıldığımız görüş, tıptaki gelişmeler doğrultusunda DNA testleri ve MK m. 290 hükmüyle getirilen karine sayesinde doğan çocuğun babasının tespit edilebildiğini belirterek, MK m. 132 hükmüne artık gerek bulunmadığını savunmaktadırlar. (Dural vd., 2025; Özkan Duvan, 2025; Yücer Aktürk, 2023; Gayretli Aydın, 2018; Paksoy Erbaydar & Balseven Odabaşı, 2018; Reyhani Yüksel, 2019). Buna karşılık, MK m. 132 hükmünün özel hayatın ihlaline ve kadın-erkek ayrımcılığına yol açmadığını savunan görüşe göre, MK m. 312 hükmünün uygulanmadığı bir durumda çocuğun soybağının tespiti amacıyla yapılacak DNA testi de özel hayatın gizliliğini ihlal edecektir. Ayrıca, üç yüz günlük bekleme süresi mutlak nitelikte olmayıp; gebeliğin doğum veya diğer yollarla sona ermesi hâlinde mahkeme kararına gerek olmaksızın, kadının gebe olmadığını ispatlaması ya da boşandığı eşiyle yeniden evlenmesi hâlinde ise mahkeme kararıyla sona erebilmektedir (Durak, 2024).

2. SONUÇ

Türk Medeni Kanunu'nun kabulünden bu yana geçen uzun süreye rağmen, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından tartışmalı hükümler varlığını sürdürmektedir. Bu tartışmaların çoğunun evlenme, evliliğin sona ermesi ve bunların hukuki sonuçlarına ilişkin düzenlemeler etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Her ne kadar 4721 sayılı Medeni Kanun, evlilik birliği içinde eşitsizlikleri azaltma yönünde önemli ilerlemeler sağlamış olsa da evli kadının soyadı ve evliliği sona eren kadının bekleme süresine tabi tutulması gibi konularda cinsiyet temelli eşitsizlik anlayışını sürdürmektedir. Bunların yanında, cinsler arası eşitsizlik anlayışına dayanmamakla birlikte, kadın ve erkek açısından evlenme yaşının erginlik yaşından düşük olması da medeni hukuk bakımından kanımızca yeniden değerlendirilmesi gereken bir konudur. Zira çağdaş hukuk düzenleri, kişilerin evlilik konusunda tam ehliyet sahibi olarak karar vermelerini öngörmektedir. Bu nedenle, evlenme yaşının erginlik yaşına uygun şekilde düzenlenmesi, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması açısından önemli bir adım olacaktır.

Medeni Kanunumuzda, evlenme ile eşler arasında eşitsizlik yaratan düzenlemelerin başında evlenen kadının, erkek eşin soyadını alacağına ilişkin m. 187 hükmü gelmektedir. Anayasa Mahkemesi tarafından hüküm iptal edilmiştir ancak kadının evlendikten sonra kocasının soyadını alma zorunluluğuna yönelik yasal boşluk devam etmektedir. Nüfus Hizmetleri Uygulama Yönetmeliği'nin 24. maddesinin, dayanağını kaybetmesine rağmen uygulanması, kadınların evlilik öncesi (bekarlık) soyadlarını kullanabilmek için dava açmak zorunda bırakılması, idare hukuku açısından da bazı problemleri beraberinde getirmektedir.

Türk Medeni Kanunu'nda kadın ve erkek açısından farklı hukuki sonuçlar doğuran düzenlemelerden bir diğeri, evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmesi için MK m. 132/I hükmünde belirlenen üç yüz günlük bekleme süresine uymak zorunda olmasıdır. Boşanan kadına uygulanan üç yüz günlük bekleme süresine, modern tıbbın sunduğu soybağı belirleme imkanları karşısında anlamını yitirmiş olup cinsiyete dayalı bir ayrımcılık niteliği taşımaktadır. AİHM'in söz konusu düzenlemeyi kadın-erkek eşitliğini ihlal eder nitelikte bulması, ulusal hukukta bu konuda bir reform ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Düşünme / Tartışma Soruları

1. Toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında, Türkiye'de evlenme yaşının uluslararası normlara uyumlu hale getirilmesi yalnızca yasal bir reform meselesi midir, yoksa toplumsal dönüşüm gerektiren bir süreç midir?
2. Kadının soyadını koruma hakkı, aile birliği ilkesinden üstün tutulabilir mi?
3. Kadın ve erkek eşitliği ile ayrımcılık yasağı ilkeleri doğrultusunda MK m. 132 hükmü günümüzde gerekli midir?
4. Babalık karinelerinin çatışmasına ilişkin MK m. 290 hükmü varken MK m. 132 hükmü hâlâ işlevsel midir?

Ek Kaynaklar

1. Ayata, G., Eryılmaz Dilek, S., & Oder, B. E. (Eds.). (2010). *Kadın hakları, uluslararası hukuk ve uygulama. İnsan Hakları Hukuku Çalışmaları.* Bilgi Üniversitesi Yayınları. https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/24/Kadin_Haklari.pdf
2. Ceylan, E. (2016). Yeni Türk Medeni Kanunu'na göre kadının hukuki durumu. *Hukuk Fakültesi Dergisi, 2*(2), 75–125.
3. İstanbul Barosu Kadın Hakları Merkezi. (2020). *Kadın hakları mevzuatı.* https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/yayinlar/kitaplar/doc/KADINHAKLARIMEVZUATI2020.pdf
4. Kadının İnsan Hakları Derneği. (n.d.). *Haklarımız var!* https://kadininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2018/04/HaklarimizWeb.pdf
5. Serozan, R., Başaoğlu, B., & Kapancı, B. (2016). Aile hukukunun özellikleri, ilkeleri ve gelişimi. *İKÜHFD, 15*(2), 531–560.

Kaynakça

Abik, Y. (2005). *Kadının soyadı ve buna bağlı olarak çocuğun soyadı.* Seçkin.

Baş, S., & Baş, S. (2024). Anayasa Mahkemesi'nin TMK m. 187 hükmüne ilişkin iptal kararından sonra evlenen kadının soyadı. *Kırıkkale Hukuk Mecmuası, 4*(2), 493–526.

Ceylan, E. (2016). Yeni Türk Medeni Kanunu'na göre kadının hukuki durumu. *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2*(2), 75–125.

Durak, Y. (2024). Kadının bekleme süresi ile ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin vermiş olduğu Bayraktar/Türkiye kararının değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Mustafa Avcı'ya Armağan, 6*(2), 1311–1333. https://doi.org/10.47136/asbuhfd.1509369

Dural, M., Öğüz, T., & Gümüş, M. A. (2025). *Türk özel hukuku aile hukuku: C. III* (20. bs). Filiz Kitabevi.

Duran, G. (2025). Anayasa Mahkemesi'nin TMK Md. 187 hükmünü iptali ve sonrası. *Medeni Hukuk Dergisi, 2*(2), 226–253.

Ersin, N. (2025). Evli kadının soyadı. *Eskişehir Barosu Dergisi, Özel Sayı*, 77–91.

Gayretli Aydın, S. (2018). Kadın ve kanuni bekleme süresi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 136*, 263–292.

Kartal, D. B. (2020). Recent developments in Turkish law regarding the surname of a married woman. *Proceedings of the 54th International Academic Virtual Conference, Prague*, 231–243. https://doi.org/10.20472/IAC.2020.054.015

Kılıçoğlu, A. (2019). Medeni Kanunumuzu nasıl değiştirdik? *Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan, Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 22*(3), 1717–1757.

Oğuzman, M. K., & Barlas, N. (2019). *Medeni hukuk.* Vedat Kitapçılık.

Özkan Duvan, A. (2025). Toplumsal cinsiyet perspektifinden kadının bekleme süresi: İddet. *İstanbul Hukuk Mecmuası, 83*(2), 667–688.

Paksoy Erbaydar, N., & Balseven Odabaşı, A. (2018). Medeni Kanunun bekleme süresi (iddet müddeti) ile ilgili 132. maddesinin kadın hakları ve modern tıptaki gelişmeler ışığında değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Fe Dergi, 10*(1), 112–119.

Reyhani Yüksel, S. (2014). Türk Medeni Kanunu bakımından kadın–erkek eşitliği. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 18*(2), 175–200.

Reyhani Yüksel, S. (2019). Kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olması ilkesinin aile hukuku alanında uygulanması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 145*, 397–420.

Seçer, T. (2024). Eşlerin soyadı ve kanun metni önerisi. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 9*(1), 253–291.

Sirmen, L. (2000). Medeni hukuktaki son gelişmelerin ışığı altında evlenme ve boşanma alanında yeniden düzenlenmesi gereken konular. In *Hukukta Kadın Sempozyumu* (pp. 82–90). Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. (30 Eylül–1 Ekim 1999)

Şimşek, M. (2023). Aile birliğinin ve kişilik hakkının korunması bağlamında evlenen kadının soyadı. *Yasama Dergisi, 48*, 79–116.

Turgut, C. (2025). Kadın haklarının anayasa yargısındaki evrimi (E. 1990/30, K. 1990/31, 29.11.1990). In O. Korkut Kanadoğlu, M. Duysak, A. M. Duygun, & G. Türker (Eds.), *Anayasa Mahkemesinin Temel Kararları* (C. 2, pp. 1–24). On İki Levha.

Vardar Hamamcıoğlu, G. (2021). Yürürlükten kaldırılması gereken bir hüküm olarak olağanüstü durumlarda ve pek önemli bir sebeple evlenmeye izin verilmesi (TMK m. 124/II). *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12*(1), 85–99.

Yeşilyurt, N. İ., & Paksoy, M. S. (2024). Kadının ad değiştirmeme hakkı: İptal kararı sonrası değişen bir şey yok. *Anayasa Hukuku Dergisi, 13*(26), 355–392.

Yücer Aktürk, İ. (2023). Kadınlara özgü bekleme süresi ve sınırlı evlenme yasağı sorunu. *Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 9*(2), 195–208.

Nurcan Bayraktar v. Türkiye – Çev. Okan Taşdelen. (n.d.). https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2023/140

Bölüm 5

Kadın ve Şiddet

Yıldız ÖZTAN ULUSOY[35]

Anahtar Kavramlar

Toplumsal Cinsiyet: Kadınlık ve erkeklik rollerinin kültürel ve toplumsal normlarla biçimlendirilmiş hâlidir (West & Zimmerman, 1987).
Kadına Yönelik Şiddet: Kadınların fiziksel, psikolojik, cinsel veya ekonomik zarar görmesine neden olan her türlü eylem ya da tehdit (World Health Organization WHO, 2013).
Ataerkillik: Erkek egemenliğinin toplumun kurumlarında ve değerlerinde yerleşik olduğu toplumsal yapı (Walby, 1990).
Yapısal Şiddet: Toplumsal eşitsizliklerin bireylerin yaşamlarına zarar verecek biçimde sistematik olarak yeniden üretilmesi (Galtung, 1969).
Psikolojik Şiddet: Bireyin aşağılanması, tehdit edilmesi, manipüle edilmesi gibi eylemlerle duygusal zarar görmesi (Heise et al., 2002).
Ekonomik Şiddet: Kadının finansal kaynaklarına erişiminin engellenmesi ya da gelir elde etmesinin kısıtlanması). (Beşpınar, F, & Beşpınar, Z.,2024)
Cinsel Şiddet: Kadının rızası dışında maruz kaldığı her türlü cinsel eylem, tehdit veya zorlama (WHO, 2013).
Dijital Şiddet: İnternet, sosyal medya veya dijital teknolojiler aracılığıyla bireye yönelik taciz, izleme, tehdit gibi eylemler (Henry & Powell, 2015).

1. Kavramsal çerçeve: Şiddet nedir, toplumsal cinsiyet temelli şiddet nedir?

1.1. Şiddet Nedir?

World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü- WHO) şiddeti; fiziksel güç ya da iktidarın, tehdit veya fiili olarak bir başkasına yöneltilmesi sonucu yaralanma, ölüm ya da psikolojik zarara neden olması ya da bu riski taşıması durumu olarak tanımlamaktadır. Şiddet, canlılar dünyasında tarih boyunca var olagelmiş bir olgudur. Bu nedenle insanlar, hem şiddetin nedenlerini anlamaya hem de onu önlemenin yollarını bulmaya çalışmıştır. Bu çaba, farklı disiplinlerin konuya kendi perspektiflerinden yaklaşmasını beraberinde getirmiştir.

Biyolojik yaklaşımlar, şiddeti hayatta kalma içgüdüsü ya da evrimsel bir avantaj olarak değerlendirir (van der Dennen, 1995). Psikolojik yaklaşımlar ise bireyin yaşam deneyimleri, öğrenme süreçleri ve kişilik özelliklerini dikkate alır (Bandura, 1973; Berkowitz, 1993). Sosyolojik bakış açısı, şiddeti toplumsal eşitsizlikler, güç ilişkileri ve normatif yapılar çerçevesinde ele alırken (Galtung, 1990; Bourdieu, 2001), antropolojik çalışmalar farklı kültürlerde şiddetin nasıl meşrulaştırıldığı ya da sınırlandığını incelemektedir (Scheper-Hughes & Bourgois, 2004).

[35] Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD
E-posta: yildizoz@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0002-9459-1176

Tüm bu yaklaşımlar şiddetin yalnızca bireysel bir davranış biçimi olmadığını; aynı zamanda yapısal, kültürel ve tarihsel boyutları olan karmaşık bir toplumsal olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu noktada, toplumsal cinsiyet en önemli belirleyici faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Kadınlık ve erkeklik rolleri üzerine kurulan toplumsal normlar, güç ilişkilerini yeniden üretmekte ve özellikle kadınlara yönelik şiddetin sürekliliğini beslemektedir (Connell, 1995; Walby, 1990). Ataerkil sistem, erkek egemenliğini kültürel ve kurumsal düzeyde meşrulaştırarak kadınların toplumsal yaşamda daha geri planda kalmasına yol açmaktadır. Bu nedenle şiddetle mücadele yalnızca birey düzeyinde değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğini temel alan, yapısal dönüşümleri hedefleyen bütüncül bir yaklaşımı gerektirir (Butler, 1990; Sancar, 2024).

1.2. Toplumsal cinsiyet temelli şiddet nedir?

Toplumsal cinsiyet temelli şiddet (TÇTŞ), bireylerin toplumsal cinsiyetleri ya da cinsiyet kimlikleri nedeniyle maruz kaldıkları şiddet türlerini kapsar. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'na (UNFPA, 2016) göre, "bir kişinin cinsiyeti nedeniyle yöneltilen veya orantısız biçimde belirli cinsiyetlere yönelen, fiziksel, cinsel, psikolojik ya da ekonomik zarar verme tehdidini veya fiilini içeren her türlü eylem" olarak tanımlanır. TÇTŞ, yalnızca bireyler arası bir sorun değil; ataerkil toplumsal yapı, cinsiyet rolleri ve güç ilişkileri ile şekillenen yapısal bir eşitsizliğin ürünüdür. WHO (2013), bu tür şiddeti, özellikle kadınlar için ciddi bir halk sağlığı sorunu olarak tanımlamakta ve bireylerin fiziksel, ruhsal ve sosyal iyilik hâlini olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır. TÇTŞ'nin sonuçları yalnızca mağdurla sınırlı kalmayıp, aile, topluluk ve toplum düzeyinde sosyal, ekonomik ve sağlık alanlarında da uzun vadeli etkiler yaratmaktadır. Türkiye'de de yapılan çeşitli araştırmalar, şiddetin hem mağdurlar hem toplum üzerinde geniş sosyal ve ekonomik etkiler yarattığını (Kadın Platformu, 2020) ve toplumsal cinsiyet temelli şiddetin en yaygın biçiminin kadına yönelik şiddet olduğunu ortaya koymaktadır (Altınay & Arat, 2007). Bununla birlikte, LGBTİ+ bireylerin de bu şiddet biçimlerine maruz kaldığı ve hukuki, sosyal açıdan zorluklarla karşılaştığı bilinmektedir (Kaos GL, 2019).

Kadınların yaşadığı şiddeti araştıran WHO verilerinde her üç kadından biri (yaklaşık 736 milyon kadın), yakın bir partnerinin fiziksel veya cinsel şiddetine ya da partner olmayan birinin cinsel şiddetine maruz kalmaktadır (WHO, 2021b).Türkiye'de yapılan çalışmalarda kadınların farklı türden şiddete maruz kaldığını gözler önüne sermektedir. Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırmasında kadınların %44'ü duygusal, %36'sı fiziksel, %30'u ekonomik, %12'si cinsel şiddete maruz kaldığı saptanmıştır (Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması, 2014).

Kadına yönelik şiddet, yalnızca bireysel düzeyde ortaya çıkan bir sorun değildir; aksine, kişisel geçmişten toplumsal normlara uzanan çok katmanlı etkenlerin kesişimiyle şekillenmektedir. Kadının yaşamı boyunca karşılaştığı şiddet olasılığı, bir dizi risk faktörünün bir araya gelmesiyle artar. Düşük eğitim düzeyi, çocukluk döneminde istismara uğrama veya evde şiddete tanıklık etme gibi erken dönem yaşantılar; bireysel düzeyde belirleyici olurken, antisosyal eğilimler, alkol kullanımı ve eşler arası çatışmalar gibi psikososyal durumlar da süreci besleyen faktörler arasında yer alır. Özellikle partnerlerin kontrol edici davranışlar sergilemesi, şiddete zemin hazırlayan önemli bir dinamik olarak öne çıkar.

Toplumsal düzeyde ise erkekliğe atfedilen zararlı davranış biçimlerinin ödüllendirilmesi, "namus" ve "aile onuru" gibi kültürel değerlerle pekiştirilen ataerkil normlar ve kadınların ekonomik hayata katılımının sınırlı olması gibi yapısal eşitsizlikler, bu sorunun sürekliliğini sağlar. Ayrıca, cinsiyet temelli şiddete yönelik yasal yaptırımların caydırıcılıktan uzak olması da bu döngüyü güçlendirmektedir. Yapılan araştırmalar, özellikle toplumsal cinsiyet rollerini pekiştiren sosyal normların, kadına yönelik şiddetin en köklü nedenlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır (örneğin bkz. Bükecik & Özkan, 2018; WHO, 2021c; Alesina, Brioschi & La Ferrara, 2021).

2. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet: Kavramsal Bir Çerçeve

Kadına yönelik şiddetin anlaşılması ve dönüştürülmesi, yalnızca bireysel davranışların incelenmesi ile sınırlı değildir. Bu davranışların beslendiği toplumsal yapılar, ideolojik kalıplar ve kurumsal düzenlemeler de analiz edilmelidir. Bu noktada feminist kuramlar, erkeklik çalışmaları ve ataerki tartışmaları, şiddetin toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında değerlendirilmesine olanak sağlayan güçlü bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

2.1. Feminist Kuramlar

Feminist kuramlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ve kadınlara yönelik şiddetin yapısal kökenlerini anlamada temel yaklaşımlardan biridir. Radikal feministler, ataerkil sistemin kadına yönelik şiddetin ana kaynağı olduğunu ve erkek egemenliğinin, kadınların bedeni ve emeği üzerinde baskı kurduğunu savunur. Liberal feministler, hukuki ve politik eşitliğin sağlanmasıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilebileceğini ve bu sayede kadına yönelik şiddetin azaltılabileceğini ileri sürer. Post-yapısalcı feministler, toplumsal cinsiyetin sabit değil; dil, söylem ve kültürel normlar aracılığıyla inşa edilen bir süreç olduğunu vurgular (Butler, 1990). İnterseksiyonel feministler ise, kadına yönelik şiddeti yalnızca cinsiyet temelinde değil, aynı zamanda sınıf, ırk, etnisite, engellilik, yaş ve göçmenlik gibi kimliklerin kesişiminde ele alır. Bu yaklaşım, şiddetin her kadın için aynı biçimde yaşanmadığını ve çok katmanlı olduğunu ortaya koyar (Crenshaw, 1991).

Feminist kuramlar, kadına yönelik şiddeti sadece özel alanda yaşanan bireysel bir sorun değil; toplumsal yapıların ve iktidar ilişkilerinin bir ürünü olarak değerlendirmektedir. Böylece şiddetin sürdürülebilirliğini sağlayan kültürel ve kurumsal mekanizmaların dönüşümü için eleştirel bir temel oluşturur.

2.2. Erkeklik Çalışmaları ve Hegemonik Erkeklik

Kadına yönelik şiddetin nedenlerinden biri de toplumda yüceltilen erkeklik normlarıdır. Erkeklik çalışmaları kapsamında geliştirilen hegemonik erkeklik kavramı, erkekliğin sabit bir kimlik değil; toplumsal ilişkiler içinde sürekli yeniden üretilen ve diğer erkeklik biçimleri üzerinde bile üstünlük kuran bir norm olduğunu belirtir (Connell, 1995). Bu hegemonik yapı, erkeklere güç ve ayrıcalık sağlarken, kadınları denetim altında tutmakta; dolayısıyla şiddetin meşrulaştırılmasına zemin hazırlamaktadır. Erkekliğin bu şekilde yapılandırılması, kadına yönelik şiddetin toplumsal bir sistem olarak sürdürülmesinde önemli rol oynar.

2.3. Ataerkil Yapı ve Yapısal Şiddet

Ataerkil yapı, erkeklerin politik, ekonomik ve sosyal alanlarda kadınlara kıyasla daha fazla güce sahip olduğu bir sistemdir. Kadınların toplumsal yaşamda ikincil konumda tutulması, bu sistemin en belirgin sonucudur.

Bu bağlamda yapısal şiddet kavramı (Galtung, 1969; 1990), doğrudan şiddet içermese de, bireylerin temel haklara erişimini engelleyen ve eşitsizliği sürekli kılan kurumsal mekanizmaları ifade eder. Örneğin; kadınların sağlık hizmetlerine ya da eğitime eşit koşullarda erişememesi, adalete ulaşımda

karşılaştıkları engeller, devletin koruyucu yasaları uygulamada yetersiz kalması yapısal şiddetin örnekleridir.

Bu görünmez ancak etkili mekanizmalar, kadınların yaşam alanlarını daraltmakta, bağımsızlıklarını sınırlamakta ve şiddetin sürekliliğini sağlamaktadır. Yapısal şiddetin farkına varılması, yalnızca bireylerin değil, sistemin de dönüşümüne yönelik mücadele ihtiyacını gündeme taşır.

2.4. Kesişimsel (İnterseksiyonel) Feminizm

Kesişimsel feminizm, kadına yönelik şiddetin yalnızca cinsiyete indirgenemeyeceğini; sınıf, ırk, cinsel yönelim, etnisite, yaş, engellilik ve göçmenlik gibi farklı kimliklerin kesişimiyle daha karmaşık hale geldiğini vurgular (Crenshaw, 1991).

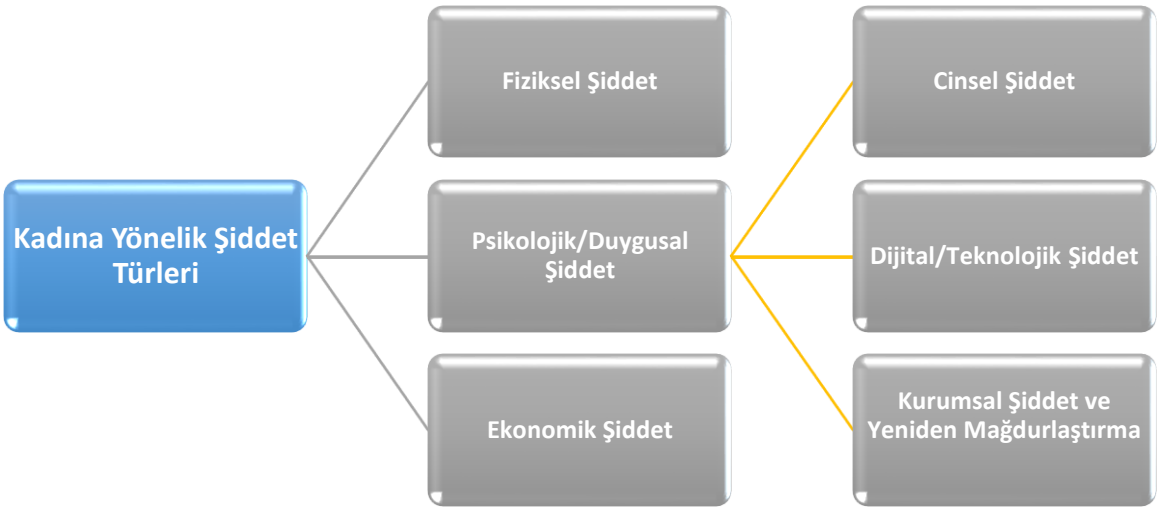
Bu yaklaşım, özellikle siyah kadınlar, yoksul kadınlar, LGBTİ+ bireyler ve göçmen kadınlar gibi birden fazla ayrımcılığa maruz kalan grupların şiddet deneyimlerini anlamada hayati bir bakış sunar. Türkiye örneğinde de etnik köken, dini aidiyet, kırsal/kentsel farklılıklar ya da göçmen statüsü gibi unsurlar, kadınların şiddete uğrama biçimlerini ve şiddet sonrası hizmetlere erişim olanaklarını etkilemektedir (Erdoğan, 2017).

Kesişimsel bakış, çözüm yollarının da farklı toplumsal konumlar ve ihtiyaçlara göre şekillendirilmesi gerektiğini ortaya koyar. Bu sayede kadına yönelik şiddetle mücadelede daha kapsayıcı ve adil politikalar geliştirilebilir.

Bu çerçeveden de anlaşıldığı gibi kadına yönelik şiddet, yalnızca bireysel düzeyde yaşanan bir sorun değil; erkek egemen ideolojinin etkisiyle, siyasal, ekonomik, hukuksal ve kültürel yapılar tarafından yeniden üretilen toplumsal bir olgudur. Bu yapılar, kadının özgürlüğünü sınırlandırmakta ve yardım alma süreçlerini zorlaştırarak şiddetin sürmesine zemin hazırlamaktadır (WHO, 2013, Gökkaya, 2009, Ünlü ve ark., 2009). Bu nedenle kadına yönelik şiddetin yalnızca aile içindeki ilişkilerle değil, toplumu şekillendiren tüm kurumsal mekanizmalarla bağlantılı olduğu söylenebilir. Bu köklü ve çok boyutlu toplumsal yapı, şiddetin yalnızca bir türle sınırlı kalmayıp, fiziksel, psikolojik, cinsel, ekonomik ve dijital gibi farklı şiddet türleri aracılığıyla kadınların hayatının hemen hemen her alanında ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

3. Kadına Yönelik Şiddetin Türleri

Kadına yönelik şiddet, yalnızca fiziksel saldırılardan ibaret olmayan, çok boyutlu ve birbirini besleyen farklı şiddet biçimlerini içerir. Fiziksel, psikolojik, cinsel, ekonomik ve dijital şiddet gibi türler, kadının bedeni, ruh sağlığı, sosyal yaşamı ve özerkliği üzerinde doğrudan etkiler yaratır. Bu şiddet biçimleri çoğu zaman bir arada görülür ve birbirini pekiştirerek kadının güçsüzleşmesine yol açar. Şiddetin türlerini tanımak, hem farkındalık geliştirmek hem de müdahale mekanizmalarını etkinleştirmek açısından kritik önemdedir (WHO, 2013; Mor Çatı, 2024).

Şekil 1. Kadına yönelik şiddet türleri sınıflandırması.

3.1. Fiziksel şiddet

Kadına yönelik en görünür şiddet biçimlerinden biridir ve vücuda yönelik darp, itme, boğma, yakma gibi zarar verici eylemleri içerir. Fiziksel şiddet hem kısa hem de uzun vadede ciddi sağlık sorunlarına yol açabilir (WHO, 2021).

3.2. Psikolojik/duygusal şiddet

Kadının özgüvenini kıran, korku ve çaresizlik duymasına yol açan davranışları kapsayan şiddet psikolojik şiddet olarak tanımlanır. Psikolojik şiddetin örnekleri; sürekli eleştirme, aşağılama, tehdit, izolasyon ve kontrolcü tutumlar olarak verilebilir (Heise, 1998).

3.3. Ekonomik şiddet

Kadının ekonomik bağımsızlığını sınırlayan para kontrolü, çalışma hayatına katılımın engellenmesi veya gelirine el konulması gibi davranışlar, ekonomik şiddet kapsamında değerlendirilir (Kocacık & Çağlayandereli, 2009). Türkiye'de kadınların yaklaşık %30'u yaşamları boyunca bu tür şiddete maruz kalmaktadır (Beşpınar Akgüner, 2024). Ayrıca, işsizlik ve düşük eğitim düzeyi gibi etkenlerin ekonomik ve fiziksel şiddeti artırdığı; intihar düşüncesi olan kadınlarda ekonomik şiddet riskinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir (İnci, 2018).

3.4. Cinsel şiddet

Rıza olmadan gerçekleştirilen her türlü cinsel eylem, taciz ve tecavüzü içerir. Cinsel şiddet, hem fiziksel hem de psikolojik travmalara neden olur ve toplumsal tabular nedeniyle gizli kalabilmektedir (WHO, 2013).

3.5. Dijital/Teknolojik şiddet

Yeni ortaya çıkan bu şiddet biçimi, sosyal medya, telefon veya diğer dijital araçlar yoluyla tehdit, taciz, izleme ve özel bilgilerin paylaşılması gibi eylemleri içerir. Dijital şiddet, kadınların sosyal yaşamını ve güvenliğini tehdit etmektedir (Henry & Powell, 2015).

3.6. Kurumsal Şiddet ve Yeniden Mağdurlaştırma:

Kadınların maruz kaldığı şiddetin ardından, adalet sisteminden veya sağlık, sosyal hizmet gibi kurumlardan yeterli destek alamaması durumunda yaşanan ikinci mağduriyet türüdür. Bu süreç, şiddeti yaşayanların travmasını derinleştirir ve adalete erişimi engeller (Kelly, 2009).

4. Kadına Yönelik Şiddetin Nedenleri ve Risk Etmenleri

Kadına yönelik şiddet, yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal ve yapısal faktörlerle de şekillenen çok katmanlı bir sorundur. Şiddetin arkasında yatan nedenler, kültürel normlardan ekonomik koşullara, medya temsillerinden kriz dönemlerindeki savunmasızlığa kadar geniş bir yelpazeye yayılır. Kadına yönelik şiddet, bireysel, ilişkisel, topluluk ve toplumsal düzeylerde birçok faktörün etkileşimiyle ortaya çıkmaktadır. Bu çok düzeyli yapı, Bronfenbrenner'in ekolojik sistemler yaklaşımıyla da uyumludur. Örneğin, düşük eğitim düzeyi, yoksulluk, çocuklukta şiddete tanıklık etme, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, ataerkil normların baskınlığı ve etkisiz hukuki düzenlemeler kadına yönelik şiddetin başlıca belirleyicileridir (Heise, 1998; Jewkes et al., 2002). Bu çok düzeyli ve evrensel belirleyiciler, her toplumun kültürel ve kurumsal yapısı içinde farklı şekillerde şiddeti destekleyen yerel mekanizmalara dönüşür. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, kadınların ekonomik olarak eşlerine bağımlı olması, boşanmanın damgalanması, aile içi meselelerin dışa vurulmasının kültürel olarak hoş karşılanmaması gibi faktörler şiddetin sürdürülmesini kolaylaştırmaktadır.

4.1. Kadına yönelik şiddetin başlıca belirleyicileri

Kadına yönelik şiddet, yalnızca bireysel eğilimlerle açıklanamayacak kadar karmaşık ve çok katmanlı bir sorundur. Bu şiddet biçimini doğuran ya da besleyen pek çok toplumsal etken bulunmaktadır. Kadınların karşılaştığı şiddet deneyimleri; yaşadıkları coğrafya, eğitim düzeyleri, ekonomik imkanları, ait oldukları kültürel yapı ve maruz kaldıkları kriz koşulları gibi faktörlere göre farklılaşabilir. Bu nedenle şiddeti yalnızca bireyler üzerinden değil, onu doğuran yapısal ve kültürel bağlamlar üzerinden de değerlendirmek gerekir. Bu kısımda kadına yönelik şiddetin temel belirleyicilerinden ve yapılan çalışmaların sonuçlarından söz edilecektir.

4.1.1. Kültürel ve Dini Normlar

Birçok toplumda geleneksel cinsiyet rolleri, kadının pasif, itaatkâr ve bağımlı olmasını teşvik ederken, erkeğe otorite ve denetim hakkı tanımaktadır. Bu normlar, çoğu zaman kadına yönelik şiddetin meşrulaştırılmasına zemin hazırlar. Birleşmiş Milletler'in 2006 tarihli raporunda belirtildiği gibi, şiddeti destekleyen kültürel inançlar, uygulamayı yalnızca sürdürmekle kalmaz, aynı zamanda görünmez hale getirir (United Nations, 2006). Yüksel-Kaptanoğlu (2014) da Türkiye bağlamında yaptığı araştırmada, aile yapısı içinde kadınların geleneksel rollerine sıkı sıkıya bağlanmasının, şiddet davranışlarını sıradanlaştırabileceğini vurgulamıştır.

4.1.2. Eğitim ve Sosyoekonomik Durum

Kadına yönelik şiddetin önemli belirleyicilerinden biri de eğitim ve ekonomik bağımsızlıktır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2021 yılı verilerine göre, eğitim seviyesi düştükçe kadına yönelik fiziksel ve psikolojik şiddet oranları artış göstermektedir. Garcia-Moreno ve arkadaşlarının (2005) 10 ülkede gerçekleştirdiği WHO araştırması ise, kadınların ekonomik bağımlılıklarının, şiddete maruz kalma riskini ciddi şekilde artırdığını ve şiddetten çıkış yollarını sınırladığını ortaya koymuştur.

4.1.3. Medya Temsilleri

Geleneksel ve dijital medya, kadınların edilgen ve erkeklerin baskın rollerle temsil edildiği bir kurgu sunar. Bu temsiller, yalnızca bireysel algıyı değil, toplumsal kabulü de şekillendirir. Gökçearslan (2022), Türk medyasındaki kadın temsiline dair yaptığı incelemede, kadınların çoğunlukla kurban ya da ikincil karakterler olarak konumlandırıldığını ve bu durumun toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden ürettiğini belirtmektedir. Dines ve Humez (2018) ise medya içeriklerinin, romantik ilişkilerde kontrolcü davranışları ve hatta fiziksel şiddeti 'tutku' ya da 'kıskançlık' gibi duygularla meşrulaştırabildiğini ifade etmektedir.

4.1.4. Göç, Savaş, Afet Gibi Kriz Durumları

Toplumsal düzenin bozulduğu, güvenliğin zayıfladığı dönemlerde kadınlar daha yüksek risk altındadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR) (2020), göç ve savaş gibi kriz anlarında kadınların toplumsal cinsiyet temelli şiddete daha fazla maruz kaldığını ve çoğu zaman yasal korumalardan yoksun kaldığını belirtmektedir. Kadınların yaşadıkları şiddet davranışlarının, yalnızca bireysel değil, toplumsal düzeyde de yıkıcı sonuçlar doğurur. Ruhsal, sosyal ve ekonomik etkilerinin yanı sıra, çocuklar üzerinde de kuşaklararası aktarımı olan travmatik etkiler yaratabilir. Bu nedenle bir sonraki başlıkta kadına yönelik şiddetin sonuçlarından bahsedilecektir.

5. Kadına Yönelik Şiddetin Sonuçları

Kadına yönelik şiddet, yalnızca anlık zararlarla sınırlı olmayan; fiziksel, ruhsal, sosyal ve ekonomik açıdan derin ve uzun süreli sonuçlara yol açan ciddi bir toplumsal sorundur. Şiddete maruz kalan kadınların beden ve ruh sağlıkları olumsuz etkilenirken, aynı zamanda aile ilişkileri, çocukların gelişimi, sosyal yaşama katılımları ve ekonomik bağımsızlıkları da sekteye uğrayabilir. Bu etkiler, bireysel düzeyin ötesine geçerek toplumsal eşitsizlikleri pekiştirir ve nesiller arası travmaların oluşmasına neden olabilir. Bu nedenle şiddetin sonuçlarını çok boyutlu bir yaklaşımla ele almak ve görünmeyen etkilerini de dikkate almak önemlidir.

6.1. Ruh Sağlığına Etkileri

Kadına yönelik şiddet, yalnızca fiziksel yaralanmalara yol açmakla kalmaz; aynı zamanda uzun vadeli ruh sağlığı bozukluklarına da neden olur. WHO (2021) verilerine göre, şiddete maruz kalan kadınlarda depresyon, anksiyete bozuklukları, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), madde kullanımı ve intihar girişim oranları anlamlı şekilde daha yüksektir. Aynı zamanda, şiddet gören kadınların işgücüne katılımı düşmekte, sağlık hizmetlerine erişimleri kısıtlanmakta ve çocukları üzerinde de kuşaklar arası etkiler gözlemlenmektedir (Campbell, 2002).

Benzer şekilde, WHO çok ülkeli çalışması da, şiddet mağduru kadınlarda depresyon, uyku bozukluğu, düşük benlik saygısı ve intihar düşüncelerinin daha yaygın olduğunu göstermektedir (García-Moreno et al., 2005). Verywell Mind platformunda[36] yayınlanan analizler de, her türlü istismarın ruhsal sağlık üzerinde kalıcı etkiler bıraktığını vurgulamaktadır (Verywell Mind, 2021). Türkiye bağlamında, kadın

[36] Verywell Mind, ruh sağlığı alanında içerik üreten bir psikoloji ve sağlıklı yaşam platformudur. Klinik psikologlar, psikiyatristler ve ruh sağlığı uzmanları tarafından gözden geçirilen popüler bilim yazıları yayımlar. Konuları; travma, kaygı, duygusal istismar, ilişkiler, ebeveynlik ve zihinsel iyilik hâli gibi başlıklardır. Bkz. https://www.verywellmind.com/

konukevlerinde yapılan bir çalışmada, fiziksel ya da cinsel şiddet gören kadınlarda TSSB ile depresyon arasında belirgin bir ilişki saptanmıştır; ilerleyen süreyle TSSB puanları arasında negatif ilişki olduğu ortaya konmuştur (işlevler, 2016) . Aile içi şiddetle ilgili bir araştırmada, TSSB, depresyon, intihar girişimi ve madde kötüye kullanımı gibi ruhsal bozuklukların şiddet mağdurlarında yaygın olduğu vurgulanmıştır (Almiş ve ark., 2018). Son olarak, partner şiddeti yaşayan kadınların intihar girişimi riskinin, şiddet yaşamayanlara göre 10 kat daha fazla olduğuna dair araştırma sonuçları bulunmaktadır (Süner, 2024).

6.2 Toplumsal ve Ekonomik Etkiler

Kadına yönelik şiddet, yalnızca bireysel bir travma olmanın ötesinde, toplumsal dokuyu zedeleyen ve ekonomik kalkınmayı doğrudan etkileyen derin bir toplumsal sorundur. Kadınların eğitim, istihdam ve toplumsal yaşama katılımlarını sınırlayan bu şiddet biçimi; üretkenliği azaltmakta, sağlık ve adalet sistemleri üzerinde ciddi maliyetler yaratmaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini derinleştirerek sosyal bütünlüğü tehdit eder hale gelmektedir. Bu nedenle kadına yönelik şiddetle mücadele, yalnızca bir insan hakları meselesi değil; aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma, sosyal adalet ve ekonomik refah açısından da ele alınması gereken çok yönlü bir konudur (UN Women, 2016; WHO, 2013).

6.3 Çocuklar Üzerindeki Dolaylı Etkiler

Kadına yönelik şiddetin bir diğer görünmeyen boyutu, çocuklar üzerindeki dolaylı etkileridir. Araştırmalar, anneleri şiddet gören çocuklarda daha sık sağlık problemleri, büyüme geriliği ve gelişimsel sorunlar görüldüğünü ortaya koymaktadır (Chai et al., 2016; Sahu et al., 2016). Özellikle Hindistan, Latin Amerika ve Afrika'da yürütülen Demografi ve Sağlık Araştırmaları (DHS) verileri, anneleri şiddet gören çocukların solunum yolu enfeksiyonları, ishal ve yetersiz beslenme gibi hastalıklara daha yatkın olduğunu göstermektedir (Sahu et al., 2016).

Aile içinde kadının maruz kaldığı şiddet, çocuklarda ruhsal bozukluklar, davranış sorunları ve öğrenme zorluklarına yol açar. Çocukların %28'i şiddete tanıklık etmekte; bu tanıklığı yaşayan çocukların %52'sinde davranış bozuklukları, %39'unda uyum sorunları görülmektedir (Almiş ve ark., 2018). Bu çocuklarda gecikmiş dil gelişimi, dikkat eksikliği, uyku problemleri ve aşırı saldırganlık gibi sorunlar sık gözlemlenmektedir (Erpolat, 2021).

6. Hukuki ve Politik Yaklaşımlar

Kadına yönelik şiddetle mücadelede hukuki düzenlemeler ve politik irade, önleyici ve koruyucu mekanizmaların işlerliği açısından kritik rol oynar. Ulusal yasalar, uluslararası sözleşmeler ve toplumsal cinsiyet eşitliğini önceleyen kamu politikaları, kadınların şiddetten korunmasında temel araçlardır. Ancak yasa yapım süreci kadar, uygulama pratikleri, denetim mekanizmaları ve kurumsal işleyişin cinsiyet duyarlılığı da bu çerçevenin etkinliğini belirler. Türkiye'de İstanbul Sözleşmesi ve 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun gibi düzenlemeler önemli adımlar atsa da, mevcut yasal çerçevenin toplumsal dönüşüme eşlik etmesi için politik kararlılık ve toplumsal farkındalık gereklidir (UN Women, 2013).

İstanbul Sözleşmesi, kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetin önlenmesi, faillerin kovuşturulması ve mağdurların korunmasına ilişkin Avrupa'da kabul edilmiş ilk bağlayıcı uluslararası sözleşmedir ve aile içi şiddet dahil kadına yönelik şiddetin farklı biçimlerini kapsamaktadır. Ancak, Türkiye, 20 Mart 2021

tarihli Cumhurbaşkanı kararıyla sözleşmeden çekilmiş; bu çekilme 1 Temmuz 2021 itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (6284 sayılı Kanun) ise, şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru kişilerin korunmasına yönelik koruyucu ve önleyici tedbirleri, mağdur odaklı koruma mekanizmaları ile birlikte düzenlemektedir.

Türkiye, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'ne (CEDAW) 1985'te taraf olmuş, Sözleşme'ye ek Seçmeli Protokol'ü 2000'de imzalamış ve 2002'de onaylamıştır. CEDAW Komitesi'nin ve BM Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörü'nün raporları, şiddetle mücadelenin yalnızca normatif düzenlemelerle sınırlı kalamayacağını; etkinlik için uygulama mekanizmalarının güçlendirilmesi, toplumsal cinsiyet duyarlı politikalar ve sürdürülebilir politik irade gerektiğini vurgulamaktadır. Özetle, kadına yönelik şiddetle mücadele; hukuki araçlarla teminat altına alınsa da, bu çerçevenin gerçek anlamda etkinliği, politik iradenin sürekliliğine, uygulama pratiklerinin cinsiyet duyarlılığına ve yasal metinlerin ötesine geçen kesintisiz ve kararlı toplumsal taahhüde bağlıdır.

7. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Sosyal Hizmetler ve Sivil Toplum

Kadına yönelik şiddetle mücadelenin etkili biçimde yürütülmesi, yalnızca yasal düzenlemelerle değil; aynı zamanda sosyal hizmet ağlarının güçlendirilmesi ve sivil toplumun aktif katılımıyla mümkündür. Kadın sığınma evleri, danışma merkezleri, psiko-sosyal destek birimleri gibi sosyal hizmet yapıları, şiddet mağdurlarının güvenliğini sağlamada ve güçlenme süreçlerini desteklemede kritik rol oynar. Öte yandan, sivil toplum kuruluşları farkındalık çalışmaları, hak temelli savunuculuk ve kadınların toplumsal güçlenmesi açısından önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu yapıların kamusal hizmetlerle işbirliği içinde çalışması, çok aktörlü ve bütüncül bir mücadele yaklaşımını mümkün kılar (Avcı Kaya, & Ulusoy, 2025; Mor Çatı, 2024).

Kadına yönelik şiddetle mücadele stratejilerinin en kritik bileşenlerinden biri, mağdurların güvenliklerini sağlamayı ve iyileşmelerini desteklemeyi amaçlayan sosyal destek hizmetleri ağıdır. Bu ağın merkezinde yer alan Kadın Konukevleri (sığınma evleri), şiddet mağduru kadınlara (ve beraberindeki çocuklarına) geçici barınma, psiko-sosyal, hukuki, tıbbi ve ekonomik destek sunan temel güvenceli kurumlardır. Ancak, 2024 itibarıyla Türkiye genelinde 145 konukevinde yaklaşık 3.482 kişilik kapasite bulunması, Avrupa Konseyi'nin her 10.000 kişiye bir yatak düşmesi standardıyla karşılaştırıldığında, 23.382 kişiye bir yatak düşmesiyle (Türkiye'de AB ortalamasına göre daha düşük bir oran) ciddi bir kapasite eksikliğine işaret etmektedir. Bu hizmetler, Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM)[37] aracılığıyla 81 ilde koordine edilmekte ve Sosyal Hizmet Merkezleri ile ilçe düzeyinde oluşturulan irtibat noktalarıyla destek hizmetleri genişletilmektedir.

Bu kurumsal çerçevedeki kısıtlı kapasiteye karşın, Sivil Toplum Kuruluşları (STK) hayati bir rol üstlenmektedir. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı gibi öncü kuruluşlar, 1990'dan bu yana sığınma ve danışmanlık hizmetlerinin yanı sıra hukuki destek sunarken; Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu (KCDP) kadın cinayetlerini izleyerek, dava takibi yaparak ve kamuoyu baskısı oluşturarak yasal uygulama farkındalığını artırmaktadır. KAMER, KA-DER, Kadın Dayanışma Vakfı ve CEVAP gibi

[37] **ŞÖNİM (Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi):** Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı olarak çalışan, şiddete uğrayan veya şiddet riski altındaki kadınlar, çocuklar ve aile bireylerine 24 saat esasına göre psikososyal destek, acil barınma yönlendirmesi, hukuki bilgilendirme ve güvenlik planlaması sağlayan merkezlerdir.

diğer yerel STK'lar ise danışma merkezleri, kriz hatları ve güçlendirme programları ile yerel kapasiteyi tamamlamaktadır.

Ancak, yerel yönetimlerin sorumlulukları ve yasal yükümlülükleri (Belediye Kanunu Md. 14) kapsamında büyükşehir ve belirli nüfus üzerindeki belediyelerin sığınma evi açma zorunluluğuna rağmen, büyükşehirlerde yalnızca 9 adet sığınma evi bulunması, hizmetin yaygınlığının düşük kaldığını göstermektedir. Yerel yönetimlerden, sadece konukevi açmakla kalmayıp, toplumsal cinsiyet eşitliği birimleri oluşturarak, kriz hatları ve erkeklerin rehabilitasyonu/eğitimi gibi proaktif destek hizmetleri düzenlemesi beklenmektedir. Bu bağlamda, valilik ve kaymakamlıklar, yerel düzeyde ŞÖNİM'lerle koordinasyonu sağlamakta ve kadınların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak için teknik takip sistemlerini etkinleştirmektedir. Sonuç olarak, sosyal destek hizmetlerinin etkinliği, kamu kurumlarının yasal yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirmesi ve sivil toplum ile kurumsal işbirliğinin güçlendirilmesine doğrudan bağlıdır.

8. Özel Durumlar ve Kesişimsellik

Kadına yönelik şiddet, tüm kadınları farklı şekilde etkilemektedir; etnisite, sınıf, yaş, engellilik durumu, cinsel yönelim, göçmenlik statüsü gibi birçok toplumsal kimlik, kadınların şiddet deneyimlerini karmaşıklaştırır. Kesişimsel feminist yaklaşım, bu çoklu ayrımcılık biçimlerini görünür kılarak, özellikle dezavantajlı grupların özgün ihtiyaçlarına duyarlı politikaların geliştirilmesini savunur. Göçmen kadınlar, engelli kadınlar, LGBTİ+ bireyler ya da kırsal alanda yaşayan kadınlar gibi gruplar, hem şiddetin biçimleri hem de destek sistemlerine erişim açısından daha kırılgan konumlarda yer alır. Bu nedenle şiddetle mücadelede tek tip çözümler yerine, çok boyutlu ve kapsayıcı yaklaşımlar geliştirilmesi büyük önem taşır (Crenshaw, 1991; Erdoğan, 2017).

Kadına yönelik şiddetin analizinde, farklı kimliklerin kesişimi önemli bir yer tutar. Engelli kadınlar, fiziksel ve zihinsel kısıtlılıklarının yanı sıra, bakım verenlere bağımlılık ve sosyal izolasyon gibi etkenlerle şiddete karşı daha savunmasızdır (Aydın, 2020). Ayrıca, engelli kadınların şiddeti bildirme ve yardım alma süreçlerinde çeşitli engellerle karşılaştıkları belirtilmektedir (Türkiye Engelli Hakları Derneği, 2021).

Göçmen ve mülteci kadınlar, yaşadıkları yer değiştirme sürecinin getirdiği ekonomik ve sosyal kırılganlıklar, dil ve kültür bariyerleri nedeniyle ayrımcılık ve şiddet riskine daha fazla maruz kalmaktadırlar (UNHCR, 2022). Türkiye'de özellikle Suriyeli mülteci kadınların ev içi şiddete karşı korunmasında sosyal hizmetlerin ve sivil toplumun etkin rolü olduğu vurgulanmaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023).

LGBTİ+ bireyler ise toplumsal normlara uymama nedeniyle hem aile içi hem de toplumsal düzeyde ayrımcılık ve şiddetle karşılaşmaktadırlar (Kaos GL, 2024). Türkiye'de LGBTİ+ bireylerin şiddete karşı korunması konusunda yasal boşluklar ve sosyal stigma önemli engeller olarak görülmektedir (Human Rights Watch, 2021).

Etnik azınlık kadınlar, kültürel ve dilsel farklılıklar, yoksulluk ve ayrımcılık gibi faktörlerin etkisiyle hem toplumsal hem de aile içi şiddetle karşılaşma riskleri artmaktadır (Çalışkan & Demir, 2019). Türkiye'de özellikle farklı etnik kökene sahip kadınların toplumsal dışlanmaya ve buna bağlı olarak şiddete daha fazla maruz kaldığına dair araştırmalar bulunmaktadır (Kaya, 2022).

9. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Önleyici Stratejiler

Kadına yönelik şiddetin önlenmesinde erken müdahale ve toplumsal farkındalık yaratma çalışmaları kritik öneme sahiptir. Erken müdahale, risk faktörlerini tespit ederek şiddetin başlamadan önlenmesini hedeflerken, farkındalık kampanyaları toplumdaki normların ve algıların değişmesine katkı sağlamaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022).

Eğitim programları, özellikle okul temelli uygulamalar, çocukların ve gençlerin toplumsal cinsiyet eşitliği, şiddetin tanınması ve reddedilmesi konularında bilinçlenmesini sağlar. Türkiye'de uygulanan eğitim programlarının, şiddet riskini azaltmada olumlu etkileri olduğu gözlemlenmiştir (Erdoğan & Yılmaz, 2021). Ayrıca, yetişkinlere yönelik toplumsal eğitimler de ataerkil normların sorgulanması ve dönüşümünde önemli bir araçtır (Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı [KEDV], 2023).

Medya okuryazarlığı, bireylerin medyada yer alan cinsiyetçi temsilleri tanımasını ve eleştirel bir bakış geliştirmesini sağlar. Medyanın kadına yönelik şiddet algısındaki rolü göz önüne alındığında, bu alanda verilen eğitimler, toplumsal duyarlılığın artırılmasına katkı sunmaktadır (Altınay, 2020).

Erkeklerle çalışma programları ise, erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleri ve şiddetin önlenmesindeki sorumlulukları üzerine farkındalıklarını artırarak, pozitif erkeklik modellerinin yaygınlaşmasını destekler. Türkiye'de erkeklerin şiddeti önlemeye yönelik bilinçlendirilmesi programlarının etkisi olumlu bulunmuştur (Yıldız & Arslan, 2022).

Kadına yönelik şiddetin önlenmesinde disiplinlerarası yaklaşımın sağlanması önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, politika yapıcılar, akademi ve sivil toplumun ortak sorumluluğu bulunmaktadır. Kadına yönelik şiddetin önlenmesinde aşağıdaki unsurların dikkate alınması önemlidir:

1. Yasal Düzenlemelerin Güçlendirilmesi ve Uygulanması
    - Mevcut yasaların etkin uygulanması, Şiddet faillerine yönelik caydırıcı yaptırımların artırılması.
    - Mağdurların haklarının korunması için hukuki destek ve koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi.
2. Erken Müdahale ve Farkındalık Artırma
    - Toplumda kadına yönelik şiddetin zararları hakkında bilinçlendirme kampanyaları düzenlenmesi.
    - Erken uyarı işaretlerinin tanınması ve müdahale yöntemlerinin öğretildiği eğitim programları.
    - Medya aracılığıyla sağlıklı ve eşitlikçi cinsiyet rollerinin teşvik edilmesi.
3. Eğitim ve Okul Programları
    - Okullarda toplumsal cinsiyet eşitliği ve şiddet karşıtı farkındalık eğitimlerinin yaygınlaştırılması.
    - Öğrencilere, öğretmenlere ve ailelere yönelik eğitimler.
    - Medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünce becerilerinin geliştirilmesi.
4. Sosyal Hizmet ve Destek Hizmetleri
    - Kadın sığınma evleri, kriz merkezleri ve danışma hatlarının yaygınlaştırılması.
    - Psikolojik destek, hukuki danışmanlık ve ekonomik destek programlarının erişilebilir olması.
    - Yerel yönetimlerin ve sivil toplumun işbirliğiyle destek ağlarının güçlendirilmesi.
5. Erkeklerle Çalışma Programları
    - Erkeklerin toplumsal cinsiyet eşitliği ve şiddetin önlenmesi konusunda bilinçlendirilmesi.
    - Pozitif erkeklik modellerinin teşvik edilmesi.
    - Toplumsal normların dönüşümü için erkeklerin aktif katılımının sağlanması.
6. Özel Gruplara Yönelik Politikalar
    - Engelli, mülteci, etnik azınlık ve LGBTİ+ kadınların ihtiyaçlarına özel hizmetlerin geliştirilmesi.

- Bu grupların karşılaştığı engellerin azaltılması ve şiddete karşı korunma mekanizmalarının güçlendirilmesi.

7. Araştırma ve Veri Toplama
   - Kadına yönelik şiddetle ilgili güncel ve kapsamlı verilerin düzenli olarak toplanması.
   - Etkili politika ve program geliştirme için bilimsel araştırmaların desteklenmesi.

Sonuç olarak, kadına yönelik şiddetin kalıcı olarak önlenmesi; yasal düzenlemelerden toplumsal eğitime, destek hizmetlerinden bireysel farkındalığa kadar uzanan disiplinlerarası ve kararlı bir ortak eylem planının uygulanmasına bağlıdır.

10. Türkiye de Kadına Yönelik Şiddet

Türkiye'deki kadına yönelik şiddet olgusu yaygınlık ve türleri açısından varlığını sürdüren bir durumdur. Bu duruma karşı verilen mücadeleyi ve devlet / toplum tepkisini incelendiğinde çabaların sınırlı kaldığı ve kadınların şiddet görme ve şiddete karşı korunmasının yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Ayrıca yeni şiddet türleri ile bu konu daha da karmaşık bir hal almaktadır. Türkiye'de yapılan araştırmalar, kadınların büyük bir kısmının hayatlarının bir döneminde fiziksel, cinsel, ekonomik ya da psikolojik şiddete maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Bu araştırmalardan örnek bazı sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA, 2008) verilerine göre, kadınların %24.7'si; yemeği yakmak, parayı lüzumsuz harcamak veya cinsel ilişkiyi reddetmek gibi durumlarda kocanın karısını dövmesini haklı bulmaktadır. Bu oran Doğu'da %39.5 iken, Batı'da %18.3'tür. Eğitim ve refah düzeyine göre ciddi farklılıklar vardır: Lise ve üzeri eğitim görmüş kadınlarda bu oran %5.3 iken, ilkokulu bitirmemiş kadınlarda %46.9'dur. TNSA 2013 verilerine göre ise bu oran %13'e gerilemiştir. 2018 raporları incelendiğinde bu oranlarda bir azalma olduğu görülmektedir. (TNSA,2018, TNSA, 2013).

Altınay ve Arat'ın (2007) araştırmasına göre Türkiye'de kadınların %35'i hayatlarında en az bir kez eşinden fiziksel şiddet görmüştür. Aynı araştırmaya göre kadınların %14'ü istemedikleri zamanlarda cinsel ilişkiye zorlandığını belirtmiştir ve bu kadınların %67'si aynı zamanda fiziksel şiddete de maruz kalmıştır. İstanbul'da 116 çiftle yapılan bir çalışmada kadınların %44'ü en az bir kez eşinin fiziksel şiddetine maruz kaldığını belirtmiştir. Ayrıca, kadınların %55'i "dövülmeyi hak edecek bir durum" olabileceğini düşünmektedir (Dişsiz & Şahin, 2008; Yörük, 2010). Aile içi şiddet mağduru kadınlarda depresyon oranı %60, TSSB yaygınlığı ise %31–84 arasında değişmektedir. Bu durum kadının özgüveninin düşmesi, korku, umutsuzluk ve çaresizlik duygularına yol açabilmektedir (Erpolat, A., 2021).

Beşpınar Akgüner (2024), Türkiye'de kadınların yaklaşık %30'unun ekonomik şiddete maruz kaldığını belirtmektedir. Bu şiddet türü, kadının gelirine el koyma, çalışma hayatına katılmasını engelleme, maddi kaynaklarını izinsiz kullanma gibi davranışları kapsar. Ayrıca işsizlik, düşük eğitim seviyesi gibi faktörlerin de bu şiddet türünü artırdığı ifade edilmektedir (İnci, 2018).

Gökkaya (2009), Türkiye'de kadına yönelik şiddetin yalnızca aile içi ilişkilerden değil; hukuksal, ekonomik ve eğitimsel sistemlerin kadını erkeğe bağımlı kılan ayrımcı mekanizmalarından da kaynaklandığını vurgular. Bu mekanizmalar, kadınların şiddete karşı yardım almasını da engelleyerek sorunun devamlılığına yol açmaktadır.

Erdoğan (2017), Türkiye bağlamında etnik kimlik, dinsel aidiyet, kent/kır ayrımı veya göçmenlik gibi etkenlerin kadınların şiddet deneyimlerini derinleştirdiğini ve adalete erişimlerini sınırladığını ifade etmektedir. Özcebe ve Ceylan (2018), göçmen kadınların barınma, dil, ekonomik bağımsızlık ve sağlık hizmetlerine erişim alanlarında yaşadığı zorlukların, onları hem ev içi hem de kamusal alandaki şiddete karşı daha savunmasız hale getirdiğini ortaya koymuştur.

Bu ve benzeri araştırmalar incelendiğinde; toplumsal kabul, farklı şiddet türleri, kadının toplum içinde bağımlı olma hali kadınların ruhsal durumlarına olan etkiler ve adalet sisteminin açıkları bu sürecin kontrol altına alınabilmesi konusunda çokça eylem planlarına ihtiyaç duyulduğunu kanıtlamaktadır.

11.Sonuç

Bu bölüm, kadına yönelik şiddeti sadece bireysel veya ilişkisel bir problem olmanın ötesinde, ataerkil sistemin, yapısal eşitsizliklerin ve toplumsal normların ürünü olarak incelenmiştir. Şiddetin fiziksel, psikolojik, ekonomik, cinsel ve yeni bir boyut olarak dijital türlerine dikkat çekilmiştir. Kadına yönelik şiddetle mücadelenin, yasal yaptırımlardan eğitim programlarına ve sosyal destek hizmetlerine uzanan çok katmanlı, disiplinlerarası bir yaklaşımı zorunlu kıldığını göstermektedir.

Kadına yönelik şiddet, çok boyutlu ve karmaşık yapısıyla etkili müdahale gerektiren bir toplumsal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, şiddetin önlenmesi ve mağdurların korunması için disiplinlerarası bir yaklaşımın benimsenmesi kritik önem taşımaktadır. Sosyal hizmetler, hukuk, psikoloji, sağlık, eğitim ve medya gibi farklı alanların koordineli çalışması, kapsamlı ve sürdürülebilir çözümler geliştirilmesine olanak sağlar.

Politika yapıcıların, akademisyenlerin ve sivil toplum kuruluşlarının ortak sorumluluk üstlenmesi, yasaların uygulanabilirliğinin artırılması ve toplumdaki bilinç düzeyinin yükseltilmesi açısından hayati bir rol oynar. Türkiye'de ve dünyada kadına yönelik şiddetin önlenmesi için yürütülen projeler, ancak bu işbirliği ile anlamlı sonuçlar vermektedir.

Gelecekte, önleyici stratejilerin güçlendirilmesi, mağdur destek sistemlerinin yaygınlaştırılması ve özellikle risk altındaki gruplara özgü müdahalelerin geliştirilmesi gerekir. Ayrıca, veri toplama ve araştırmaların artırılması, politika ve uygulamaların etkinliğini değerlendirme açısından önemli bir gerekliliktir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadına yönelik şiddetin kökten önlenmesinin temel anahtar olduğu söylenebilir. Bütüncül ve kararlı eylem planının uygulanması ile, şiddetten arınmış, eşitlikçi bir toplumsal geleceğe ulaşmak mümkün olacaktır.

Düşünme / Tartışma Soruları

1. Kadına yönelik şiddetin yalnızca bireysel bir sorun değil, toplumsal yapılarla nasıl ilişkili olduğunu sizce en açık şekilde hangi örnekler gösteriyor?
2. Toplumsal cinsiyet rolleri, erkeklik ve kadınlık anlayışları kadına yönelik şiddeti nasıl besliyor olabilir? Bu rollerin dönüştürülmesi sizce mümkün mü? Nasıl?
3. Yasal düzenlemeler şiddetle mücadelede ne kadar etkili olabilir? Sizce yasaların uygulanmasında karşılaşılan temel engeller nelerdir?
4. Göç, savaş, afet gibi kriz dönemlerinde kadına yönelik şiddetin artmasının ardında yatan temel toplumsal nedenler nelerdir? Bu durumlara özgü nasıl politikalar geliştirilebilir?
5. Sivil toplum kuruluşlarının ve sosyal hizmetlerin kadına yönelik şiddetle mücadeledeki rolü sizce yeterince destekleniyor mu? Bu alandaki iş birliğini artırmak için neler yapılabilir?

Ek Kaynaklar

Ulusal Kaynaklar:

1. Fatmagül Berktay (2003). Tarihin Cinsiyeti
2. Yeşim Arat (1997). Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet ve Kadın Hareketi.
3. Pınar İlkkaracan (2000). Kadın ve Cinsellik: Cinsellik ve Denetimi Üzerine Yazılar.
4. Ayşe Gül Altınay & Yeşim Arat (2008). Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet.
5. Zehra F. Arat (1999). Political Dimensions of Women's Human Rights in Turkey.

Önerilen Temel Kaynaklar:

1. Butler, J. (1990). Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. Routledge.
2. Connell, R. W. (1995). Masculinities. University of California Press.
3. Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. Stanford Law Review, 43(6), 1241-1299.
4. Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. Journal of Peace Research, 6(3), 167-191.

Raporlar

1. UN Women – Ending Violence Against Women and Girls: Türkiye Sayfası
   Türkiye'de kadınlara yönelik fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddetin yaygınlığına ilişkin en güncel verileri sunan; hizmet mekanizmaları, risk faktörleri ve politika alanlarına dair kapsamlı bir özet sağlayan resmi UN Women bilgi kaynağıdır. Link: https://eca.unwomen.org/en/where-we-are/turkey/ending-violence-against-women-and-girls
2. Gender Equality Monitoring Report of Türkiye 2023–2024 (CEİD İzler)
   Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliğini; temsil, eğitim, istihdam, adalete erişim, şiddet ve politika göstergeleri üzerinden izleyen, veriye dayalı kapsamlı bir değerlendirme raporudur. Link: https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/gender-equality-monitoring-reportpdf.pdf

3. Situation Report on Discriminations Against Women in Turkey (EuroMed Rights)
   Kadınların Türkiye'de karşılaştığı ayrımcılık biçimlerini, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin yapısal boyutlarını, hukuki çerçevedeki uygulama sorunlarını ve uluslararası standartlarla uyumsuzlukları ele alan analitik bir durum raporudur.
   Link: https://euromedrights.org/wp-content/uploads/2023/03/factsheet-Turkey_EN-2.pdf

Görsel-İşitsel Kaynaklar

Filmler

1. Bergen (2022 – Türkiye, Dram/Biyografi)
   Yönetmenliğini Mehmet Binay ve Caner Alper yaptığı filmde, arabesk sanatçısı Bergen'in yaşam öyküsü üzerinden Türkiye'de kadına yönelik şiddet, kadın cinayetleri ve ataerkil kontrol mekanizmaları anlatılmaktadır.
2. When We Leave (2010 – Almanya/Türkiye ortak yapım, Dram)
   Yönetmen Feo Aladag tarafından gerçekleştirilen filmde, bir kadının aile içi şiddet, kültürel baskı ve onur temelli şiddetle mücadelesi ile göçmen kadınların özgürleşme çabaları anlatılmaktadır.
3. Mustang (2015 – Fransa/Türkiye, Dram)
   Yönetmen Deniz Gamze Ergüven tarafından gerçekleştirilen filmde, Karadeniz'de bir köyde yaşayan beş kız kardeşin zorla evlilik, aile içi denetim ve ataerkil normlarla karşı karşıya kalışları üzerinden toplumsal cinsiyet rolleri ve yapısal şiddet anlatılmaktadır.

Belgeseller

1. Dying to Divorce (2021 – Birleşik Krallık/Türkiye, Belgesel)
   Yönetmen Chloë Fairweather tarafından gerçekleştirilen belgeselde, Türkiye'de kadın cinayetleri, aile içi şiddet ve hak savunucularının adalet mücadelesi odağa alınarak toplumsal cinsiyet temelli şiddetin yapısal boyutları anlatılmaktadır.
2. The Hunting Ground (2015 – ABD, Belgesel)
   Yönetmen Kirby Dick tarafından gerçekleştirilen belgeselde, ABD üniversite kampüslerinde cinsel saldırı vakalarının yaygınlığı, kurumların örtbas politikaları ve mağdur öğrencilerin toplumsal cinsiyet temelli şiddet karşısında verdikleri mücadele anlatılmaktadır.

Kaynakça

Alesina, A., Brioschi, B., & La Ferrara, E. (2021). Violence against women: A cross-cultural analysis for Africa. *Economica, 88*(349), 70–104.

Almiş, B. H., Gümüş, A., & Ünay, B. (2018). Kadına yönelik aile içi şiddetin kadın ve çocukların ruh sağlığı üzerindeki etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 10*(1), 1–17. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/768028

Altınay, A. (2020). Medya ve toplumsal cinsiyet: Kadına yönelik şiddetin medyada temsili. *Toplumsal Cinsiyet ve Medya Araştırmaları Dergisi, 6*(1), 23–38.

Altınay, A. G., & Arat, Y. (2007). *Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet.* Punto Yayınları.

Avcı Kaya, G., & Ulusoy, E. (2025). Türkiye'de 2000 sonrası dönemde kadına yönelik şiddetle mücadelede sivil toplum kuruluşlarının rolü. *Eğitim Bilim Toplum, 23*(90), 66–97.

Aydın, S. (2020). Engelli kadınların toplumsal yaşamdaki konumu ve karşılaştıkları zorluklar. *Engelli Araştırmaları Dergisi, 5*(2), 45–60.

Beşpınar, F. U., & Beşpınar, Z. (2024). Kadına yönelik ekonomik şiddet: Kavramlar, mevcut durum ve öneriler. *Toplum ve Hekim / Community & Physician, 39*(6).

Beşpınar Akgüner, F. U. (2024). *Kadına yönelik ekonomik şiddet: Kavramlar, türleri ve Türkiye'deki durum* (Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi). https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/113714/TH-2024-6.pdf

Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity.* Routledge.

Butler, J., & Trouble, G. (1990). Feminism and the subversion of identity. *Gender Trouble, 3*(1), 3–17.

Bükecik, E., & Özkan, B. (2018). Kadına yönelik şiddet: Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın sağlığına etkisi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 3*(2), 33–37.

Campbell, J. C. (2002). Health consequences of intimate partner violence. *The Lancet, 359*(9314), 1331–1336.

CEDAW Komitesi. *Concluding Observations on Turkey.* http://www.bayefsky.com/

Chai, J., Fink, G., Kaaya, S., Danaei, G., Fawzi, W. W., & Ezzati, M. (2016). Association between intimate partner violence and poor child growth: Results from 42 demographic and health surveys. *Bulletin of the World Health Organization, 94*(5), 331–339. https://doi.org/10.2471/BLT.15.152462

Connell, R. W. (1995). *Masculinities.* University of California Press.

Connell, R. W. (2020). *Masculinities.* Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003116479

Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review, 43*(6), 1241–1299. https://doi.org/10.2307/1229039

Çalışkan, H., & Çevik, E. İ. (2018). Kadına yönelik şiddetin belirleyicileri: Türkiye örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(14), 218–233.

Dines, G., & Humez, J. M. (2018). *Gender, race, and class in media: A critical reader* (5th ed.). SAGE Publications.

Dişsiz, M., & Şahin, İ. (2008). Kadına yönelik şiddetin toplumsal boyutları. *Kadın ve Toplum Dergisi, 3*(1), 45–62.

Ediz, A., & Altan, Ş. (2017). Türkiye'de kadına yönelik şiddet üzerine bir alan araştırması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi,* (129), 311–334. https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2017-129-1452

Erdoğan, N. (2017). Kesişimsellik ve toplumsal cinsiyet: Türkiye'de kadın çalışmaları için bir çerçeve. *Toplum ve Bilim, 141*, 7–35.

Erdoğan, S., & Yılmaz, D. (2021). Okul temelli kadına yönelik şiddet önleme programlarının etkileri: Türkiye örneği. *Eğitim ve Toplum, 12*(3), 55–72.

Erpolat, A. (2021). Kadına karşı aile içi şiddetin ruhsal etkileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASEAD), 7*(40), 271–289. https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/83045/1404086

Flood, M. (2011). Involving men in efforts to end violence against women. *Men and Masculinities, 14*(3), 358–377. https://doi.org/10.1177/1097184X10363995

Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research, 6*(3), 167–191. (Original work published 1969) https://doi.org/10.1177/002234336900600301

Galtung, J. (1990). Cultural violence. *Journal of Peace Research, 27*(3), 291–305. https://doi.org/10.1177/0022343390027003005

García-Moreno, C., Jansen, H. A., Ellsberg, M., Heise, L., & Watts, C. (2005). *WHO multi-country study on women's health and domestic violence against women.* World Health Organization. https://apps.who.int/iris/handle/10665/43309

Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). Türkiye'de mülteci kadınların korunması: Sosyal hizmetlerin rolü. https://www.goc.gov.tr/

Gökçearslan, A. (2022). Medyada kadın temsili ve toplumsal cinsiyet rolleri. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 54*, 33–56.

Gökkaya, N. (2009). Kadına yönelik şiddetin toplumsal boyutları ve mücadele yöntemleri. *Toplumsal Araştırmalar Dergisi, 11*(2), 45–60.

Heise, L. L. (1998). Violence against women: An integrated, ecological framework. *Violence Against Women, 4*(3), 262–290.

Heise, L., Ellsberg, M., & Gottmoeller, M. (2002). A global overview of gender-based violence. *International Journal of Gynecology & Obstetrics, 78*, S5–S14. https://doi.org/10.1016/S0020-7292(02)00038-3

Henry, N., & Powell, A. (2015). Technology-facilitated sexual violence: A literature review of empirical research. *Trauma, Violence, & Abuse, 17*(3), 1–15.

HÜNEE & Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2015). *Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması 2014.* Elma Teknik Basım.

Human Rights Watch. (2021). Türkiye'de LGBTİ+ hakları ve şiddet. https://www.hrw.org

Human Rights Watch. (2022). *Combatting Domestic Violence in Turkey: The deadly impact of failure to protect.* https://www.hrw.org/report/2022/05/26/combatting-domestic-violence-turkey/deadly-impact-failure-protect

İnci, R. (2018). Çalışan kadınlarda şiddet algısı ve ekonomik şiddet etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5*(1), 167–182. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1108656

İşlevler, Y. Z. (2016). Şiddet görmüş kadınlarda örseleyici stres bozukluğu belirtilerinin değerlendirilmesi. *Yayınlanmamış çalışma.* https://pdfs.semanticscholar.org/d612/808eb25063f78cd11e43f99a2f1863391169.pdf

Jewkes, R., & Abrahams, N. (2002). The epidemiology of rape and sexual coercion in South Africa: An overview. *Social Science & Medicine, 55*(7), 1231–1244. https://doi.org/10.1016/S0277-9536(01)00242-8

Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV). (2023). *Toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimleri ve toplumsal dönüşüm.* https://www.kedv.org.tr

Kadın Platformu. (2020). *Kadına yönelik şiddetin sosyal ve ekonomik etkileri.* Kadın Platformu Yayını.

Kaos GL. (2019). *Türkiye'de LGBTİ+'lara yönelik şiddet raporu.* https://kaosgl.org/siddet-raporu

Kaos GL. (2024). *LGBTİ+ bireylere yönelik şiddet ve ayrımcılık raporu.* https://www.kaosgl.org

Kaya, Z. (2022). Kürt ve Roman kadınlarının Türkiye'de maruz kaldığı toplumsal dışlanma. *Etnik Çalışmalar Dergisi, 8*(3), 123–140.

Kelly, L. (2009). *Routes to justice: What works to prevent sexual violence?* Jessica Kingsley Publishers.

Kocacık, F., & Çağlayandereli, S. (2009). Kadına yönelik şiddetin türleri ve etkileri. *Kadın Çalışmaları Dergisi, 4*(1), 15–29.

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. (2024). *Kurumsal bilgiler ve faaliyetler.* https://mor-cati.org.tr/hakkimizda/

Özcebe, H., & Ceylan, S. (2018). Göçmen kadınlarda şiddet riski ve sağlık hizmetlerine erişim. *Toplum Hekimliği Bülteni, 37*(1), 21–30.

Sahu, M., Prasuna, J. G., & Panda, P. K. (2016). Effect of domestic violence on child health. *Indian Journal of Pediatrics, 83*(5), 441–446. https://doi.org/10.1007/s12098-015-1986-1

Sancar, S. (2024). Türkiye'de kadına yönelik şiddet konusunda algı ve tutumlar: TNSA 2003–2018 analizi [Tıpta uzmanlık tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Süner, A. F. (2024). Kadına yönelik şiddetin kadın sağlığına etkileri: Kanıtlarla. *Sosyal Sigorta Yüksek Vakfı Raporu.* https://ssyv.org.tr/wp-content/uploads/2024/05/2-Kadina-Yonelik-Siddetin-Kadin-Sagligina-Etkileri-Kanitlarla.pdf

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2022). *Kadına yönelik şiddetle mücadelede erken müdahale stratejileri.* https://www.aile.gov.tr

TÜİK. (2021). *Kadına yönelik aile içi şiddet araştırması.* https://www.tuik.gov.tr

Türkiye Engelli Hakları Derneği. (2021). *Engelli kadınların yaşadığı güçlükler ve çözüm önerileri.* https://www.tehd.org.tr

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA). (2008). Türkiye İstatistik Kurumu.

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA). (2013). Türkiye İstatistik Kurumu.

Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması. (2009). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması. (2014). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

UN Women. (2016). *The economic costs of violence against women.* https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2016/9/the-economic-costs-of-violence-against-women

UN Women. (2023). *The cost of gender-based violence in the EU: A staggering €366 billion per year.* https://eca.unwomen.org/en/stories/news/2023/03/the-cost-of-gender-based-violence-in-the-eu

UNFPA. (2016). *Gender-based violence.* https://www.unfpa.org/gender-based-violence

UNHCR. (2020). *Gender-based violence.* https://www.unhcr.org/gender-based-violence.html

UNHCR. (2022). *Mülteci kadınların maruz kaldığı şiddet: Küresel rapor.* https://www.unhcr.org

United Nations. (2006). *In-depth study on all forms of violence against women: Report of the Secretary-General.* https://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/violenceagainstwomenstudydoc.pdf

Ünlü, E., Çalışkan, H., & Yılmaz, M. (2009). Kadına yönelik şiddet: Güç ilişkileri ve toplumsal cinsiyet. *Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(3), 89–104.

Verywell Mind. (2021). *The psychological effects of abuse.* https://www.verywellmind.com/the-psychological-effects-of-abuse-5207505

Walby, S. (1990). From private to public patriarchy: The periodisation of British history. *Women's Studies International Forum, 13*(1–2), 91–104. https://doi.org/10.1016/0277-5395(90)90076-A

West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & Society, 1*(2), 125–151. https://www.jstor.org/stable/pdf/189945.pdf

World Bank. (2014). *Violence against women and girls: Resource guide.* https://www.worldbank.org/en/topic/socialdevelopment/publication/violence-against-women-and-girls-resource-guid

World Health Organization. (2013). *Global and regional estimates of violence against women.* https://www.who.int/publications/i/item/9789241564625

World Health Organization. (2021). *Violence against women prevalence estimates.* https://www.who.int/publications/i/item/9789240022256

World Health Organization. (2021a). *Violence against women definition.* https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women

World Health Organization. (2021c). *Violence against women prevalence estimates, 2018.* World Health Organization. https://www.who.int/publications/i/item/9789240022256

Yıldız, M., & Arslan, B. (2022). Erkeklerle çalışma programlarının kadına yönelik şiddetin önlenmesindeki rolü. *Sosyal Hizmetler Dergisi, 15*(2), 112–129.

Yörük, C. (2010). Kadına yönelik aile içi şiddet ve toplum algısı. *Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(2), 78–92.

Yüksel-Kaptanoğlu, İ. (2014). Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet. *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.* https://www.hips.hacettepe.edu.tr

Bölüm 6

Dijitalleşme ve Kadın

Funda DAĞ[38]

Anahtar Kavramlar

Algoritmik Yanlılık: Yapay zekâ sistemlerinin verilerdeki toplumsal cinsiyet önyargılarını yansıtması ve yeniden üretmesi.
Dijitalleşme: Bilginin dijital forma aktarılması ve dijital teknolojilerin gündelik yaşama entegrasyonu süreci; toplumsal, kültürel ve siyasal dönüşümün aracı.
Dijital Akıcılık: Dijital araçlarla yalnızca kullanım değil, aynı zamanda yeni fikir, ürün ve çözüm üretme kapasitesini ifade eden üst düzey beceri.
Dijital Aktivizm: Kadınların dijital ortamlar üzerinden yürüttüğü farkındalık, dayanışma ve toplumsal değişim amaçlı eylemler bütünü.
Dijital Cinsiyet Uçurumu: Kadın ve erkekler arasındaki erişim, beceri ve kullanım farklılıklarının oluşturduğu çok katmanlı dijital eşitsizlik.
Dijital Feminizm: Sosyal medya ve dijital platformlar üzerinden örgütlenen, feminist dayanışmayı ve aktivizmi güçlendiren hareket biçimi.
Dijital Şiddet: Kadınlara yönelik çevrimiçi taciz, nefret söylemi, takip, rıza dışı içerik paylaşımı gibi toplumsal cinsiyete dayalı şiddet biçimleri.
Dijital Vatandaşlık: Bireylerin dijital ortamlarda etik, güvenli ve sorumlu biçimde etkileşim kurma, katılım ve ifade haklarını kullanma kapasitesi.
Dijital Yeterlik: Bireylerin bilgiye erişme, üretme, paylaşma ve problem çözme becerilerini dijital ortamlarda etkin biçimde kullanabilme yetkinliği.
Teknofeminizm: Teknolojinin toplumsal cinsiyet ilişkileri tarafından biçimlendirildiğini ve bu süreçte ataerkil yapının dönüştürülebileceğini savunan feminist yaklaşım.
Teknoloji Kültürü: Teknolojinin toplumsal değerler, güç ilişkileri ve kültürel pratiklerle karşılıklı olarak şekillendiğini açıklayan yapılandırmacı yaklaşım.
Siberfeminizm: Dijital teknolojileri kadınların özgürleşmesi ve patriarkal yapılarla mücadele için bir alan olarak gören kuram.
Siborg Felsefesi: Haraway'in insan–makine melezine dayalı post-humanist yaklaşımı; toplumsal cinsiyetin ötesinde özneleşmeyi savunur.
STEM Alanları: Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik disiplinleri; dijital ekonomide kadınların temsili açısından eşitlik göstergesi.

1. Dijitalleşme ve Dijital Dönüşüm

Teknoloji, insanlık tarihi boyunca toplumsal dönüşümlerin temel belirleyicilerinden biri olmuştur. Tarım, sanayi ve bilgi toplumu arasındaki geçişlerde olduğu gibi günümüzde de dijitalleşme toplumsal

[38] Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Öğretim Teknolojileri ABD
E-posta: fundadag@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0002-0868-6647

yaşamın dokusunu köklü biçimde dönüştürmektedir. Homo faber[39] anlayışından bu yana insanın varoluşunu biçimlendiren teknoloji, 21. yüzyılda bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) yoğun kullanımıyla yalnızca üretim ve tüketim pratiklerini değil; kültürel, ekonomik ve siyasal süreçleri de yeniden yapılandırmaktadır (Meleisea, 2007; Tyers-Chowdhury & Binder, 2021).

Dijital teknolojiler; yaratma, işleme, sunma, depolama, ulaştırma ve paylaşma amaçlı BİT uygulamalarını kapsar. İnternet, mobil teknolojiler, ağ tabanlı içerik ve hizmetler, sosyal ağlar, yapay zekâ, makine öğrenmesi, robotik, otomatik sistemler ve bağlı ya da sanal cihazlar bu kapsamda değerlendirilmektedir (Tyers-Chowdhury & Binder, 2021). Günümüzde dijital teknolojilerle biçimlenen toplumsal dönüşümün ilk aşaması *dijitalleştirmedir.* Kavramsal düzeyde dijitalleştirme, bilginin analog veya fiziksel biçimden dijital forma aktarılmasıdır. Dijitalleştirme sonrasında ortaya çıkan bir olgu olarak dijitalleşme ise; dijital hale getirilebilecek her şeyin dijitalleştirilmesi ile dijital teknolojilerin günlük hayata entegrasyonu olarak tanımlanmaktadır (Ochs & Riemann, 2018). Bu sürecin artan yoğunluğu ve hızı, teknik bir ilerlemenin ötesinde, bireylerin yaşam tarzlarını, toplumsal kurumların işleyişini ve güç ilişkilerini dönüştüren çok katmanlı bir olguya işaret eder (Dinç, 2017; Kılıç & Alkan, 2018; Yalçın, 2018). Bu olguya karşılık gelen bir kavram olan dijital dönüşüm ise, insan–iş süreçleri–teknoloji kesişiminde bütüncül bir değişimi ifade eder. Birey–teknoloji ilişkisi, işin farklı biçimlerde yapılmasını; teknoloji–iş süreci ilişkisi, süreçlerin hızlanmasını; birey–iş süreci ilişkisi ise yenilikçi ve yaratıcı yaklaşımların gelişmesini sağlar. Bu üç unsurun kesişiminde, dijital dönüşüm verimlilik ve yeniliği eşzamanlı olarak artırır (Cray, 2015; Reddy & Reinartz, 2017). Dijital dönüşüm, kurumlar arası hız ve yoğunluğu farklı olsa da, toplumsal düzlemde kaçınılmaz bir yönelime dönüşmüştür (Brooks & McCormack, 2020).

1.1. Dijitalleşmenin Toplumsal Dönüşümdeki Yeri

Dijitalleşmenin toplumsal sonuçlarına ilişkin değerlendirmeler iki eksende toplanmaktadır. İyimserlik ekseninde, dijitalleşmenin demokratikleşmeye katkıda bulunduğu, bilgiye erişimi kolaylaştırarak toplumsal gelişimi desteklediği savunulurken, kötümserlik ekseninde gözetim, bağımlılık ve eşitsizliklerin yeniden üretimi gibi risklere dikkat çekilir. Bu tartışma, özellikle dijital bölünme (digital divide) kavramı etrafında yoğunlaşmaktadır. Dijital bölünme yalnızca fiziksel erişim farklarını değil, motivasyon, beceri ve fiilî kullanım düzeylerindeki farklılıkları da içerir (van Dijk, 2017; Davaki, 2018; Akça & Kaya, 2016). Toplumsal düzeyde dijital bölünme, yaş, cinsiyet, eğitim ve etnik köken gibi kategorik eşitsizliklerin ürettiği kaynak dağılımı ile ilişkilidir ve eşitsiz katılımı pekiştirme potansiyeli taşır (Davaki, 2018).

Dijital teknolojilerle artan çok kanallı iletişimin ve ağ teknolojilerinin gündelik yaşamı hızlandırdığı yönündeki yaygın algı, teknolojik determinist bir yaklaşımı çağrıştırsa da bu durum zaman kullanımı kalıpları ve toplumsal düzenlemelerle birlikte ele alınmalıdır (Wajcman, 2016; 2022). İletişim biçimlerindeki dönüşüm, bireyleri kimi zaman "yalnız birlikte" olma hâline yönlendirebilmekte; teknoloji aracılı bağlantılar yakınlık vaat ederken, yüz yüze etkileşimin yerini metin-temelli ve riskin düşük olduğu etkileşimlere bırakabilmektedir (Turkle, 2011).

[39] Homo Faber (Lat. yapımcı insan veya alet yapan insan): Felsefi antropoloji ve sosyal teoride, insanı, alet yapma, üretim ve kalıcı yapay eserler inşa etme yeteneği üzerinden tanımlayan temel insani kapasitedir. Toplumsal cinsiyet ve teknoloji çalışmalarında bu kavram, özellikle Hannah Arendt'in (The Human Condition) ayrımları çerçevesinde, teknik üretim alanının tarihsel olarak eril ile özdeşleştirilmesi ve kadınların rollerinin genellikle Animal Laborans (emek veren canlı) kategorisiyle (ev içi bakım, biyolojik üretim) ilişkilendirilerek kamusal ve teknik yaratım alanından dışlanmasını analiz etmek için kritik bir başlangıç noktası olarak kullanılır. Arendt, H. (2018). *İnsanlık durumu* (B. S. Şener, Çev.; 9. baskı). İletişim Yayınları.

1.2. Dijitalleşmenin Kadın Çalışmaları Alanı açısından Önemi

Dijitalleşmenin toplumsal cinsiyet bağlamında, kadın özelinde, incelenmesi dijitalleşmenin hızlanmasıyla birlikte önemli bir konuma gelmiştir. Kadınların teknolojiyle ilişkisi tarihsel olarak cinsiyetçi kalıpyargılar, rol model eksikliği ve kurumsal engeller nedeniyle sınırlanmış; günümüzde dijital dönüşüm bu sınırlılıkları hem yeniden üreten hem de aşma potansiyeli barındıran bir dinamik oluşturmuştur.

Feminist literatürde, dijital vatandaşlık tartışmaları bu ikili yapıyı görünür kılar. Vatandaşlığın bir statü (kim sayılır), bir pratik (nasıl eyleme geçilir) ve bir öznelerarası deneyim (içeride, dışarıda ya da ara konumda olma hâli) olarak kavramsallaştırılması, toplumsal cinsiyet güç ilişkilerinin dijital sivil alandaki katılımı nasıl şekillendirdiğini analiz etmeyi mümkün kılar (Henry et al., 2022).

Bu çerçevede dijital vatandaşlık; erişim, okuryazarlık, hak ve sorumluluklar, katılım ve dijital aktivizm gibi boyutlar üzerinden demokratikleşmeye katkı iddiası taşırken, kadınlar açısından dijital cinsiyet uçurumu (gender digital divide), teknoloji aracılı şiddet ve dışlayıcı pratikler gibi sorun alanlarıyla sınanmaktadır (Davaki, 2018; Henry et al., 2022). Dijital cinsiyet uçurumu yalnızca erişim değil, motivasyon, beceri ve kullanım kalitesi aşamalarında da tezahür eden çok katmanlı bir yapıya sahiptir ve kadınların dijitalleşen dünyaya katılım düzeyini belirler (Akça & Kaya, 2016; Van Dijk, 2017).

Demografik değişkenleri inceleyen çalışmalar; cinsiyetin yaş, eğitim ve ekonomik durumla kesişiminde dijital yeterliklerin ve sosyal medya kullanım örüntülerinin farklılaştığını göstermektedir (Aşıcı & Usluel, 2013; Doty, Dworkin & Connell, 2012; Fidan & Şen, 2015; Hilbert, 2011; Vaillancourt, 2015). Bununla birlikte tutum araştırmaları; eğitim düzeyinin yükselmesiyle toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kabullerin modernleştiğini, kadınların eşitlik tutumlarının çalışma durumu, gelir düzeyi ve ikamet yerine göre farklılaştığını, erkeklerin ise çıkar algıları doğrultusunda daha fazla toplumsal cinsiyetçi tutum benimsediklerini işaret etmektedir (Altuntaş & Altınova, 2015; Uçan, 2017; Ünal, Tarhan & Köksal, 2017). Öte yandan, temsil siyasetinde dijital medyanın toplumsal cinsiyet kalıp ve normlarını aktaran ve besleyen bir yapıya sahip olduğu sıklıkla vurgulanır (Ünlü, 2019). "İdeal kadın" imgesinin modernlikle geleneksel değerleri bir arada taşıma ve çoklu rolleri eksiksiz yerine getirme beklentisini normalleştirmesi, kadınların üzerindeki yükü artırır ve eşitsizliklerin yeniden üretimine zemin hazırlar (Ergül & Yıldız, 2021; Ünlü, 2019).

Sonuç olarak, dijitalleşme kadın çalışmaları açısından çift yönlü bir dinamiğe sahiptir. Bir yandan katılım, ifade ve dayanışma için yeni imkânlar açarken, diğer yandan çok katmanlı dijital cinsiyet uçurumu ve temsil kalıpları üzerinden eşitsizlikleri yeniden üretebilmektedir (Henry et al., 2022; van Dijk, 2017). Bu nedenle kadınlar açısından dijitalleşmenin erişim, beceri, kullanım boyutlarını; imkân ve risklerini; ve temsil siyasetini kapsayan bütüncül bir analiz gereklidir.

2. Teknoloji Kültürü, Dijitalleşme ve Toplumsal Cinsiyet

2.1. Teknoloji Kültürü Kavramı

Teknoloji kültürü, teknolojinin yalnızca teknik bir araç ya da üretim biçimi olarak değil, toplumsal anlamları, değerleri ve güç ilişkilerini şekillendiren bir kültürel pratik olarak ele alınmasını ifade eder. Bu yaklaşım, teknolojinin tarafsız bir olgu olmadığını, toplumsal yapılarla karşılıklı etkileşim içinde şekillendiğini savunan yapılandırmacı (constructivist) bir bakış açısına dayanır. Bu bağlamda Bijker (2001) tarafından geliştirilen *Teknolojinin Sosyal İnşası* (Social Construction of Technology – SCOT) yaklaşımı, teknoloji ve toplum arasındaki ilişkiyi çözümlemede bir kuramsal çerçeve sunar. SCOT'a göre,

bilimsel gerçeklerin ve teknik araçların işleyişi, içsel özelliklerin değil, sosyal etkileşimlerin ve müzakerelerin bir ürünüdür. Teknolojinin anlamı, farklı *ilgili sosyal gruplar* tarafından yeniden yorumlanır; bu süreçte "yorumsal esneklik" ve "kapanma" gibi kavramlar, teknolojik nesnelerin nasıl toplumsal bir anlam kazandığını açıklar (Bijker, 2001).

Bu yaklaşım, teknolojik determinizmin eleştirisini de beraberinde getirir. Teknolojinin toplumsal değişimi belirleyen tek güç olmadığını, aksine toplumun değerlerinin, politikalarının ve cinsiyet rejimlerinin teknolojiyi biçimlendirdiğini vurgular. Bijker (2001) teknolojik kültürü; bilim, teknoloji ve toplum alanında ortaya çıkan daha geniş bir düşünsel dönüşümün ürünü olarak değerlendirir. Bu çerçeve, teknolojinin sadece bilimsel veya ekonomik değil, aynı zamanda politik, etik ve kültürel bir olgu olduğunu savunur. Böylece teknoloji kültürü, toplum ve teknolojinin kesintisiz bir ağ içinde birbirini karşılıklı olarak ürettiği bir sistem olarak tanımlanabilir.

Teknoloji kültürünün toplumsal cinsiyetle ilişkisi, SCOT çerçevesinin en verimli genişleme alanlarından birini oluşturur. Teknolojinin toplumsal inşası sürecinde, toplumsal cinsiyet rolleri hem teknolojinin anlamını hem de kullanımını belirleyen temel değişkenlerden birisidir. Gardey (2006), Fransa'daki ofis ortamlarının 1890–1930 yılları arasındaki dönüşümünü incelediği çalışmasında, teknolojik araçların ve işlerin "kadınsı" ve "erkeksi" olarak kodlanması sürecinin toplumsal cinsiyet ilişkilerini yeniden ürettiğini göstermiştir. Örneğin daktilonun "kadınsı" bir araç olarak tasarlanması ve ofis işinin "kadın işi" olarak feminizasyonu, hem iş yaşamında hem de kültürel temsillerde yeni toplumsal rollerin oluşumuna zemin hazırlamıştır (Gardey, 2006). Bu örnek, teknolojinin kültürel anlamlarının, üretim süreçlerinden reklam söylemlerine kadar toplumsal cinsiyet kodlarıyla nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.

Benzer biçimde, Bray (2007) feminist teknoloji çalışmaları (Feminist Technology Studies – FTS) alanında, toplumsal cinsiyet ve teknolojinin karşılıklı üretimini (*coproduction*) ele alarak, teknolojinin erkeklik ve kadınlık kimliklerinin şekillenmesinde temel bir rol oynadığını belirtir. Modern dünyada teknoloji çoğu zaman "erkek kodlu" bir alan olarak görülür; teknik beceri, rasyonellik ve kontrol gibi özellikler erkeklikle ilişkilendirilirken, kadınlar daha edilgen kullanıcılar olarak konumlandırılır. Buna karşılık feminist teknoloji çalışmaları, teknolojinin bu cinsiyetli doğasının sorgulanması gerektiğini ve teknolojinin hem erkeklik hem kadınlık kimliklerinin yeniden tanımlanmasında dönüştürücü bir potansiyel taşıdığını savunur (Bray, 2007).

Teknoloji kültürünün analizinde feminist teorilerin katkısı, toplumsal cinsiyetin yalnızca teknolojinin kullanımı değil, bizzat "neyin teknoloji olarak kabul edildiğini" belirlemede de etkili olduğunu göstermektedir. Örneğin, bir kadın ütü yaptığında bu faaliyet teknolojik olarak görülmezken, aynı eylemi bir erkek gerçekleştirdiğinde teknik bir uzmanlık olarak kabul edilmesi, toplumsal cinsiyet temelli bir değer hiyerarşisine işaret eder (Bray, 2007). Bu bakış açısı, teknolojinin kültürel boyutunu açıklamada temel bir bakış açısı sunar. Teknoloji yalnızca araçların toplamı değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rejimlerinin, güç ilişkilerinin ve kültürel kimliklerin yeniden üretildiği bir alandır.

Sonuç olarak teknoloji kültürü, toplumsal cinsiyetle kesişen çok katmanlı bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Teknolojiyi anlamak, sadece teknik ilerlemeyi değil, aynı zamanda bu ilerlemenin kimler tarafından, hangi değerler ve amaçlar doğrultusunda biçimlendirildiğini de analiz etmeyi gerektirir. Feminist teknoloji araştırmaları, bu kültürel bağlamda kadınların görünürlüğünü artırarak, daha kapsayıcı ve demokratik teknoloji biçimlerine ulaşmanın yollarını aramaktadır (Bijker, 2001; Gardey, 2006; Bray, 2007; Hardey, 2019).

2.2. Tekli Okuryazarlıktan Çoklu Okuryazarlığa: Dijital Beceriler ve Yetkinlikler

21. Yüzyıl itibariyle okuryazarlık kavramı, yalnızca metin okuma ve yazma becerilerini içeren geleneksel tanımın ötesine geçerek çok boyutlu bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönüşüm, bireylerin dijital ortamlarda bilgiye erişme, üretme, paylaşma ve problem çözme becerilerinin, yaşam boyu öğrenmenin ayrılmaz bir bileşeni haline geldiğine işaret etmektedir (Bozkurt et al., 2021). Günümüzde bireylerin toplumsal yaşama, bilgiye ve dijital ekonomiye etkin biçimde katılabilmeleri için yalnızca temel okuryazarlık değil, aynı zamanda dijital, medya ve bilgi okuryazarlığı gibi çoklu okuryazarlıklara sahip olmaları gerekmektedir (Ilomäki et al., 2016; Shonfeld et al., 2021).

Dijital yeterlik kavramı, bu çoklu okuryazarlık çerçevesinde ele alınmaktadır. Avrupa Komisyonu tarafından geliştirilen "Vatandaşlar için Dijital Yetkinlik Çerçevesi (DigComp)" dijital yeterliği; (1) bilgi ve veri okuryazarlığı, (2) iletişim ve işbirliği, (3) dijital içerik oluşturma, (4) güvenlik (sosyal refah, fiziksel ve ruhsal sağlık dahil) ve (5) problem çözme (Vuorikari et al., 2022) olmak üzere beş temel alanda tanımlamaktadır. Bu tanım, dijital yeterliğin yalnızca teknik becerilerle sınırlı olmadığını; aynı zamanda etik, sosyal ve bilişsel boyutları kapsayan bütünsel bir kavram olduğunu ortaya koyar (Ferrari et al., 2012; OECD, 2019).

Dijital yeterlik kavramı, aynı zamanda bireylerin teknoloji aracılığıyla düşünme, davranma ve öğrenme biçimlerini de kapsar. Bu yönüyle dijital yeterlik, bilgisayar okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı gibi alt alanların ötesine geçerek, dijital araçların eğitim, iletişim ve üretim süreçlerinde nasıl kullanılacağına ilişkin bir yetkinlik düzeyine işaret eder (Ng, 2012; Pettersson, 2018). Sonuç olarak dijital yeterlik; teknik donanımın ötesinde, bireyin dijital ortamda sorumlu, üretken ve eleştirel bir özne olarak hareket etme kapasitesini tanımlar (Payton, 2012; JISC, 2019).

Bu yeterliği üst düzeyde tanımlayan bir kavram olarak ise literatürde "dijital akıcılık (digital fluency)" öne çıkmaktadır. Dijital akıcılık; dijital araçların işlevsel kullanımını aşarak, bireylerin bu araçlarla yeni ürünler, fikirler ve çözümler üretebilme becerilerini ifade eder (Sparrow, 2018). Akıcılık, yalnızca *ne* ve *nasıl* yapılacağını bilmekle kalmayıp, *ne zaman* ve *neden* yapılması gerektiğini de kavrayabilme yeterliliğini içerir (Dias-Trindade & Ferreira, 2020). Bu yönüyle dijital akıcılık, bireylerin karmaşık problem çözme, eleştirel düşünme ve yaratıcı üretim becerilerini sosyal zeka ile birleştirdiği bir üst düzey yetkinliktir (Miller & Bartlett, 2012).

Sonuç olarak, dijitalleşen toplumlarda okuryazarlık artık tek boyutlu bir beceri değil; farklı bilgi türlerini, teknolojik araçları ve eleştirel düşünme pratiklerini bütünleştiren çoklu bir yeterlilik alanıdır. Dijital yeterlilik ve akıcılık, bireylerin yalnızca dijital sistemlere uyum sağlamalarını değil, aynı zamanda bu sistemlerin kültürel ve etik boyutlarını dönüştürme gücüne sahip olmalarını da gerektirir (Bozkurt et al., 2021; Dias-Trindade & Ferreira, 2020; Shonfeld et al., 2021).

2.3. Dijital Vatandaşlık, Dijital Bölünme ve Erişim Eşitsizlikleri

Dijital çağın toplumsal yapıyı dönüştüren en temel unsurlarından biri, bireylerin dijital ortamlardaki rollerini ve haklarını tanımlayan dijital vatandaşlık kavramıdır. Bu kavram, bireylerin çevrimiçi dünyadaki davranışlarını yönlendiren etik, kültürel ve politik bir çerçeve sunarken, aynı zamanda dijital erişim ve katılımın eşitsizliklerini de görünür kılar. Ribble (2015), dijital vatandaşlığı teknolojinin "etik ve sorumlu kullanımı" olarak tanımlamış ve bu kavramı dijital erişim, dijital iletişim, dijital okuryazarlık, dijital haklar ve sorumluluklar gibi dokuz temel unsur üzerinden açıklamıştır. Bu yaklaşım, dijital vatandaşlığı bireylerin teknolojik ortamlarda güvenli, saygılı ve üretken biçimde etkileşim kurma kapasitesiyle ilişkilendirir.

Öte yandan, dijital vatandaşlık yalnızca etik davranış normlarını değil, aynı zamanda toplumsal katılım süreçlerini de kapsamaktadır. Mossberger, Tolbert ve McNeal (2007) dijital vatandaşlığı, interneti düzenli ve etkin kullanan bireylerin ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşamda aktif roller üstlenmesini sağlayan bir katılım biçimi olarak yorumlamaktadır. Bu bağlamda dijital vatandaşlık, bireylerin dijital ortamda bilgiye erişimlerinin yanı sıra, demokratik süreçlere katılabilme, ifade özgürlüğünü kullanabilme ve toplumsal görünürlük kazanabilme becerileriyle de doğrudan ilişkilidir.

Ancak dijital vatandaşlığın potansiyel faydalarına rağmen, dijital teknolojilere erişimdeki eşitsizlikler bireyler arasında ciddi bir bölünme yaratmaktadır. "Dijital bölünme" (digital divide) kavramı, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim, kullanım ve faydalanma süreçlerindeki farkları açıklamaktadır (van Dijk, 2005). Bu eşitsizlik yalnızca fiziksel erişimle sınırlı olmayıp, motivasyonel, beceri temelli ve kullanım farklılıklarını da içermektedir. Nitekim dijital bölünmenin temel nedenleri yaş, gelir, eğitim düzeyi ve cinsiyet gibi kategorik eşitsizliklerle yakından ilişkilidir (van Dijk, 2005).

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (International Telecommunication Union [ITU]) (n.d.)[40] ve Dünya Bankası (World Bank [WB]) (n.d.)[41] verilerine göre, dünya genelinde kadınların internet kullanım oranı erkeklere göre belirgin biçimde daha düşüktür. 2022 yılı itibarıyla erkeklerin %62'si, kadınların ise %57'si internet kullanmaktadır. En az gelişmiş ülkelerde bu fark daha da büyümekte; kadınların yalnızca %19'u internet erişimine sahipken, erkeklerde bu oran %31'e çıkmaktadır (ITU, n.d.). Benzer biçimde, mobil internet kullanımında da kadınların erkeklere kıyasla %19 oranında daha az temsil edildiği ve bu durumun 300 milyondan fazla kadının dijital dünyaya erişememesi anlamına geldiği belirtilmektedir (Dünya Bankası, n.d.).

Bu fark yalnızca erişim düzeyinde değil, dijital beceri ve katılım alanlarında da sürmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children's Emergency Fund [UNICEF])[42] (2023) verileri, düşük gelirli ülkelerde 15–24 yaş arası genç kadınların %90'ının çevrimdışı olduğunu göstermektedir. Dijital becerilerde ise, her 100 erkek gence karşılık yalnızca 65 kadın genç aynı düzeyde dijital beceriye sahiptir. Bu durum, dijital bölünmenin yalnızca teknik erişimle değil, sosyo-kültürel engellerle de şekillendiğini göstermektedir (UNICEF, 2023).

Eğitim ve işgücü bağlamında dijital eşitsizlikler daha da belirginleşmektedir. Dünya Bankası (n.d.) verileri, Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) alanındaki öğrencilerin yalnızca %28'inin kadın olduğunu; teknik beceri gerektiren mesleklerde, özellikle yapay zekâ ve bulut bilişim gibi alanlarda kadınların ciddi biçimde az temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO])[43] (2023) ise bu farkın derinleştiğini ve kız çocuklarının dijital becerilere yönelik özgüven eksikliğinin kültürel kalıp yargılardan beslendiğini vurgulamaktadır.

Türkiye özelinde yapılan araştırmalar benzer bir tablo çizmektedir. Başarmak ve arkadaşlarının (2019) çalışması, Türkiye'de kız öğrencilerin dijital etik ve dijital sağlık boyutlarında daha yüksek farkındalık

---

[40] Birleşmiş Milletler'e (BM) bağlı, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) alanında uluslararası işbirliğini koordine eden ihtisas kuruluşudur. ITU'nun temel görevleri arasında radyo spektrumunun küresel yönetimi, teknik standartların belirlenmesi ve tüm dünya nüfusu için **dijital uçurumun kapatılması** amacıyla BİT'e erişimin sağlanması yer alır. https://www.itu.int/en/about/Pages/default.aspx

[41] Gelişmekte olan ülkelere finansman, politika tavsiyesi ve teknik yardım sağlayarak yoksulluğun azaltılması ve refahın artırılması misyonuyla çalışan uluslararası bir finans kuruluşudur. Kalkınma süreçlerinde, özellikle altyapı, eğitim, sağlık ve son dönemde **dijital kalkınma** ve **toplumsal cinsiyet eşitliği** konularında önemli araştırmalar ve projeler yürütmektedir. https://www.worldbank.org/en/about/what-we-do

[42] Çocukların yaşam, eğitim, sağlık ve korunma haklarını destekleyen; özellikle kriz bölgelerinde çocuk refahını artırmaya yönelik programlar yürüten BM kuruluşu.

[43] Kültürel mirasın korunması, eğitimde eşitlik, bilimsel işbirliği ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden Birleşmiş Milletler (BM) kuruluşu.

sergilediğini, ancak teknik yeterlik gerektiren alanlarda erkek öğrencilerin öne çıktığını göstermektedir. Ekonomi ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi (EDAM)[44] (2023) raporuna göre, Türkiye'de dijital okuryazarlık alanında cinsiyet temelli farklar da sürmektedir ve buna göre kadınların dijitali benimseme oranı erkeklere kıyasla daha düşüktür. Bu bulgular, dijital vatandaşlığın yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir mesele olduğunu ortaya koymakla birlikte, dijital vatandaşlık eğitiminin cinsiyet perspektifinden yeniden değerlendirilmesi gerektiğine de işaret etmektedir.

Sonuç olarak, dijital vatandaşlık kavramı, toplumsal katılım ve eşitlik açısından kritik bir potansiyel taşımaktadır. Ancak dijital bölünme, bu potansiyelin herkes için eşit şekilde gerçekleşmesini engelleyen temel bir sorundur. Dijital bölünmenin giderilmesi veya ortadan kaldırılması, yalnızca teknolojik altyapının genişletilmesiyle değil, toplumsal cinsiyet eşitliğini gözeten eğitim, politika ve farkındalık programlarıyla mümkündür. Bu doğrultuda dijital vatandaşlık, sadece teknolojik yeterlilik değil, aynı zamanda dijital adalet ve kapsayıcılık vizyonu gerektiren bir kültürel sorumluluk alanı olarak değerlendirilmelidir (Henry, Vasil & Witt, 2022; Mossberger et al., 2008; Ribble, 2015).

2.4. Dijital Ortamda Kadın Güvenliği ve Şiddet: Siber Taciz, Nefret Söylemi

Dijitalleşme, iletişim ve katılım olanaklarını genişletirken, aynı zamanda toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin yeni biçimlerinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Kadınlara yönelik çevrimiçi şiddet, dijital teknolojilerin sunduğu erişim kolaylıklarıyla birlikte daha görünmez, ancak daha yaygın ve yıkıcı hale gelmiştir. Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN Women)[45] verilerine göre, dünya genelinde kadınların %16 ila %58'i çevrimiçi ortamda toplumsal cinsiyete dayalı şiddete maruz kalmaktadır; bu şiddet biçimleri arasında siber taciz, tehdit, çevrimiçi takip (stalking) ve rıza dışı mahrem içerik paylaşımı önde gelmektedir (UN Women, n.d.). Bu durum, dijital ortamların kadınlar için giderek daha güvensiz hale geldiğini ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çevrimiçi ortamlarda yeniden üretildiğine işaret etmektedir.

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet (Gender-Based Violence– GBV), cinsiyete dayalı güç eşitsizliklerinden kaynaklanan ve fiziksel, cinsel veya psikolojik zarara yol açan her türlü eylemi kapsar. Sida (2019) ve Amerikan Devletleri Örgütü (Organization of American States [OAS]) (2021) tarafından hazırlanan raporlarda vurgulandığı üzere, çevrimiçi toplumsal cinsiyete dayalı şiddet (Online Gender-Based Violence – OGBV) fiziksel, dijital ve duygusal alanlar arasında süreklilik gösterir; çevrimdışı şiddetin uzantısı olarak dijital ortamlarda yeniden üretilir. Dolayısıyla çevrimiçi toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, yalnızca teknik bir sorun değil, aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin dijital düzlemdeki yansımasıdır (OAS, 2021; Sida, 2019).

Bu şiddet biçimleri arasında en yaygın olanlar siber taciz (cyberharassment), nefret söylemi (hate speech), kişisel bilgilerin ifşası (doxxing), rıza dışı içerik paylaşımı ve siber takip (cyberstalking) olarak tanımlanmaktadır. Bu eylemler, kadınları sindirme, susturma veya kamusal alandan dışlama amacı taşır (OAS, 2021). Özellikle kadın gazeteciler, politikacılar, çevrimiçi aktivistler ve çevreci kadın insan hakları savunucuları, cinsiyet kimlikleri nedeniyle hedef alınan gruplar arasında yer almaktadır. Bu saldırıların

[44] Türkiye merkezli, bağımsız ve kâr amacı gütmeyen bir düşünce kuruluşu olup, kamuoyuna bilgi sağlamayı ve politika yapıcılar için stratejik öneriler geliştirmeyi amaçlar. EDAM'ın odaklandığı temel konular arasında dış politika, güvenlik, ekonomi ve teknoloji politikaları yer almaktadır. Özellikle siber güvenlik, yapay zekâ ve dijital dönüşümün uluslararası ilişkiler üzerindeki etkileri üzerine derinlemesine analizler yayınlamaktadır. https://edam.org.tr/hakkimizda/

[45] Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlenmesi için kurulan küresel Birleşmiş Milletler (BM) kuruluşudur. Misyonu; kadınların ve kız çocuklarının haklarını küresel, ulusal ve yerel düzeyde savunmak; politika ve program geliştirmek ve bu alanlarda BM sistemindeki ilerlemeyi desteklemektir. Özellikle dijital çağda kadınların teknolojiye erişimi ve STEM alanlarında temsiliyeti gibi konularda önemli araştırmalar ve politika tavsiyeleri yayınlamaktadır. https://www.unwomen.org/en/about-us

çoğu sistematik biçimde örgütlenmiş olup, troll çiftlikleri[46] veya koordineli çevrimiçi kampanyalar aracılığıyla yürütülmektedir (Latin America and Caribbean Summary Report [LAC Summary Report], 2023). Özellikle kadın insan hakları savunucularını hedef alan ve bu kişileri dijital alanlarda sessizliğe zorlayan bu saldırılar, yalnızca bireysel deneyimler değil, aynı zamanda demokratik katılımı ve ifade özgürlüğünü tehdit eden yapısal bir sorundur (Sida, 2019). Bu şiddet biçimleri, kadınların dijital kamusal alandan geri çekilmesine, kendi kendini sansürlemesine ve temsil eksikliğine yol açmaktadır (OAS, 2021; Sida, 2019). OAS (2021) raporuna göre; toplumsal cinsiyete dayalı şiddet failleri genellikle erkek kimliğine sahiptir ve mağdurlarla çevrimdışı ilişkileri (eski partner, aile üyesi vb.) bulunabilir. Faillerin amacı, gözetleme, bilgi çalma veya manipülasyon yoluyla mağdurları sindirmek ve dijital alanlarda kontrol sağlamaktır. Bu bağlamda, teknolojik araçlar —özellikle Nesnelerin İnterneti (IoT)— failin mağdur üzerindeki kontrolünü güçlendirebilmektedir. Örneğin, akıllı kilitler veya kameralar, aile içi şiddet bağlamında dijital gözetleme aracı olarak kullanılmaktadır (OAS, 2021).

Latin Amerika örneği, bu sürecin kesişimsel boyutlarını açık biçimde göstermektedir. Latin Amerika'da, çevreci kadın insan hakları savunucularına yönelik çevrimiçi saldırılar; ataerkil, sömürgeci ve ırk temelli güç ilişkilerinin dijital ortamlarda yeniden üretildiğini göstermektedir. Kadınlar sıklıkla "ilerleme karşıtı" veya "duygusal" olarak etiketlenmekte, annelikleri hedef alınmakta ve kişisel verileri kamuya ifşa edilerek itibarsızlaştırılmaktadır. Saldırılar genellikle dezenformasyon ve mal-enformasyon (zarar verme amaçlı gerçek bilgi yayma) biçiminde yürütülmekte ve mağdurlar korku ve suçluluk duygularıyla kamusal alandan çekilmeye zorlanmaktadır (LAC Summary Report, 2023).

Türkiye bağlamında da Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (United Nations Population Fund [UNFPA])[47] (2021) tarafından gerçekleştirilen araştırma, dijital şiddetin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini birebir yansıttığını göstermektedir. Kadınların %51'i dijital ortamlarda taciz içerikli mesajlara maruz kalırken, erkeklerde bu oranın %27'dir. Aynı araştırma, kadınların ısrarlı dijital takip gibi eylemlerde erkeklere göre iki kat daha fazla mağdur olduklarını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, dijital ortamın özellikle kadınlar ve kız çocukları için güvenli olmayan bir alan haline geldiğini teyit etmektedir (UNFPA, 2021).

Bu şiddet biçimlerinin bir başka yönü, hukuki tanınma ve yaptırım eksikliğidir. Çoğu ülkenin ulusal yasaları, çevrimiçi toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti açıkça tanımlamamakta; bu durum faillerin cezasız kalmasına yol açmaktadır. Çevrimiçi şiddet çoğu zaman ne genel toplumsal cinsiyete dayalı şiddet ne de siber suç yasaları kapsamında tam olarak ele alınmadığından "iki sandalye arasında" kalmaktadır (Sida, 2019; OAS, 2021). Bu yasal boşluk, mağdurların adalete erişimini zorlaştırmakta ve dijital şiddeti görünmez kılmaktadır.

Sonuç olarak, dijital ortamda kadın güvenliği, yalnızca bireysel korunma pratikleriyle değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğini gözeten politikalarla sağlanabilir. Çevrimiçi şiddet; dijital haklar, mahremiyet ve demokratik katılımın önündeki temel engellerden biridir. Bu nedenle, kadınların dijital alanlarda güvenliğini artırmak, dijital vatandaşlığın ve insan haklarının ayrılmaz bir parçası olarak görülmelidir. Toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden ele alınmayan dijitalleşme süreçleri, kadınların

[46] Bu kavram, bireysel trolleme davranışlarından farklı olarak, siyasi, ekonomik veya ideolojik amaçlarla devlet destekli ya da özel sektör tarafından kurulan ve yürütülen, sahte hesaplar ve botlar aracılığıyla koordine biçimde çalışan yapıları ifade eder. Bu merkezler, hedefli biçimde kamuoyunu kutuplaştırmak, yanlış bilgi (dezenformasyon) yaymak ve manipülatif bir algı oluşturmak amacıyla sistematik olarak etkileşim yaratır.

[47] Birleşmiş Milletler'e (BM) bağlı, cinsel ve üreme sağlığı ve hakları alanında çalışan ve bu haklara erişimin önündeki engelleri kaldırmayı hedefleyen kalkınma kuruluşudur. UNFPA'nın temel görevleri arasında güvenli doğum, gönüllü aile planlaması ve her bireyin tam potansiyeline ulaşmasını sağlamak yer alır. Özellikle toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin sona erdirilmesi ve kadınların güçlenmesi konularında küresel ve yerel düzeyde önemli çalışmalar yürütmektedir. https://www.unfpa.org/about-us

dijital dünyada hem temsil hem de ifade alanlarını daraltmaya devam edecektir (Sida, 2019; OAS, 2021; UN Women, n.d.; UNFPA, 2021).

2.5. Kadınların Dijital Dönüşümdeki Konumu

Dijital dönüşüm, yalnızca ekonomik ve teknolojik bir değişim süreci değil; aynı zamanda toplumsal yapıları, kültürel normları ve cinsiyet rollerini yeniden şekillendiren çok boyutlu bir olgudur. Dijitalleşmenin yarattığı fırsatlar kadar, bu süreçte derinleşen eşitsizlikler de kadınların dijital dünyadaki konumunu belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Kadınların dijital dönüşüm sürecine eşit biçimde katılımı, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kapsayıcı kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir (World Bank, n.d.; ITU, n.d.).

Uluslararası kuruluşların raporları, kadınların dijitalleşmenin sunduğu olanaklardan tam olarak yararlanamamasının üç temel boyutla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır: erişim, beceri ve katılım. Öncelikle, dijital erişim farkı kadınların teknolojik kaynaklara fiziksel ve ekonomik açıdan erişimini kısıtlamaktadır. ITU (n.d.) verilerine göre, dünya genelinde erkeklerin %62'si internet kullanırken kadınlarda bu oran %57'ye düşmektedir. En az gelişmiş ülkelerde ise bu fark çok daha belirgindir; kadınların yalnızca %19'u internet erişimine sahipken erkeklerde bu oran %31'e ulaşmaktadır. Benzer biçimde, düşük ve orta gelirli ülkelerdeki kadınların mobil internet kullanma olasılığı erkeklere kıyasla %19 daha düşüktür (World Bank, n.d.). Bu fark, mevcut durumda 300 milyondan fazla kadının dijital dünyaya dahil olmaması anlamına gelmektedir.

Erişim farkının ötesinde, dijital beceri uçurumu da kadınların dijital dönüşümdeki konumunu sınırlamaktadır. UNESCO (2023) raporu, dijital becerilerdeki toplumsal cinsiyet farkının kapanmak yerine derinleştiğini ve bu farkın kültürel kalıplar, toplumsal beklentiler ve özgüven eksikliğiyle yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle kız çocuklarının erken yaşlardan itibaren dijital ve teknik alanlarda kendilerini yetersiz hissetmelerine yol açan toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, kadınların teknolojiyle olan ilişkisini belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, kadınların yalnızca dijital araçların kullanıcıları olarak değil, aynı zamanda üreticileri, tasarımcıları ve yöneticileri olarak da yeterince temsil edilmemelerine yol açmaktadır.

Dijital becerilerdeki eşitsizlik, doğrudan istihdam ve kariyer fırsatlarına da yansımaktadır. Dünya Bankası (n.d.) verilerine göre, BİT alanında öğrenim gören öğrencilerin yalnızca %28'i kadındır. Kadınların veri bilimi, yapay zekâ, bulut bilişim ve mühendislik gibi yüksek nitelikli teknik alanlarda temsil oranı daha da düşüktür. Bu durum, dijital ekonomide kadınların daha çok idari veya destekleyici rollerde yoğunlaşmasına ve teknolojinin karar verici konumlarında erkek egemenliğinin sürmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan, dijital dönüşüm kadınlar için yalnızca eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir alan değil, aynı zamanda güçlenme ve görünürlük açısından önemli fırsatlar da sunmaktadır. Bu bağlamda; internet ve dijital kültür, kadınların bilgiye erişimini kolaylaştırarak ve seslerini duyurabilecekleri alternatif kamusal alanlar yaratarak güçlenmelerine katkıda bulunmaktadır (Karataş, 2014; Varol, 2014).

Özellikle siberfeminizm akımı, teknolojiyi ataerkil sistemin bir parçası olarak değil, kadınların kendi öznelliklerini ve kimliklerini ifade edebilecekleri bir özgürleşme alanı olarak yorumlamaktadır. Donna Haraway'in "siborg" (cyborg) kavramsallaştırması da bu bağlamda önemli bir dönüm noktasıdır. Haraway (2006), siborgu insan ve makine arasındaki sınırları aşan melez bir figür olarak tanımlamış, bu imgeyle kadınların teknolojiyle ilişkisini özgürleştirici bir düzlemde yeniden düşünmeyi önermiştir. Haraway'in "tahakküm enformatiği" (informatics of domination) kavramı, modern kapitalist sistemin bilgi ve teknolojiye dayalı yeni tahakküm biçimlerini eleştirirken, kadınların bu sistemin dışında yeni

direniş biçimleri geliştirebileceğini öne sürer. Bu bakış açısı, kadınların dijital dönüşümdeki konumlarını yalnızca mağduriyet üzerinden değil, aynı zamanda özneleşme ve dijital direniş kapasitesi üzerinden değerlendirmeyi mümkün kılar. Nitekim çevrimiçi aktivizm, feminist ağlar ve kadın dayanışma platformları, kadınların dijital ortamda hem bireysel hem kolektif güçlenmesinin örneklerini sunmaktadır (Karataş, 2014; Varol, 2014).

Ancak bu güçlenme biçimleri, dijital şiddet ve nefret söylemi gibi risklerle birlikte var olmaktadır. Kadınların dijital alanlarda görünür hale gelmeleri, sıklıkla siber saldırılar, taciz ve çevrimiçi linç kampanyalarıyla karşılanmaktadır (UN Women, n.d.; Sida, 2019). Dolayısıyla, kadınların dijital dönüşümdeki konumunu anlamak, dijitalleşmenin hem güçlendirici hem de dışlayıcı potansiyellerini aynı anda değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Sonuç olarak, dijital dönüşümün kadınlar açısından çelişkili bir dinamik taşıdığı söylenebilir. Bir yandan dijital teknolojiler; bilgiye erişim, üretim ve temsil olanaklarını genişleterek kadınların güçlenmesini desteklemektedir. Fakat diğer yandan ise erişim, beceri ve temsil eşitsizlikleri, adil bir dijital dönüşümü engellemektedir. Bu nedenle kadınların dijital dönüşümdeki konumunun güçlendirilmesi, yalnızca bireysel beceri gelişimiyle değerlendirilmemelidir. Bu konunun toplumsal cinsiyet eşitliğini temel alan yapısal politikaları gerektirdiği açıkça ifade edilebilir. Dijital çağın kapsayıcı bir geleceğe evrilebilmesi için kadınların dijital alanlarda yalnızca kullanıcı olarak değil aynı zamanda üretici, tasarımcı ve karar verici aktörler olarak yer almasına ihtiyaç vardır (World Bank, n.d.; ITU, n.d.; UNESCO, 2023; Haraway, 2006).

3. Feminizm ve Dijitalleşme: Kuramsal Çerçeve

3.1. Tekno Feminizm, Siberfeminizm, Dijital Feminizm

Teknoloji ve feminizm arasındaki ilişki, 20. yüzyılın sonlarından itibaren feminist teori içinde farklı yönelimlerin ortaya çıkmasıyla birlikte geniş bir tartışma alanı oluşturmuştur. Bu tartışmaların merkezinde yer alan tekno feminizm, siberfeminizm ve dijital feminizm kavramları, kadınların dijital teknolojilerle kurduğu ilişkinin hem toplumsal hem de politik boyutlarını açıklamaya yönelik farklı kuramsal çerçeveler sunar.

Tekno Feminizm, teknolojiyi ne tamamen özgürleştirici ne de bütünüyle baskılayıcı bir güç olarak gören bir yaklaşımdır. Bu bakış açısı teknolojinin toplumsal ilişkiler tarafından şekillendirildiğini ve cinsiyetin teknolojiye gömülü bir olgu olduğunu ileri sürer (Wajcman, 2009). Judy Wajcman'ın çalışmalarında vurgulandığı üzere, teknolojinin tasarım ve kullanım süreçleri nötr değildir; aksine, ataerkil toplumsal yapılar ve cinsiyet rolleri tarafından belirlenmektedir (Wajcman, 2000). Bu nedenle tekno feminizm, teknolojiyi hem ataerkil düzenin yeniden üretildiği hem de dönüştürülebileceği bir alan olarak görür. Bu çerçevede teknoloji, toplumsal cinsiyet eşitliği için bir araç haline gelebilecek potansiyele sahiptir (Wajcman, 2007).

Judy Wajcman'ın (2010) analizine göre, feminist teknoloji teorilerinin evrimi, feminist bilim ve teknoloji çalışmaları ile genişleyen etkileşim içinde gelişmiştir. Bu entelektüel keşfin ayırt edici içgörüsü, teknolojiyi hem toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bir kaynağı hem de sonucu olarak kavramsallaştıran tekno feminizm teorisidir (Wajcman, 2007). Tekno Feminizm, teknolojinin toplumsal cinsiyet ilişkileriyle olan bağının akışkan ve durumsal olduğunu vurgulayarak, hem teknolojik determinizmden hem de toplumsal cinsiyet özcülüğünden uzak durur (Wajcman, 2010). Tekno Feminizmin temel argümanı, teknolojinin ve toplumsal cinsiyetin birbirini karşılıklı olarak şekillendirdiği (mutual shaping) ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin teknolojik araçlarda somutlaştığıdır. Bu çerçeve, teknolojinin maddiliğinin belirli toplumsal cinsiyet güç ilişkilerini mümkün kıldığını veya engellediğini gösterir

(Wajcman, 2010). Dolayısıyla, Wajcman'a göre teknolojik değişim süreçleri ve pratikleri, toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmak için hayati öneme sahip bir teknoloji siyaseti konusudur. Bu durum, kadınların yalnızca eşit istihdam fırsatlarına erişimi açısından değil, aynı zamanda yaşadığımız dünyanın nasıl şekillendirildiği konusunda söz sahibi olabilmeleri içinde teknolojik inovasyonun tüm aşamalarına dâhil edilmelerini zorunlu kılmaktadır (Wajcman, 2010).

Siberfeminizm, 1990'ların başında ortaya çıkan ve dijital teknolojileri kadınların güçlenmesi ile ilişkilendiren bir düşünce akımıdır. Bu yaklaşım, teknolojinin özünde eril değil, dişil bir potansiyele sahip olduğunu savunur (Varol, 2014). Siberfeministler, siber uzamın kadınlar için cinsiyet, sınıf ve etnisite gibi kimlik kategorilerini aşma olanağı sunduğunu ileri sürerler. Bu yaklaşıma göre dijital teknolojiler, kadınların ataerkil sınırların ötesine geçmesini ve yeni kimlik biçimleri geliştirmesini mümkün kılar (Pujol & Montenegro, 2015). Bu kuramsal yönelim, Donna J. Haraway'in siborg felsefesi ile doğrudan bağlantılıdır. Haraway'in siborg figürü, doğa/kültür, insan/makine ve beden/zihin gibi ikilikleri aşarak toplumsal cinsiyetin ötesinde bir özne anlayışına zemin hazırlar. Haraway'e göre siborg, "makine ve organizmanın bir melezi, hem toplumsal gerçekliğin hem de kurgunun bir yaratığıdır". Bu figür, geç yirminci yüzyılın bedenlenme, kimlik ve arzu biçimlerinde üç temel sınırın-insan ile hayvan, organizma ile makine ve maddi ile maddi olmayan arasındaki ayrımın-kopuşunu simgeler. Bu bağlamda siborg, cinsiyet sonrası bir dünyada, biyolojik özcülüğe, heteronormatif toplumsal düzenlere ve saflık arayışına karşı duran ironik bir politik mit olarak işlev görür. Haraway'in ironi anlayışı, çelişkili unsurları bir arada tutarak ne tamamen sentezleyen ne de bastıran bir düşünme biçimini temsil eder; bu da siberfeminizmin temelinde yatan çoğul, melez ve direnişçi özneyi kuramsallaştırır. Böylece siborg imgesi, siberfeminizm için hem ataerkil ikilikleri sorgulayan hem de kadınların dijital çağda özgürleşme ve özneleşme süreçlerine yön veren ilham verici bir metafor haline gelir (Haraway, 2006; 2022).

Dijital feminizm, feminist hareketin dördüncü dalgası bağlamında, dijital teknolojilerin ve internetin politik eylem, örgütlenme ve ifade biçimleri için sunduğu yeni olanakları inceleyen bir akademik çalışma alanını temsil eder (Kızıl, 2021). Dijital feminizm ya da e-feminizm olarak da adlandırılan bu yaklaşım, kadınların dijital platformlar aracılığıyla görünürlük kazanmasını, deneyimlerini paylaşmasını ve patriarkal yapılara karşı yeni mücadele biçimleri geliştirmesini mümkün kılar (Akan & Gürhan, 2020). Bu çerçevede dijital feminizm, klasik feminist aktivizmin sınırlarını aşarak sosyal medya ağlarını, blogları ve çevrimiçi toplulukları birer politik eylem ve dayanışma aracı olarak kullanmakta; böylece kolektif hareketlerin hızını, erişimini ve etkisini artırmaktadır.

Dijital feminizm, çevrimiçi aktivizmin potansiyelini değerlendirirken aynı zamanda bu eylem biçimlerinin sınırlarını da eleştirel bir bakışla ele alır. Özellikle "slacktivism" (tembel aktivizm) gibi kavramlar, dijital eylemlerin yüzeyselliği ve kalıcı toplumsal dönüşüm yaratma kapasitesi üzerine tartışmaları gündeme getirir. Bu eleştiriler, dijital alanın yalnızca bir iletişim mecrası değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yeniden üretildiği ve bu eşitsizliklerle mücadelenin verildiği bir sosyo-teknik alan olduğunu vurgular (Kızıl, 2021). Bu bağlamda, dijital feminizm feminist söylemlerin dijital ortamda yeniden üretildiği ve küresel ölçekte yayıldığı yeni bir aktivizm biçimini temsil eder (Çakmak Ekinci, 2025). "Ağ feminizmi" (net feminism) olarak adlandırılan yapılanmalar, dijital teknolojilerin sunduğu yatay örgütlenme modelleri sayesinde kadınlar arasında dayanışmayı güçlendirmekte ve küresel bir farkındalık alanı yaratmaktadır (English & Irving, 2019). Bu bağlamda dijital feminizm, hem bireysel güçlenme hem de kolektif eylem açısından feminist mücadelenin sınırlarını yeniden tanımlayarak, dijital çağda toplumsal cinsiyet eşitliği için dönüştürücü bir potansiyel sunmaktadır.

Sonuç olarak, teknolojiyle ilişkili feminist yaklaşımlar, kadınların teknolojik sistemlerle etkileşimini yalnızca teknik bir mesele olarak değil, aynı zamanda toplumsal, politik ve kültürel bir dönüşüm alanı olarak ele almaktadır. Tekno Feminizm, teknolojinin toplumsal cinsiyet ilişkileri tarafından

şekillendirildiğini ve bu ilişkilerin teknolojiye gömülü biçimde var olduğunu savunarak, teknolojiyi hem ataerkil düzenin yeniden üretildiği hem de dönüştürülebileceği bir alan olarak görür. Siberfeminizm, Haraway'in siborg felsefesinden ilham alarak doğa/kültür ve insan/makine ikiliklerini aşar; kadınların dijital çağda özneleşme ve özgürleşme süreçlerine yönelik yeni imkânlar sunar. Dijital feminizm ise feminist hareketin dördüncü dalgası bağlamında dijital teknolojileri ve çevrimiçi ağları politik bir mücadele alanına dönüştürürken, kadınların görünürlük kazanması, dayanışma kurması ve patriarkal yapılara karşı direnç geliştirmesi için yeni yollar açmaktadır. Bu üç kuramsal yönelim birlikte ele alındığında, teknolojinin nötr bir araç değil, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin hem yansıtıldığı hem de yeniden şekillendirilebildiği dinamik bir alan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, çağdaş feminizm için teknoloji, yalnızca eleştirel bir analiz nesnesi değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmeye yönelik dönüştürücü bir güç olarak kavramsallaştırılmaktadır.

3.2. Sosyalist Feminizm ve Siborg Felsefesi

Sosyalist feminizm, kapitalist üretim ilişkileriyle ataerkil yapılar arasındaki karşılıklı bağımlılığı vurgulayan bir kuramsal çerçevedir. Bu yaklaşım, kadınların ezilmesinin yalnızca cinsiyet temelli değil, aynı zamanda ekonomik ve sınıfsal dinamikler tarafından şekillendiğini savunur. Erken dönem sosyalist feministler, teknolojiyi genellikle kapitalist sistemin bir aracı olarak değerlendirmiş ve teknolojik gelişmelerin cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üreteceği konusunda karamsar bir tutum benimsemişlerdir (Weber, 2006; Wajcman, 2000). Bu bakış açısına göre teknoloji, kapitalist üretim biçimlerinin erkek egemen doğasını sürdürmeye hizmet eden bir araçtır.

Donna Haraway'in Siborg Manifestosu (2006), bu karamsar teknofobik bakışa eleştirel bir müdahale olarak feminist teoriye önemli bir dönüşüm kazandırmıştır. Haraway, siborgu -yani insan ile makinenin birleşiminden doğan melez bir varlığı- toplumsal cinsiyet sonrası (post-gender) bir figür olarak tanımlar. Siborg, organik bütünlük, doğaya dönüş ya da yabancılaşmamış emek gibi kavramlara bağlılığı reddeder; bunun yerine ironi, parçalanmış kimlikler ve melezlik üzerinden bir politik tahayyül önerir (Haraway, 2006). Haraway, bu yaklaşımıyla Sosyalist Feminizmin bütünleştirici ve özcü eğilimlerine karşı çıkarak, feminist siyaseti "kısmi ve konumlanmış bilgi" anlayışı üzerine inşa etmeyi önerir (Åsberg & Lykke, 2010).

Haraway'in siborg felsefesi, hem sosyalist feminizmin sınıf ve emek temelli analizlerinden hem de postmodern düşüncenin doğa/kültür, insan/makine gibi ikilikleri yıkma yöneliminden beslenir. Bu bağlamda siborg figürü, Batı düşüncesinde köklü olan Kartezyen düalizme (zihin/beden, özne/nesne) karşı radikal bir kopuşu temsil eder (Weber, 2006). Siborg, bütüncül kimlikler yerine parçalı, çelişkili ve melez kimlikleri politik bir strateji olarak benimser; bu yönüyle hem modernist özcülüğe hem de biyolojik determinizme karşı alternatif bir feminist özne anlayışı geliştirir (Haraway, 2006; Wajcman, 2010).

Sonuç olarak, sosyalist feminizm ile siborg felsefesi arasındaki ilişki, feminist teorideki önemli bir dönüşüm noktasına işaret eder. Sosyalist feminizm kapitalist ve ataerkil sistemlerin kadın emeğini nasıl sömürdüğüne odaklanırken, Haraway'in siborg yaklaşımı bu sistemlerin dışında yeni bir özne, kimlik ve politika tahayyülüne yönelir. Siborg felsefesi, teknolojiyle feminist bir ittifak kurarak, posthumanist bir perspektif üzerinden hem toplumsal cinsiyet normlarını hem de insan-merkezci bilgi anlayışlarını sorgular.

3.3. Posthumanist Çerçeve: Teknolojik İlişkisellik ve Öznellik

Haraway'in siborg metaforunun açtığı yol, feminist teoride daha kapsamlı bir posthumanist dönüşe zemin hazırlamıştır. Bu dönüş, Rosi Braidotti'nin öncülüğünde, Haraway'in siborgunun politik-epistemolojik eleştirisini, ontolojik ve etik bir düzleme taşıyarak derinleştirir. Braidotti, feminist eleştiriyi yalnızca anti-hümanizmle (evrensel insan idealinin eleştirisi) değil, aynı zamanda anti-antroposentrizmle (insan merkezcilik karşıtlığı) de birleştirir ve teknolojinin sadece bir araç değil, aynı zamanda özne ve kimlik oluşumunun aktif bir bileşeni olduğunu vurgular.

Geleneksel sabit kimliklerin ötesine geçen bu yeni çerçeve, kadının güçlenmesi bağlamında, dijitalleşme ve biyoteknoloji çağında bireylerin ilişkisel ve dinamik bir öznellik anlayışına odaklanmasını zorunlu kılar. Bedenin teknoloji, çevre ve diğer yaşam formlarıyla kurduğu dinamik ilişkileri merkeze alan, bağlantısal bir eylemlilik (agency) geliştirilmesini gerektiren bu yaklaşım, teknolojik süreçlerin toplumsal cinsiyetçi tutumları yeniden üretme potansiyeli yerine, bu yapıları aşma potansiyelini öne çıkarır (Braidotti, 2016).

Bu genişletilmiş posthümanist çerçeve, feminist özne inşasını yeniden tanımlar ve sabit kimlikler yerine çok boyutlu ve kolektif bir 'posthüman feminist özne' (posthuman feminist subject) figürünü öne sürer (Braidotti, 2021). Haraway'in siborgunun biyolojik determinizme karşı duruşu, Braidotti tarafından toplumsal cinsiyetçi ve biyolojik belirlenimlerden tamamen arınmış bir öznelliğe taşınır.

Bununla birlikte, geleneksel olarak kadını tanımlayan sabit rollerden, cinsiyet kalıplarından ve anatomik kısıtlamalardan kurtulmuş bir figür olarak ele alınan 'post-woman', Braidotti'nin 'göçebe özne' kavramıyla örtüşür. Bu figür, parçalanmış ve melez kimlikleri politik bir strateji olarak benimseyen siborg gibi , sürekli bir oluş ve dönüşüm hâlini benimser. Bu temsil, kadınların dijitalleşme ve biyoteknoloji çağında, sabit toplumsal cinsiyet normlarına bağlı kalmadan kendi kimliklerini esnek, bağlamsal ve çoklu ilişkiler içinde kurabilme yeteneğini temsil eder. Sonuç olarak, bu kavram, teknolojiyle feminist bir ittifak kurarak, toplumsal cinsiyetçi tutumların ötesine geçen, yenilikçi bir direniş ve varoluş stratejisi sunar (Braidotti, 2016;2021; Harraway, 2006).

3.4. Feminist Teknobilim

Haraway'in siborg felsefesinin teknolojiyle olası bir ittifak anlayışına taşıdığı bu eleştirel yaklaşım, Feminist Teknobilim (Feminist Technoscience) çalışmalarıyla daha da genişler. Bu alan, bilimin ve teknolojinin yalnızca teknik süreçler değil, aynı zamanda kültürel, politik ve toplumsal cinsiyetli pratikler olduğunu vurgular (Åsberg & Lykke, 2010).

Siborg metaforu, bu çerçevede, feminist bilginin doğalcı bütünlükten uzak, konumlanmış ve ilişkisel biçimlerde inşa edilmesi gerektiğini savunan bir epistemolojiye dönüşür. Sosyalist feminizmin kapitalist üretim eleştirisini sürdürmekle birlikte, siborg felsefesi bu eleştiriyi teknolojiyle olası bir ittifak perspektifine taşır. Bu sayede teknoloji, yalnızca tahakküm aracı değil, aynı zamanda direnişin ve dönüşümün bir aracı olarak da düşünülmeye başlanır (Wajcman, 2010).

Özellikle; Braidotti'nin posthüman feminist özne (nomadic subject) vurgusunun (2016; 2021) bir yorumu olarak ele alınan post-woman figürü, toplumsal cinsiyet normlarından bağımsız, esnek ve ilişkisel özne anlayışıyla teknobilim alanındaki pratikleri yeniden şekillendirir. Bu bağlamda teknoloji, yalnızca kapitalist ve ataerkil tahakküm aracı olmaktan çıkar; aynı zamanda post-woman öznesinin direniş ve dönüşüm eylemliliğini (agency) inşa edebileceği bir alan olarak düşünülebilir (Braidotti, 2016, 2021; Wajcman, 2010). Bu, teknolojinin melez, ikiliksiz ve çoklu kimlikleri destekleyen bir platform olarak ele alınması gerektiğini gösteren önemli bir teorik zemin sunar.

3.5. Dördüncü Dalga Feminizm: Sosyal Medya ve Dijital Aktivizm

Dördüncü dalga feminizm, 21. yüzyılın dijital teknolojiler ve sosyal medya araçları aracılığıyla şekillenen yeni bir feminist hareket dalgasını temsil etmektedir. Bu dalga, özellikle internet, bloglar ve sosyal ağ platformları gibi dijital iletişim ortamlarının sağladığı hız, erişilebilirlik ve katılımcılık olanaklarına dayanmaktadır (Akan & Gürhan, 2020). Dördüncü dalga, önceki dönemlerdeki feminist hareketlerin kazanımlarını sürdürmekle birlikte, yeni medya teknolojilerinin sunduğu araçlarla daha yatay, kapsayıcı ve ağ temelli bir örgütlenme biçimini benimser (Gedik, 2020).

Bu dönemde sosyal medya, kadınların bireysel deneyimlerini görünür kılmalarını ve kolektif bir farkındalığa dönüştürmelerini mümkün kılmıştır. Twitter, Instagram ve Facebook gibi platformlar, kadınların ataerkil yapılarla mücadele etmek için kendi anlatılarını üretmelerine ve paylaşmalarına olanak tanıyan dijital kamusal alanlar haline gelmiştir (Özüdoğru Erdogan, 2021). Özellikle #MeToo, #YesAllWomen ve #WomenSupportingWomen gibi etiket kampanyaları, küresel çapta kadınların benzer baskı biçimlerine karşı dayanışma kurmalarını sağlamış, feminist söylemin coğrafi ve kültürel sınırları aşarak yayılmasına zemin hazırlamıştır (Gedik, 2020). Bu dijital aktivizm biçimi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini görünür kılarken aynı zamanda feminist hareketin söylemsel gücünü yeniden yapılandırmıştır (Karataş, 2014).

Dijital aktivizm, feminist hareketin doğrudan eylem biçimlerini çevrimiçi ortamlara taşıyarak yeni bir politik pratik alanı oluşturmuştur. İnternetin sağladığı anonimlik ve güvenli iletişim olanağı, özellikle baskıcı toplumsal ve politik ortamlarda yaşayan kadınlar için önemli bir avantaj sağlamaktadır (Karataş, 2014). Kadınlar, dijital mecralar aracılığıyla cinsiyet temelli şiddete, ayrımcılığa ve sansüre karşı küresel ölçekte kolektif tepkiler geliştirebilmiştir. Bu bağlamda, yeni medya teknolojileri feminist eylemin hem yerel hem de ulusötesi düzeyde yeniden örgütlenmesine katkıda bulunmuştur (Boyer, 2015; Çakmak Ekinci, 2025). Dördüncü dalga feminizmin karakteristik özelliği olan yatay örgütlenme, feminist söylemin merkezsizleşmesini ve farklı kimliklerin daha görünür hale gelmesini sağlamıştır (Akan & Gürhan, 2020).

Bununla birlikte, dijital feminizmin bu güçlendirici potansiyeli eleştiriden muaf değildir. Dijital alanın sunduğu fırsatlara rağmen, internetin heterojen yapısı ataerkil söylemlerin yeniden üretiminede olanak tanımaktadır. Özellikle çevrimiçi taciz, dijital şiddet ve trol saldırıları gibi olgular, dijital aktivizmin sürdürülebilirliğini tehdit eden önemli sorunlar olarak öne çıkmaktadır (Çakmak Ekinci, 2025). Ayrıca, dijital bölünmenin kadınların eşit erişimini engellemesi, küresel düzeyde feminist hareketin kapsayıcılığını sınırlamaktadır. Bu durum, dijital alanın hem özgürleştirici hem de yeniden tahakküm üreten ikili doğasına işaret etmektedir (Gedik, 2020; Alternatif Bilişim Derneği, 2012).

Sonuç olarak, dördüncü dalga feminizm, dijital teknolojilerin sağladığı yeni katılım ve örgütlenme biçimleri aracılığıyla feminist hareketin sınırlarını yeniden tanımlamıştır. Bu dalga, sosyal medya ve dijital platformları politik eylem alanlarına dönüştürerek kadınların kamusal görünürlüğünü artırmış, feminist söylemi küresel ölçekte yaygınlaştırmıştır. Ancak aynı zamanda dijital ataerkil düzen, çevrimiçi şiddet ve erişim eşitsizlikleri gibi yeni mücadele alanlarını da gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, dördüncü dalga feminizm hem bir güçlenme alanı hem de yeni toplumsal cinsiyet tartışmalarının dinamiği olarak değerlendirilebilir.

3.6. Toplumsal Cinsiyet, Teknoloji ve Güç İlişkileri

Teknoloji ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki, feminist kuramda uzun süredir tartışılan bir konudur. Erken dönem feminist çalışmalar, teknolojinin toplumsal olarak nötr olmadığını, aksine cinsiyet temelli güç ilişkileriyle derinden iç içe geçtiğini göstermiştir. Bu yaklaşıma göre, teknoloji, toplumsal cinsiyet

düzenini şekillendiren ve ataerkil yapıları yeniden üreten bir alan olarak işlev görür (Wajcman, 2000; 2009). Özellikle sanayi sonrası dönemde teknolojik gelişmeler, işgücü piyasasında kadınların konumunu belirleyen temel faktörlerden biri olmuş ve teknik yeterlik gibi nitelikler erkeklikle özdeşleştirilmiştir (Wajcman, 2000). Böylece teknoloji, hem erkek egemen kültürün hem de cinsiyetlendirilmiş işbölümünün sürdürüldüğü bir güç alanına dönüşmüştür.

Feminist teoriler, teknolojiyi salt teknik bir olgu olarak değil, kültürel, politik ve ideolojik bir pratik olarak ele alır. Feminist teknobilim çalışmaları, bilimin ve teknolojinin toplumsal cinsiyet, sınıf ve ırk gibi kategorilerle karşılıklı biçimde inşa edildiğini savunur (Åsberg & Lykke, 2010; Weber, 2006). Bu bakış açısına göre, teknoloji "tahakküm enformatiği" olarak adlandırılabilecek bir bilgi ve kontrol matrisi üretir. Bu matriste, bilgi üretimi süreçleri, toplumsal hiyerarşilerle ve güç ilişkileriyle iç içe geçmiştir. Bu nedenle feminist teoriler, teknolojiyi hem iktidar ilişkilerinin bir sonucu hem de yeniden üreticisi olarak görür (Wajcman, 2009; Weber, 2006).

Kadınların teknoloji alanındaki konumları tarihsel olarak erkek egemen normlar tarafından belirlenmiştir. Teknoloji sektöründeki cinsiyet eşitsizlikleri, kadınların kurumsal karar mekanizmalarına katılımını sınırlamakta ve erkek merkezli ağ yapıları içinde dışlanmalarına yol açmaktadır (Catalyst, 2008). Rol model, mentor ve sponsorluk eksiklikleri, kadınların kariyer ilerlemelerini zorlaştıran başlıca yapısal engellerdir. Bu durum, yüksek teknoloji sektörünün hâlâ "maskülen bir kültür" tarafından şekillendirildiğini göstermektedir (Wajcman, 2010). Bununla birlikte feminist araştırmalar, kadınların teknolojiyi yalnızca pasif biçimde tüketen aktörler olmadığını, aynı zamanda teknolojiyi kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yorumlama ve dönüştürme potansiyeline sahip olduklarını da vurgular (Wajcman, 2010).

Dijital çağda toplumsal cinsiyet ve güç ilişkileri, çevrimiçi ortamlarda da yeniden şekillenmektedir. Siber uzam, kadınlar için hem özgürleştirici hem de kısıtlayıcı dinamikler barındırmaktadır. Bir yandan internet ve sosyal medya, kadınlara görünürlük ve ifade imkânı tanırken; diğer yandan siber şiddet, taciz ve çevrimiçi sansür gibi olgular, dijital alanı patriarkal güç ilişkilerinin yeniden üretildiği bir ortama dönüştürmektedir (Gedik, 2020; Pujol & Montenegro, 2015; Rousou & Kaili, 2014). Çevrimiçi şiddet biçimleri, kadınların dijital kamusal alandaki varlığını tehdit etmekte ve teknolojik erişim üzerindeki cinsiyet eşitsizliğini derinleştirmektedir (TurkeyBlocks, 2017).

Teknolojiye ilişkin feminist analizler, toplumsal cinsiyetin teknolojik sistemlerin tasarımına, işleyişine ve kullanımına gömülü olduğunu ortaya koyar. Feminist yaklaşımlar, teknolojiyi hem patriarkal düzenin bir uzantısı hem de toplumsal dönüşüm için potansiyel bir alan olarak değerlendirir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, teknoloji ve güç arasındaki ilişki, yalnızca eşitsizliklerin yeniden üretimi açısından değil, aynı zamanda direniş, yeniden tanımlama ve dönüşüm potansiyeli açısından da incelenmelidir.

4. Dijitalleşen Eğitim ve Mühendislik & Tasarım Alanında Kadınlar

Mühendislik ve tasarım alanının temsili olarak STEM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik) kavramı, hızla dijitalleşen toplumlarda bilim ve teknoloji eğitiminin artan önemi dikkate alınarak 2000 yılında Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Bilim Vakfı tarafından ortaya atılmıştır (Merayo & Ayuso, 2023). Günümüzde STEM alanları, dijital ekonominin sürdürülebilirliği için temel bir istihdam alanı haline gelmiş ve yapay zekâ, büyük veri, siber güvenlik, bulut bilişim ve nesnelerin interneti gibi alanlardaki gelişmelerle birlikte giderek daha kritik bir konuma ulaşmıştır. Avrupa Komisyonu (European Commission) (2021) öngörüsüne göre; dijitalleşme sonucunda son on yılda 2 milyon yeni

istihdam alanı oluşmuş ve 2030 yılına kadar BİT sektöründe 1,75 milyon ek istihdamın yaratılması beklenmektedir; ayrıca yapay zekâ teknolojisinin insan etkileşimini ve bilgeliğini tamamen ikame edemeyeceği öngörüsünden hareketle, hizmet ve bilgiye dayalı iş sektöründe 2030 yılına kadar %50–60 oranında büyüyeceği tahmin edilmektedir (European Commission, 2021). Ancak mühendislik ve tasarım sektörlerindeki hızlı büyümeye rağmen kadınların bu alanlarda temsili düşük kalmakta; teknoloji ve mühendislik diplomalarına sahip erkeklerin oranı kadınların yaklaşık üç katına ulaşmaktadır (Merayo & Ayuso, 2023). Bu durum, yalnızca bireysel tercihlerden değil, aynı zamanda tarihsel, kültürel ve kurumsal faktörlerin şekillendirdiği kalıcı bir toplumsal cinsiyet uçurumundan kaynaklanmaktadır. Mühendislik ve tasarım alanlarında kadınların aktif olarak yer alması, dijital ekonominin adil, kapsayıcı ve sürdürülebilir biçimde gelişmesi açısından kritik görülmektedir. Bu nedenle, kız çocuklarının okul döneminde STEM ilgisini kaybettiği noktaları anlamak ve bu eğilimi besleyen sosyal, ekonomik ve pedagojik nedenleri incelemek hem eğitim politikaları hem de toplumsal kalkınma açısından büyük önem taşımaktadır (Merayo & Ayuso, 2023).

Bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında kadınların ve kız çocuklarının katılımı, dijitalleşen eğitim çağında eşitlik, kapsayıcılık ve fırsat erişimi bakımından önemli bir göstergedir. Ancak çeşitli araştırmalar, bu alanlarda kadınların temsilinin hâlen yetersiz olduğunu ve bunun hem toplumsal hem de kurumsal düzeyde çok yönlü engellerle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Swafford ve Anderson (2020), kadınların STEM kariyerlerinde karşılaştıkları 22 farklı engeli belirleyerek, erkek egemenliğinin ve toplumsal cinsiyet rollerinin bu süreçteki temel faktörler olduğunu saptamıştır. Kadın rol model eksikliği, engellerin önemsizleştirilmesi ve STEM eğitim materyallerinin çoğunlukla erkeklere yönelik tasarlanması, kadınların bu alanlardan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Benzer biçimde Msafiri ve arkadaşları (2025), Tanzanya'daki kız çocuklarının bilim derslerine katılımının düşük olduğunu; bunun temel nedenleri arasında ailelerin geleneksel cinsiyet rollerini yeniden üretmesi, ev işlerinin kızlara yüklenmesi ve bu nedenle kız çocuklarının öğrenmeye ayırabildiği zamanın azalmasını göstermişlerdir. Bu durum, erken yaşlardan itibaren kız çocuklarının bilimle ilişkisinin toplumsal yapı tarafından sınırlandığını göstermektedir. Dasgupta ve Stout (2014) ise bu engelleri gelişimsel bir çerçevede ele alarak, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde STEM'in eril klişelerle ilişkilendirilmesinin kızların bu alanlardan uzaklaşmasında etkili olduğunu vurgulamaktadır. Ebeveynlerin beklentileri, akran ilişkileri ve STEM'in sosyal faydasına dair yanlış algılar, kızların bu alanlara yönelimini sınırlamaktadır. Merayo ve Ayuso (2023) tarafından İspanya'da yürütülen araştırmada da, kız öğrencilerin STEM'i "beğenmedikleri" veya "kendilerini yeterli görmedikleri" gerekçesiyle tercih etmedikleri, STEM'in sosyal katkısının düşük algılanmasının ise bu tercihleri daha da güçlendirdiği belirtilmiştir. Bu durum, STEM'in topluma hizmet eden yönlerinin yeterince vurgulanmamasının kız öğrencilerde motivasyon kaybına neden olduğunu işaret etmektedir.

Okullarda teknoloji öğretimi, bu cinsiyet farklarının yeniden üretildiği bir alan olarak öne çıkmaktadır. Swafford ve Anderson (2020), STEM oyuncaklarının ve öğretim araçlarının erkeklere yönelik tasarımının cinsiyet rollerini pekiştirdiğini belirtmiştir. Msafiri ve arkadaşları (2025) ise kız öğrencilerin laboratuvar ortamlarında erkek öğrenciler tarafından baskın şekilde temsil edildiğini, bu nedenle teknolojik materyallerle daha az etkileşim kurabildiklerini vurgulamıştır. Bu eşitsizliklerin, öğretim süreçlerinde kız öğrencilerin öğrenme fırsatlarını sınırlandırdığı düşünülebilir. Dasgupta ve Stout (2014), okul ortamlarında kadın öğrencilerin "aidiyet duygusu" eksikliği yaşadığını, STEM'in "erkek işi" olarak görülmesinin kadınların kendilerini dışlanmış hissetmelerine ve başarılarının düşmesine neden olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte Merayo ve Ayuso (2023) da; müfredatta cinsiyet eşitliğini destekleyen hedeflerin yetersiz olduğunu, kız öğrencilerin öğretmenler ve aileler tarafından erkek öğrenciler kadar teşvik edilmediğini ve kızların STEM'de başarılı olabilmek için erkeklere kıyasla daha fazla niteliğe sahip olmaları gerektiğine inandıklarını ve kendilerini daha az zeki ya da cesur olarak algıladıklarını belirtmiştir. Nweje ve arkadaşları (2025) da benzer bulguları vurgulayarak; destekleyerek,

kadınların STEM alanlarında impostor sendromu (sahtekarlık sendromu)[48] yaşadığını ve rol model eksikliğinin kadınların teknik alanlarda uzun vadeli başarı hayal etmelerini zorlaştırdığını söylemişlerdir.

Dijitalleşme, kadınların güçlenmesi için yeni fırsatlar sunarken, diğer yandan mevcut eşitsizliklerin farklı biçimlerde yeniden üretilebilmesine de neden olmaktadır ve bu durum özellikle kız çocuklarının mühendislik ve tasarım alanlarındaki öğrenme ve gelişim deneyimlerinde de kendini göstermektedir. Dasgupta ve Stout (2014), işe alım ve terfide süregelen cinsiyet yanlılıklarının kadınların kariyer ilerlemesini sınırladığını, bunun önüne geçmek için kör değerlendirme (blind review) ve aile dostu politikaların uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Merayo ve Ayuso (2023) da öğretmenlerin büyük bir bölümünün cinsiyetin teknolojik mesleki gelişimi etkilediğine inandığını ve bu durumun annelikle ilişkili zorluklar nedeniyle kadınlar aleyhine işlediğini vurgulamıştır. Öte yandan Nweje ve arkadaşları (2025), çevrimiçi öğrenme kaynakları ve esnek dijital içeriklerin, özellikle zaman ve mekân kısıtlamaları yaşayan kadınlar için, öğrenme fırsatları oluşturabileceğini ve kadınların STEM eğitimine erişimini demokratikleştirmeye, fırsat eşitliğini sağlamaya katkı sunabileceğini belirtmiştir.

Sonuç olarak görülmektedir ki; STEM alanlarında genel olarak, kadınların katılımı yalnızca bireysel tercihlerle değil, toplumsal yapı, eğitim politikaları ve dijital erişim fırsatlarıyla yakından ilişkilidir. Dijitalleşme, bu alanlarda kadınların güçlenmesi için dönüştürücü bir potansiyele sahiptir; ancak bu potansiyelin gerçekleşebilmesi, toplumsal cinsiyet duyarlı eğitim uygulamaları, rol model görünürlüğü ve kapsayıcı dijital politikaların hayata geçirilmesiyle mümkündür.

5. Dijital Ağlar, Sosyal Medya ve Kadın Temsilleri

Dijital ağlar ve sosyal medya, kadınların hem görünürlük hem de güçlenme biçimlerini yeniden tanımlayan alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu alanlar toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ve cinsiyetçi kalıpların yeniden üretildiği mecralar olmayı da sürdürmektedir. Birçok araştırma, kadınların dijital teknolojilere erişim, temsil ve katılım açısından hâlâ yapısal eşitsizliklerle karşılaştığını ortaya koymaktadır. UNICEF (2023) raporuna göre, düşük gelirli ülkelerde 15–24 yaş arası genç kadınların %90'ı çevrimdışı durumdadır ve aynı ülkelerde internet kullanan her 100 genç erkek için yalnızca 44 genç kadın internet erişimine sahiptir. Bu veriler, dijital bölünmenin yalnızca teknolojik bir mesele değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin dijital alandaki yansıması olduğunu göstermektedir. Kadınların mobil cihaz sahipliğinde dahi erkeklere göre daha düşük oranlarda yer alması, sosyal medyada temsil ve katılım fırsatlarının sınırlı kalmasına yol açmaktadır.

Sosyal medyada kadın temsilleri, çoğu zaman cinsiyetçi normları yeniden üreten görsel ve söylemsel pratiklerle şekillenmektedir. UNESCO (2023) raporunda, dijital asistanların "kadın" sesiyle programlanması, kadınların dijital alanda "itaatkâr" ve "yardımsever" rollerle temsil edilmesine neden olan bir dişilleştirme süreci olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, yapay zekâ tabanlı dijital asistanlar ve kadın sesli teknolojileri, hizmet eden ve nazik kadın imgesini pekiştirmektedir (English &

[48] Yüksek başarı elde etmiş ve yeterliliğe sahip bireylerin, başarılarının nedeninin kendi yetenekleri, zekâları veya yeterlilikleri değil, şans, zamanlama veya aldatma olduğuna dair içsel bir inanç taşımasıdır. **İmpostor sendromu** yaşayan bir kişi, başarısına rağmen sürekli olarak **"ortaya çıkarılma" (deşifre olma) korkusu** duyar ve öz-yeterlilik duygusuna sahip olamaz. Bu durum, STEM gibi, özellikle kadınlar ve azınlık gruplarının geleneksel olarak temsil edilmediği, alanlarda yoğunlaşarak rol model eksikliğiyle birleştiğinde bireylerin kariyer hedeflerini sürdürme ve uzun vadeli başarı algılarını olumsuz etkileyebilir. Bu kavram ilk kez Dr. Pauline Clance ve Dr. Suzanne Imes tarafından 1978 yılında, yüksek başarılı kadınlar üzerine yapılan bir çalışmada tanımlanmıştır. Clance, P. R., & Imes, S. (1978). The imposter phenomenon in high achieving women: Dynamics and therapeutic intervention. Psychotherapy: Theory, Research & Practice, 15(3), 1-8. https://paulineroseclance.com/pdf/ip_high_achieving_women.pdf

Irving, 2019). Bu durum, kadınların teknoloji üretim süreçlerinde düşük temsil edilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Kadınların dijital alandaki varlığı, hâlâ çoğunlukla '*kullanıcı*' düzeyinde kalmaktadır, kadınlar üretici, lider veya geliştirici rollerine yeterince erişememektedir.

Buna karşılık, dijital feminizm ve hashtag hareketleri kadınların çevrimiçi alanda yeni bir kolektif özneleşme biçimi geliştirdiği önemli alanlar hâline gelmiştir. Dördüncü dalga feminizmin bir uzantısı olarak dijital feminizm sosyal ağların feminist düşüncenin yayılmasını mümkün kılan bir kamusal alan oluşturmaktadır (Akan & Gürhan, 2020). Hashtag feminizmi (#MeToo, #suleceticinadalet, #susmabitsin vb.) çevrimiçi protestoları küresel ölçekte görünür kılarak kadınların deneyimlerini ortak bir söylemde buluşturmuştur (Gedik, 2020). Benzer biçimde Çakmak Ekinci (2025) UN Women Türkiye üzerine yaptıkları çalışmada #IşıkTut ve #EşitliğeYatırım gibi kampanyaların kadınların örgütlenmesine, kamuoyu oluşturmasına ve toplumsal farkındalık yaratmasına katkı sağladığı belirtmişlerdir. Bu hareketler, sokak eylemleriyle sınırlı olmayan yeni bir dijital aktivizm biçimi yaratmakta, kadınların dayanışma ve farkındalık üretimini hızlandırmaktadır.

Bununla birlikte kadınların dijital ağlardaki dayanışma pratikleri, dijital feminizmin dönüştürücü gücünü somutlaştıran bir diğer önemli boyuttur. Akan ve Gürhan'ın (2020) belirttiği gibi, sosyal ağlar kadınlar arasında "dijital kız kardeşlik" (digital sisterhood) ilişkisini mümkün kılmakta ve farklı toplumsal, kültürel veya sınıfsal konumlara sahip kadınların ortak bir dayanışma zemini bulmalarına aracılık etmektedir. English ve Irving (2019) bu durumu dijital kız kardeşlik söyleminin yeni bir evrensel birlik duygusu yarattığı bir olgu olarak ele alır. UNICEF (2023) ve UNESCO (2023) raporlarında ise dijital becerilerin, kadınların ekonomik bağımsızlığını artırarak dayanışma ve güçlenme mekanizmalarına katkıda bulunduğu vurgulanmaktadır. Özellikle çevrimiçi bilinç yükseltme forumları ve kadın örgütlerinin sosyal medya üzerinden yürüttüğü kampanyalar, dijital alanı kolektif bir destek, paylaşım ve öğrenme ortamına dönüştürmüştür (Çakmak Ekinci, 2025). COVID-19 döneminde kadın örgütlerinin dijital platformlar üzerinden şiddet gören kadınlarla dayanışma kurmaları (Gedik, 2020) bu dayanışmanın somut bir örneği olmuştur.

Dijital feminizmin genişleme potansiyeli olsa da, dijital ortamların toplumsal cinsiyetçi kalıpları yeniden üretme olasılığı da yüksek oranda muhtemeldir. English ve Irving (2019), teknolojinin çoğunlukla erkek egemen ekipler tarafından üretildiğini ve bu nedenle algoritmalara gömülü önyargıların kaçınılmaz olduğunu belirtmişlerdir. Amazon'un yapay zekâ yazılımının kadın kelimesi geçen özgeçmişleri sistematik biçimde daha düşük puanlaması, dijital sistemlerin toplumsal cinsiyet ayrımcılığını kod düzeyinde yeniden üretebildiğini göstermektedir. UNESCO (2023) raporu bu durumu "BİT'te Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Paradoksu" olarak nitelendirerek, gelişmiş ülkelerde dahi kadınların teknoloji alanındaki katılımının azaldığına dikkat çekmiştir. Benzer biçimde UNICEF (2023) raporu, aile içi ve toplumsal düzeydeki cinsiyet önyargılarının, kız çocuklarının dijital becerilerini geliştirmesini engellediğini vurgulamıştır. Bu bulgular, çevrimdışı eşitsizliklerin dijital ortama taşındığını ve burada yeniden üretildiğine işaret etmektedir.

Tüm bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, dijital ağlar ve sosyal medya kadınlara hem yeni imkânlar hem de yeni engeller sunan ikili bir alan oluşturmaktadır. Bir yandan kadınlar, sosyal medya aracılığıyla görünürlük, örgütlenme ve dayanışma fırsatları elde ederken; diğer yandan dijital teknolojilerin üretimindeki yapısal eşitsizlikler cinsiyetçi kalıpları yeniden üretmeye devam etmektedir. Dijital feminizm de, bu ikili yapının içinde, kadınların özneleşme süreçlerini güçlendiren, kolektif farkındalığı artıran ve dijital eşitlik mücadelesini kamusal alana taşıyan dinamik bir alan olarak önemini korumaktadır.

6. Yapay Zekâ, Otomasyon ve Kadın

Yapay zekânın (YZ) hızla kurumsallaştığı günümüzde; eğitim, sağlık, hizmet ve insan kaynakları gibi farklı alanlardan gelen ampirik bulgular, YZ'nin potansiyel yararları ile eşzamanlı işleyen yanlılık, gizlilik, eşitsizlik ve emek dönüşümü risklerinin özellikle kadınlar açısından katmanlı biçimde tezahür ettiğini göstermektedir. Üniversite öğrencileri örnekleminde sohbet botlarının kullanım sıklığı ve motivasyonlarına ilişkin yakın tarihli bir çalışma, erkeklerin bu araçları daha yaygın kullandığını; zaman tasarrufu ve performans artışını daha fazla motivasyon olarak rapor ettiğini, kadınların ise güvenilirlik, aşırı bağımlılık ve yazılı anlatım becerilerinin zayıflaması risklerine dair daha yüksek kaygı belirttiğini ortaya koymuştur (Morell-Mengual et al., 2025). Bu bulgular, toplumsal cinsiyete göre farklılaşan kullanım tarzlarının ve risk algılarının, teknolojik benimseme ile yetkinlik inşasının her aşamasında gözetilmesi gerektiğine işaret eder. 20 ülkede yürütülen geniş ölçekli bir araştırmada erkek cinsiyetin YZ'ye yönelik daha olumlu algılarla ilişkili olduğunu gösterirken, eğitim düzeyi ve bilim insanlarına/hükümete güven gibi bireysel faktörlerin de kabulü etkilediğini belirtmiştir (Wang, 2025). Bu durum, algı ve erişim temelli dijital eşitsizliklerin YZ'yi fırsat eşitliğine dönüştürme iddiasını zayıflatabileceğine işaret etmektedir.

Örneğin sağlık ve biyomedikal alanda YZ, hassas tıp vaatleriyle birlikte cinsiyetlere yönelik önyargıları derinleştirme riski taşımaktadır. Veri toplama süreçlerindeki temsilsizlik, eğitim kümelerindeki dengesizlikler ve algoritmik mimarilerin cinsiyete duyarsız tasarımı; teşhis, tedavi ve sonuçlarda ayrımcı çıktılara yol açabilmektedir (Cirillo et al., 2020). Metin verilerine dayalı doğal dil işleme uygulamalarının insan stereotiplerini yeniden üretmesi, robotik tasarımların toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmesi ve "kara kutu" niteliği nedeniyle sistemlerin hesap verebilirliğinin sınırlanması, etik ve teknik boyutların iç içe geçtiği karmaşık bir yanlılık sorununu ortaya koymaktadır (Cirillo et al., 2020). Benzer bir önyargı örüntüsü dijital istihdam reklamcılığında da görülmüştür: Cinsiyet açısından tarafsız bir hedefleme modeli tasarlanmasına rağmen, STEM alanlarındaki iş ilanlarının kadınlara daha az gösterilmesi, algoritmaların maliyet ve rekabet odaklı çalışması sonucu ortaya çıkan örtük bir ayrımcılığa işaret etmektedir (Lambrecht & Tucker, 2018). Bu durum, eşitlik ve ayrımcılıkla mücadele ilkeleri ile dijital platformların kâr ve verimlilik odaklı işleyişi arasındaki çelişkiyi, kadınların bilgiye erişimi ve kariyer fırsatları üzerinden somut biçimde ortaya koymaktadır (Lambrecht & Tucker, 2018).

Örgütlerde insan–YZ etkileşiminin niteliği, iş yaşamındaki eşitsizliklerin oluşumunda önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. Araştırmalar, görev odaklı "enstrümantal" YZ desteğinin iş güvencesizliğini artırdığını; buna karşılık "duygusal destek" sağlayan YZ'nin bu olumsuz etkiyi azalttığını ve bu etkinin özellikle kadın çalışanlarda daha belirgin olduğunu göstermektedir (Chen et al., 2025). Bu bulgu, YZ'nin yalnızca verimlilik aracı olarak değil, çalışanların psikososyal ihtiyaçlarını destekleyen bir örgütsel aktör olarak tasarlanmasının da önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hizmet sektöründe "gözetleyen göz" etkisiyle artan gizlilik kaygılarının kadınlarda daha güçlü huzursuzluk yaratması ise, kamusal ve özel alan sınırlarının yanı sıra YZ'nin kamera ya da insansı biçim gibi tasarım özelliklerinin benimsenmeyi nasıl etkilediğini göstermektedir (Hu & Min, 2023). Bu nedenle, YZ sistemlerinin görünüm ve etkileşim tasarımlarında, kadın kullanıcıların daha yoğun algıladığı mahremiyet risklerini azaltacak yaklaşımlar benimsenmelidir (Hu & Min, 2023). Bununla birlikte araştırmalar, YZ sistemlerinde görsel insan benzerliğinin artmasının tekinsizlik hissini azaltabildiğini; buna karşılık cinsiyet ile mizaç arasındaki uyumsuzluk durumlarında olumsuz tepkileri güçlendirebildiğini ortaya koymaktadır (Mirowska & Arsenyan, 2025). Bu bulgular, YZ'nin ne ölçüde "insani" bir kategori içinde değerlendirilebileceğine dair sınırları ortaya koymakta ve YZ'nin iş ortamlarında kabul düzeyinin, işin niteliği ve sosyal bağlamla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, YZ'nin insan–makine sınırını belirsizleştiren yapısı, posthümanist yaklaşımların tartışma alanlarıyla doğrudan örtüşmektedir.

Üretici Yapay Zekâ (Generative AI [GAI])'nin kültürel imgeler ve mesleki kimlikler üzerindeki etkisi de toplumsal cinsiyet açısından sorgulanmalıdır. Erken çocukluk eğitiminde Üretici YZ'nin ürettiği görsellerin, eğitimciyi kadınsı bakım rolleriyle, liderliği ise erkek figürlerle temsil etmesi; kadın emeğinin değerini düşüren stereotiplerin yeniden üretimine işaret etmektedir (Thomson et al., 2025). Farklı etnik grupların yeterince temsil edilmemesi ve liderlik pozisyonlarında "cam yürüyen merdiven" olgusuna benzer temsiller, algoritmaların yerleşik toplumsal normları yansıtmakla kalmayıp güçlendirdiğini göstermektedir (Thompson Lee et al., 2025). Üretici yapay zekâ, verimlilik, doğruluk ve maliyet açısından önemli avantajlar sunmakla birlikte; önyargı, gizlilik, telif hakkı ve şeffaflık gibi etik ve yönetişim sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Budhwar et al., 2023). Tarihsel olarak yanlı verilerle eğitilen bu sistemlerin, ücretlendirme ve terfi gibi kritik kararlarda ayrımcılığı yeniden üretebilme olasılığı, eşitlik, çeşitlilik ve kapsayıcılık ilkelerinin teknoloji tasarımı ve uygulama süreçlerine dâhil edilmesini zorunlu kılmaktadır (Budhwar et al., 2023). Bu gereklilik, kadın emeğinin yoğunlaştığı düşük nitelikli mesleklerde otomasyonun yol açabileceği iş kaybı, statü düşüşü ve "YZ güvencesizliği" (AI precariat) riskleriyle birleştiğinde, kadınların geleceğin iş gücündeki konumunu daha kırılgan hale getirebilmektedir (Budhwar et al., 2023). Öte yandan, makine öğrenmesi tekniklerinin; nadir olayların tahmini ve kaynakların etkin dağıtımı gibi alanlarda kadına yönelik şiddetin önlenmesinde sunduğu olanaklar, veri gizliliği, anonimlik ve algoritmik önyargıların denetimi gibi etik güvencelerle birlikte ele alındığında toplumsal fayda yaratma potansiyeli de taşımaktadır (Thompson Lee et al., 2025).

YZ ve otomasyon ekosisteminde kadınlar açısından öğrenme desteği, karar kalitesi, şiddet önleme analitiği, duygusal destekli işyeri uygulamaları gibi fırsatlarla eşzamanlı olarak algoritmik yanlılık, mahremiyet ihlali, niyetsiz ayrımcılık, iş güvencesizliği, mesleki statü erozyonu gibi risk alanları bir arada bulunmaktadır. Bu ikili tablo, etik tasarım ve açıklanabilirlik çerçevelerinin, temsilde adaletin ve bağlam-duyarlı etkileşim tasarımının güçlendirilmesini; veri kümelerinde cinsiyet-temsili dengesinin sağlanmasını; duygusal destek işlevlerini de önceleyen YZ mimarilerinin benimsenmesini gerektirir (Cirillo et al., 2020; Chen et al., 2025; Hu & Min, 2023). Öğrenci, çalışan, kullanıcı ve vatandaş düzeyinde farklılaşan algı ve risklerin, kültürel ve bireysel değişkenlerle birlikte ele alınması; özellikle kadınların deneyimlerini merkezleyen kanıta dayalı politika ve uygulamaların geliştirilmesi için önkoşuldur (Morell-Mengual et al., 2025; Wang, 2025). Sonuç olarak, YZ'nin özerklik, anlamlı iş ve etik muhakeme gibi "post-human/post-woman" tartışmalarını tetikleyen sorunsalları, teknolojiyi kaçınılmaz bir kader olarak değil; toplumsal cinsiyet eşitliğini merkeze alan bir tasarım ve düzenleme alanı olarak ele almayı zorunlu kılmaktadır (Budhwar et al., 2023; Mirowska & Arsenyan, 2025; Thompson Lee et al., 2025).

7. Sonuç

Dijitalleşme, toplumsal yaşamın her alanını dönüştüren bir paradigma olarak yalnızca teknik bir yenilik değil, aynı zamanda kültürel, ekonomik ve politik güç ilişkilerini yeniden biçimlendiren bir süreçtir. Bu kitap bölümünde, dijitalleşmenin kadınlar açısından taşıdığı çok katmanlı anlamları incelemiş; dijital dönüşümün hem toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendiren hem de mevcut eşitsizlikleri yeniden üretebilen çift yönlü doğası açıklanmaya çalışılmıştır. Ortaya konan tablo, dijitalleşmenin kadınlar için bir yandan katılım, görünürlük ve güçlenme olanaklarını genişletirken, diğer yandan toplumsal cinsiyet temelli yapısal eşitsizlikleri farklı biçimlerde yeniden üretebildiğini göstermektedir.

Özetle, dijital dönüşüm süreci kadınların toplumsal konumunu dönüştürme kapasitesine sahip bir "çift yönlü dinamik" taşımaktadır. Dijital vatandaşlık, dijital okuryazarlık ve teknolojik yeterlik gibi alanlarda gelişen farkındalıklar, kadınların kamusal alanda daha aktif ve üretken bir rol üstlenmesini

kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte, dijital bölünme, teknoloji aracılı şiddet, temsil kalıpları ve yapay zekâda algoritmik yanlılık gibi sorunlar, bu dönüşümün adil biçimde gerçekleşmesini engellemektedir. Kadınların dijital toplumda tam ve eşit biçimde yer alabilmeleri, yalnızca bireysel beceri artışıyla değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet duyarlı politikalar, eğitim stratejileri ve etik teknoloji tasarımıyla mümkün olabilir görülmektedir.

Kadınların dijital dönüşümdeki konumu, erişim, beceri ve katılım üçgeninde şekillenmektedir. Kadınların internete, mobil cihazlara ve dijital becerilere erişimindeki farklar, dijital uçurumun en temel göstergelerindendir. Uluslararası raporlar, bu farkların özellikle düşük gelirli ülkelerde daha belirgin olduğunu ve kadınların dijital dünyadan dışlanmasına yol açtığını göstermektedir. Bununla birlikte, dijital becerilerin geliştirilmesi kadınların ekonomik ve sosyal katılımını artırmakta, dijital istihdam olanaklarına erişimlerini kolaylaştırmaktadır. Dijital yeterlik ve akıcılık, kadınların yalnızca kullanıcı değil, aynı zamanda üretici, tasarımcı ve karar verici aktörler haline gelmesi için temel koşul olarak görülmektedir. Kadınların dijital dönüşümdeki varlığını güçlendirmek, yalnızca teknolojik altyapının genişletilmesiyle değil, aynı zamanda kültürel, politik ve kurumsal dönüşümle mümkündür. Dijital okuryazarlık eğitimlerinin toplumsal cinsiyet perspektifiyle yeniden yapılandırılması, kadınların dijital beceri ve özgüven gelişimini destekleyebilir. Aynı şekilde, dijital vatandaşlık politikalarının kadınların ifade özgürlüğü, güvenliği ve çevrimiçi temsilini merkeze alan kapsayıcı bir yaklaşımla ele alınması da daha kapsayıcı ve adil bir dijital dönüşüme yarar sağlayabilir.

Diğer taraftan, eğitim ve kariyer bağlamında, teknoloji ve bilim alanlarında kadınların düşük temsili dijital dönüşümün en önemli eşitsizlik alanlarından biridir. Kadınların STEM eğitimine katılımının önündeki toplumsal ve kültürel engeller, erken yaşlarda başlayan stereotiplerle beslenmektedir. Kadın rol model eksikliği, özyeterlik algısının düşüklüğü ve toplumsal beklentiler, kız çocuklarının bilim ve teknoloji alanlarından uzaklaşmasına neden olmaktadır. Buna karşın, çevrimiçi öğrenme ortamları ve esnek dijital platformlar, kadınlar için alternatif erişim yolları sunmakta; böylece dijitalleşme, eğitimde eşitlik için dönüştürücü bir potansiyel de taşımaktadır.

Dijitalleşme süreci kadınlar açısından hem güçlenme hem de risk alanı yaratmaktadır. Bir tarafta, dijital ağlar, sosyal medya ve çevrimiçi platformlar kadınlara görünürlük, dayanışma ve politik katılım fırsatları sunmakta; #MeToo, #WomenSupportingWomen gibi küresel hareketler, dijital feminizmin dayanışmacı potansiyelini ortaya koymaktadır. Kadınlar dijital aktivizm yoluyla kendi deneyimlerini ifade etmekte, kamuoyu oluşturmakta ve toplumsal farkındalık yaratmaktadır. Öte yandan, çevrimiçi taciz, siber takip, nefret söylemi ve mahremiyet ihlali gibi çevrimiçi şiddet biçimleri kadınların dijital kamusal alandaki varlığını tehdit etmektedir. Bu durum, dijitalleşmenin yalnızca özgürleştirici değil, aynı zamanda denetim ve dışlama mekanizmalarını yeniden üretebilen bir yapı olduğunu göstermektedir.

Yapay zekâ ve otomasyonun hızla yaygınlaştığı günümüzde, kadınların bu teknolojilerle ilişkisi hem etik hem de ekonomik düzeyde yeni tartışma alanları yaratmaktadır. YZ sistemlerinde gözlenen algoritmik yanlılık, kadınların istihdam, sağlık ve eğitim alanlarındaki fırsatlarını sınırlarken; aynı zamanda veri temelli politika üretimi ve şiddet önleme uygulamaları kadınların yaşam koşullarını iyileştirme potansiyeli taşımaktadır. Kadınların YZ'ye dair güven, mahremiyet ve kullanım biçimlerinin erkeklerden farklılık göstermesi, teknolojik tasarım süreçlerinde toplumsal cinsiyetin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle etik tasarım, açıklanabilir algoritmalar ve temsilde adalet ilkeleri, kadınların dijital güvenliğini ve katılımını arttırmanın temel önkoşulları olarak düşünülmelidir.

Teknolojiyle ilişkili tekno feminizm, siberfeminizm ve dijital feminizm gibi feminist kuramsal çerçeveler, post-hümanist bir perspektifle bu ikili yapıyı çözümlemekte önemli kavramsal araçlar sunmaktadır. Wajcman'ın tekno feminizm yaklaşımı, teknolojinin toplumsal cinsiyet ilişkileri tarafından

biçimlendirildiğini; Haraway'in siborg felsefesi ise insan–makine sınırlarının aşılması ile kadınların özneleşme potansiyelinin arttığını ileri sürmektedir. Dijital feminizm ve dördüncü dalga feminizm ise, sosyal medya ve dijital ağlar aracılığıyla feminist mücadelenin sınırlarını genişleterek, kadınların hem bireysel hem kolektif düzeyde güçlenmesine olanak tanımaktadır. Feminist teknobilim alanındaki bu teorik çerçeveler, dijitalleşmenin yalnızca teknoloji merkezli değil, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden araştırılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu bölümde ortaya konan bilgiler ışığında, dijitalleşme ve kadın ilişkisine dair üç temel araştırma ekseni önerilebilir. Birincisi, dijital erişim ve beceri farklarının kesişimselliğidir. Cinsiyetin yaş, sosyoekonomik durum, eğitim düzeyi ve coğrafya gibi değişkenlerle kesişiminde dijital eşitsizliklerin nasıl biçimlendiği, daha derinlemesine analiz edilmelidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kırsal–kentsel farklar ve kültürel normların dijital katılım üzerindeki etkilerini ölçen nitel ve nicel araştırmalar yapılabilir. İkinci olarak, YZ sistemlerinde algoritmik yanlılık ve etik tasarım konusunda toplumsal cinsiyet önyargılarının nasıl üretildiği, bu sistemlerin karar verme süreçlerinde kadınları nasıl etkilediği ve adil algoritma tasarımı için hangi normatif çerçevelerin geliştirilebileceği, disiplinlerarası bir inceleme alanı olarak önemli görülmektedir. Üçüncü ve son olarakta, dijital aktivizm ve çevrimiçi feminizm pratiklerinin yerel kültürlerle nasıl etkileştiğinin, çevrimiçi dayanışma biçimlerinin toplumsal değişime ne ölçüde katkı sağladığının ve dijital şiddetle mücadele stratejilerinin etkinliğinin derinlemesine incelenmesi gerektiği söylenebilir.

Sonuç olarak, dijitalleşme süreci kadınlar açısından ne yalnızca bir özgürleşme vaadi ne de sadece yeni bir tahakküm biçimi olarak değerlendirilebilir. Bu süreç, kadınların özneleşme, direniş ve kendini yeniden tanımlama kapasitesinin şekillendiği dinamik bir müzakere alanı niteliğindedir. Kadınların dijitalleşmenin her aşamasında tasarımcı, kullanıcı, politika yapıcı ve eleştirmen olarak etkin biçimde yer alması gereklidir. Ancak bu şekilde dijital toplumun daha adil, etik ve kapsayıcı bir biçimde inşa edilmesi sağlanabilir. Bu bağlamda dijitalleşme, özellikle kadın özneli toplumsal cinsiyet araştırmaları için hem bir fırsat hem de bir sorumluluk alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleceğin bilgi toplumunun eşitlikçi temellerini güçlendirme potansiyelini artırmak için, dijital dönüşüm süreçlerinin toplumsal cinsiyet perspektifiyle bütünleşik biçimde tasarlanması ve uygulanması gerekmektedir.

Düşünme / Tartışma Soruları

1. Dijitalleşme süreci kadınlar açısından neden “çift yönlü” bir dinamik olarak değerlendirilmektedir?
2. Feminist kuramlar dijitalleşme olgusunu nasıl yorumlamaktadır?
3. Dijital feminizm, feminist hareketin geleneksel örgütlenme biçimlerini nasıl dönüştürmektedir?
4. Dijital vatandaşlık kavramı kadın çalışmaları açısından neden kritik bir öneme sahiptir?
5. Dijital dönüşüm kadınların eğitim ve iş yaşamındaki konumunu nasıl dönüştürmektedir?
6. STEM alanlarında kadınların düşük temsili hangi toplumsal dinamiklerle ilişkilidir?
7. Yapay zekâ sistemlerinde toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nasıl yeniden üretilmektedir?
8. Yapay zekâ uygulamalarında toplumsal cinsiyet yanlılığı nasıl azaltılabilir?

Ek Kaynaklar

Teorik Çerçeve

1. Haraway, D. (2006). *Siborg manifestosu* (O. Akınhay, Çev.). Agora Kitaplığı.
2. Wajcman, J. (2004). *TechnoFeminism*. Polity Press. (*Kitap İngilizce olarak Polity Press tarafından yayımlanmıştır ve çevrimiçi kataloglarda mevcuttur.*)
3. United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women). (2022, Şubat). Intersectionality Resource Guide and Toolkit. https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-02/Intersectionality-resource-guide-and-toolkit-large-print-en.pdf
4. Criado Perez, C. (2020). *Görünmez kadınlar: Veri yanlılığı olan bir dünyada cinsiyet ayrımcılığı* (E. Eroğlu, Çev.). Domingo Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 2019)
5. Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books. (*Bu konuya ilgi duyan okuyucular, Turkle'ın eserlerinin Türkçe çevirilerine (örneğin Ekrandaki Yaşam: İnternet Çağında Kimlik gibi) AA Kitap, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Metis vb. gibi yayınevi kataloglarından ulaşabilirler. Yazarın eserlerinde dijitalleşmenin kimlik ve toplumsal ilişkilere olan etkileri üzerine geliştirdiği temel kuramsal çerçeve açıklanmaktadır.*)
6. Eubanks, V. (2018). *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor*. St. Martin's Press.

Görsel/İşitsel Kaynaklar

Youtube

1. YouTube: "Rosi Braidotti Posthuman Feminism" veya "Nomadic Subjects" anahtar kelimeleriyle yapılacak aramalarla yazarın teorik temelleri yazarın *dijitalleşmenin kimlik ve toplumsal ilişkilere etkisi üzerine geliştirdiği teorik çerçeve* kendi sesinden dinlenebilir.
2. TED Talks: Yapay zekâda önyargı konusunda **Joy Buolamwini** (https://www.ted.com/speakers/joy_buolamwini); teknolojinin toplumsal etkileri konusunda Sherry Turkle (https://www.ted.com/speakers/sherry_turkle) konuşmaları izlenebilir.

3. Türkçe bir kaynak olarak Teknobilim ve Siberfeminizm hakkında çevrimiçi bilgi içerikli bir seminer: https://www.youtube.com/watch?v=rMzzsUP8jVo

Film

1. *Ex Machina (2014):* Yapay Zekâda Özneleşme ve Cinsiyet Biçimlendirme
2. *The Stepford Wives (2004):* Teknolojiyle Mükemmelleştirilmiş Ataerkil İdeal

Diğer Kaynaklar:

1. https://www.wtechplatform.com/tr
   Teknoloji alanında kadınların kariyer gelişimini ve liderliğini destekleyen, Türkiye merkezli pratik ağ ve mentorluk platformu

Kaynakça

Akan, E., & Gürhan, N. (2020). Feminizmin "e- hali": Dijital feminizm üzerine bir araştırma. *Hafıza: Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(2), 4–22

Akca, E. B., & Kaya, B. (2017). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Dijital Bölünme Ve Farklı Yaklaşımlar. *Intermedia International E-journal, 3*(5), 301-319. https://doi.org/ 10.21645/intermedia.2017.16

Alternatif Bilişim Derneği. (2012, Nisan 16). *Türkiye'de internetin durumu: 16 Nisan 2012 itibariyle fotoğrafı.* Alternatif Bilişim Derneği. http://www.alternatifbilisim.org

Altuntaş, O. & Altınova, H.H. (2015). Toplumsal Cinsiyet Algısı ile Sosyo-Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *Turkish Studies, 10*(6). p. 83-100. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7674

Åsberg, C., & Lykke, N. (2010). Feminist technoscience studies. *European Journal of Women's Studies, 17*(4), 299–305. https://doi.org/10.1177/1350506810377692

Aşıcı, T. B., & Usluel, Y. K. (2013). Sayısal Uçurumun Üniversite Öğrencilerinin Demografik Özelliklerine Göre İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 44*(44), 73-84.

Başarmak, U., Yakar, H., Güneş, E., & Kuş, Z. (2019). *Analysis of digital citizenship subject contents of secondary education curricula. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, 10*(1), 26–51. https://doi.org/10.17569/tojqi.438333

Bijker, W. E. (2001). Technology, social construction of. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 15522-15527. https://doi.org/10.1016/b0-08-043076-7/03169-7

Boyer, K. (2015). Introduction: Gender, Space and Technology. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, *5*(1), 1–8. https://doi.org/10.14288/acme.v5i1.745

Bozkurt, A., Hamutoğlu, N. B., Kaban, A. L., Taşçı, G., & Aykul, M. (2021). Digital information age: Digital society, digital transformation, digital education and digital competencies. *Journal of Open Education Practice and Research (Auad), 7*(2), 35-63. https://doi.org/10.51948/auad.911584

Braidotti, R. (2016). Posthuman feminist theory. In L. Disch & M. E. Hawkesworth (Eds.), *The Oxford Handbook of Feminist Theory* (ss. 673–698). Oxford University Press

Braidotti, R. (2021). Posthuman feminism and gender methodology. In J. Browne (Ed.), Why gender? (ss. 101–125). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108980548.007

Bray, F. (2007). Gender and technology. *Annual Review of Anthropology, 36*, 37–53. https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.36.081406.094328

Brooks, D. C., & McCormack, M. (2020). *Driving Digital Transformation in Higher Education*. Educause. https://eric.ed.gov/?id=ED614338

Budhwar, P., Chowdhury, S., Wood, G., Aguinis, H., Bamber, G. J., Beltran, J. R., … Varma, A. (2023). Human resource management in the age of generative artificial intelligence: Perspectives and research directions on ChatGPT. *Human Resource Management Journal, 33*(3), 606–659. https://doi.org/10.1111/1748-8583.12524

Catalyst. (2008). *Women in technology: Maximizing talent* (Report). https://www.wearethecity.com/wp-content/uploads/2014/12/Catalyst-Women-in-Tech-Maximizing-Talent-Feb08.pdf

Chen, J., Xue, J., Li, Y., & Luo, W. (2025). Impact of different employee-AI interaction: Instrumental vs. emotional support and gender differences. *International Journal of Human-Computer Interaction*. Advance online publication. https://doi.org/10.1080/10447318.2025.2474460

Cray, P. (2015). *The Digital Transformation of Business. Harvard Business Review Analytic* Services Report: https://hbr.org/resources/pdfs/comm/microsoft/the_digital_transformation_of_business.pdf

Cirillo, D., Catuara-Solarz, S., Morey, C., Guney, E., Subirats, L., Mellino, S., … Mavridis, N. (2020). Sex and gender differences and biases in artificial intelligence for biomedicine and healthcare. *npj Digital Medicine, 3*(1), 81. https://doi.org/10.1038/s41746-020-0288-5

Çakmak Ekinci, S. (2025). Dijital feminizm: UN Women Türkiye Instagram hesabı üzerine bir inceleme. *Fiscaoeconomia, 9*(Toplumsal Cinsiyet Özel Sayısı), 71–85. https://doi.org/10.25295/fsecon.1696139

Dasgupta, N., & Stout, J. G. (2014). Girls and women in science, technology, engineering, and mathematics: STEMing the tide and broadening participation in STEM careers. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences, 1*(1), 21–29. https://doi.org/10.1177/2372732214549471

Davaki, K. (2018). *The underlying causes of the digital gender gap and possible solutions for enhanced digital inclusion of women and girls*. European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/604940/IPOL_STU(2018)604940_EN.pdf

Dias-Trindade, S., & Ferreira, A. G. (2020). Digital teaching skills: DigCompEdu CheckIn as an evolution process from literacy to digital fluency. *ICONO 14, Revista de comunicación y tecnologías emergentes, 18(2)*, 162-187. https://doi.org/10.7195/ri14.v18i1.1519

Dinç, S. (2017). Adjustment Of Women's To The Digital Opportunities: Example Of Turkey. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences, 22* (Special Issue on Kayfor15), 1761-1783.

Doty, Jennifer L., Jodi Dworkin ve Jessica H. Connell (2012). Examining Digital Differences: Parents' Online Activities. *Family Science Review, 17* (2), 18-39

EDAM. (2023). *Türkiye'de dijital okuryazarlık*. https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2023/03/Dijital-Okur-Yazarlik.-TR.pdf

English, L. M., & Irving, C. J. (2019). Ağ feminizmi ve toplumsal cinsiyet öğrenimi (B. Tokat, Çev.). *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar Dergisi*, *(37–38)*, 1–15.

European Commission. (2021). *Competence Centre of Foresight, technological progress.* https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/changing-nature-work/technological-progress_en

Özüdoğru Erdoğan, H. N. (2021). Yeni toplumsal hareketler bağlamında kadın hareketleri: Dijital aktivizm [Women's movements in the context of social movements: Digital activism]. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(2), 112–119.

Ergül, G., & Yıldız, S. (2021). Sosyal medyada sosyal annelik: Instagram anneliği. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(2), 611-627.

Ferrari, A., Punie, Y., Redecker, C. (2012). Understanding Digital Competence in the 21st Century: An Analysis of Current Frameworks. In: Ravenscroft, A., Lindstaedt, S., Kloos, C.D., Hernández-Leo, D. (eds) *21st Century Learning for 21st Century Skills. EC-TEL 2012*. Lecture Notes in Computer Science, vol 7563. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-33263-0_7

Fidan, H., & Şen, H. (2015). Sayısal Bölünmenin Ölçülmesinde Gini Yaklaşımı: Türkiye'de Kentsel, Kırsal Ve Cinsiyet Açısından Sayısal Bölünme Düzeyleri. *Journal of International Social Research, 8*(39).

Gedik, E. (2020). Dünyada ve Türkiye'de dijital feminizm incelemesi: Gençlerin dijital aktivizm deneyimleri. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (5), 123–136.

Gardey, D. (2006). Culture of gender, culture of technology: The gendering of things in France's office spaces between 1890 and 1930. In H. Nowotny (Ed.), *Cultures of technology* (pp. 73–94). Berghahn Books.

Hardey, M. (2019). Gender and technology culture: points of contact in tech cities. *Sociological Research Online, 25*(1), 101-118. https://doi.org/10.1177/1360780419851137

Haraway, D. (2006). *Siborg manifestosu* (O. Akınhay, Çev.). Agora Kitaplığı.

Haraway, D. J. (2022). A cyborg manifesto: An ironic dream of a common language for women in the integrated circuit. In S. Stryker & D. M. Blackston (Eds.), *The transgender studies reader remix* (pp. 429–460). Routledge.

Henry, N., Vasil, S., & Witt, A. (2022). Digital citizenship in a global society: A feminist approach. *Feminist Media Studies, 22*(8), 1972–1989. https://doi.org/10.1080/14680777.2021.1937269

Hilbert, M. (2011). Digital gender divide or technologically empowered women in developing countries? A typical case of lies, damned lies, and statistics. *Women's Studies International Forum, 34*(6), 479-489. http://dx.doi.org/10.1016/j.wsif.2011.07.001

Hu, Y., & Min, H. (2023). The dark side of artificial intelligence in service: The "watching-eye" effect and privacy concerns. *International Journal of Hospitality Management, 110*, 103437. https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2023.103437

Ilomäki, L., Paavola, S., Lakkala, M., & Kantosalo, A. (2016). Digital competence–an emergent boundary concept for policy and educational research. *Education and Information Technologies, 21*(3), 655-679. https://doi.org/10.1007/s10639-014-9346-4

International Telecommunication Union (ITU). (n.d.). *Bridging the gender divide*. [Cinsiyet ayrımını kapatmak]. https://www.itu.int/en/mediacentre/backgrounders/Pages/bridging-the-gender-divide.aspx

Joint Information Systems Committee (JISC). (2019). *Teacher Profile (Higher Education): Six Elements of Digital Capabilities*. https://repository.jisc.ac.uk/7278/1/BDCP-DC-Framework-Individual-6E-110319.pdf

Karataş, Ş. (2014). *Women's empowerment through the internet* [Master's thesis, Kadir Has University, Graduate School of Social Sciences].

Kılıç, S., & Alkan, R. M. (2018). Fourth Industrial Revolution Industry 4.0: World and Turkey Reviews. Journal of Research in Entrepreneurship Innovation and Marketing, 2(3), 29-49. https://doi.org/10.31006/gipad.417536

Kızıl, A. (2021). *Dördüncü dalga feminist yankı alanları: Dijital araç ve uygulamalar* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Lambrecht, A., & Tucker, C. (2018). Algorithmic bias? An empirical study into apparent gender-based discrimination in the display of STEM career ads. *Management Science*. Advance online publication. https://doi.org/10.1287/MNSC.2018.3093

Latin America and Caribbean Summary Report. (2023). *Online gender-based violence against women and environmental and human rights defenders*. https://www.boell.de/sites/default/files/2024-11/online_gender-based_violence_against_women_environmental_and_human_rights_defenders_in_latin_america.pdf

Meleisea, E. (Ed.). (2007). *The UNESCO ICT in education programme*. UNESCO Bangkok. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000156769

Merayo, N., & Ayuso, A. (2023). Analysis of barriers, supports and gender gap in the choice of STEM studies in secondary education. *International Journal of Technology and Design Education, 33*(5), 1471–1498. https://doi.org/10.1007/s10798-022-09776-9

Miller, C., & Bartlett, J. (2012). Digital fluency: towards young people's critical use of the internet. *Journal of Information Literacy, 6(2)*, 35-55. http://ojs.lboro.ac.uk/ojs/index.php/JIL/article/view/PRA-V6-I2-2012-3

Mirowska, A., & Arsenyan, J. (2025). The A(I) Team: Effects of human-likeness and conformity to gender stereotypes on initial trust and willingness to work with an AI teammate. *Journal of Organizational Behavior*. Advance online publication. https://doi.org/10.1002/job.70009

Morell-Mengual, V., Ortega-Barón, J., Fernández-García, O., Berenguer, C., Gil-Llario, M. D., & Estruch-García, V. (2025). Characteristics, motivations and attitudes of students using ChatGPT and other language model-based chatbots in higher education. *Education and Information Technologies, 30*, 22257–22274. https://doi.org/10.1007/s10639-025-13650-1

Mossberger, K., Tolbert, C. J., & McNeal, R. S. (2007). *Digital citizenship: The Internet, society, and participation*. The MIT Press. https://doi.org/10.7551/mitpress/7428.001.0001

Msafiri, M. M., Cai, L., & Shan, K. (2025). The future of girls in science education: Embracing inclusivity and diversity in Tanzania. *British Educational Research Journal*. https://doi.org/10.1002/berj.70038

Ng, W. (2012). Can we teach digital natives digital literacy? *Computers & Education, 59*, 1065-1078. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.04.016

Nweje, U., Amaka, N. S., & Makai, C. C. (2025). Women in STEM: Breaking barriers and building the future. *International Journal of Science and Research Archive, 14*(1), 202–217. https://doi.org/10.30574/ijsra.2025.14.1.0026

Ochs, T., & Riemann, U.A. (2018). Digitalization. *In Encyclopedia of Information Science and Technology* (4th ed). https://doi.org/10.4018/978-1-5225-2255-3.ch075

OECD (2019). *OECD Skills Outlook 2019 : Thriving in a Digital World*. OECD Publishing, Paris,

https://doi.org/10.1787/df80bc12-en.

Organization of American States (OAS). (2021). *Guide: Basic concepts of online gender-based violence against women and girls*. Organization of American States. https://www.oas.org/en/sms/cicte/docs/Manual-Online-gender-based-violence-against-women-and-girls.pdf

Payton, S. (2012, Jun 18). *Developing Digital Literacies*. Briefing Paper, JISC. http://www. jisc. ac. uk/publications/briefingpapers/2012/developing-digital-literacies. Aspx

Pettersson, F. (2018). On the issues of digital competence in educational contexts – a review of literature. *Education and Information Technologies, 23*, 1005–1021. https://doi.org/10.1007/s10639-017-9649-3

Pujol, J., & Montenegro, M. (2015). *Technology and feminism: A strange couple*. *Revista de Estudios Sociales*, 51, 173-185. https://doi.org/10.7440/res51.2015.13

Reddy, S. K., & Reinartz, W. (2017). Digital transformation and value creation: Sea change ahead. *GfK Marketing Intelligence Review, 9*(1), 10

Ribble, M. (2015). *Digital citizenship in schools: Nine elements all students should know* (3rd ed.). International Society for Technology in Education.

Rousou, E., & Kaili, C. (2014). *Staying safe online: Gender and safety on the Internet* (S. E. Pavlou, Ed.). Mediterranean Institute of Gender Studies (M.I.G.S.).

Selwyn, N. (2012). *Education in a digital world: Global perspectives on technology and education*. Routledge.

Shonfeld, M., Cotnam-Kappel, M., Judge, M., Ng, C. Y., Ntebutse, J. G., Williamson-Leadley, S., & Yildiz, M. N. (2021). Learning in digital environments: a model for cross-cultural alignment. *Educational Technology Research and Development, 69*, 2151–2170. https://doi.org/10.1007/s11423-021-09967-6

Sida. (2019). *Gender-based violence online* (Gender Tool Box Series). https://cdn.sida.se/publications/files/sida62246en-gender-based-violence-online.pdf

Sparrow, J. (2018). Digital fluency: Big, bold problems. *Educase Review, 53*(2), 54.

Swafford, M., & Anderson, R. (2020). Addressing the gender gap: Women's perceived barriers to pursuing STEM careers. *Journal of Research in Technical Careers, 4*(1), 61–74. http://dx.doi.org/10.9741/2578-2118.1070

Thompson Lee, L. M., Moore, D. A., & Crossland, C. (2025). Harnessing the power of machine learning to prevent gender-based violence: Using big data techniques to enhance research on violence against women. *Violence Against Women*. Advance online publication. https://doi.org/10.1177/10778012251319701

Thomson, E., Chapman, R., Cooper, G., & Cooper, Z. (2025). Exploring bias in artificial intelligence: Stereotypes and gendered narratives in digital imagery of early childhood educators. *Gender and Education*. Advance online publication. https://doi.org/10.1080/09540253.2025.2546048

TurkeyBlocks. (2017). *Gender and technology in Turkey: Bridging the digital divide to the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights pursuant to Human Rights Council Resolution 32/13* (Report). https://turkeyblocks.org/wp-content/uploads/sites/3/2017/02/TurkeyBlocks-OHCHR-Gender-2017.pdf

Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other.* Basic Books/Hachette Book Group.

Tyers-Chowdhury, A., & Binder, G. (2021). *What we know about the gender digital divide for girls: A literature review* (UNICEF Gender and Innovation Evidence Briefs—Insights into the Gender Digital Divide for Girls). UNICEF. https://www.unicef.org/eap/media/8311/file/What%20we%20know%20about%20the%20gender%20digital%20divide%20for%20girls:%20A%20literature%20review.pdf

Uçan, G. (2017). Kadınların Medya Kullanım Tercihleri ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Tutumları Arasındaki ilişki: Manisa Kent Merkezi Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16* (63), 1127-1319.

UNESCO. (2023). *Yüzüm kızarabilseydi, kızarırdı: Dijital becerilerdeki toplumsal cinsiyet uçurumunu eğitim yoluyla aşmak*. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000382901

UNICEF. (2023). *Bridging the gender digital divide*. https://data.unicef.org/resources/ictgenderdivide/

UNFPA. (2021). *Türkiye'de dijital şiddet araştırması*. https://turkiye.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/digital_violence_report.pdf

UN Women. (n.d.). *FAQs: Digital abuse, trolling, stalking, and other forms of technology-facilitated violence against women*. https://www.unwomen.org/en/faqs/digital-abuse-trolling-stalking-and-other-forms-of-technology-facilitated-violence-against-women

Ünal, F., Tarhan, S. & Köksal, E.Ç. (2017). Toplumsal Cinsiyet Algısını Yordamada Cinsiyet, Sınıf, Bölüm ve Toplumsal Cinsiyet Oluşumunun Rolü. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 6*(1), S. 227–236. Doi: 10.14686/Buefad.287496

Ünlü, D. G. (2019). Web Sitelerinde Dijital Ebeveynlere Sunulan İçerik Toplumsal Cinsiyet Rollerinden Bağımsız Olabilir Mi?: 'Bebek.com' Web Sitesi Örneği. *Fe Dergi, 11*(2), 24-37.

Vaillancourt, M. A. (2015). *Mediated Motherhood: Discourse And Maternal Identity İn The Digital Age*. Dissertations - All. 357. Https://Surface.Syr.Edu/Etd/357

van Dijk, J. A. G. M. (2017). Digital divide: Impact of access. In P. Rössler (Ed.-in-Chief), C. A. Hoffner & L. van Zoonen (Assoc. Eds.), *The international encyclopedia of media effects*. John Wiley & Sons. https://doi.org/10.1002/9781118783764.wbieme0043

Varol, S. F. (2014). Kadınların dijital teknolojiyle ilişkisine ütopik bir yaklaşım: Siberfeminizm [A utopic approach to the relationship of women with technology: Cyberfeminism]. *The Journal of Academic Social Science Studies, 27*, 219–234. https://doi.org/10.9761/JASSS2463

Vuorikari, R., Kluzer, S., & Punie, Y. (2022). *DigComp 2.2: The digital competence framework for citizens – With new examples of knowledge, skills and attitudes* (EUR 31006 EN). Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2760/115376

Wajcman, J. (2000). *Reflections on gender and technology studies*. *Social Studies of Science, 30*(3), 447–464. https://doi.org/10.1177/030631200030003005

Wajcman, J. (2007). From women and technology to gendered technoscience. *Information, Communication & Society, 10*(3), 287–298. https://doi.org/10.1080/13691180701409770

Wajcman, J. (2009). Feminist theories of technology. *Cambridge Journal of Economics, 33*(2), 233–251. https://doi.org/10.1093/cje/ben057

Wajcman, J. (2010). Feminist theories of technology. *Cambridge Journal of Economics*, *34*(1), 143–152.

Wajcman, J. (2016). *Pressed for time: The acceleration of life in digital capitalism*. The University of Chicago Press.

Wajcman, J. (2022). Technology and time. In D. A. Rohlinger & S. Sobieraj (Eds.), *The Oxford handbook of digital media sociology (p.9-23)*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197510636.013.3

Wang, S. (2025). Public perceptions of artificial intelligence in 20 countries: Assessing individual- and country-level factors. *Cross-Cultural Research*. Advance online publication. https://doi.org/10.1177/10693971251336803

Weber, J. (2006). From science and technology to feminist technoscience. In K. Davis, M. Evans, & J. Lorber (Eds.), *Handbook of gender and women's studies* (pp. 397–414). London: Sage.

World Bank. (n.d.). *Closing gender gaps in digital development*. https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022924054584089/pdf/P1805721f6ca4402c1905b12c4337f89bb8.pdf

Yalçın, M. F. (2018). Industry 4.0, Turning Point in the Global Competition in Terms of Turkey. *Sosyoekonomi Journal, 26* (36), 225-233. https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2018.02.13

Bölüm 7

Küresel Ekonomide Kadın Emeği ve Ekonomik Kalkınma: Kesişen Kimlikler ve Roller

Gülten DURSUN[49]

Anahtar Kavramlar

Ataerkillik (Patriarchy): Yaygın ancak tarihsel olarak kendine özgü, duruma ve bağlama göre değişebilen bir erkek egemenliği sistemidir. Başlangıçta bu terim, "babanın egemenliği", yani kocanın veya babanın eşleri, çocukları ve mülkü üzerindeki gücüyle karakterize edilen toplumları tanımlamak için kullanılıyordu. Terim artık kadınları etkileyen baskıcı ve sömürücü ilişkilerin genel sistemik karakterini ifade etmektedir (Parpart vd., 2000). "Ataerki" kavramı kadınların sömürülmesi ve ezilmesinin hem tarihsel hem de toplumsal boyutunu ifade ettiğinden, örneğin "erkek egemenliği" kavramının tam tersine biyolojiye dayalı yorumlara da açık değildir (Mies, 2022: 97).
Cinsiyete Dayalı İşbölümü (Sexual Division of Labour): Toplumda görev ve sorumlulukların kadınlara ve erkeklere dağıtılması. Eşit olmayan toplumların çoğunda, kadınlara verilen görevler, erkeklere verilen görevlerden sürekli olarak daha düşük bir değere sahiptir (Parpart vd., 2000).
Eşit Fırsat (Equal Opportunity): Kadınların erkeklerle aynı seçeneklere ve aynı yaşam şanslarına sahip olabilmesi için yaratılması gereken koşullardır (Parpart vd., 2000).
Feminist Ekonomik Coğrafya: Farklılığı, somutluğu vurgulayarak, işyerlerini dinamik, eşitsiz ve dağınık alanlar olarak görür; bu vurgu, işin geleceği hakkındaki tartışmaları işçiler ve iş deneyimleri üzerine yeniden odaklamaya yardımcı olabilir (Reid-Musson vd., 2020).
Feminist Politik Ekonomi (Feminist Political Economy - FPE): FPE, küresel yapısal eşitsizliklerin kesişim noktalarını ve bedenlerin sınıflandırılıp organize edildiği çeşitli farklılık eksenlerini (cinsiyet, cinsellik, ırk, sınıf vb.) incelemektedir (Agenjo-Calderón, 2021: 186).
Görünmez Emek (Invisible Labor): Arlene Daniels (1987: 405) tarafından tanımlanan görünmez emek teorisi, kadınların ev işleri ve çocuk bakımı faaliyetleri göz ardı edildiğinde, söz konusu gerçek emeğin takdir edilmediğini savunan feministlere dikkat çekerek, bu ihmali "görünmez emek" kavramıyla açığa çıkarmıştır.
Sınıf (Class): Toplumdaki sosyal veya ekonomik bölünmeyi ifade eder. Teorisyenler bazen ekonomik sınıf (ekonomik kaynaklara veya maddi mallara erişime dayalı) ile sosyal sınıf (statü, prestij, aile geçmişi ve diğer faktörlere dayalı) arasında ayrım yaparlar. Bir kişinin sınıfı büyük ölçüde üretim araçlarıyla olan ilişkisine göre belirlenir; bu durumda kapitalist sınıf üretim araçlarına sahip olan sınıfı temsil eder (Parpart vd., 2000).
Üreme (Reproduction): Çocukların biyolojik olarak yeniden üretilmesi, yani doğum ve emzirme; ücretli iş gücünün günlük olarak ev içi işlerle fiziksel olarak yeniden üretilmesi ve ataerkil kapitalist sistemin, sınıf ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve siyasi ve ekonomik statükoyu yeniden üreten ideolojik koşulların sürdürülmesi yoluyla toplumsal olarak yeniden üretilmesidir (Parpart vd., 2000). Kapitalizmde üretim hem değer üretir hem de değer üretir gibi görünür. Üreme, "değersizlik" alanı olarak doğallaştırılır. Bu kurgu, dayandığı birçok faaliyetin karşılığı ödenmediği için (erkek) üretkenliğini artırır. Kapitalizmde "özgür" işçiler olarak bireyler, hem işçide "içerilen" meta hem de üretilen tüm "şeylerin" değer ölçüsü olan emek gücü dışında tüm değerlerinden yoksun bırakılırlar (Mezzadri, 2020: 1188).

[49] Doç.Dr., Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisadi Gelişme - Uluslararası İktisat ABD
E-posta: dgulten@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-003-2430-3412

…… çok net hale gelen şey, kadınların ihtiyaç duyduğu şeyin sübvansiyon değil, erişim olduğudur. Paternalizme değil, fırsatlara ihtiyaçları var (Howells, 1993: 22)[50]

Toplumsal cinsiyet (gender) bireylerin toplumsal ve ekonomik yapıdaki rolünü şekillendiren bir kavram olup, son otuz yıldan fazladır küresel kalkınma gündemlerinin konularından biridir. T*oplumsal Cinsiyet İlişkileri* ise kadınlar ve erkekler arasındaki etkileşimleri ve bunların göreceli sosyal değerlerini organize eden ve düzenleyen karmaşık, kültürel ve tarihsel olarak özgül sosyal sistemleri ifade etmektedir (Cook, 2007). Kadın ve erkekler için eşit fırsatların sağlanması, adalet, verimlilik, yoksulluğun azaltılması ve ekonomik büyüme için öneminin kabulü ile *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği* Birleşmiş Milletler Kalkınma Grubu (UNDG) tarafından ilk kez 2008 yılında Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne (MDG's) dahil edilmiştir (King vd., 2009:585). Ardından Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) 2030 gündemi kapsamında "kimseyi geride bırakmama" taahhüdü ile kesişimselliğin önemi vurgulanmış (UN, 2016:11) ve kesişen kırılganlıkların altı çizilmiştir[51]. Ancak bu söylemin uygulanmasında ve pratikte nasıl işlevselleştirileceğine dair kanıtların bulunmaması, sadece Birleşmiş Milletler değil, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi kurumlara da yönelik eleştirilerin başında gelmektedir.

Dünya Ekonomik Forumu'nun Küresel Cinsiyet Uçurumu (Global Gender Gap)[52] 2025 Raporuna göre, küresel ölçekte toplumsal cinsiyet eşitliği (global gender gap) skoru %68,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuç henüz hiçbir ülkenin tam cinsiyet eşitliğine ulaşamadığını göstermektedir. İzlanda %92,6 skorluk bir oranla on altı yıl üst üste en iyi performansa sahiptir. Kadınların küresel işgücüne katılımı 2024 yılında %41,2'ye yükselmiştir. Özellikle *altyapı* gibi erkek egemen sektörlerde kayda değer bir gelişme (+8.9 puan) elde edilse de cinsiyete dayalı sektör ayrımcılığı devam etmektedir. Kadınlar halen sağlık ve bakım (%58,5) ve eğitim (%52,9) gibi daha ziyade düşük ücretli ve insan odaklı sektörlerde daha fazla temsil edilmektedir (WEF, 2025: 8). Bu tablo, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin halen kalkınmanın önünde önemli bir engel olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en yaygın ve belirgin alanlarından biri işgücü piyasalarıdır. Tarihsel olarak da dünyada kadınların işgücüne katılım oranları erkeklerden daha düşük olmuştur. Yüksek gelirli ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranlarında görece artış olması, cinsiyet farkını bir ölçüde gidermekle birlikte, bölgeler arasında önemli farklar devam etmektedir. Yine de kadınların işgücü piyasasındaki konumlarında görülen ilerlemeyle birlikte iktisat biliminde toplumsal cinsiyet konularına ilginin artmasının bir sonucu da Claudia Goldin'e verilen 2023 yılı Nobel Ekonomi Ödülü olmuştur. Böylece kadın emeğinin tarihsel ve kurumsal bağlamda analiz edilmesinin önemi teyit edilmiştir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir sorundur[53]. Bunun en belli başlı nedeni, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin özellikle uzun vadede ekonomik kalkınmanın önünde bir

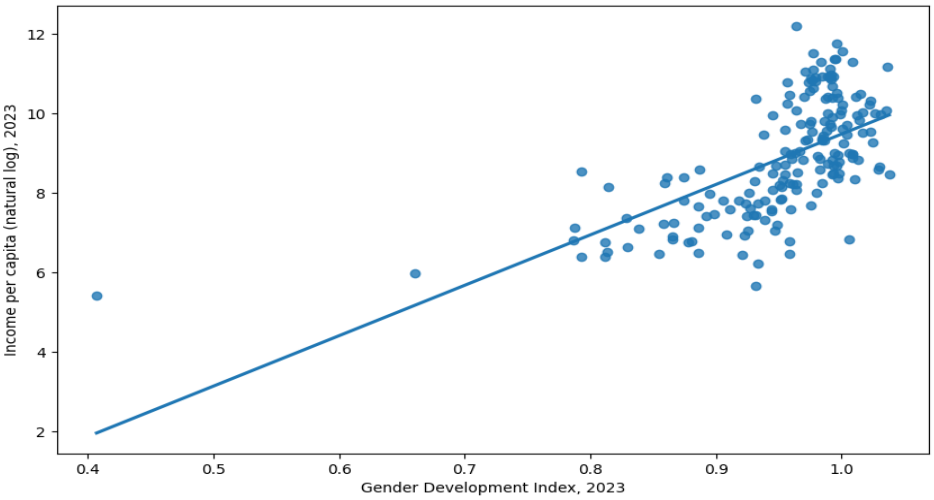
[50] Bu ifade Kadınlar Dünya Bankacılığı (Women's World Banking) başkanı Nancy Barry'e aittir. Röportaj Cynthia Howells (1993) tarafından yayınlanmıştır.

[51] Birleşmiş Milletler'in kesişimselliğe yaptığı vurgu şu şekildedir: "Ancak, bir nüfus içindeki belirli grupları, en savunmasız olanları da dahil olmak üzere, ele alan veriler ve göstergeler olmadan, SKH'lerde verilen taahhütlerin tam olarak uygulanması mümkün olmayacaktır" (UN, 2016:11).

[52] Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi Dünya Ekonomik Forumu tarafından ilk kez 2006 yılında tanıtılmıştır. Temel göstergeleri arasında ekonomik katılım, siyasi güçlenme, eğitim düzeyi ve sağlık kriterleri yer almaktadır. Tüm bu göstergeler toplumsal kalkınma sonuçlarını etkilediğinden, sosyal bilimciler tarafından sıkça çalışılan oldukça kullanışlı bir veridir. Örneğin kadınların eğitime ve istihdama erişemediği yanı sıra eşit ücret alamadığı bir toplumda gelecek neslin gerek eğitiminin gerekse sağlığının olumsuz etkilenmesi anlamına geleceğinden, verimlilik üzerindeki negatif etki büyüme ve kalkınma üzerinde de olumsuz bir etkiye sahip olabilecektir (Talafha vd., 2025).

[53] Özellikle Asya ve Kuzey Afrika'nın çoğunda ve daha az ölçüde Latin Amerika gibi gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde Amartya Sen (1990) tarafından ilk kez kullanılan "kayıp kadınlar" (missing women) terimi toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kalıcılığını vurgulamak üzere ileri sürülmüştür. Bu terim, "cinsiyet seçici kürtajlar, aşırı kadın ölümleri ve cinsiyet ayrımcılığı, bebek öldürme (infanticide), ihmal, yetersiz beslenme, aile içi şiddet, eşit olmayan sağlık hizmetlerine erişim ve hizmet

engel olduğudur. Uzun dönem arz yönlü modeller iki stilize ekonomik kalkınma olgusunu bir araya getirme çabalarını yansıtmaktadır (Santos Silva ve Klasen, 2021: 584). Birincisi, toplumsal cinsiyet eşitliği ile ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişkinin varlığıdır. İkincisi ise doğurganlık geçişinin zamanlaması ile kişi başına gelir arasında pozitif bir ilişki olduğudur. Şekil 1 ve Şekil 2 her iki stilize gerçeği açıkça yansıtmaktadır[54].

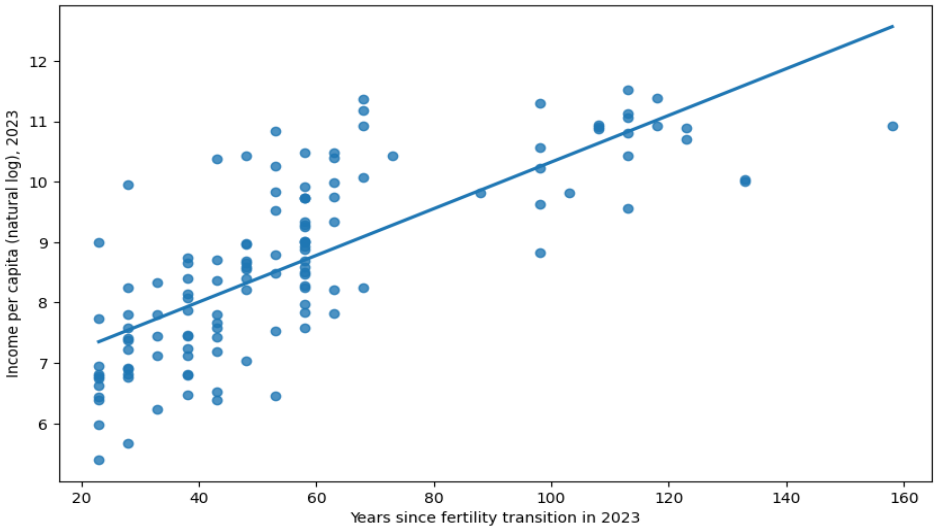

Şekil 2. Kişi başına gelir düzeyi ve toplumsal cinsiyet eşitliği. Kişi başına GSYİH'nın (SGP'ne göre düzenlenmiş) doğal logaritmasıdır. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Kalkınma Endeksi, cinsiyete özgü İnsani Kalkınma Endekslerinin (Kadın İGE/Erkek İGE) oranıdır. Toplam 182 ülke verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır. **Kaynak:** UNDP veri tabanı.

Doğurganlık geçişine ilişkin ekonomik açıklamalar, özellikle kadınların daha fazla eğitim almasını teşvik eden ve böylece kadınların ücretlerinin erkeklere kıyasla artmasını mümkün kılan okullaşma ve getirilerinin rolüne odaklanmaktadır (Schultz, 2001). Şekil 2, doğurganlık dönüşümünün zamanlaması ile ekonomik kalkınma arasında pozitif bir ilişkiye işaret etmektedir. Doğurganlık geçişine erken başlayan ülkelerde 2023 yılı itibariyle kişi başına gelirin daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Bu durum, demografik dönüşümün beşeri sermayenin güçlenmesi, kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik verimlilik artışlarıyla etkileşimini göstermektedir. Bununla birlikte McDonald (2000: 428), doğurganlık dönüşümünün yalnızca ekonomik göstergeler üzerinden açıklanamayacağını; kadın davranışlarına ilişkin toplumsal olarak inşa edilmiş beklentilerin göz ardı edilmesinin sürecin anlaşılmasını neredeyse imkânsız kılacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla demografik geçiş, kadınların toplumsal konumlarını belirleyen kültürel normlar ve ataerkil güç ilişkileriyle birlikte ele alındığında kalkınma sonuçlarına ilişkin daha bütüncül bir değerlendirme yapılabilmektedir.

sunumu ve kötü muamele nedeniyle düşük hayatta kalma oranları nedeniyle nüfusta kaybolan kadın sayısını" ifade etmektedir (Demir vd., 2025).

[54] Santos Silva ve Klasen (2021) tarafından yapılan çalışmada bu iki stilize kalkınma ölçütü 2000 yılı için araştırılmıştır. Bu çalışmada veriler güncellenmiş ve 2023 yılı için de benzer bir sonuç elde edilmiştir.

Şekil 3. Ülkelerin kişi başına gelir düzeyi ile doğurganlık oranlarındaki değişimin karşılaştırması. Gelir, ülkeler arasındaki fiyat farkları hesaba katılarak kişi başına düşen millî gelirden türetilmiştir. Doğurganlık geçiş tarihleri Reher'in (2004) çalışmasından elde edilerek 127 ülke üzerinden yazar tarafından hesaplanmıştır. Doğurganlık düşüş tarihleri (doğurganlık geçiş tarihi anlamında) 127 ülkenin her biri için *farklı* olup, Reher'in (2004) çalışmasına bakılabilir. **Kaynak:** UNDP veri tabanı ve Reher (2004).

Yapılan araştırmalar makroekonomik hedeflere ulaşmada toplumsal cinsiyet etkilerinin göz ardı edilemeyeceğini ortaya koymuştur (Elson, 1995). Özellikle ücretli ve ücretsiz emeğin cinsiyete dayalı ayrımının kritik bir rolü olduğu açıkça anlaşılmıştır (Seguino, 2019). Ancak uzun bir süre bakım ve ücretsiz çalışma, piyasa mekanizmasının işleyişi için merkezi olmasına rağmen, makroekonomik modeller ve analizler sadece piyasa üretimine odaklanarak, toplumsal cinsiyet ve bakım emeğini göz ardı etmiştir.

Feminist iktisat, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelerken, işgücünün yetenekleri, üretimdeki yetenek havuzu, doğurganlık ve bebek ölüm oranlarının azalması gibi farklı kanallarla beşeri sermayeyi iyileştirdiği bulgusunu elde etmiştir (Seguino, 2011; Braunstein vd., 2020; Nguyen vd., 2021). Önemli bir çalışma Vu (2022) tarafından lezbiyen, gay, biseksüel ve transseksüel (LGBT) bireylerin sosyal katılımı ile teknolojik inovasyon arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmadır. Bu araştırmanın bulguları LGBT katılımının beşeri sermayeyi geliştirdiği ve ülkenin yenilikçi kapasitesini güçlendirdiği yönündedir[55]. Eğitim, sağlık ve istihdam ve refahın birçok alanındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ekonomik büyüme ve kalkınmaya zarar verdiği bilinse de, LGBT topluluklarının sosyal kapsayıcılığının ekonomik performans üzerindeki etkisi daha iyi anlaşılmış ve mevcut literatürün ötesine geçmiştir.

Kitabın bu bölümü, küresel ekonomide kadın emeğinin görünürlüğünü anlamada hem *feminist ekonomi politik yaklaşımı* hem de *kesişimsellik* kuramsal yaklaşımını bir araya getirmektedir. Kadınların emek piyasasındaki konumlarını sadece toplumsal cinsiyet temelli bir ayrımcılıkla açıklamak yeterli değildir. Kadınların sınıf, etnik köken, göçmenlik statüsü, yaş, engellilik durumu, cinsel yönelim ve

[55] Vu (2021) ülkeler arası verileri kullanarak, eşcinselliğe yönelik sosyal hoşgörünün, ülkeler arası yenilikçi yeteneklerdeki farklılıkların yeni bir ölçüsü olarak alınan *ekonomik karmaşıklık endeksi* (economic complexity index) ile anlamlı pozitif bir korelasyona sahip olduğunu kanıtlamıştır. Yazar, LGBT sosyal katılımı için Badgett vd. (2019) tarafından geliştirilen LGBT kapsayıcılık endeksini kullanmıştır.

bakım yükümlülükleri gibi çoklu kimlik ve rollerle kesişen biçimlerde dezavantajlı konumlarının açığa çıkarılması önemlidir. Soruna bütüncül yaklaşılması açısından kesişimsellik yaklaşımı sadece bir analitik tercih değil aynı zamanda zorunlu bir perspektiftir. Bunun nedeni; bölgesel farklılıklar devam etse de kadınların ekonomik olarak ilerlemelerine rağmen iş-aile sorunlarının halen bir "kadın sorunu" olarak devam etmesidir. Bu durum, işgücü piyasalarında var olan eşitsizliklerin anlaşılmasında kültürel ve kimlikle ilgili kesişimsel faktörlerin önemini ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın özgün katkısı, kesişimselliğin yalnızca farklı kadın gruplarının maruz kaldığı eşitsizlikleri ortaya koymak için değil; aynı zamanda baskı sistemlerinin kurumsal ve yapısal düzeyde nasıl birlikte işlediğini açıklayan kriarki - *kyriarchy* (hiyerarşik güç sistemi)- kavramıyla birlikte ele alınmasında yatmaktadır. Bu çerçeve, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin diğer baskı mekanizmalarından ayrılarak değil, onlarla iç içe geçmiş biçimde üretilip sürdürüldüğünü göstermektedir.

Bu bölüm, küresel ekonomide kadın emeğinin mevcut konumunu yalnızca görünürlük/görünmezlik dinamikleri açısından değil, aynı zamanda kalkınma politikalarının neyi dışarıda bıraktığını sorgulayan eleştirel bir yaklaşımla incelemektedir. Amaç, Hunting ve Hankivsky (2020) üzerinde durduğu gibi toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasının (gender mainstream) ötesine geçerek, çeşitli eşitsizlik biçimlerini daha iyi yansıtan ve ele alan kesişimsel bir yaklaşıma doğru geçişi ortaya koymaktır. Bu çalışmanın temel soruları şu şekildedir: Küreselleşmenin toplumsal cinsiyete bağlı işgücü piyasalarındaki eşitsizlikleri nasıl etkilediğinin altında yatan kaynak ve mekanizmalar nelerdir? Kalkınma teorilerinin arka planındaki varsayımlar, alternatif kalkınma yaklaşımları içerisinde toplumsal cinsiyeti nasıl ele alıyor ve feminist ekonomi politik buna nasıl meydan okuyor? Kesişimselliğin ötesine geçiş olasılıkları nelerdir?

Bölüm beş alt başlıktan oluşmaktadır. Girişten sonraki ikinci bölüm küreselleşme ve toplumsal cinsiyet ilişkisini ele almaktadır. Üçüncü bölüm ekonomik kalkınma ve kadının üretken emeği üzerine teorik yaklaşımlar üzerinedir. Dördüncü bölümde küreselleşme, kadınların kesişen kimlikleri ve rolleri üzerinden kadın emeği tartışılmaktadır. Çalışma sonuçla tamamlanmıştır.

1. Küreselleşme ve Toplumsal Cinsiyet

Küreselleşme özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşamı dönüştüren çok sayıda değişimi kapsayan bir olgudur[56]. Bu olgu, sınıf, ırk/etnik köken ve toplumsal cinsiyet ilişkileriyle ilgili olup, politik, kültürel ve aynı zamanda ekonomiktir (Acker, 2004: 18). Küreselleşme genel olarak "mal ve hizmetlerin, sermayenin, teknolojinin ve bilginin serbest dolaşımını ifade etmek üzere yaygın olarak kullanılan bir terimdir" (Cheng ve Mittelhammer, 2008: 859). İnsanlık tarihinde niteliksel anlamda yeni ve farklı bir evreye geçişi işaret ettiği düşünülen küreselleşme terimi, 1980'lerin sonlarından itibaren küreselciler olarak da adlandırılan teorik bir akımın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Sakellaropoulos, 2009).

Wallerstein (1974), Harvey (1990) Bauman (1998), Giddens (2000), Beck (2000) ve Hardt ve Negri (2000) gibi en etkili erkek akademisyenlerin küreselleşme kavramının anlamı[57] ve olası sonuçlarına

[56] Bu değişim üretim ve tüketimin ulusötesi şirket ve kurumlar aracılığıyla (Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi) küreselleşmesi, açığa çıkan tüm ekonomik, politik ve kültürel süreçleri dönüştüren bir güç olarak değerlendirilmektedir (Bergeron, 2002).

[57] Örneğin, Giddens (1991: 64) küreselleşmeyi, farklı toplumsal bölge ya da bağlamlar arasındaki bağlantı biçimlerinin dünyada bir ağ oluşturması anlamında bir genişleme süreci olarak ifade ederken; Harvey (1990) zaman-mekan sıkışmasına vurgu yapmakta ve özünde, mekan ve yerellik arasındaki ilişki anlayışında bir değişim, dünyanın küçülen bir biçimini ifade ettiğini belirtmektedir.

ilişkin tartışmaları devam etmektedir[58]. En temel tartışma sorularının başında ise küreselleşmenin kapitalizmin yeni bir aşaması mı, yoksa 15. yüzyıldan bu yana kapitalizmin karakteristik özelliği anlamında sürecin bir devamı mı olduğu yönündedir. Örneğin Sen' e göre (2002) küreselleşme olgusu çok eski bir olgudur ve kapitalizme bağlı bir süreç olarak görülmemelidir. Benzer şekilde Harvey (2000: 21) küreselleşmenin yeni olmadığını, en azından ticaret ve alışverişin uluslararasılaşmasıyla birlikte ekonomik ve politik sonuçları olan, 1492 yılına kadar uzanabileceğini ifade etmektedir.

Diğer bir tartışma küreselleşmenin mevcut eşitsizlikleri daha da artırdığı yönünde bir eğilim sergilemesidir[59]. Özellikle ekonomik ve sosyal süreçlerde ortaya çıkan dönüşümlerin günlük yaşam koşullarını ne ölçüde iyileştirdiği ya da baltaladığı, teknolojik gelişmelerin merkezi olduğu küresel dünyada toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru bir ilerleme sağlanıp sağlanamadığı temel tartışma konularındandır. Küresel kapitalizm hakkındaki tartışmalar sürüp gitse de genel olarak kalıcı olduğu yönünde bir fikir birliği olduğunu söylemek de mümkündür. Küreselleşme terim olarak üzerinde uzlaşılan bir tanımı olmasa da mal, para ve sermaye piyasalarının uluslararasılaşması nedeniyle dünyanın küresel bir pazara (kültürel anlamda köye) dönüşmesi, küresel kapitalizmin kaçınılmaz ve geri döndürülemez bir aşaması olarak değerlendirilmektedir (Bergeron, 2002: 983).

Küreselleşme üzerine yapılan incelemelerin çoğu -özellikle sosyal bilimlerdeki anlamına yönelik olanlar- yerel düzeyde küresel üretim ve tüketimin yapılanmasında toplumsal cinsiyetin oynadığı merkezi rol hakkında çok sayıda açıklama getirirken; Freeman (2001) "neden sistematik olarak toplumsal cinsiyet analizinden yoksun?" sorusunu sorar. Bu bağlamda "küreselleşme teorisinin yalnızca eril cinsiyetle tanımlanmakta kalmayıp, küreselleşmenin kendisini tanımlayan süreçlerin -ulusal sınırlar ötesinde üretimin mekânsal yeniden örgütlenmesi ve sermaye, mal, emek ve fikirlerin küresel dolaşımındaki muazzam hızlanma- örtük olarak eril bir cinsiyete atfedildiğini ileri sürecek şekilde" genişletilebileceğini ileri sürmektedir (Freeman, 2001: 1007-1008). Bu nedenle küreselleşmenin toplumsal sonuçlarını analiz ederken cinsiyetlendirilmiş yapısının görmezden gelinmemesi önemlidir.

Küreselleşmenin toplumsal cinsiyet sonuçlarına yönelik çalışmalar karmaşık bulgular elde etmiştir[60]. İyimser teoriler yoğun rekabetin özgürleştirici içeriğine vurgu yaparak, işgücü piyasası kurumlarının, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı dahil her tür ayrımcılığın üstesinden gelerek ekonomik verimliliği en üst düzeye çıkarmayı başarabildiğini vurgulamaktadır (Roll vd., 2024). Standing (1999) teknolojik ilerlemenin işgücü esnekliğini artırmasıyla emeğin fiyatını düşürmeye yönelik uluslararası baskıyı arttırdığını iddia etmektedir. Bunun anlamı artık daha fazla sayıda kadın işgücüne katılmıştır, daha fazla sayıda kadın ücretli istihdamdadır; ancak artık bu olgu işgücünün kadınlaşmasına yol açmıştır.

Kötümser teoriler kadınların küreselleşmeyle birlikte geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini bu kez küresel ölçekte yeniden ürettiğini savunur (Beneria vd., 2016). Charles (2017: 10) post-materyalist

[58] Sosyal bilim alanında yapılan tartışmaları iki farklı kategoriye ayırmak mümkündür: İlk olarak bu tartışmalar ulusötesi sermaye akımları ve küresel güçlere odaklanırken; ikinci kategori küresel köyün ortaya çıkmasıyla gezegenin kolonileşmesi bağlamında daha ziyade kültürel boyutlarıyla ilgilidir. Böylece homojen bir ekonomik, toplumsal ve kültürel sisteme mi doğru ilerliyoruz yoksa artan bir heterojenlik mi söz konusudur? (Agnew ve Corbidge, 1995).

[59] Küreselleşmenin kusurları tartışılmaya çalışılsa da, mesele küresel sermayenin diğerlerine hükmettiği bir güç yapısına indirgenince konu teknik ve soyut ekonomik süreçler gibi görünmeye başlıyor. Böylece, mevcut düzeni sorgulayan ya da bu düzeni bozma potansiyeli taşıyan uygulamalar dışarıda bırakılıyor; Sassen'in deyimiyle bu durum, sistemin kendisine uymayan olguları görünmez kılan bir "tahliye anlatısı"na (sisteme uymayan pratikleri dışarı iten açıklama biçimi) yol açıyor (Sassen, 1998: 82).

[60] Ampirik (veriye dayalı) çalışmalarda çelişkili sonuçların ortaya çıkmasının önemli bir nedeni küreselleşme ölçütüyle ilgilidir. Çoğu çalışma küreselleşmenin farklı ekonomik ölçütlerine odaklanırken, sosyal ve politik ölçütleri dışarıda bırakabilmektedir. Roll vd. (2024) yaptıkları çalışmada Dreher (2006) ve Gygli vd. (2019) tarafından üretilen küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve politik boyutlarını ölçen *KOF Küreselleşme İndeksinin* kullanımını önermektedir. KOF küreselleşme indeksine ait veriler www.kof.ethz.ch/globalisation adresinden indirilebilir.

değerlerin[61] modern toplumlara nüfuz etmekle birlikte "erkeklerin ve kadınların temelde farklı doğaları hakkında kanıksanmış inançların" yerini alamadığını vurgulamaktadır. Bu nedenle küreselleşme söylemini tarafsız bir ekonomik olgu olarak değerlendirmek, ataerkil güç ilişkilerinin üzerini örten bir yanılsama yaratmaktadır (Freeman, 2001; Acker, 2004). Bu yanılsama, toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerinin küresel tedarik zincirleri içindeki şiddetli emek sömürüsünü nasıl şiddetlendirdiği, hala tam olarak anlaşılan bir konu olmaktan uzaktır (LeBaron ve Gore, 2020: 1096). Dolayısıyla küreselleşmeyi toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirmek, sadece ekonomik değişimlerin kadınlar üzerindeki sonuçlarını analiz etmek değil; küresel kapitalizmin yeniden ürettiği cinsiyetçi iktidar yapılarının nasıl işlediğini de açığa çıkarmak anlamına gelir. Bu bölüm tam da bu nedenle, küreselleşmenin kadın emeğini nasıl şekillendirdiğini feminist ekonomi politik çerçeve ve kesişimsellik perspektifiyle birlikte ele almaktadır.

2. Kalkınma Teorilerinin Toplumsal Cinsiyet Boyutu: Kadın Emeği, Üretim–Yeniden Üretim ve Ataerkil Söylemler

Modern kalkınma teorileri ve politikaları II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmış olsa da toplumsal cinsiyet ya da kadın emeği ve kalkınma konusu 1970'lerin başlarında etkisini göstermiştir[62]. Kadın/toplumsal cinsiyet ve kalkınma alanı, tarihinin erken dönemlerinde büyük ölçüde liberal feminist düşünceye dayanmaktadır (Jaquette, 2017: 244). Bu alandaki araştırmalar ilk kez Ester Boserup'un *Kadınların Ekonomik Kalkınmadaki Rolü* (Woman's Role in Economic Development) adlı çalışması sayesinde başlamıştır (Boserup, 1970). Bu çalışmasında toplumsal cinsiyet, iş bölümünün temel bir faktörüdür. Ancak kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerinin evrenselliğine rağmen, bu iş bölümünde ülkeler ve bölgeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Boserup, erkeklerin yiyecek sağlama gibi bir rolünün genelleştirilmesini şüphe ile karşılayarak, kadınların aslında dünyanın pek çok bölgesinde erkeklerin aksine temel yiyecek sağlayıcısı olduğunu ileri sürmüştür. Diğer yandan kadınların Afrika tarımında oynadıkları rolün Asya ve Latin Amerika ülkelerinde oynadıkları rolden daha fazla olduğunu vurgulayarak karşılaştırmalı bir analiz sunmuştur[63]. Yüksek nüfus yoğunluğuyla karakterize edilen Asya'da, kiralanabilen topraksız işçi arzı ve "sabanla tarımda tarım faaliyetlerinin teknik yapısı", kadınların tarımsal işlere katılımını engellemiş ve bazı bölgelerde kadınların tecrit edilmesi de dahil olmak üzere toplumsal cinsiyet ayrımını teşvik etmiştir.

Boserup kadınların ikincil konuma itilmelerinde çok eşliliğin Afrika'da her kadına ekilecek bir arazi parçası verilmesi nedeniyle erkeklerin toprak ve işgücünü kontrol etmesini mümkün kıldığını savunur.

[61] Charles (2011: 365-366) başka bir çalışmasında *post-materyalist değerler* olarak ileri sanayileşmiş toplumlarda ailelerin ve eğitimcilerin gençlere özellikle de kız öğrencilere "tutkularının peşinden" gitme ve "gerçek benliklerini" gerçekleştirecek alanlarda eğitim ve mesleğe yönelmelerini motive etmeleri olarak adlandırmaktadır. Ancak bu durum pratik bir ekonomik karar değildir; aynı zamanda "kimlik ve kendini doğrulama eylemlerini" yansıtmaktadır.

[62] Modernleşme teorisi ekonomik kalkınmanın doğrudan olumlu ve politik değişime yol açtığı inancına dayanır. Temel öngörüsü yanlış bir şekilde kalkınmanın bir toplumun tüm kesimlerine ırk, sınıf ya da cinsiyetten bağımsız fayda sağladığı yönündedir (Wilson ve Whitmore, 2000). Teorinin, kadınlar hakkında "söylediği az şey" kalkınma konusunun doğrusal, kümülatif bir süreç olarak, genişlemeci ve yayılmacılığı içeren liberal varsayımları yansıtmaktadır (Jaquette, 1982). Hatta Jaquette (1982: 268) "başından beri, kadınların modern ekonomik veya politik katılımcılara erkeklerden daha zor dahil edilen bir anomali olduğu kabul edildiği" konusunun altını çizmektedir.

[63] Boserup'un bu farklılıklara yönelik getirdiği temel açıklama Afrika'daki kaydırmalı (shifting) tarım sistemi ve Asya'daki sabanla yapılan tarımsal üretime karşılık gelen rollerle ilgilidir. Afrika'da düşük nüfus yoğunluğu, araziye kolay erişim ve Asya'da olduğundan daha az sınıfsal ayrım, erkekler için tarım arazilerinin temizlenmesi, kadınlar için ise geçimlik ürünlerin yetiştirilmesi gibi bir işbölümünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Asya toplumları ise yüksek nüfus yoğunluğu, kiralanan topraksız işgücü arzının bolluğu, sabanla yapılan tarımsal faaliyet, kadınların tarımsal üretimden dışlanmasına neden olmuş; bu durum toplumsal cinsiyet ayrımının açığa çıkmasına katkıda bulunmuştur (Beneria ve Sen, 1981).

Diğer yandan kolonyalizm ve kapitalizmle birlikte Afrika'lı kadınlar üzerindeki etkiler özgürleştirici olmaktan uzaktır. Örneğin, Avrupa'lı yöneticilerin tarımın erkek işi olduğuna yönelik inançları nedeniyle getirdikleri toprak reformları sonucunda kadınlar toprak haklarını kaybetmişlerdir. Boserup, teknoloji ve tarım ürünlerinin ticarileşmesiyle de kadınların geleneksel tarım yöntemleri kullandığı sadece geçimlik gıda üretimi sektöründe yer alabildiğini belirtmiştir (Beneria ve Sen, 1981). Tarımın ticarileşmesi ya da sermayenin girişi piyasa ve geçimlik üretim ayrımını derinleştirerek kadınların piyasa alanına girişini engellemiştir. Boserup, böylece modernleşmenin kadınlar için iyi olduğu yönündeki geleneksel görüşe meydan okumuştur (Jaquette, 2017).

Boserup'un çalışması her ne kadar eleştirildiyse de[64], kitabının yayınlanmasıyla *Kalkınmada Kadın* (Women in Development-WID) gibi bir araştırma alanı ortaya çıkmıştır. WID terimi, 1970'lerin başında Washington merkezli bir kadın kalkınma uzmanları ağı tarafından ortaya atılmıştır (Tinker, 1990: 30). Bu yıllarda ekonomik kalkınmanın faydalarının kadınlardan çok erkeklere aitmiş gibi görünmesi ve kadınların üretim süreçlerinden ve ticari faaliyetlerden dışlanması kadınlarla ilgili kalkınma uygulayıcıları için temel endişe kaynağı olmuştur. *Kalkınmada Kadın* araştırmalarına dayanan kalkınma projeleri daha ziyade kadınların üretimdeki rollerinin tanınmasını, kaynaklara erişimlerinin sağlanmasını ve yeni istihdam fırsatlarının sağlanmasını amaçlamıştır (Moghadam, 1998). Ancak WID, kadınları sisteme eklemlemeye çalışırken sistemin kadın emeğini nasıl sömürdüğünü görünmez kılmıştır.

Alternatif bir yaklaşım, 1980'li yılların başında WID yaklaşımının eleştirisiyle ortaya çıkmıştır. WID yaklaşımı kalkınma sürecinin kapitalizmin eşitsiz doğasını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini göz ardı etmesi nedeniyle eleştirilmiştir (Drolet, 2010). Liberal yaklaşımda ileri sürülen kadınların kalkınma sürecine entegre edilmesi gibi bir argümanın aksine, sosyalist feministlerin kadınların ne tür bir kalkınmaya entegre edileceği sorularıyla araştırma alanı önemli ölçüde genişlemiştir. Bu yeni yaklaşım *Kadınlar ve Kalkınma* (The Women and Development-WAD) olarak adlandırılmıştır. Bu yaklaşımın temel vurgusu ise bir yandan ataerkil düzenin diğer yandan kapitalizmin kadınların mevcut seçeneklerini sınırlamasıdır (Beneria ve Sen, 1981).

WID ve WAD yaklaşımının çeşitli yönlerini bir araya getiren *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma* (The Gender and Development-GAD) yaklaşımında sistemin kapitalist doğası ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin üstesinden gelinebileceği savunusu vardır. Kadınların hareketliliği yanı sıra ekonomik katılımının önündeki yasal ve sosyal normların ve işgücü piyasası kısıtlamalarının üstesinden gelinmesini ileri sürerken, bu kısıtlamaların kalkınma ile etkileşimli olan toplumsal cinsiyet ideolojileri ve asimetrik ilişkilerden kaynaklandığını vurgulamaktadır (Moghadam, 1998). Bu ideolojiler toplumsal yapının bir parçasıdır; bu nedenle kamu politikalarının önemi ön plandadır ve bu ilişkileri değiştirebilecek önemli bir faktördür. GAD yaklaşımı kadınların işgücü piyasasına katılımı yanı sıra sağlığı, üreme hakları, kadınların reisi oldukları hane halklarını, hane içi eşitsizlikleri, kadına yönelik şiddeti, karar alma süreçlerini ve kadınların kolektif eylemlerini de içermektedir. Bu yaklaşım ulusal ve küresel ekonomilerin kapitalist doğasını kabul ettiğinden, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin üstesinden gelinmesi sistemik değişiklikler için önemlidir (Drolet, 2010).

Marksist ve sosyalist feminist yaklaşımlar sermaye ve sınıf ilişkilerine odaklanmanın kadınların ezilmesini anlamada hayati olduğunu vurgulayarak, bu ezilmeyi hem kapitalizmin hem de ataerkil

[64] Beneria ve Sen (1981:282) Boserup'un analizinin üç temel zayıflıktan mustarip olduğunu ileri sürmektedir. Birincisi, bir teorik çerçeveden yoksundur. Daha ziyade ampirik ve betimleyicidir. Temel analitik kavramlarının neoklasik olması önemli bir kısıttır. İkincisi, kapitalist ekonomileri karakterize eden bir kalkınma modelini verili olarak kabul etmektedir. Son olarak, kadınlar hakkında kaygılansa da feminist bir analiz yapmaktan uzaktır. Kadınların üremedeki rolünü göz ardı etmesi nedeniyle ikincilleştirilmelerinin ardındaki temel etkeni belirlemede başarısız olur. Bu başarısızlık hane dışındaki üretim alanına odaklanması nedeniyle gerçekleşir. Ayrıca kitabın tekrarlayıcı olması en yaygın eleştirilerden biridir.

sistemin bileşik bir ürünü olarak analiz etmektedir (Hamilton, 2007). Bu perspektife göre kadınların ücretsiz ev içi emeği**,** işgücünün yeniden üretiminin temelini oluşturur; fakat piyasa dışı kılınarak ikincilleştirilir ve değersizleştirilir**.** Mies (2022) sosyalist feministlerin kadın sorununu tartışırken sömürüden bahsetmemesini eleştirir. Mies'e göre (2022: 95) "erkekle kadın arasındaki ezme-ezilme ilişkisinin kökünde yatan nedeni saptamak için sömürü" teriminin kullanılması gerekir. "Sömürü biyolojik ya da psikolojik bir kategori değil, kadın-erkek ilişkisinin temelinde yatan tarihsel bir kategoridir" (Mies, 2022: 96). Wright (1993: 39) bu iki geleneğin farklılıklarına rağmen "hem marksizmin hem de feminizmin toplumsal yaşamdan belirli baskı biçimlerinin ortadan kaldırılabileceğini öngörmeleri bakımından özgürleştirici teorik gelenekler" olduğunun altını çizer[65]. Bu belirli baskı biçimleri Marksizmde sınıf baskısı iken, feminizmde toplumsal cinsiyet baskısıdır.

Klasik Marksizm kadın sorununu kapitalizmin genel eleştirisi altında ele alır. Liberal kalkınma modelinin kadınların düşük statüsünün üretim yapısından kaynaklandığı görüşünü savunur. Aslında Marx kadınların kapitalizmdeki rolüne ilişkin çok az şey söylemiştir. Bu nedenle Marx, "kadınlar, kadınların kurtuluşu ve sosyalizmin bu kurtuluşta oynayacağı rol hakkındaki görüşleri nedeniyle modern feministler tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir" (Kain, 1992: 159)[66]. Marx'ın iki yorumu kadınlar konusunda en sık alıntılananlar arasındadır (Jaquette, 1982: 272): İlki karı kocaların birbirleriyle proleterya ve burjuvazi ile aynı ilişki içerisinde olduğudur. İkincisi ise bir toplumun ilerleme kapasitesinin kadınlara tanınan statüyle ölçülebileceğidir. Kadınların durumunun toplumsal ilerlemenin bir göstergesi olarak alınabileceğini birkaç kez belirtse de, 19 yy ortalarında bu görüş zaten yaygınlaşmıştır. Bu nedenle Marx'ın bu yaklaşımı feminist bir bakış açısına kanıt olarak değerlendirilmemektedir (Bryson, 1992: 67)[67].

Marksist toplumsal cinsiyet teorileri, temelde sınıf sömürüsü ile eşitlik içinde toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi analiz etmekle ilgilenir.[68] Kadınların ezilmesi, kapitalizmin ekonomik, politik ve sosyal yapılarının bir ürünü olarak kabul edilir. Karl Marx'a göre, kapitalist toplumlardaki güç, üretimdeki iş bölümünden kaynaklanır ve bu da üretim araçlarının sahipleri (burjuvazi) ile emek güçlerini satan sahip olmayanlar (proletarya) arasında temel bir sınıf ayrımına yol açar. Bu ilişkiyi açıklamada anahtar bir terim, üretici olmayanların (kapitalizmde burjuvazi) doğrudan üreticilerin (kapitalizmde proletarya) ürününün bir kısmına el koyması anlamına gelen sömürüdür. Marksist antropoloji, sömürü kavramını kapitalist olmayan toplumlardaki toplumsal ilişkilere uygulamış ve Friedrich Engels'i izleyen Marksist-feminist antropologlar, kadınların ezilmesini, erkeklerin kadınların emeğini sömürdüğü üretim ilişkilerine bağlamışlardır (Robinson, 2018). Sonuç olarak, kalkınmanın toplumsal cinsiyet boyutunu ele

[65] Wright (1993) bu farklılığın Marksist ve Feminist teorisyenlerin temel özgürleştirici projelerinin uygulanabilirliğini ne ölçüde kabul ettiklerinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Amacının "uygulanabilirlik sorununa ilişkin görece sessizlikleri nedeniyle feminist teorisyenleri suçlamak olmadığını" belirten Wright (1993: 39) için temel olarak yapmak istediği şey bu iki özgürleştirici toplumsal teori gelenek arasındaki karşıtlığı araştırmaktır.

[66] Genel olarak, Marx'ın düşüncesinin tam merkezinde *üretim* önceliklidir. Bir başka deyişle "ekonomik koşulların, üretim güçlerinin ve ilişkilerinin sosyo-kültürel bir dünyanın bütün yönlerini belirlemede baskın olduğu ve bunu tüm toplum biçimlerinde ve tüm toplumsal dönemlerde yaptığı tezine bağlılık bulunduğu" savunulur (Kain, 1992: 160). Bu tez savunulduğunda Kain'e göre (1992) *ekonomik koşulların* ailenin, cinsiyete dayalı iş bölümünün, erkek egemenliğinin ve benzer ilişkilerin doğasının, kökeninin ve gelişiminin açıklanabileceğinin de kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

[67] Bryson (1992), Karl Marx'ın feminist olmadığı ancak kadın özgürlüğüne de düşman olduğu anlamının çıkarılmaması gerektiği konusunda uyarır. Sadece cinsel baskı sorunlarını kendi başına ele almayı ilginç ve önemli görmemiş, bu nedenle hiçbir zaman ayrıntılı ampirik ve teorik araştırmaların konusu olarak çalışmamıştır. Gerçekten Nancy Hartsock ve Heidi Hartmann gibi feminist akademisyenlerin çoğu Marx ve Engels'i ekonomik determinizm olarak gördükleri şey nedeniyle eleştirmiştir (Brown, 2014). Yine de "Marx'ın çalışmaları (ve dolayısıyla Marksist gelenek) sosyal bilimcilerin ve feministlerin ona atfettiği tüm eksikliklerden gerçekten de önemli ölçüde etkilenmiş olsaydı, çoktan unutulmuş olurdu" (Gimenez, 2005:12).

[68] Marksist toplumsal cinsiyet teorisyenleri önceleri Marx'ın teorisini "cinsiyet körü" (-ki artık bu terim görme engellilere yapılan bir haksızlık ve aşağılama olarak görüldüğünden kullanılmamaktadır) olarak görerek, ek bir teorinin toplumsal cinsiyet ilişkilerinin anlaşılması için önemli olduğunu vurgulamışlardır. Burada Marx'ın tarihsel materyalizmi korunarak, özelikle 1960'ların sonlarından 80'lere kadar ekonomi politik alanında kendi katkılarını yapmışlardır (Brown, 2014).

almak yalnızca kadınların işgücüne katılım oranlarını artırmaya odaklanmak değil; eşitsizliğin yapısal köklerini hedef almakla mümkündür. Ekonomi politik bir yaklaşımla üretim/yeniden üretim ayrımı, toplumsal normlar, yasal ve kurumsal sınırlar birlikte analiz edilmelidir.

3. Küreselleşme, Kadınların Kesişen Kimlikleri ve Rolleri Üzerinden Kadın Emeği: Kesişimselliğin Ötesine Geçmek

Sermayenin küreselleşmesi ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine yönelik çalışmalar çokuluslu şirketler, haneler, ulus devlet ve kadınlar arasındaki çatışmalı konuları vurgulamışlardır (Bergeron, 2001). Bu vurgunun odak noktası gelişmiş ekonomilerin sermayelerini 1980'lerin başından itibaren Güney'e kaydırmasıyla ortaya çıkan uluslararası işbölümü üzerinden olmuştur (bkz. Safa, 1981). Böylece çalışma koşullarındaki dönüşümü ifade etmek üzere "istihdamın feminizasyonu" kavramı ileri sürülmüştür. Bu kavram sadece işgücüne dahil olan kadın sayısının artmasına atıf yapmamış; aynı zamanda geçici, yarı zamanlı ve ev tabanlı çalışmaya da vurgu yapmıştır (Standing, 1999: 593). Elson ve Pearson (1981: 87) gibi yazarlar bu dönüşümle birlikte kadınların yaşamları üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilere odaklanırken; Fernandez-Kelly (1983), Kandiyoti (1988) ve Afshar (1998) gibi araştırmacılar ataerkil sistemlere odaklanarak kadınların görece gücü üzerindeki çelişkili etkilere dikkat çekmiştir.

Ana akım hakim küresel kalkınma paradigmalarının temeli kapitalist/ataerkil kalkınma modellerine dayanmaktadır. Mies (1998) bu kalkınma modellerinin kalıcı ekonomik büyümenin teşvik edilmesiyle adeta eşanlamlı hale geldiğini; kıt kaynakların korunması, kadınların gerçek anlamda güçlendirilmesi ve sürdürülebilir bir ekoloji ve toplum kaygısıyla bağdaşmadığını ileri sürmektedir. Yazar tıpkı sürdürülebilirlik gibi toplumsal cinsiyet teriminin de kapitalist ataerkil toplumlar tarafından kadınların yaşadığı ve içerisinde olduğu somut durumu görünmez kılmak için seçildiğini savunmaktadır:

"Kadın sorunu, şu anda yapıldığı gibi, herhangi bir liberal, pozitivist veya Marksist toplum teorisine eklenerek kolayca elde edilemez; ancak mantıksal sonuçlarına varıldığında, toplumsal cinsiyet yaklaşımı, özellikle kapitalist ve sosyalist endüstriyel ataerkilliğin paradigmaları ve ilişkileri olmak üzere, mevcut tüm paradigmaları ve ilişkileri kökten değiştirecektir. Başka bir deyişle, 'toplumsal cinsiyeti eklemek ve harekete geçirmek', iş ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin analizi için yeterli olmayacaktır" (Mies, 1998: 3).

Genel olarak feminist yaklaşımlar ana akımda görünmez olan cinsiyet temelli varsayımları ve etkilerini ayrıntılı bir biçimde ele alarak ulusötesi sermaye, devlet politikaları, üreme emeği ve toplumsal cinsiyet ilişkileri arasındaki çelişkili ilişkileri içeren baskın senaryolara meydan okumuşlardır (Bergeron, 2002). Toplumsal cinsiyet kaygısı, feminist kuramcıların kadınların ikincil konuma itilmesinin karmaşıklıklarını anlamaya çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Acker (2004: 18) küreselleşme söyleminin cinsiyetlendirilmesi"nin (gendering the globalization process) küreselleşme süreçlerinin ve bu süreçlerin kadın ve erkekler üzerinde ortaya çıkardığı sonuçların daha iyi anlaşılması açısından önemli olduğunu ifade etmektedir. Bu vurgu küreselleşme süreçlerinde kapitalist üretim ile insan üremesinin birbirinden ayrılması ve şirketlerin üreme sorumluluğundan muafiyet iddialarının hegemonik erkeklik ve cinsiyetin sermaye için bir kaynak olarak hizmet etme biçimleriyle iç içe olmasından ileri gelmektedir. Feminist yapısökümcüler kamusal (erkek) ve özel (kadın) arasındaki sınırların, erkek egemenliğini sürdüren kavramsal iktidar pratiklerinin bir parçası olarak görmektedir (Acker, 2004).

Bir sistem olarak kapitalizm, üretim ve yeniden üretim arasında bir başka temel yapısal ayrım ve yeniden tanımlama getirmiştir (Mies, 1980: 2-3). Değişim değerlerinin üretimi için kullanılan üretim

terimi iki ilişkili süreci anlamak üzere kullanılmaktadır. Birincisi kapitalist üretim çevriminin zaman içinde yeniden üretimi ve genişletilmiş üretim; ikincisi ise işgücünün yeniden üretimidir. Birinci süreç Marx tarafından yeterince analiz edilse de ikinci süreç kısmen kadın hareketi ile başlatılan ev emeği tartışmaları içinde kendine yer bulabilmiştir. Burada geçimlik yeniden üretim hamilelik, çocuk doğurma, yiyecek üretimi, işlenmesi ve hazırlanması, temizlik gibi çok sayıda insan faaliyetlerine dayanmaktadır[69].

Feminist ekonomi politik yaklaşım küresel, ulusal ve yerel bağlamdaki güç yapılarının ekonomik güçlerin işleyişini ve sonuçlarını tartışırken feminist kaygılarla hareket etmekte ve toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin diğer eşitsizlik biçimleriyle kesişimini bir araya getirmektedir. Kesişimsellik, sosyal yaşamın birçok alanında kaynaklara, haklara ve fırsatlara erişimi engelleyebilmektedir (Khalid ve Bouakaz, 2025: 8). Kadınlar, yaş, ırk, etnik köken, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, sosyoekonomik geçmiş ve yetenekler olmak üzere ancak daha da ötesinde çoklu ve kesişen kimliklerden oluşan heterojen bir gruptur (Yazdankhoo vd., 2025). Kesişen kimliklerin dikkate alınmasını, Crenshaw (1989, 1991) çeşitli kadın gruplarının maruz kaldığı ayrımcılıkları anlamak açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır[70]. Karmaşık bir baskı içeriği olan kesişimsellik, kadınların ait oldukları sosyal sistemlerle ilgili bağlantılarını açığa çıkararak, çoklu ayrımcılık ve baskı sistemlerinin birlikte nasıl işlediğini ve marjinalliklerini nasıl şiddetlendirdiğini göstermektedir. Yapısal koşulların ataerkil çerçeveye dayanması, cinsiyete dayalı güç ilişkilerinin kadınları dezavantajlı hale getirmesiyle sosyal, politik ve ekonomik olarak cinsiyete dayalı eşitsizlikleri şekillendirmektedir. Kadınların farklı küresel bileşenlerdeki (sosyal, ekonomik, politik) deneyimleri çok yönlü olup, çeşitli baskı ve ötekileştirme biçimlerinin kesişimlerini yansıtmaktadır.

Kesişimsellik diğer yandan GAD yaklaşımında da vurgulanan bir kavramdır. İçeriğinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin tek başına deneyimlenen bir fenomen olmadığı yanı sıra ırk, sınıf, kast ve etnik köken gibi diğer eşitsizlik biçimleriyle kesiştiğini iddia etmektedir. Bu kesişimsel boyutun dikkate alınması, yerel ya da uluslararası kurum ve kuruluşların kadınlar için gerekli müdahale ihtiyaçlarının tespiti için önemlidir. Aksi halde kadınlar Purdie-Vaughns ve Eibach (2008) tarafından ileri sürülen 'kesişimsel görünmezlik' yaşayabilirler. Daha açık ifadeyle "ırksal olarak ötekileştirilmiş kadınlar, kadınlara yönelik bu çeşitlilik müdahalelerinde, birden fazla alt grup kimliğine sahip bir kişinin, tek bir alt grup kimliğine sahip olanlara kıyasla görünmez hale geldiği kesişimsel görünmezlik yaşayabilirler" (Purdie-Vaughns ve Eibach, 2008: 377)[71]. "Bu görünmezlik ve toplumsal yokluk biçimleri, tarihsel, politik ve yasal boyutlar ve bağlamlarla bağlantılıdır" (Babo, 2025: 9).

Çeşitli kadın grupları artık kalkınma söyleminde temsil edilirken, ötekileştirilmiş kimliklere sahip kadınlar- örneğin göçmen, siyah, yoksul veya LGBTİ+ kadınlar- görünmez kılınmaktadır. Wong vd. (2022) ırksal olarak ötekileştirilmiş kadınların beyaz kadınlardan farklı müdahale ihtiyaçlarına sahip olmasından hareketle, kuruluşların bu ihtiyaçları temsil etme olasılığını 92 kuruluşun web sitelerini kelime sayımı ve metin analizi kullanarak *kesişimsel görünmezlik* üzerinden araştırmıştır. Elde ettikleri bulgular eğitim, bilim ve araştırma sektöründe yer alan kuruluşların kadınların temsiliyetini artırarak onları en çok savunanlar olduğu; ancak aşırı temsiliyet algılarıyla başa çıkma ya da kesişimsel konuları ele alma konusunda daha az istekli oldukları yönündedir. Sonuç olarak kesişimsel görünmezlik

[69] Mies (1980:3) kapitalist merkezlerdeki ev kadınlarının dünya genelindeki geçimlik üreticilerin küçük bir yüzdesini ifade ettiğini; asıl çoğunluğun Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi çevre ülkelerde bulunan küçük köylü ve zanaatkarlardan oluştuğunu ifade etmektedir. Bu kesim çeşitli üretim biçimleriyle kendi geçimlerini sağlamak zorunda kalan marjinalleşmiş topluluklardır.

[70] Kesişimsellik terimi, eleştirel ırk teorisyeni Kimberlé Crenshaw (1989, 1991) tarafından ileri sürülmüştür. Kavram "grup içi farklılıkları ve bir bireyin iktidarla ilişkisini yönetebilecek birden fazla kimlik ekseninin varlığını ele almanın ve anlamanın bir yolu" olarak görülmektedir (Osborne, 2015: 133).

[71] Yazarlar böylece "birden fazla alt grup kimliğine sahip olmanın, kişiyi tek bir alt grup kimliğine sahip olanlara kıyasla 'görünmez' hale getirdiği" hipotezini geliştirmiştir.

modelinin yararlılığının açığa çıkması sadece psikolojik teori ve araştırma açısından değil, kadınlar ve kalkınma yaklaşımı açısından da önemli çıkarımlar elde edilmesi nedeniyle önemli görünmektedir.

Görünmezlik üzerinden yapılan analizlerde 'kesişimsellik' merceği önemli olmakla birlikte, görünür ve görünmez olanın ilişkisel kavramlar olduğuna odaklanmak, örneğin ev içi emek ve kadının maruz kaldığı görünmezliği anlamak açısından faydalı bir analizdir. Babo (2025) metodolojik açıdan Voirol (2013) tarafından ileri sürülen görünmezlik biçimleri üzerinden kadınların içinde oldukları koşullara ve Brighenti'nin (2010) görünürlük rejimleri üzerinden kullanılan biçimleri analiz etmiştir. Babo (2025) 8 Mart Ağı'nın[72] manifestoları aracılığıyla örgütlediği feminist greve odaklanarak, görünmezlik biçimlerinin (kadın emeğinin görünmezliği, kadınların görünmezliği ve aracılı görünürlük yani mücadelelerinin görünürlüğünü şekillendirmede medyanın rolü) uygulanmasına odaklanmıştır.

Kesişimsellik toplumsal cinsiyet anlayışını geliştirmek için kritik bir öneme sahip olsa da Hunting ve Hankivsky (2020) bizi bir konuda uyarmaktadır. Yazarlar uluslararası kuruluşlardan örnekler vererek kesişimselliğin toplumsal cinsiyeti diğer faktörlere göre önceliklendirmediği için bu tür çabalara eklenti olmadığını, bu yaklaşımın eşitsizliğin karmaşıklıklarını ele almada birden fazla faktöre dikkat etmenin gerekliliğini savunmaktadır. Buna göre toplumsal cinsiyet anaakımın ötesine geçerek çeşitli eşitsizlik biçimlerini daha iyi yansıtan ve ele alan kesişimsel bir yaklaşıma doğru geçişi önermektedir. Konu özellikle de kesişimselliği ele alma çabalarının henüz çok başında olduğu uluslararası kalkınma alanıyla ilgilidir. BM ve DSÖ gibi uluslararası kurumların toplumsal cinsiyetin diğer bağlamsal faktörlerle (etnik köken, gelir ve yaş gibi) girdiği etkileşim kabul görse de temel sorun eşitsizliğin karmaşıklıklarını ele almak için birden fazla faktöre dikkat etmeyi gerektirmesidir:

" … toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kesişimselliğe aykırı olan a priori (deneyimden değil ön kabulden hareket eden) odak noktası olma eğiliminde olmasıdır. Özünde, kesişen eşitsizlik boyutlarını yakalamaya çalışırken, kesişimsellik, herhangi bir tek faktörün (örneğin toplumsal cinsiyet veya toplumsal cinsiyet eşitsizliği) son derece önemli olduğunu veya herhangi bir durumu açıklayabileceğini varsaymaktan kaçınır. Bunun yerine, eşitsizliklerin, diğer çeşitli faktörler, sistemler ve süreçler tarafından birlikte oluşturulan ve zaman ve mekana göre değişen cinsiyete dayalı güçler ve faktörler tarafından şekillendirildiğini kabul eder" (Hunting ve Hankivsky, 2020: 433).

Kadınların ekonomik dışlanmasına yol açan toplumsal norm ve rollerle ilgilendiğimizde[73] kesişen eşitsizlik boyutlarını yakalamaya çalışırken, kesişimselliğin ürettiği güç yapılarını tanımlayan *kyriarchy* kavramından hareket edilmesi yeni bir kavrayış getirebilir[74]. Elisabeth Schüssler Fiorenza (1992) *kyriarchy* kavramını "feminist incil hermenötiğinde (kutsal metinleri yorumlama yeteneği) geliştirilen yapısal gücün doğası üzerine bir teoridir ve çoklu etkileşimli güç ve tahakküm yapılarını" tanımlamaktadır (Osborne, 2015). Schüssler Fiorenza'ya göre (2005: 11) "milliyetçilik, toplumsal

[72] 8 Mart Ağı'nın (R8M) kurulmasına yol açan dayanışma ağı, Portekiz'de 25 Kasım 2011 de düzenlenen 'Kadına Yönelik Şiddete Son Yürüyüşü' ile ulusal bir feminist çağrısı yapan çeşitli bireyleri, feminist dernekleri ve sendikaları bir araya getirmiştir. Daha sonra bu birliktelik uluslararası bir harekete yol açarak 2016 yılında Polonya ve Arjantin'deki protestolardan ilham alarak dünya çapındaki kadınlardan ve organizatörlerden oluşan koalisyon, 2017 yılında Uluslararası Kadın Günü'nde Uluslararası Feminist Grevi için birleşmiştir. Aynı yıl 55 ülkede gösteriler düzenlenmiştir (Babo, 2025). Grev görünmez emeğin güvencesiz, gayri resmi, ev içi ve göçmen iş biçimlerine görünürlük ve değer kazandıran heterojenliği vurgulamıştır.

[73] Toplumsal normlar aynı zamanda ekonomik eşitsizliklerin de temelini oluşturabilir. Bu normlar: Ücretsiz bakım emeği ve toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü; mülkiyet, varlık ve finansal engeller; hareketlilik ve mesleki ayrımcılık normları; şiddet ve damgalanma; eğitim ve beşeri sermayedeki eşitsizlikler şeklinde sıralanabilir. Gelişmekte olan ülkelerde toplumsal cinsiyet normlarının kadınların işgücü piyasasına tam ve eşit katılımının önündeki engelleri özetleyen daha ayrıntılı bir çalışma için bkz. Jayachandran, 2021. Ayrıca toplumsal cinsiyet normlarının ve iş bölümünün, Gana'da kakao sektöründe kadınların zorla çalıştırılmaya ve sömürüye karşı savunmasızlığını anlamada kilit rol oynadığını ortaya koyan çalışma için bkz. LeBaron ve Gore, 2020.

[74] "Kiriarki – Elisabeth Schussler Fiorenza tarafından ortaya atılan ve Yunanca *Efendi* (Lord) veya *Usta* (kyrios) ve *yönetmek veya hükmetmek* (archein) kelimelerinden türetilen yeni bir terimdir ve ataerkilliğin analitik kategorisini, çarpımsal kesişen egemenlik yapıları açısından yeniden tanımlamayı amaçlamaktadır" (Bobel ve Kissling, 2011: 122).

cinsiyet ve din ayrı, farklı söylemler değildir; birbirlerini besler ve inşa ederler". Birbirine bağlı hangi sistem ve güç yapılarının (örneğin yasalar, politikalar, dini kurumlar, medya vb. gibi) kesişimsel etkileşimleri bir arada tuttuğunun kavranması uluslararası kalkınma literatürüne yeni bir çerçeve sunabilir. "Feminist bir bakış açısıyla, dil yapıları ve temsil alışkanlıkları, içinde yaşadığımız kiriarkal sistemi ayakta tutan temeller arasındadır. Bu temsiller, reklamlardaki cinsiyetçi klişelerden ve moda dergilerindeki aşırı zayıf modellerden daha fazlasını, gündelik hayatın inceliklerini ele alırken kullandığımız ve kullanmadığımız dili" kapsamaktadır (Bobel ve Kissling, 2011: 122). Hankivsky'nin (2014: 2) belirttiği üzere "…. bu süreçler aracılığıyla, sömürgecilik, emperyalizm, ırkçılık, homofobi, heteronormativite ve ataerkil düzenin şekillendirdiği birbirine bağımlı ayrıcalık ve baskı biçimleri yaratılır." Bu yapılar, kadın emeğini küresel kapitalist düzende belirli kalıplara hapsederken, aynı zamanda direniş ve özneleşme olanaklarını da şekillendirir.

4. Sonuç

Küresel ekonomide kadın emeğinin konumu, kapitalist üretim ilişkileri ile ataerkil güç yapılarının kesişiminde belirlenmektedir. Bu ikili yapı kadınların hem üretim hem de yeniden üretim süreçlerinde dezavantajlı hale gelmesine, hatta bu durumun kalıcı olmasına neden olmaktadır (Mies, 1980). Kadınların işgücüne katılımlarında bölgesel ölçekte ilerlemeler kaydedilmiş olsa da toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü, sektörel cinsiyet ayrışması, eşit olmayan ücretlendirme, bakım yükümlülükleri ve sosyal normlar, kadınları ekonomik kalkınma süreçlerinin odağından uzaklaştırmaya devam etmektedir. Bu bölüm, kadınların yalnızca cinsiyet temelli değil; sınıf, etnisite, göçmenlik statüsü, cinsel yönelim ve benzeri çoklu kimlikler üzerinden ayrımcılığa maruz bırakıldığını kavramsal olarak ortaya koymuştur. Dolayısıyla kadın emeğinin görünürlüğünü ve görünmezliğini açıklamak için kesişimselliğin merkeziliği kaçınılmazdır.

Bu bölümde ileri sürülen savlar, kadın emeğinin piyasa ekonomisinde görünür kılınmasının, ev içi ücretsiz emek ile işgücü piyasası arasındaki yapısal ayrım göz ardı edildiğinde eksik bir yaklaşım olacağını göstermektedir. Feminist ekonomi politik yaklaşım, toplumsal yeniden üretim süreçlerinin ekonomik büyümenin ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koyarak kalkınma modellerine yönelik eleştirel bir perspektif sunmaktadır (Elson, 1995). Buna ek olarak bu bölümde, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin yalnızca tekil bir ayrımcılık biçiminin sonucu olmadığını; sınıf, etnisite, göçmenlik statüsü, cinsel yönelim gibi çoklu kimlik eksenleri üzerinden kesişen baskı sistemleri tarafından oluşturulduğunu vurgulamıştır. Böylece kesişimselliği tıpkı Osborne'un (2015) vurguladığı üzere yapısal güç bağlamına yerleştirerek çoklu, etkileşimli ve tahakküm yapılarını göstermenin önemine işaret etmiştir.

Uluslararası kalkınma politikaları her ne kadar toplumsal cinsiyeti önceleyen yaklaşımlar geliştirmiş olsa da, *kesişimsel görünmezlik* nedeniyle ötekileştirilmiş kadın grupları hâlen karar alma süreçlerinin dışında kalmaktadır. Ayrıca feminist kuram, baskı biçimlerinin birbirinden bağımsız düşünülemeyeceğini; kapitalizm, ataerkillik, ırkçılık ve heteronormativitenin birlikte işleyen bir *kyriarchy* düzeni oluşturduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları yalnızca işgücüne katılımın artırılmasıyla sınırlanmamalı; ikili ve çoklu baskı sistemlerinin dönüşümünü hedeflemelidir.

Bu bölüm, kadın emeğinin ekonomik kalkınma için yalnızca insani değil, aynı zamanda stratejik bir unsur olduğunun altını çizmektedir. Kadınların eğitim, istihdam ve kaynaklara erişiminin artırılması beşeri sermayeyi güçlendirmekte, üretkenliği artırmakta ve ekonomik büyümeyi desteklemektedir.

Buna rağmen ana akım kalkınma teorilerinin hâlen eril varsayımlara dayanması, politika tasarımlarında yapısal dönüşüm gerekliliğini gündeme getirmektedir. Ana akım kalkınma teorilerinin sınırlılıkları feminist ekonomi politik yaklaşımlar tarafından uzun süredir eleştirilmekte; toplumsal yeniden üretim süreçlerinin büyüme ve kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Kesişen kimlikleri ve çok katmanlı eşitsizlikleri hesaba katan feminist ekonomi politik perspektifler, kadınların yalnızca küresel ekonominin öznesi değil, aynı zamanda geleceğin üretken ve dönüştürücü aktörleri olduğunu göstermektedir.

Ek Kaynaklar

Akademik Kaynaklar

1. Engels, F. (2019) [1884]. Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni (Çev. Mustafa Tüzel). İş Bankası Kültür Yay.
2. Hartmann, H. (1976). Capitalism, patriarchy and job segregation by sex. Signs, 13, 137–69.
3. Gimenez, Martha E. (2005). Capitalism and the oppression of women: Marx revisited. Science & Society, 69 (1), 11-32.
4. Mies, M. (2022). Ataerki ve birikim: Uluslararası işbölümünde kadınlar. Ankara: Dipnot Yay.
5. Toksöz, G. (2018). Kalkınmada Kadın Emeği, İstanbul: Varlık Yay.
6. Walby, S. (1986). Patriarchy at Work: Patriarchal and Capitalist Relations in Employment. Cambridge, UK: Polity Press.

Görsel/İşitsel Kaynaklar

1. **Nadine Labaki**'nin yönettiği ve yazdığı ilk uzun metrajlı "**Karamel**" (2007)

   Film farklı geçmişlere sahip beş çağdaş Lübnanlı kadının hayatlarına odaklanıyor. Layale'nin (Nadine Labaki) sahibi olduğu "Si Belle" adlı popüler bir güzellik salonunda , beş kadın savaştan zarar görmüş Beyrut'ta toplumsal normları yıkmak için bir araya gelir. Filmin ana temalarından birinin güçlü bir dayanışmanın olması, güzellik standartlarının mekanı olmasına rağmen tabu konuların tartışıldığı ortak bir alana dönüşerek toplumsal normlara meydan okunabileceğini izleyiciye aktarıyor. Diğer yandan kadın sorunlarının ekonomik nedenlerine yeterince odaklanmadığı için eleştiri alan bir film olmasına rağmen kesinlikle izlenmesi gereken bir filmdir. Caramel filminden sonra Labaki tarafından yazılan, oynanan ve yönetilen Where Do We Go Now (2011), ve Capernaum (2018) filmleri de izlenebilir.

Kaynakça

Acker, J. (2004). Gender, capitalism and globalization. *Critical Sociology, 30*(1), 17–41.

Afshar, H. (1998). *Women and empowerment: Illustrations from the third world*. Macmillan.

Agenjo-Calderón, A. (2021). The economization of life in 21st-century neoliberal capitalism: A systematic review from a feminist political economy perspective. *Structural Change and Economic Dynamics, 58*, 185–192.

Agnew, J., & Corbridge, S. (1995). *Mastering space: Hegemony, territory, and international political economy*. Routledge.

Babo, I. (2025). The invisibility of women's work and the visibilization of a cause: The feminist strike. *Cogent Social Sciences, 11*(1), 2549473.

Badgett, M. V. L., Waaldijk, K., & Meulen Rodgers, Y. (2019). The relationship between LGBT inclusion and economic development: Macro-level evidence. *World Development, 120*, 1–14.

Bauman, Z. (1998). *Globalization: The human consequences*. Polity.

Beck, U. (2000). *What is globalization?* Polity.

Beneria, L., & Sen, G. (1981). Accumulation, reproduction, and women's role in economic development: Boserup revisited. *Signs: Journal of Women in Culture and Society, 7*(2), 279–298.

Beneria, L., Berik, G., & Floro, M. S. (2016). *Gender, development and globalization: Economics as if all people mattered* (2nd ed.). Routledge.

Bergeron, S. (2002). Political economy discourses of globalization and feminist politics. *Signs: Journal of Women in Culture and Society, 26*(4), 983–1006.

Bobel, C., & Kissling, E. A. (2011). Menstruation matters: Introduction to representations of the menstrual cycle. *Women's Studies, 40*(2), 121–126.

Boserup, E. (1970). *Women and economic development*. St. Martin's Press.

Braunstein, E., Bouhia, R., & Seguino, S. (2020). Social reproduction, gender equality and economic growth. *Cambridge Journal of Economics, 44*(1), 129–156.

Brighenti, A. M. (2010). *Visibility in social theory and social research*. Palgrave Macmillan.

Brown, H. (2014). Marx and gender and the family: A summary. *Monthly Review, 66*(2). https://monthlyreview.org/2014/06/01/marx-on-gender-and-the-family-a-summary/ [Erişim Tarihi: 28.10.2025].

Bryson, V. (1992). The contribution of Marx and Engels. In *Feminist political theory: Women in society* (pp. 67–83). Palgrave.

Charles, M. (2017). Venus, Mars, and math: Gender, societal affluence, and eighth graders' aspirations for STEM. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World, 3*, 1–16.

Charles, M. (2011). A world of difference: International trends in women's economic status. *Annual Review of Sociology, 37*(1), 355–371.

Cheng, M. Y., & Mittelhammer, R. (2008). Globalization and economic development: Impact of social capital and institutional building. *The American Journal of Economics and Sociology, 67*(5), 859–888.

Cook, N. (2007). *Gender relations in global perspective*. Canadian Scholars' Press.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum, 1*, 139–167.

Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review, 43*(6), 1241–1299.

Daniels, A. K. (1987). Invisible work. *Social Problems, 34*(5), 403–415.

Demir, F., Ghosh, P., & Xu, Z. (2025). The effects of female political participation on missing women: Evidence from the Egyptian protests of 2011–2014. *Journal of Comparative Economics*. Advance online publication.

Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics, 38*(10), 1091–1110.

Drolet, J. (2010). Feminist perspectives in development: Implications for women and microcredit. *Affilia, 25*(3), 212–223.

Elson, D., & Pearson, R. (1981). Nimble fingers make cheap workers: An analysis of women's employment in third world export manufacturing. *Feminist Review, 8*, 87–107.

Elson, D. (1995). Gender awareness in modeling structural adjustment. *World Development, 23*(11), 1851–1868.

Fernandez-Kelly, M. P. (1983). *For we are sold, I and my people: Women in industry in Mexico's frontier*. SUNY Press.

Freeman, C. (2001). Is local: Global as feminine: Masculine? Rethinking the gender of globalization. *Signs, 26*(4), 1007–1037.

Giddens, A. (1991). *The consequences of modernity*. Stanford University Press.

Giddens, A. (2000). *Runaway world*. Routledge.

Gimenez, M. E. (2005). Capitalism and the oppression of women: Marx revisited. *Science & Society, 69*(1), 11–32.

Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N., & Sturm, J. E. (2019). The KOF globalisation index – revisited. *The Review of International Organizations, 14*(3), 543–574.

Hamilton, R. (2007). Feminist theories. In N. Cook (Ed.), *Gender relations in global perspective: Essential readings* (pp. 49–60). Canadian Scholars' Press.

Hardt, M., & Negri, A. (2000). *Empire*. Harvard University Press.

Harvey, D. (1990). *The condition of postmodernity*. Blackwell.

Harvey, D. (2000). *Spaces of hope*. University of California Press.

Howells, C. (1993). Women's World Banking: An interview with Nancy Barry. *The Columbia Journal of World Business, 28*(3), 20–32.

Hankivsky, O. (2014). *Intersectionality 101*. The Institute for Intersectionality Research & Policy, SFU.

Hunting, G., & Hankivsky, O. (2020). Cautioning against the co-optation of intersectionality in gender mainstreaming. *Journal of International Development, 32*(3), 430–436.

Jaquette, J. S. (1982). Women and modernization theory: A decade of feminist criticism. *World Politics, 34*, 267–284.

Jaquette, J. S. (2017). Women/gender and development: The growing gap between theory and practice. *Studies in Comparative International Development, 52*, 242–260.

Jayachandran, S. (2020). *Social norms as a barrier to women's employment in developing countries* (NBER Working Paper No. 27449). NBER.

Kain, P. J. (1992). Modern feminism and Marx. *Studies in Soviet Thought, 44*(3), 159–192.

Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender & Society, 2*(3), 274–290.

Khalid, S., & Bouakaz, L. (2025). Gender, power and intersectionality in India: A comprehensive literature review. *Research Journal in Advanced Humanities, 6*(3), 1–13.

King, E. M., Klasen, S., Porter, M., Haddad, L., & Tansel, A. (2009). Women and development. In B. Lomborg (Ed.), *Global crises, global solutions: Costs and benefits* (pp. 585–654). Cambridge University Press.

LeBaron, G., & Gore, E. (2020). Gender and forced labour: Understanding the links in global cocoa supply chains. *The Journal of Development Studies, 56*(6), 1095–1117.

McDonald, P. (2000). Gender equity in theories of fertility transition. *Population and Development Review, 26*(3), 427–439.

Mezzadri, A. (2020). A value theory of inclusion: Informal labour, the homeworker, and the social reproduction of value. *Antipode, 53*(4), 1186–1205.

Mies, M. (1980). Capitalist development and subsistence reproduction: Rural women in India. *Bulletin of Concerned Asian Scholars, 12*(1), 2–14.

Mies, M. (1998). Globalization of the economy and women's work in a sustainable society. *Gender, Technology and Development, 2*(1), 3–37.

Mies, M. (2022). *Ataerki ve birikim: Uluslararası işbölümünde kadınlar*. Dipnot Yay.

Moghadam, V. M. (1998). Feminisms and development. *Gender & History, 10*(3), 590–597.

Nguyen, T., Nguyen, A., Nguyen, M., & Truong, T. (2021). Is national governance quality a key moderator of the boardroom gender diversity–firm performance relationship? International evidence from a multi-hierarchical analysis. *International Review of Economics & Finance, 73*, 370–390.

Osborne, N. (2015). Intersectionality and kyriarchy: A framework for approaching power and social justice in planning and climate change adaptation. *Planning Theory, 14*(2), 130–151.

Parpart, J. L., Connelly, M. P., & Barriteau, V. E. (Eds.). (2000). *Theoretical perspectives on gender and development*. International Development Research Center.

Purdie-Vaughns, V., & Eibach, R. P. (2008). Intersectional invisibility: The distinctive advantages and disadvantages of multiple subordinate-group identities. *Sex Roles, 59*(5–6), 377–391.

Reher, D. S. (2004). The demographic transition revisited as a global process. *Population, Space and Place, 10*(1), 19–41.

Reid-Musson, E., Cockayne, D., Frederiksen, L., & Worth, N. (2020). Feminist economic geography and the future of work. *Environment and Planning A: Economy and Space, 52*(7), 1457–1468.

Robinson, K. (2018). Gender, Marxist theories of. In H. Callan (Ed.), *The international encyclopedia of anthropology*. John Wiley & Sons.

Roll, Y., Semyonov, M., & Mandel, H. (2024). Gendered globalization: The relationship between globalization and gender gaps in employment and occupational opportunities. *Research in Social Stratification and Mobility, 92*, 100930.

Safa, H. I. (1981). Runaway shops and female employment: The search for cheap labor. *Signs, 7*(2), 418–433.

Sakellaropoulos, S. (2009). The issue of globalization through the theory of imperialism and the periodization of modes of production. *Critical Sociology, 35*(1), 57–78.

Santos Silva, M., & Klasen, S. (2021). Gender inequality as a barrier to economic growth: A review of the theoretical literature. *Review of Economics of the Household, 19*, 581–614.

Sassen, S. (1998). *Globalization and its discontents*. New Press.

Schultz, T. P. (2001). *The fertility transition: Economic explanations* (Discussion Paper No. 833). Yale University, Economic Growth Center.

Schüssler Fiorenza, E. (1992). *But she said: Feminist practices of biblical interpretation*. Beacon Press.

Schüssler Fiorenza, E. (2005). Feminist studies in religion and the the*logy in-between nationalism and globalization. *Journal of Feminist Studies in Religion, 21*(1), 111–119.

Seguino, S. (2011). Help or hindrance? Religion's impact on gender inequality in attitudes and outcomes. *World Development, 39*(8), 1308–1321.

Seguino, S. (2019). Engendering macroeconomic theory and policy. *Feminist Economics, 26*(2), 27–61.

Sen, A. (1990). More than 100 million women are missing. *The New York Review*. https://www.nybooks.com/articles/1990/12/20/more-than-100-million-women-are-missing/ [Erişim Tarihi: 5.11.2025].

Sen, A. (2002). Globalization, inequality and global protest. *Development, 45*(2), 11–16.

Standing, G. (1999). Global feminization through flexible labor: A theme revisited. *World Development, 27*(3), 583–602.

Suen, Y. T., Wong, E. M. Y., Chan, R. C. H., Tepjan, S., & Newman, P. A. (2025). Heteronormativity and cisgenderism in medical training: A scoping review of lesbian, gay, bisexual, transgender, queer and plus (LGBTQ+) issues in medical training in Asia. *Social Science & Medicine, 370*, 117822.

Talafha, Q., Bashayreh, A., Abdelhadi, S., & Alsamman, A. Y. (2025). Consequences of gender inequality on economic development: An empirical approach for OECD countries. *Discover Sustainability, 6*(1), 149.

Tinker, I. (1990). *Persistent inequalities: Women and world development*. Oxford University Press.

United Nations. (2016). *The sustainable development goals report 2016*. https://unstats.un.org/sdgs/report/2016/The%20Sustainable%20Development%20Goals%20Report%202016.pdf [Erişim Tarihi: 31.10.2025].

Vu, T. V. (2022). Linking LGBT inclusion and national innovative capacity. *Social Indicators Research, 159*, 191–214.

Wallerstein, I. (1974). *The modern world system*. Academic Press.

World Economic Forum. (2025). *Global gender gap report 2025*. Insight Report.

Wilson, M. G., & Whitmore, E. (2000). *Seeds of fire: Social development in an era of globalism*. Apex Press.

Wong, C. Y. E., Kirby, T. A., Rink, F., & Ryan, M. K. (2022). Intersectional invisibility in women's diversity interventions. *Frontiers in Psychology, 13*, 791572.

Wright, E. O. (1993). Explanation and emancipation in Marxism and feminism. *Sociological Theory, 11*(1), 39–54.

Yazdankhoo, S., Abkhezr, P., McAuliffe, D., & McMahon, M. (2025). Migrant women navigating the intersection of gender, migration, and career development: A systematic literature review. *Journal of Vocational Behavior, 157*, 104093.

Bölüm 8

Kadın Sağlığı ve Sağlık Hizmetlerine Erişim

Çiğdem ÇAĞLAYAN[75]

Anahtar Kavramlar

Sağlık: Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) kuruluş Anayasasına göre sağlık; sadece hastalık ve sakatlığın olmaması değil, aynı zamanda bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam iyilik halidir (World Health Organization [WHO], 2006).
Cinsiyet (Sex): Genler (kromozomlar), anatomi, fizyoloji, cinsiyet organları ve hormonlar gibi biyolojik özelliklere dayanan yapısal bir kavramdır (Krieger, 2003).
Toplumsal Cinsiyet (Gender): Toplum tarafından kadınlara ve erkeklere atfedilen sosyal olarak inşa edilmiş roller, davranışlar, normlar ve ilişkilerdir (WHOa, 2023) (Krieger N, 2003)
Cinsiyet özellikleri: Cinsiyet özellikleri, fiziksel veya biyolojik özelliklerdir. Birincil cinsiyet özellikleri doğumda mevcuttur ve gonadları (testisler veya yumurtalıklar), genital organları (penis ve vajina gibi) ve hormonları (östrojen ve testosteron gibi) içerir. İkincil cinsiyet özellikleri ise genellikle ergenlik öncesi ve ergenlik sonrası gelişim evrelerinde ortaya çıkan ve kadınlarda meme büyümesi ve adet görme, erkeklerde ise vücut kıllarının uzaması ve ses tonunda değişiklikler gibi özellikleri içerir (WHO, 2024).
Toplumsal cinsiyet eşitliği: Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların ve erkeklerin haklar, sorumluluklar ve fırsatlar açısından eşit değerlendirilmesini ifade eder (Gupta ve ark. 2019).
Toplumsal cinsiyet eşitsizliği: Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, haklara, kaynaklara ve fırsatlara erişimin erkekler, kadınlar, oğlanlar, kızlar ve diğer cinsiyet kimliklerine sahip bireyler dahil olmak üzere cinsiyetler arasında eşitsiz bir şekilde dağılması durumudur (Ecevit Y, 2021)
Sağlık eşitsizliği: İnsan grupları veya topluluklar arasında sağlık durumundaki kaçınılabilir ve haksız farklılıklardır (WHO, 2021)
Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyete Dayalı Analiz Artı (Sex and Gender-Based Analysis Plus:SGBA+): Sağlık sonuçlarında eşitliği sağlamak amacıyla programları, politikaları ve tedavileri cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve yaş, ırk, etnisite ve sosyoekonomik durum (SES) gibi bir dizi çeşitlilik faktörüne göre değerlendiren analitik bir süreçtir (Greaves ve ark., 2023)

1. Halk Sağlığı Bakış Açısıyla Kadın Sağlığı

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Anayasası'nda ortaya konan ilk ilke, yalnızca hastalıkları azaltmaya değil, aynı zamanda kök nedenleriyle mücadeleye de odaklanma ihtiyacını vurgulamaktadır. Halk sağlığı anlayışı da bireylerin ve toplumların sağlık düzeyini koruma, geliştirme ve eşitsizlikleri azaltma amacını taşır. Bunun için, sağlığın sosyal, çevresel ve ekonomik belirleyicilerinin sistematik olarak ele alınması gerekir. Dünya, son yüzyılda önemli sağlık kazanımları elde etmesine rağmen bunların dağılımı büyük ölçüde eşitsizdir. Birçok sağlık göstergesinde hem ülkeler içinde hem de ülkeler arasında eşitsizlikler mevcuttur. Sağlık, insanların büyüme, öğrenme, yaşama, çalışma ve yaşlanma koşullarıyla yakından bağlantılıdır: bazı grupların daha kötü konut koşulları ve eğitimleri, daha az istihdam fırsatları ve güvenli ortamlara, temiz su ve havaya, gıda güvenliğine ve sağlık hizmetlerine çok az veya hiç erişimi yoktur. DSÖ'ye göre "sağlığın sosyal belirleyicileri" "kişilerin doğduğu, büyüdüğü, yaşadığı, çalıştığı ve yaşlandığı koşulları ve günlük yaşam koşullarını şekillendiren daha geniş sosyal, ekonomik ve politik

[75] Prof.Dr., Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi, Dahili Tıp Bilimleri, Halk Sağlığı ABD
E-posta: ccaglayan@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0003-4811-7059

sistemleri" ifade etmektedir (WHO, 2025a). Bu bağlamda, kadınların sağlık durumları da bu sistematik koşullar tarafından doğrudan ve dolaylı biçimde etkilenir.

Kadın sağlığı özellikle üreme sağlığı açısından, hizmet erişimi, eğitim düzeyi, ekonomik bağımsızlık, toplumsal cinsiyet rolleri ve ayrımcılık gibi sosyal belirleyicilerle biçimlenmektedir. Bu çerçevede toplumsal cinsiyet, sağlık göstergelerini belirleyen temel sosyal belirleyicilerden biridir (Solar ve Irwin, 2010). Kadınların sağlık durumunu yalnızca biyolojik farklılıklar değil, eğitim düzeyi, istihdam koşulları, gelir eşitsizliği, bakım yükü, kültürel normlar ve sağlık hizmetlerine erişim biçimleri belirler (Sen ve Östlin, 2008). Bu durum için DSÖ tarafından "toplumsal cinsiyete dayalı yapısal sağlık belirleyicileri" terimi kullanılmaktadır. Bu belirleyiciler, kadınların daha az eğitim almasına, daha düşük ücretli işlerde çalışmasına, daha yüksek yoksulluk oranlarına sahip olmasına ve daha fazla aile sorumluluğu taşımasına yol açan sosyal tabakalaşmayı içerir. Bu tür sosyal tabakalaşma, kadınları benzersiz bir şekilde risk altında bırakır ve kötüleşen sonuçlara karşı savunmasızlık yaratır (Shaw ve ark., 2017).

1.1. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Yapısal Sağlık Belirleyicileri

Toplumsal cinsiyete dayalı yapısal sağlık belirleyicileri, kadınların sağlık sonuçlarını doğrudan etkileyen sosyal ve ekonomik koşulları ifade eder. Bu belirleyiciler eğitimden istihdama, barınmadan üreme sağlığına kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Aşağıda bu belirleyicilerin temel bileşenleri ele alınmaktadır.

1.1.1. Eğitim ve ekonomik statü

Eğitim düzeyi yüksek olan kadınların sağlık okuryazarlığı, hizmetlere başvuru hızı ve sağlıklı yaşam davranışlarını benimseme olasılığı daha yüksektir. Eğitim eksikliği ve düşük gelir, kadınların sağlık hizmetlerine erişiminde engeller oluşturabilir ve düşük eğitimli, yoksul gruplar sağlıkta daha dezavantajlıdır (WHO, 2025a). Ekonomik dezavantaj, sağlık hizmeti arayışını geciktiren, sağlıkla ilişkili risk faktörlerinin kontrolünü kötüleştiren ve kadınlarda önemli olumsuz klinik sonuç riskini artıran kısıtlı sağlık hizmeti kullanım kalıplarıyla sonuçlanır. Yoksulluk ve kötü sağlık arasındaki ilişki, kadınların bakım kalitesini ve klinik sonuçlarını erkeklerden daha fazla etkilemektedir (Shaw ve ark., 2017). Bu durum kadınların özellikle üreme sağlığı açısından örneğin, doğum öncesi bakım, aile planlaması hizmetlerine erişimde sorunlar olması anlamına gelir.

1.1.2. Çalışma/İstihdam ve iş şartları

Kadınların istihdam durumu ve iş güvenliği, çalışma koşulları sağlık sonuçlarında önemli rol oynar (Golub M ve ark., 2025). Kadınlar genellikle düşük ücretli, güvencesiz, yarı zamanlı veya kayıt dışı işlerde istihdam edilmektedir. Bu durum sosyal güvence, izin hakları ve iş güvenliği bakımından ciddi bir eşitsizlik yaratmaktadır. Gebelik, doğum ve emzirme dönemleri, işveren politikaları tarafından yeterince desteklenmemekte; ergonomik düzenlemeler, izin hakları ve uygun işyeri koşulları çoğu zaman sağlanmamaktadır (Çağlayan ve Karaca, 2015).

1.1.3. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılık

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, bir sosyal belirleyici olarak kadın sağlığında merkezi bir rol oynar. Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların iş-ev dengesi, sağlık hizmetlerine başvuru davranışları, aile içi karar alma süreçleri gibi mekanizmaları etkiler (WHO, 2025a). Bu durum, kadınların sağlık riskine maruz kalma oranını yükseltir.

1.1.4. Barınma, çevre ve yerel koşullar

Kadınların yaşadığı çevre, güvenli barınma, temiz su, ulaşım imkânları da sağlık sonuçlarını şekillendirir. Bu koşullar özellikle düşük gelirli, kırsal ya da göçmen kadınları daha fazla etkiler. DSÖ raporlarında, sağlık eşitsizliklerinin yaşanılan yer ile güçlü bir şekilde bağlantılı olduğu vurgulanmaktadır (WHO, 2025a).

1.1.5. Hizmetlere erişim ve sağlık sistemine katılım

Toplumsal belirleyiciler kadınların sağlık hizmetlerine erişimini ve bu hizmetlerin etkin biçimde kullanımını etkiler. Örneğin sosyal izolasyon, aile desteğinin olmaması, iş gücü dışında kalma gibi durumlar kadınların sağlık hizmeti kullanımını kısıtlayabilir. Hindistan'da kırsal kadınlarda yapılan bir çalışmada, eş desteğinin olmaması (%53.2), aile desteği eksikliği (%27.9) gibi etkenler hizmetlere katılımı azaltmıştır. (Sheikh ve ark., 2023). Bu tür bulgular, kadın sağlığına müdahaleleri planlarken sosyal koşulların dikkate alınmasının önemini göstermektedir.

1.1.6. Üreme Sağlığı ile İlişkisi

Kadın sağlığı içinde özellikle üreme sağlığı (gebelik, doğum, aile planlaması, kürtaj, cinsel sağlık) sosyal belirleyicilerden yoğun biçimde etkilenir. Örneğin; eğitim düzeyi düşük, gelir düzeyi düşük, kırsal veya göçmen kadınlarda doğum öncesi bakım alamama, yüksek anne ölümü riski, hizmetlere geç başvurma gibi durumlar daha sık görülebilir (Gupta ve ark., 2019).

2. Kadın Sağlığına Bütüncül Bir Bakış: Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyetin Yaşam Boyu Etkileri

Kadın sağlığı, doğurganlıkla sınırlı olmayan geniş bir yelpazeyi kapsar ve kadın sağlığı denildiğinde akla genellikle üreme sağlığı veya belirli organlara özgü hastalıklar gelir. Ancak bu dar bakış açısı, bir kadının yaşamı boyunca sağlığını şekillendiren iki temel gücü göz ardı eder: biyolojik yapısı (cinsiyet) ve içinde yaşadığı toplumun ona biçtiği rolleri (toplumsal cinsiyet). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet, birbirini şekillendiren ve pekiştiren bir etkileşim içindedir ve biyolojik farklılıkların sosyal bağlam içinde nasıl ifade edildiğini açıklar: Bu iki kavram arasında, "toplumsal cinsiyet-biyoloji bağı" olarak adlandırılan, karmaşık ve çift yönlü bir ilişki vardır. Toplumsal cinsiyet deneyimleri (örneğin stres, beslenme alışkanlıkları, fiziksel aktivite düzeyleri)kadın biyolojisini doğrudan etkilerken, biyolojik özellikleri de (örneğin hamilelik deneyimi) toplum içindeki rollerini ve deneyimlerini şekillendirebilir. Bu, biri diğerini sürekli olarak yeniden şekillendiren, iç içe geçmiş ve tekrarlayan bir süreçtir (McKinney ve ark.,2024) (Krieger, 2003).

Bu iki dinamiği doğru anlamak, doğumdan yaşlılığa kadar kadınların sağlık sonuçlarını iyileştirmek ve daha adil sağlık hizmetleri sunmak için kritik öneme sahiptir.

Cinsiyet (Sex), başlıca kromozomlara, hormonlara(östrojen, progesteron ve testosteron) ve anatomiye dayalı biyolojik yapıyı ifade eder ve bireyin üreme organlarına ve genetik yapısına (XX veya XY) göre belirlenir (Bernstein ve ark, 2023; McKinney ve ark.,2024). Cinsiyet hormonları, başta enerji metabolizması, vücut kompozisyonu ve damar fonksiyonu olmak üzere birçok organ sistemi üzerinde

koruyucu veya zararlı etkiler göstererek hastalık gelişimini doğrudan etkiler. (Greaves ark., 2023). Örneğin erişkinlerde (30-50 yaş) kalp ve damar hastalıklarına (KDH) erkekler kadınlara kıyasla daha fazla yakalanırlar. Çünkü bu dönemde kadın cinsiyet hormonu olan östrojen, damar gerilimini düzenleyerek ve damar sertliği gelişimini engelleyerek KDH'dan koruyucu etkilere sahiptir. Ancak menopoz sonrası kadınlarda östrojen seviyelerinin düşmesiyle bu koruma kaybolur ve KDH insidansı erkekleri geçer (Shaw ve ark, 2017).

Hormonal faktörler, ağrı algısını da etkilemektedir; örneğin, kadınların ağrıya tepkileri adet döngüsü, gebelik ve doğum kontrol hapı kullanımıyla etkilenebilir. Kronik ağrı, kadınlarda daha yaygın ve şiddetlidir (Samulovitz ve ark., 2018). Ayrıca cinsiyet, ilaçların farmakokinetik ve farmakodinamik süreçlerini (ilacın vücutta nasıl emildiği ve etkileştiği) etkileyen temel bir biyolojik değişkendir (Greaves ve ark., 2023).

Buna karşın toplumsal cinsiyet (Gender), kültürel olarak inşa edilmiş normlar, roller, ilişkiler ve beklentilerle ilgili sosyal bir yapıdır. Bir toplumun cinsiyetler için uygun gördüğü davranışları ve kimlikleri içerir (Krieger, 2006). Kadınlarda, ev işleri ve aile sorumluluklarının daha fazla olması nedeniyle artan psikososyal stres daha fazla görülür. Psiko-sosyal stresin kalp üzerine olan etkileri, kadınları erkeklerden daha fazla etkiler. Dolayısıyla bir yandan hormonal yapılar KDH'den korurken diğer yandan toplumsal cinsiyet etkisiyle KDH riski artabilmektedir.

Toplumsal cinsiyet sadece hastalıklara yakalanma riskini arttırmakla kalmaz sağlık hizmetlerinde yerleşik bazı stereotipler yani kalıp yargılar kadınların sağlık hizmetlerinden eşit şekilde yararlanmasını da engelleyebilir. Örneğin erkekler genellikle "metanetli, kontrollü" ve yardım aramaktan kaçınan, kadınlar ise "duygusal," "histerik" veya ağrıya karşı daha hassas algılanır. Kadınların ağrı şikayetleri psikolojik kabul edilerek küçümsenebilir ve onlara daha az etkili ağrı kesiciler veya daha çok antidepresan reçete edilir (Samulovitz ve ark., 2018). Bir başka örnekte hastalık belirtileri genelde erkeklere göre tanımlanırken kadınlarınki atipik bulunabilir. Örneğin kalp hastalığı belirtileri (örneğin kalp bölgesinde ağrı) erkeklerde daha ciddi bir bulgu olarak değerlendirilirken, kadınlarda bu sıklıkla anksiyeteye atfedilir. Bu durum KDH'nin kadınlarda daha az teşhis edilmesine ve yetersiz tedavi edilmesine yol açar (Shaw ve ark, 2017).

Bir başka örnek de özellikle ilaç araştırmalarında kadınların yetersiz temsili veya dışlanmasıdır. Bu durum toplumsal cinsiyetle ilgili olup ilaçların güvenlik ve etkililik bilgisinin eksik olmasına ve tedavi protokollerinin kadınlar için optimize edilmemesine neden olur. Tarihsel olarak, kadınların klinik deneylerden dışlanması, dozajların erkek vücuduna göre ayarlanmasına neden olmuş ve bu durum kadınlarda ilaçların yan etkisi riskini arttırmıştır (Carey ve ark., 2017). Tüm bu örnekler gerek biyolojik olarak cinsiyetin gerekse toplumsal cinsiyetin bir arada etkileşerek veya ayrı ayrı kadın sağlığını nasıl etkilediğini açıklayan mekanizmalardır.

3. Yaşam Döngüsü Boyunca Kadınlarda Görülen Sağlık Sorunları

Bu bölümde yukarıda etki mekanizmaları açıklanan cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin, yaşam dönemlerine özgü olarak kadınlarda neden olduğu sağlık sorunlarına yer verilmiştir.

3.1. Yaşamın Başlangıcı: Doğum Öncesi ve Bebeklik Dönemi

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin etkileri, yaşamın en erken evrelerinde dahi kendini gösterir. Daha anne karnındayken, fetüsün biyolojik cinsiyeti hem annenin sağlığını hem de bebeğin geleceğini etkiler. Araştırmalar, dişi fetüs taşıyan gebeliklerde annenin gebelik hipertansiyonu riskinin arttığını, erkek fetüs taşıyan gebeliklerde ise erken doğum riskinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (McKinney ve ark., 2024; Ciarambino ve ark., 2022). Buna karşılık, dişi bebekler, özellikle erken doğduklarında, hayatta kalma konusunda biyolojik bir avantaja sahiptir. Doğumdan sonra toplumsal cinsiyet etkileri kız bebeklerin doğumdaki avantajının tersi yönünde etki yapmaya düşmeye başlar. Örneğin;

- *Biyolojik Gerçeklik:* Araştırmalar, erkek ve dişi bebeklerin motor gelişim kilometre taşlarına (yuvarlanma, emekleme, yürüme gibi) ulaşma zamanlamasında önemli bir fark olmadığını göstermektedir
- *Toplumsal Cinsiyet Önyargısı:* Ancak anneler, genellikle erkek bebeklerinin motor performansını abartma, dişi bebeklerinkini ise hafife alma eğilimindedir. Bu önyargı, ebeveynlerin farkında olmadan erkek çocuklarda kaba motor becerilerini (koşma, tırmanma), kız çocuklarda ise ince motor becerilerini (çizim yapma, nesneleri tutma) daha fazla teşvik etmesine yol açabilir (McKinney ve ark., 2024).

Bebeklikte başlayan bu farklı beklentiler, birikerek büyür ve ilerleyen yıllarda çocukların fiziksel aktivite alışkanlıklarını, özgüvenlerini ve hatta sakatlanma risklerini şekillendiren temel bir zemin oluşturur.

3.2. Büyüme Yılları: Çocukluk ve Ergenlik

Çocukluk ve ergenlik, toplumsal cinsiyet normlarının fiziksel aktivite ve beden algısı üzerindeki etkilerinin somutlaştığı yıllardır. Okul çağındaki erkek çocukların, kız çocuklarına kıyasla daha fazla orta-şiddetli fiziksel aktiviteye katıldığı ve kızların önerilen aktivite seviyelerine ulaşma olasılığının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Ergenlik döneminde bu farklılıklar derinleşir ve kızlar için bazı özel zorluklar ortaya çıkar:

- *Beden Algısı:* Ergenlikteki kızlar, beden çekiciliği, sportif yetkinlik ve fiziksel güç gibi konularda erkeklere göre daha olumsuz bir öz algıya sahip olma eğilimindedir. Bu durum, onların spora ve fiziksel aktivitelere katılımını olumsuz etkileyebilir.
- *Sakatlanma Riski:* Ön çapraz bağ yaralanmalarının kız sporcularda erkeklere göre 3 ila 6 kat daha fazla görülmesi dikkat çekicidir. Bu durumun nedeni sadece biyolojik faktörler (örneğin eklem yapısı) değil, aynı zamanda erkekler için daha fazla motor beceriyi teşvik eden toplumsal cinsiyete dayalı çevresel etkenlerdir. Bu, bebeklikte başlayan ve kadınların bedenleriyle olan ilişkisini yetişkinliğe taşınacak şekilde şekillendiren toplumsal cinsiyet beklentilerinin bir başka somut sonucudur (McKinney ve ark., 2024).

Ergenlikte "kız gibi" olmanın getirdiği fiziksel çekingenlik ve daha düşük aktivite seviyeleri, yetişkinlikte kadınları kalp hastalığı ve kemik erimesi gibi önlenebilir kronik hastalıklara karşı daha savunmasız bırakan biyolojik bir temel oluşturur.

Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı ile İlgili Sorunlar: Toplumsal cinsiyete dayalı belirleyiciler örneğin eğitim düşüklüğü, kültürel normlar vs. ergenlik döneminde özellikle korunmasız cinsel ilişkiler, HIV ve diğer cinsel yolla bulaşan hastalıklara yakalanma, istenmeyen gebelikler, güvenli olmayan kürtajlar, kısırlık, cinsiyete dayalı şiddet ve cinsel işlev bozukluğu gibi telafisi mümkün olmayan sonuçlarla ilişkilidir (WHO, 2017). Ayrıca erken yaşta ve zorla evlilikler küresel bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. UNICEF, dünya genelinde genç kadınların (20-24 yaş) %21'inin 18. yaş gününden önce evlendiğini tahmin etmektedir. Çocuk yaşta evliliğin genç kadınlar için özellikle yakın partner şiddetine daha fazla

maruz kalma, daha kötü anne ve çocuk sağlığı ve eğitim fırsatlarının kaybı gibi çeşitli zararlı sonuçlarla ilişkili olduğunu göstermiştir; (UNICEF, 2023).

3.3. Yetişkinlik: Sorumluluklar, Riskler ve Biyolojik Değişimler

Yetişkinlik, kadın sağlığının biyolojik değişimler, sosyal sorumluluklar ve yapısal eşitsizlikler gibi birçok faktörün kesişim noktasında şekillendiği karmaşık bir dönemdir.

Ekonomik Eşitsizlik: Kadınların daha düşük ücretli işlerde çalışması ve yoksullukla daha sık karşılaşması, sağlıklı gıdaya ve düzenli sağlık hizmetlerine erişimlerini kısıtlar. Tedaviyi sürdürmek için gerekli mali kaynaklara sahip olmamaları, sağlık sonuçlarını doğrudan kötüleştirir (Gupta ve ark., 2022).

Bakım Yükü: Kadınlar, hem ücretli işlerde hem de ücretsiz bakım işlerinde (çocuk, yaşlı veya hasta bakımı) orantısız bir sorumluluk üstlenirler. Bu ağır yük, kendi sağlıklarını ihmal etmelerine, doktor randevularını ertelemelerine ve kendilerine zaman ayırmamalarına yol açar (McKinney ve ark., 2024).

Eğitim: Daha düşük eğitim seviyeleri, sağlık okuryazarlığını, hastalık belirtilerini tanıma becerisini ve koruyucu sağlık hizmetlerinden (tarama, kontrol vb.) yararlanma oranlarını olumsuz etkiler (Shaw ve ark., 2017).

Toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık ve mental sağlık: Yapılan araştırmalar pek çok ülkede kadınlar erkeklere kıyasla yaşam süreleri boyunca olumsuz ve stres verici koşullara daha fazla maruz kalmakta ve sağlık sorunları yaşamaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olarak majör depresyon, kaygı bozuklukları ve travma sonrası stres bozukluğu kadınlarda daha fazla görülmektedir. Ataerkil ideolojiye dayalı toplumsal yapılanma, eşitsiz ve ayrımcı sosyal normlar, kurumsal uygulamalar, yasal ve politik düzenlemeler yoluyla kadınlar sistematik ve süreğen biçimde kadınları dezavantajlı hale getirmektedir. Cinsiyet ayrımcılığından daha yaygın bir olgu olan “cinsiyetçilik” eşitsizlikleri ve kadınlara yönelik ayrımcı uygulamaları meşrulaştırmaya ve sürdürmeye hizmet eden normlar ve kalıp yargıları içerir. Cinsiyetçilikten beslenen ayrımcı tavır ve eylemler mikroagresyonlar (günlük etkileşimlerde, çoğu zaman fark edilmeden ortaya çıkan küçük ama incitici dışlama, küçümseme veya önyargı ifadeleri), cinsiyetçi dil ve şakalar, cinsel açıdan nesneleştirme, fiziksel ve entelektüel açıdan aşağı görülme, aile içinde, işyerinde veya kurumsal ortamlarda eşitsiz muameleler, çocuk bakımı ve ev içi işlerin eşitsiz dağılımı gibi farklı biçimlerde ve düzeylerde ortaya çıkmaktadır. (Şah, 2022)

Dünya Sağlık Örgütü'nün yayınladığı tahminlere göre, dünya genelinde kadınların yaklaşık üçte biri (%30) yaşamları boyunca fiziksel ve/veya cinsel şiddete maruz kalıyor. Bu şiddetin büyük kısmı yakın partner şiddetidir. Dünya genelinde, 15-49 yaş aralığındaki ve ilişki yaşayan kadınların neredeyse üçte biri (%27), yakın partnerleri tarafından bir tür fiziksel ve/veya cinsel şiddete maruz kaldığını bildirmektedir(WHO, 2024).

Pelvik taban bozuklukları, özellikle idrar kaçırma, kadın sağlığının sıkça göz ardı edilen ancak yaşam kalitesini ciddi şekilde etkileyen bir yönüdür. ABD'deki kadınların en az %25'i bu sorundan etkilenmektedir ve bu durum büyük ölçüde gebelik ve doğumla ilişkilidir. İdrar kaçırma, yalnızca fiziksel bir sorun olmanın ötesinde, kadınların sosyal yaşama katılımını ve fiziksel aktivitelerini kısıtlayarak genel bir fonksiyonel düşüşe neden olan çift yönlü bir etkiye sahiptir. Kadınlar, bu endişeyle egzersiz yapmaktan veya sosyal ortamlara girmekten kaçınabilir, bu da zamanla kas gücü ve denge kaybına yol açar (McKinney ve ark., 2024).

Yetişkinlikte karşılaşılan bu sağlık sorunları, yaşlanma süreciyle birlikte birikerek ve birbirini tetikleyerek ileri yaş döneminde daha karmaşık ve yönetimi zor sağlık tablolarına zemin hazırlar.

3.4. İleri Yaş: Birikmiş Etkiler ve Yaşlanma Farklılıkları

Kardiyovasküler hastalıklar, kanser, ruh sağlığı, kronik hastalıklar ve yaşlılık dönemi sorunları kadınlar açısından farklı risk dinamikleri içerir. Kadınlar genellikle erkeklerden daha uzun yaşar, ancak bu ekstra yılları daha fazla engellilik durumu ve kronik hastalıkla geçirme eğilimindedirler (McKinney ve ark., 2024, Shaw ve ark., 2017). Yaşlanma süreci, hayat boyu biriken biyolojik ve toplumsal cinsiyete dayalı etkilerin bir sonucu olarak, cinsiyetler arasında önemli farklılıklar gösterir. Bernstein ve ark., Calabrò ve ark., ve McKinney ve ark (2017) dan yararlanarak yaşlılık dönemindeki cinsiyete dayalı farklılıklar Tablo 5'de özetlenmiştir.

Tablo 5. Yaşlanma sürecinde cinsiyete göre sağlık sorunlarındaki farklılıklar

Sağlık Alanı	**Kadınlarda Görülen Durum**	**Erkeklerde Görülen Durum**
Bağışıklık Sistemi	-Bağışıklık sisteminin daha yavaş yaşanması -Otoimmün hastalık riskinin yaşam boyu yüksek olması	Bağışıklık sisteminin hızlı yaşlanması nedeniyle enfeksiyonlara daha savunmasız olma
Sinir Sistemi	Alzheimer hastalığı riski, yaşla birlikte erkeklere göre daha hızlı artış	Alzheimer riski kadınlara göre daha yavaş artış
Fonksiyonel Sağlık	Günlük Yaşam Aktivitelerini yerine getirmede erkeklere göre daha fazla zorluk yaşama	Günlük Yaşam Aktivitelerini yerine getirmede daha az kayıp
Kalp ve Damar Sağlığı	-İnme kaynaklı ölüm oranları daha yüksek -Kalp Hastalığı riskinde menopozdan sonra artış	Genç ve orta yaşlarda kalp hastalığı riski daha yüksek ancak ileri yaşlarda bu fark kapanır

4. Kadın Sağlığında Değişmeyen Gündem: Üreme Sağlığı Sorunları

Üreme sağlığı; gebelik, doğum, aile planlaması, cinsel sağlık hizmetleri, üreme hakları ve bunlara erişimle ilgili hizmet ve hakları kapsar. Son yıllarda küresel ilerleme olmasına rağmen ilerleme düzensizdir; belirli bölgeler ve nüfus grupları geride kalmaktadır.

4.1. Gebelik ve doğumla ilişkili ölümler

Son tahminlere göre 2023 yılında dünya genelinde yaklaşık 260.000 gebelik ve doğumla ilişkili ölüm (maternal mortalite) gerçekleşmiştir. 2000–2023 döneminde toplamda yaklaşık %40 azalma gözlenmiş olsa da, ilerleme 2016'dan bu yana yavaşlamıştır. Küresel maternal mortalite oranındaki azalmanın duraksaması; çatışma, sağlık hizmetleri finansmanındaki kesintiler, pandemi etkileri ve dağıtılmış sağlık sistemleriyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca düşük gelirli ülkelerdeki oranlar yüksek gelirli ülkelere göre kat kat daha yüksektir. Maternal ölümler coğrafi, sosyoekonomik ve etnik çizgiler boyunca eşitsiz dağılmaktadır; çatışma bölgeleri ve yoksul kırsal alanlar en yüksek risk grubunu oluşturur. Yardım kesintileri ve sağlık sistemlerindeki zayıflıklar, ters etki riski taşımaktadır (WHO, 2025b).

4.2. Aile planlaması ve kontrasepsiyon erişimi

Modern kontraseptiflere erişimde ilerleme olmasına rağmen hala milyonlarca kişinin ihtiyacı karşılanmamaktadır; hizmetlerdeki duraksamalar, tedarik zinciri kesintileri ve politik kısıtlamalar erişimi azaltmaktadır. Bununla birlikte aile planlaması programları, istenmeyen gebelikleri ve buna bağlı maternal riskleri azaltmada etkili olmaya devam etmektedir (Guttmacher Institute, 2024-2025).

4.3. Kürtaj hizmetleri ve güvenliğe erişim

Güvenli olmayan kürtajlar maternal sağlık için önemli bir risk kaynağı olmaya devam etmektedir. Yasal/kısıtlayıcı ortamlar, yasal erişim olsa bile politik müdahaleler ve finansman kısıtları güvenli kürtaj hizmetlerine erişimi sınırlandırmaktadır. Guttmacher ve diğer kuruluşların verileri, yasaklayıcı politikaların sağlık sonuçlarını kötüleştirdiğini göstermektedir (Guttmacher Institute, 2024-2025).

4.4. Cinsel şiddet, zorla evlilikler ve üreme hakları ihlalleri

Cinsel şiddet ve zorla evlilikler, hem fiziksel hem de psikososyal sonuçlarıyla üreme sağlığı üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Bu olayların bildirimi, hizmet erişimi ve adalet mekanizmalarına ulaşımda büyük engeller bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (United Nations Population Fund - UNFPA) raporları, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ve yoksulluğun bu riskleri artırdığı vurgulamaktadır (UNFPA, 2024a).

4.5. Gençlerin cinsel ve üreme sağlığı eğitimine erişimi

Genç nüfus için kapsamlı cinsel sağlık eğitimi hâlâ birçok ülkede sınırlıdır. Etkili eğitim programları istenmeyen gebelik ve cinsel yolla bulaşan enfeksiyonların (CYBE) önlenmesinde anahtardır. UNFPA, gençlere yönelik hizmetlerin güçlendirilmesini önermektedir (UNFPA, 2024a).

4.6. LGBTİQA+ bireylerin erişim sorunları

LGBTİQA+ bireyler sıklıkla ayrımcılık, yasaklayıcı mevzuat ve hizmet reddi ile karşılaşmakta; bu durum onların cinsel ve üreme sağlığı hizmetlerine ulaşımını ciddi biçimde kısıtlamaktadır. Sağlık hizmetlerinde kapsayıcılık ve ayrımcılık karşıtı politikalar gereklidir (WHO, 2023b).

4.7. Pandemi, yardım kesintileri ve finansman riskleri

COVID-19 pandemisi ve sonrasında bazı uluslararası yardım kesintileri, hizmet sunumunda bozulmalara yol açmış; bunun maternal sağlık ve aile planlaması üzerindeki geri döndürücü etkileri raporlanmıştır. Etkin finansman mekanizmaları ve küresel dayanışma, olumsuz geriye dönüşleri önlemede kritik önemdedir (UNFPA, 2024a).

4.8. Genital Mutilasyon

Genital mutilasyon (GM) kadın sünneti olarak adlandırılsa da erkek sünnetinde olduğu gibi bir olumluluk içermeyen, kadın dış genital organlarının kısmen veya tamamen çıkarılmasını veya tıbbi

olmayan nedenlerle kadın genital organlarına başka bir şekilde zarar verilmesini içeren tüm işlemleri kapsar. Bu uygulamanın kız çocukları ve kadınlar için hiçbir sağlık faydası olmadığı gibi aksine şiddetli kanamaya, idrar yapma sorunlarına, daha sonra kistlere, adet düzensizliklerine, enfeksiyonlara, doğum komplikasyonlarına ve yenidoğan ölüm riskinin artmasına neden olabilir. GM cinsiyetler arasındaki köklü eşitsizliği yansıtır ve kız çocuklarına ve kadınlara karşı aşırı bir ayrımcılık biçimini oluşturur. Neredeyse her zaman küçüklere uygulanır ve çocuk haklarının ihlalidir. Bu uygulama aynı zamanda kişinin sağlık, güvenlik ve fiziksel bütünlük hakkını; işkence ve zalimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleden muaf olma hakkını; ve işlemin ölümle sonuçlandığı durumlarda yaşam hakkını da ihlal eder. Günümüzde Afrika, Ortadoğu ve Asya'da GM'nin uygulandığı 30 ülkede 230 milyondan fazla kız çocuğu ve kadın, bu ayrımcılık ve şiddete maruz kalmıştır (WHO, 2025c).

5. Türkiye'de Kadın Sağlığı, Toplumsal Cinsiyet ve Sağlık Politikaları

5.1. Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliklerinin Genel Görünümü

Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, sosyal, ekonomik ve politik göstergelerde önemli ölçüde sürmektedir. World Economic Forum'un Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu 2024 verilerine göre Türkiye, 146 ülke arasında 124. sırada yer almakta ve genel cinsiyet eşitliği oranı %64,8 olarak hesaplanmaktadır (World Economic Forum WEF, 2024). Eğitim, ekonomik katılım ve politik temsil göstergeleri, sağlık alanında elde edilen ilerlemelere rağmen toplumsal cinsiyet dengesizliğini yansıtmaktadır.

UNDP'nin 2024 Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi verilerine göre Türkiye'nin endeks değeri 0.38'dir; bu oran OECD ortalamasının üzerinde bir eşitsizliği ifade etmektedir. Kadınların iş gücüne katılım oranı %35 civarındayken, parlamentodaki temsil oranı %20 düzeyindedir. Bu eşitsizlikler, sağlık hizmetlerine erişim, karar verme süreçlerine katılım ve bakım yükü gibi göstergelerde dolaylı etkiler yaratmaktadır (UNDP, 2024b).

Kadınların gelir düzeyinin düşüklüğü, bakım yükünün ağırlığı ve karar mekanizmalarına sınırlı katılımı, sağlıkta eşitlik ilkesini zayıflatmaktadır (UNDP, 2024b). Özellikle kırsal bölgelerde kadınların sağlık kuruluşlarına başvuru sıklığı, ulaşım ve kültürel normlar nedeniyle düşüktür (TÜİK, 2023).

TÜİK verileri, kadınların eğitim düzeyindeki artışın sağlık göstergelerini olumlu etkilediğini göstermektedir. 2008–2023 yılları arasında kadınların yükseköğretim tamamlama oranı iki katına çıkmıştır; bu artış doğrudan kadınların sağlık hizmeti kullanımı, doğum öncesi bakım alma ve çocuk sağlığı hizmetlerinden yararlanma oranlarına da yansımıştır (TÜİK, 2023).

5.2. Türkiye'de Kadın Sağlığı Göstergelerinin Durumu

Türkiye'de kadınların doğuşta beklenen yaşam süresi 2023 itibarıyla 81,4 yıldır ve erkeklerden yaklaşık 5,5 yıl fazladır (TÜİK, 2023). Bununla birlikte kadınlar, erkeklere kıyasla yaşamlarının daha uzun bir bölümünü kronik hastalık veya fonksiyonel kısıtlılıklarla geçirmektedir. Kadınlarda hipertansiyon, obezite, depresyon ve anemi gibi durumlar daha yüksek prevalansa sahiptir (Sağlık Bakanlığı, 2023).

Sağlık Bakanlığının verilerine göre Anne Ölüm Hızı (100.000 canlı doğumda) 2002'de 64 iken, 2022 itibarıyla 13,1'e düşmüştür (Sağlık Bakanlığı, 2023). Buna karşın DSÖ'nün son raporuna göre ise 2000 yılında yüzbinde 32'den, 2023 yılı itibarıyla 15'e düştüğü belirtilmektedir. 2000-2023 yılları arasında anne ölüm hızındaki değişim hızı %55 olmuş yani maternal ölümler yarıdan fazla azalmıştır

(WHO,2025b). Doğum öncesi bakım oranı %98'in üzerindedir ve doğumların %97'si sağlık personeli tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak bölgeler arası farklar sürmektedir: Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde anne ölüm oranı ülke ortalamasının iki katına yaklaşmaktadır (WHO Country Office Turkey, 2024).

Kadınlarda kanser yükü son 10 yılda artış göstermiştir. En sık görülen kanser türleri meme, tiroid ve kolorektal kanserlerdir (GLOBOCAN, 2022). Meme kanseri tarama oranı (KETEM kayıtlarına göre) yaklaşık %45'tir; bu oran Avrupa ortalamasının altındadır. Kadınların ulusal tarama programlarına katılımı yaş, eğitim düzeyi ve sosyoekonomik durumla yakından ilişkilidir.

5.3. Sağlık Hizmetlerine Erişim ve Sistem Düzeyinde Cinsiyet Farklılıkları

Sağlık sistemi içerisinde kadınlara yönelik sunulması zorunlu koruyucu hizmetler açısından bakıldığında doğum öncesi ve çocuk izlem oranları artmış görünse de hizmetlere erişim açısından bazı sosyal engeller sürmektedir. Kırsal bölgelerde ulaşım, bakım sorumlulukları ve kültürel normlar kadınların sağlık kuruluşlarına başvurusunu kısıtlamaktadır. TÜİK (2023) verilerine göre, kadınların %14'ü "gereksinimi olmasına karşın sağlık kuruluşuna gitmediğini" belirtmiştir. Bu oran, erkeklerde %9'dur.

Ayrıca, sağlık hizmetlerinde karar verici pozisyonlarda kadın temsil oranı düşüktür. Sağlık çalışanlarının %70'ini kadınlar oluştursa da, hastane yöneticilerinin yalnızca %20'si ve tıp fakültesi dekanlarının %10'u kadındır (WHO, 2019). Bu tablo, küresel eğilimlerle paralel biçimde Türkiye'de de sağlık sisteminin yönetiminde cinsiyet temelli bir dengesizliğe işaret etmektedir. Ayrıca sistem hâlâ cinsiyet duyarlı veri üretimi ve politik planlama açısından sınırlılıklar taşımaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2023). Kadın ve erkekler arasındaki sağlık hizmeti kullanımı farkları nicel olarak izlenebilmekte, fakat bu farkların nedenleri çoğu zaman nitel analizlerle desteklenmemektedir.

Toplumsal roller ve kültürel normlar, kadınların sağlık davranışlarını doğrudan etkiler. Kadınların aile içindeki bakım sorumlulukları ve toplumsal rollerinden kaynaklanan zaman kısıtlılığı, sağlık hizmetlerine erişimi azaltmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024).

Kültürel normlar yalnızca bireyleri değil, sağlık çalışanlarının tutumlarını da şekillendirebilir. Cinsiyet temelli önyargılar, hasta-hekim iletişiminde, tanı ve tedavi süreçlerinde farklara neden olabilmektedir. Bu durum, sağlıkta eşitliğin sağlanması için yalnızca kurumsal değil, kültürel dönüşümün de gerekli olduğunu gösterir.

5.4. Politika ve Strateji Belgeleri

Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği konusu, 2000'li yıllardan itibaren ulusal politika belgelerinde daha görünür hale gelmiştir. Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2024–2028), sağlık hizmetlerinde cinsiyet temelli verilerin geliştirilmesi, kadınların karar alma süreçlerine katılımı ve cinsiyet duyarlı bütçeleme gibi hedefleri içermektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024).

Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı (2021–2025), kadına yönelik şiddetin her biçimiyle mücadelede, mevzuatı etkin uygulamayı, önleme ve erken müdahaleyi hizmetlerin sunumunda temel yaklaşım haline getirmeyi, merkezi ve yerel düzeyde erişilebilir hizmet sunumunu iyileştirmeyi, çocuk yaştan itibaren şiddete yol açan tutumları ve davranış kalıplarını dönüştürmeyi, şiddet mağdurunu güçlendirmeyi, şiddet uygulayanı rehabilite etmeyi, politikaları değerlendirme ve belirleme imkanı sunacak araştırma ve idari kayıtları temin etmeyi belli başlı stratejiler olarak belirlemiştir. Şiddetin fiziksel ve ruhsal sağlık üzerindeki etkilerini azaltmaya yönelik önleyici ve tedavi edici hizmetleri güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı,2021)

Bu belgeler, politika düzeyinde bazı adımlara işaret etse de, kısa adı İstanbul Protokolü olan Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin önce kabulü sonra da protokolden çıkılması ulusal plandaki stratejilerin hayata geçirilmesi konusunda endişe yaratmıştır. Ayrıca İstanbul Sözleşmesinden çıkılması başta kadına yönelik şiddette artış olmak üzere kadın hak temelli sorunlarda artışa neden olmuştur. Şiddet nedenli kadın ölümlerinde bir artış yaşanmasının yanı sıra, çalışan, çocuk sahibi olan ve bu ölümlerde yasal koruma arayan kadınların oranında da önemli artışlar gözlenmiştir (Önal, F. G., & Marangoz, B. 2024). Ayrıca uygulamada cinsiyet temelli veri üretimi, izleme ve değerlendirme süreçlerinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

6. Sağlık Araştırmalarında ve Politikasında Cinsiyet Eşitsizlikleri

Sağlık araştırmaları ve politika bağlamında cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin dikkatli ve kapsamlı bir şekilde kavramsallaştırılması, eşitlikçi ve nitelikli sağlık hizmetlerinin sunulması hayati önem taşımaktadır (Morais ve ark.2022, Shaw ve ark. 2017)

6.1. Sağlık Araştırmalarında Kavramsallaştırma

Biyomedikal araştırmalarda ve sağlık eğitiminde cinsiyet ve toplumsal cinsiyet terimleri sıklıkla birbirine karıştırılmakta veya eş anlamlı olarak birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu da analiz ve raporlama kalitesini azaltmaktadır (Shaw ve ark. 2017). Bu nedenle biyolojik değişken olarak cinsiyete odaklanırken sadece demografik bir gösterge olmaktan öteye geçerek, genetik, hormonlar, anatomi ve fizyolojik süreçler gibi süreçleri etkileyen biyolojik bir değişken olarak ele alınmalıdır. Geleneksel araştırmalar, erkek ve kadın biyolojisinin üreme sistemi dışında çoğunlukla benzer olduğunu varsayılmıştır, bu da ciddi yanlış anlamalara ve yanlış tanılara yol açmıştır (Bernstein ve ark., 2023). Cinsiyete bağlı faktörler, ilaçların farmakokinetik ve farmakodinamik süreçlerini etkiler. Örneğin, vücut kompozisyonu (kadınlarda daha fazla deri altı, erkeklerde daha fazla organ yağlanması) ve hormon farklılıkları, metabolik bozukluklar ve ilaç etkileşimleri üzerinde belirleyici olabilir. Bunun yanı sıra cinsiyet advers (ters) ilaç reaksiyonlarının ve yan etkilerin ortaya çıkışını ve raporlanmasını da etkiler. (Ciarambino ve ark., 2022) (Bernstein ve ark., 2023). Toplumsal cinsiyet ise, ilaçların pazarlanmasını, reçetelenmesini, bunlara erişimi ve kullanımını etkileyen çok yönlü bir sosyal değişkendir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet biyolojik faktörlerle açıklanamayan hastalıkların gelişimini, ilaçların kullanımındaki farklılıkları ve etkilerini anlamada önemlidir (Greaves ve ark., 2023).

Hastalık seyrinin belirlenmesinde, biyolojik ve çevresel faktörlerin karmaşık bir kombinasyonu rol oynar. Araştırmaların, biyoloji ve çevre arasındaki karmaşık etkileşimleri çözmek için yeni yöntemler geliştirmesi gerekmektedir (Ciarambino et al. 2022). Bu amaçla sağlık araştırmalarında ve politikalarında eşitliği sağlamak amacıyla programları, politikaları ve tedavileri cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve yaş, ırk, etnisite ve sosyoekonomik durum (SED) gibi bir dizi çeşitlilik faktörüne göre değerlendiren cinsiyet ve toplumsal cinsiyete dayalı bir analiz anlayışına gereksinim vardır (Greaves ve ark., 2023).

Klinik deneylerde, kadınların (veya farklı alt grupların) dahil edilmesi konusunda ilerleme kaydedilmiş olsa da, toplanan verilerin cinsiyete göre ayrıştırılarak ve analiz edilerek sunulmaması sorunu devam etmektedir. Etkililiği ve güvenliği değerlendirmek amacıyla, düzenleyici kurumlar artık yeni ilaç başvurularına, klinik deneylerden elde edilen cinsiyete göre ayrıştırılmış verilerin dahil edilmesini talep

etme sürecini başlatmıştır(Annandale, 2018). Araştırma fonu sağlayan kurumlar, sağlık araştırmalarında cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ile ilgili değişkenlerin entegrasyonu için gereklilikler belirlemektedir (LERU, 2015).

Cinsiyet eşitsizliklerini gidermenin temel yollarından biri, araştırmaların önceliklerini ve yürütülme şeklini dönüştürmektir. Epidemiyologlar, "cinsiyet" ve "toplumsal cinsiyet" kavramlarını kuramsal olarak ayırmalı, veri toplama ve analiz aşamalarında bunu yansıtmalıdır. Toplumsal cinsiyet körü epidemiyoloji, sağlık eşitsizliklerinin yeniden üretilmesine katkıda bulunur. (Doyal, 2003). Gelecekteki stratejiler, tüm araştırmalarda cinsiyet ve toplumsal cinsiyet bilimine yönelik araştırma fonlarının yeniden tahsisini ve öncelikli temaların geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

6.2. Sağlık Politikası ve Sağlık Sistemindeki Önyargılar

Sağlık politikalarının, özellikle düşük gelirli kadınları dezavantajlı duruma düşüren sosyo ekonomik eşitsizlikleri azaltmayı hedeflemesi gerekmektedir. Öte yandan sağlık hizmeti sisteminin kendi içindeki eşitsizlikler de, sonuçları dolaylı olarak etkilemektedir. Küresel sağlık işgücünün tahmini %67'si kadın olmasına rağmen, kadın sağlık çalışanları erkeklere göre ortalama %28 daha az kazanmaktadır. Sağlık politikası araştırmacıları arasında da önemli bir ücret farkı bulunmaktadır. Ayrıca hemşirelik ve bakıcılık gibi kadınların ağırlıklı olduğu meslekler, geleneksel toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü nedeniyle daha düşük sosyal değere ve daha düşük ücrete sahip olma eğilimindedir (Gupta ve ark., 2022).

Toplumsal cinsiyet önyargısı ve eşitsizliği, sağlık hizmeti sonuçlarını hem bireysel düzeyde bakım kalitesi ve teşhis doğruluğu açısından hem de sistemik düzeyde kaynak dağılımı ve sağlık işgücü yapısı açısından önemli ölçüde etkilemektedir. Kadınlar, ırksal ve etnik azınlık popülasyon alt grupları dahil olmak üzere, sağlık hizmeti kalitesi ve eşitliği konusunda daha dezavantajlıdırlar. Genel olarak kadınlar için sağlık hizmeti sunumu suboptimal düzeyde kalmaktadır (Shaw ve ark., 2017). Önyargılar teşhis ve tedavide yanılmalara neden olmaktadır. (Morais ve ark., 2022). Ayrıca yapısal ve sosyoekonomik belirleyiciler kadınların sağlık hizmeti kullanımını engeller. Yoksulluk ve kötü sağlığın iç içe geçmesi, kadınların bakım kalitesini ve klinik sonuçlarını erkeklerden daha fazla etkilemektedir (Shaw ve ark., 2017).

Dolayısıyla sağlık politikalarında ve sağlık sistemlerinde toplumsal cinsiyet önyargısı ve eşitsizliği, sağlık hizmeti sonuçlarını derin ve karmaşık şekillerde etkilemekte, bakım kalitesindeki eşitsizliklere, tanı ve tedavi gecikmelerine, kaynaklara erişim kısıtlamalarına ve sağlık işgücü içinde yapısal sorunlara yol açmaktadır. Bu etkiler hem biyolojik farklılıkların hem de sosyal olarak inşa edilmiş rollerin ve normların birleşiminden kaynaklanmaktadır(Akın, 2023).

7. Sonuç

Kadın sağlığını yalnızca biyolojik bir olgu olarak ele almak yetersiz bir yaklaşımdır. Yaşamın ilk anlarından itibaren başlayan toplumsal beklentiler, yetişkinlikteki ekonomik eşitsizlikler, görünmeyen bakım yükü ve sağlık sistemindeki önyargılar birikerek kadınların sağlık sonuçlarını en az biyoloji (cinsiyet) kadar, hatta bazen daha da belirleyici bir şekilde şekillendirmektedir.

Bu nedenle sağlık hizmetlerinde, bilimsel araştırmalarda ve kamu politikalarında "cinsiyet ve toplumsal cinsiyete duyarlı" bir yaklaşımın benimsenmesi bir seçenek değil, bir zorunluluktur. Bu yaklaşım:

- Hastalıkların belirti, teşhis ve tedavisindeki biyolojik farklılıkları tanımayı ve buna göre hareket etmeyi,

- Kadınların ve erkeklerin sağlık hizmetlerine erişimini engelleyen sosyal ve ekonomik bariyerleri ortadan kaldırmayı,
- Sağlık profesyonellerindeki bilinçli veya bilinçsiz önyargıları gidermek için eğitim ve farkındalık çalışmaları yapmayı hedefler.

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet merceğini benimsemek, yalnızca daha iyi bir tıp için değil, daha adil bir dünya inşa etmenin de ön koşuludur. Bu farkındalık, her kadının hak ettiği sağlıklı yaşam potansiyeline ulaşmasının anahtarıdır.

Düşünme / Tartışma Soruları

1. "Cinsiyet" (sex) ve "toplumsal cinsiyet" (gender) kavramlarının sağlığın belirleyicileri olarak farkları nelerdir?
2. Kadınların sağlık hizmeti almada karşılaştıkları tarihsel ve güncel zorluklar nedir?.
3. Toplumsal cinsiyet önyargısının sağlık hizmetine erişim ve kullanımında neden olduğu sorunlar nelerdir?
4. Bilimsel araştırmalarda cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları nasıl kullanılır / ele alınır?

Ek Kaynaklar

Dergi Makale

1. Ainsworth, C. Sex redefined. Nature 518, 288–291 (2015). https://doi.org/10.1038/518288a

Podcast

1. PWN İstanbul ve Awen for Us (2023)"Kadına Sağlık"
   Professional Women's Network İstanbul (PWN İstanbul) ve Boğaziçi Üniversitesi Yaşamboyu Eğitim Merkezi (BÜYEM) işbirliği, UN SDSN Türkiye ve Awen for Us desteğiyle gerçekleştirilen "Sağlığa Yön Verecek Kadın Liderler Programı" mezunları, "Kadına Sağlık" Podcast Projesi başlattı. Her bölümünde farklı bir konunun ele alındığı podcast serisi, kadın sağlığına dair geniş bir yelpazede bilgi sunuyor ve kadın sağlığı okuryazarlığını artırmayı hedefliyor. "Kadına Sağlık" Podcast Serisi, "Bilgi kadını güçlendirir, kadın toplumu dönüştürür" misyonuyla, sağlıklı yaşamdan, infertiliteye; depresyondan, meme kanserine kadar birçok önemli konuda uzman gönüllü kadın konuşmacılarla derinlemesine söyleşilere yer veriliyor.
2. Podcast Kanalları: Spotify, Youtube ve Apple Podcast
   https://open.spotify.com/show/3dKVUcOtdYB2Hjutvdt0DR
   https://www.youtube.com/@KadinaSaglik
   https://podcasts.apple.com/us/podcast/kad%C4%B1na-sa%C4%9Fl%C4%B1k/id1720104043

Belgesel

1. Shannon Chon(2023). Below the Belt
   Hillary Clinton'ın yapımcılığını üstlendiği ve Shannon Cohn'un yönettiği Below the Belt adlı belgesel, dayanılmaz ağrılara, kısırlığa ve adet sorunlarına yol açabilen bir hastalık olan endometriozisle yaşayan dört kadının hayatını konu alıyor. Film, kadın sağlığının feministler için neden acil bir sosyal adalet sorunu olduğunu gösteriyor.

Kaynakça

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). *Kadına yönelik şiddetle mücadele IV. ulusal eylem planı (2021–2025)*. Ankara. https://www.aile.gov.tr/ksgm/ulusal-eylem-planlari/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-iv-ulusal-eylem-plani-2021-2025/

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024). *Kadının güçlenmesi strateji belgesi ve eylem planı (2024–2028)*. Ankara. https://www.aile.gov.tr/ksgm/duyurular/kadinin-guclenmesi-strateji-belgesi-ve-eylem-plani-2024-2028/

Akın, A. (2023). Toplumsal cinsiyet eşitlik ve insan hakları. İçinde A. Akın & S. Özpınar (Eds.), *Toplumsal cinsiyet ve kadın sağlığı* (ss. 1–12). Nobel Yayınevi.

Annandale, E., Wiklund, M., & Hammarström, A. (2018). Theorising women's health and health inequalities: Shaping processes of the "gender-biology nexus." *Global Health Action, 11*(sup3), 1669353. https://doi.org/10.1080/16549716.2019.1669353

Bernstein, S. R., Kelleher, C., & Khalil, R. A. (2023). Gender-based research underscores sex differences in biological processes, clinical disorders and pharmacological interventions. *Biochemical Pharmacology, 215*, 115737. https://doi.org/10.1016/j.bcp.2023.115737

Calabrò, A., Accardi, G., Aiello, A., Caruso, C., & Candore, G. (2023). Sex and gender affect immune aging. *Frontiers in Aging, 4*, 1272118.

Carey, J. L., Nader, N., Chai, P. R., Carreiro, S., Griswold, M. K., & Boyle, K. L. (2017). Drugs and medical devices: Adverse events and the impact on women's health. *Clinical Therapeutics, 39*(1), 10–22.

Ciarambino, T., Crispino, P., Leto, G., Mastrolorenzo, E., Para, O., & Giordano, M. (2022). Influence of gender in diabetes mellitus and its complication. *International Journal of Molecular Sciences, 23*(16), 8850.

Çağlayan, Ç., & Karaca, A. (2015). Ergonomi ve kadın işçiler. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 1*(3), 25–33. https://dergipark.org.tr/tr/pub/msg/issue/49192/627947

Doyal, L. (2003). Sex and gender: The challenges for epidemiologists. *International Journal of Health Services, 33*(3), 569–579. https://doi.org/10.2190/CWK2-U7R6-VCE0-E47P

Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel kavramları*.

GLOBOCAN. (2022). *Cancer today: Turkey fact sheet*. International Agency for Research on Cancer.

Golub, M., et al. (2025). Associations of social determinants of health on likelihood of systemic hormone therapy use in midlife women. *Biology of Sex Differences, 16*, 37. https://bsd.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13293-025-00720-9

Greaves, L., Brabete, A. C., Maximos, M., Huber, E., Li, A., Lê, M. L., ... & Boscoe, M. (2023). Sex, gender, and the regulation of prescription drugs: Omissions and opportunities. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 20*(4), 2962.

Gupta, G. R., Oomman, N., Grown, C., Conn, K., Hawkes, S., Shawar, Y. R., … Darmstadt, G. L. (2019). Gender equality and gender norms: Framing the opportunities for health. *The Lancet, 393*(10190), 2550–2562. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)30651-8

Gupta, N., Balcom, S. A., & Singh, P. (2022). Gender composition and wage gaps in the Canadian health policy research workforce in comparative perspective. *Human Resources for Health, 20*, 78.

Guttmacher Institute. (2024–2025). *Global reports and analyses on sexual and reproductive health*. https://www.guttmacher.org/global/reports

Kouvari, M., Souliotis, K., Yannakoulia, M., & Panagiotakos, D. B. (2020). Cardiovascular diseases in women: Policies and practices around the globe to achieve gender equity in cardiac health. *Risk Management and Healthcare Policy*, 2079–2094.

Krieger, N. (2003). Genders, sexes, and health: What are the connections—and why does it matter? *International Journal of Epidemiology, 32*(4), 652–657.

League of European Research Universities. (2015). *Gendered research and innovation: Integrating sex and gender analysis into the research process*. http://media.leidenuniv.nl/legacy/leru-paper-gendered-research-and-innovation.pdf

McKinney, J. L., Clinton, S. C., & Keyser, L. E. (2024). Women's health across the lifespan: A sex-and gender-focused perspective. *Physical Therapy, 104*(10), pzae121.

Morais, R., Bernardes, S., & Verdonk, P. (2022). What is gender awareness in health? A scoping review of the concept, its operationalization, and its relation to health outcomes. *Women & Health, 62*(3), 181–204. https://doi.org/10.1080/03630242.2022.2041150

Önal, F. G., & Marangoz, B. (2024). The impact of Turkey's withdrawal from the Istanbul Convention on suspicious female deaths and femicides. *OMEGA – Journal of Death and Dying, 0*(0). https://doi.org/10.1177/00302228241271702

Sağlık Bakanlığı. (2023). *Sağlık istatistikleri yıllığı 2022*. Ankara. https://www.saglik.gov.tr/TR-107086/saglik-istatistikleri-yilligi-2023.html

Sağlık-Sen. (2023). *Sağlık çalışanlarında kadın temsili raporu*. Ankara.

Samulowitz, A., Gremyr, I., Eriksson, E., & Hensing, G. (2018). "Brave men" and "emotional women": A theory-guided literature review on gender bias in health care and gendered norms towards patients with chronic pain. *Pain Research and Management, 2018*(1), 6358624.

Sen, G., & Östlin, P. (2008). *Gender inequity in health: Why it exists and how we can change it*.

Shaw, L. J., Pepine, C. J., Xie, J., Mehta, P. K., Morris, A. A., Dickert, N. W., ... & Bairey Merz, C. N. (2017). Quality and equitable health care gaps for women: Attributions to sex differences in cardiovascular medicine. *Journal of the American College of Cardiology, 70*(3), 373–388.

Sheikh, S., et al. (2023). Social determinants of health in rural Indian women & effects on intervention participation. *BMC Public Health, 23*, 921. https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-023-15743-3

Solar, O., & Irwin, A. (2010). *A conceptual framework for action on the social determinants of health*. WHO Document Production Services.

Şah, U. (t.y.). Toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlik ve ayrımcılığın kadınların fiziksel ve psikolojik sağlığı üzerindeki etkileri. İçinde S. Cankardaş (Ed.), *Kadın olmak: Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ruh sağlığı* (ss. 7–9). Nobel Yayıncılık.

The World Economic Forum. (2024). *Global gender gap report 2024*. Geneva. https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2024/

TÜİK. (2023). *Türkiye sağlık araştırması*. Ankara.

United Nations Population Fund. (2024a). *State of World Population 2024: Interwoven lives, threads of hope—Ending inequalities in sexual and reproductive health and rights*. https://www.unfpa.org/swp2024

UNDP. (2024b). *Human development report 2024: Gender inequality index*. New York.

United Nations Children's Fund (UNICEF). (2023). *Child marriage data*. https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-marriage/

World Health Organization. (2006). *Constitution of the World Health Organization: Basic documents* (45th ed., Supplement).

World Health Organization. (2017). *Sexual health and its linkages to reproductive health: An operational approach*. https://www.who.int/reproductivehealth/publications/sexual_health/sh-linkages-rh/en/

World Health Organization. (2019). *Delivered by women, led by men: A gender and equity analysis of the global health and social workforce*.

World Health Organization. (2021). *Social determinants of health: Report by the Director-General*. https://iris.who.int/handle/10665/359797

World Health Organization. (2023a). *Gender and health*. https://www.who.int/health-topics/gender

World Health Organization. (2023b). *World report on social determinants of health equity*. https://www.who.int/publications/i/item/9789240107588

WHO Country Office Turkey. (2024). *Türkiye health at a glance*. https://srhdpeuwpubsa.blob.core.windows.net/whdh/DATADOT/COUNTRY/PDF/792_T%C3%BCrkiye.pdf

World Health Organization. (2024). *Violence against women*. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women

World Health Organization. (2024). *Frequently asked questions on sexual and gender diversity, health and human rights: An introduction to key concepts* (2nd ed.). https://www.who.int/publications/i/item/frequently-asked-questions-on-sexual-and-gender-diversity--health-and-human-rights--an-introduction-to-key-concepts

World Health Organization. (2025a, May 6). *Social determinants of health* [Fact sheet]. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/social-determinants-of-health

World Health Organization. (2025b). *Trends in maternal mortality 2000 to 2023: Estimates by WHO, UNICEF, UNFPA, World Bank Group and the United Nations Population Division*.

World Health Organization. (2025c). *Female genital mutilation*. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation

Bölüm 9

Kadın Sağlığı ve Sağlık Hizmetlerine Erişim

Çiğdem ÇAĞLAYAN[76]

Anahtar Kavramlar

Bakım Emeği: Aile içinde yaşlı, çocuk veya hasta bireylerin bakımını üstlenen kadınların ücretsiz emeği (Fraser, 2016)
Çifte Ayrımcılık: Bir bireyin aynı anda iki ayrı kimliği nedeniyle (örneğin kadın ve yaşlı) ayrımcılığa uğraması (Calasanti & Slevin, 2006)
Dayanıklılık (resilience): Bireyin veya topluluğun zorlayıcı yaşam olaylarından sonra uyum sağlama ve işlevselliğini sürdürebilme kapasitesidir; sabit bir özellik değil, çevresel destekler ve öğrenilmiş stratejilerle gelişen dinamik bir süreçtir (Luthar et al., 2000; Masten, 2001; Ungar, 2011).
Direniş: Bireylerin, bu bölüm bağlamında yaşlı kadınların, toplumsal cinsiyet rollerine, yaşçılık ve dışlanma biçimlerine karşı geliştirdiği özneleşme stratejileri ve hak arama pratikleri (Arat, 2008)
Gerontoloji: Bireyin yaşlanma sürecini biyolojik, psikolojik ve toplumsal boyutlarıyla inceleyen çok disiplinli bir bilim dalıdır. Bu alan, sadece yaşlı bireylerin değil, tüm bireylerin yaşam boyu gelişim sürecinde yaşlanmanın etkilerini anlamayı hedefler (Hooyman & Kiyak, 2011).
Gerotransandans: Yaşlılık döneminde bireyin daha derin, evrensel ve içsel değerlere yönelmesi (Tornstam, 2005).
Görünmezlik: Yaşlı kadınların fiziksel, sosyal ve kültürel düzlemde yok sayılması veya temsil edilmemesi (Sontag, 1972).
Temsil (Representation): Bireylerin, bu bölüm bağlamında yaşlı kadınların, medya, kültürel anlatılar ve kamusal söylemde nasıl görünüp nasıl görünmez kılındığı; bu temsillerin toplumsal algılar üzerindeki etkisi (Woodward, 1999).
Toplumsal Cinsiyet (Gender): Kadınlara ve erkeklere toplumsal olarak yüklenen roller, davranışlar ve beklentiler bütünü (Lorber, 1994).
Yaşçılık (Ageism): Bireylerin yaşı temelinde maruz kaldığı önyargı, dışlanma ve ayrımcılık biçimi (Butler, 1969).

1. Yaşlı Kadınların Görünmeyen Hikâyesi

Yaşlanma, yalnızca biyolojik bir süreç değil, aynı zamanda sosyal rollerin ve toplumsal beklentilerin yeniden yapılandığı çok katmanlı bir yaşam evresidir. Ancak bu evre, toplumsal cinsiyetle kesiştiğinde, kadınlar için farklı biçimlerde deneyimlenmektedir. Kadınlar, yaşamları boyunca maruz kaldıkları toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin izlerini yaşlılık döneminde de taşımakta; emeklilik, bakım rolleri ve ekonomik bağımlılık gibi yapısal etmenlerle görünmez kılınmaktadır (Calasanti & Slevin, 2006). Toplumun gençlik ve üretkenlik odaklı değer sistemi içinde yaşlı kadınların bilgi birikimi, emeği ve varlığı sıklıkla görmezden gelinmektedir.

Kadınların yaşlılık deneyimlerine ilişkin çalışmalar, genellikle kadınların sadece "yardıma muhtaç" ya da "bakım yükü" olarak temsiline odaklanmakta, özneleşme biçimleri ve direniş stratejileri ise yeterince görünür olmamaktadır (Arber & Ginn, 1991). Oysa yaşlı kadınlar, sadece sessiz tanıklar değil; aynı zamanda belleğin taşıyıcısı, aile içi ilişkilerin kurucusu ve toplumsal dönüşümün öznesi olabilecek

[76] Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD
E-posta: yildizoz@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0002-9459-1176

potansiyele sahiptirler. Bu kitap bölümü, yaşlı kadınların görünmezlikten görünürlüğe ve nihayetinde direnişe uzanan çok boyutlu yaşam deneyimlerini ele almayı hedeflemektedir.

2. Yaşlanma Süreci Kadınlar için Ne Anlama Gelir?

Gelişim psikolojisi bağlamında yaşlılık (ya da geç yetişkinlik dönemi), yaşam boyu süren gelişim ilkesine dayalı olarak, büyüme ve gerileme (kazanım ve kayıp) süreçlerinin bir arada yaşandığı, yaşamın son evresi olarak ele alınır. Bu dönem, kronolojik yaştan bağımsız olarak, bireyin biyolojik, bilişsel, duygusal ve sosyal sistemlerinde meydana gelen değişimin bütünüdür.

Yaşlılık, yalnızca kronolojik bir sınırla değil, aynı zamanda biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutlarıyla da ele alınması gereken çok yönlü bir yaşam evresidir. Uluslararası kabul görmüş tanımlamalarda kronolojik yaş sıklıkla temel alınmakla birlikte, kurumlar arasında farklılıklar bulunmaktadır:

- **Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)**: Genel olarak 65 yaş ve üzerini "yaşlı" olarak tanımlamaktadır (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], t.y.). DSÖ'nün sınıflamasına göre yaşlılık dönemi; 65-74 yaş arası "Genç-Yaşlılık", 75-84 yaş arası "İleri-Yaşlılık" ve 85 yaş ve üzeri "Çok-İleri-Yaşlılık" olarak adlandırılmaktadır (Buluş, 2022; Türk Toraks Derneği [TÜSAD], 2018).
- **Birleşmiş Milletler (BM)**: Kimi dokümanlarında 60 yaş ve üzerini kıstas almaktadır (Buluş, 2022).

Modern gerontoloji, kronolojik yaşın tek başına bir gösterge olamayacağını vurgular. Bu nedenle yaşlılık ve yaşlanma, genellikle dört ana boyutta incelenir:

- **Kronolojik Yaşlanma:** Doğumdan itibaren geçen ve yıllara dayanan süredir.
- **Biyolojik Yaşlanma:** Organizmanın yapısal ve fonksiyonel değişikliklerini, hücre ve organlardaki yıpranma ve bozulmaları içerir.
- **Psikolojik Yaşlanma:** Bireyin duygusal algılarında, öğrenme ve davranışlarında meydana gelen değişimlerdir.
- **Sosyal Yaşlanma:** Bireyin sosyal rolleri ve alışkanlıkları açısından yaşadığı değişimlerdir (Emeklilik ve statü kaybı gibi).

Yaşlılık, bireyin yaşam döngüsündeki son gelişimsel evre olarak, yalnızca fiziksel değişimlerin değil; aynı zamanda kimlik, anlam arayışı, toplumsal roller ve ilişkiler gibi psikososyal boyutlarında yeniden yapılandığı bir dönemdir. Diğer bir deyişle, bireyin fonksiyonel kapasitesinde azalmaların ortaya çıkabileceği, kayıplar dönemi olarak da nitelendirildiği gibi bireyin yaşam deneyimi ve bilgeliği ile yeni roller edinebileceği karmaşık ve dinamik bir gelişim evresidir.

Yaşlanma, kadınlar için yalnızca fiziksel değişimlerle sınırlı olmayan, aynı zamanda toplumsal konumlarının ve kimliklerinin de dönüştüğü bir süreçtir. Kadınlar için yaşlanma; doğurganlığın sona ermesi, toplumsal cazibe ölçütlerinin dışına çıkılması ve sıklıkla bakım veren rollerinin artması gibi nedenlerle çok katmanlı bir kimlik dönüşümünü beraberinde getirir (Chrisler & Barney, 2017). Kadınların yaşlılık deneyimi, sosyo-ekonomik statü, medeni durum, etnik kimlik ve yaşam alanı gibi değişkenlere bağlı olarak farklılık göstermekle birlikte; ortak deneyimler arasında görünmezlik, yalnızlık, toplumsal dışlanma ve bakım yükünün artması sayılabilir (Karagöz & Bilgili, 2016, Davidson, 2016). Özellikle menopoz sonrası dönemde kadınların bedenleri üzerindeki denetim ve algı değişmektedir. Menopoz, bazı feminist kuramcılar tarafından kadının "ikinci doğumu" olarak tanımlansa da (Greer, 1991), tıbbi söylemler sıklıkla bu süreci bir "kayıp" ya da "bozulma" olarak sunar.

Bu da kadınların kendilerini yetersiz, dışlanmış ya da eksik hissetmelerine yol açabilir. Ayrıca, çalışma yaşamından çekilmeyle birlikte toplumsal üretimden dışlanabilmekte; bu da ekonomik bağımlılık ve değersizlik hissiyle sonuçlanabilmektedir (Buch & Daston, 2008).

3. Kuramsal Bir Çerçeve: Gelişimsel Açıdan Yaşlılık

Gelişimsel psikoloji, yaşlılığı yalnızca bir gerileme süreci olarak değil, aynı zamanda büyüme, yeniden yapılanma ve anlam üretimi bakımından da ele alır. Bu bölümde gelişimsel psikoloji açısından yaşlılık dönemini açıklamak için kullanılan bazı temel kuramlar ve bu kuramların kadın yaşlılığına dair ne tür perspektifler sunduğu ele alınacaktır.

3.1. Erikson'un Psikososyal Gelişim Kuramı

Erik Erikson'un sekiz evreli psikososyal gelişim kuramında yaşlılık dönemi, "benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk" evresiyle tanımlanır (Erikson, 1982). Bu evrede birey, geçmişine dönüp bakar, yaşamının anlamlı olup olmadığını değerlendirir. Yaşamına dair bütünlük hissi geliştirebilen birey huzurlu bir yaşlılık süreci yaşarken; pişmanlıklarla dolu bir geçmiş, umutsuzluk ve ölüm korkusunu tetikleyebilir. Kadınlar açısından bu değerlendirme süreci, olumlu ya da olumsuz yönden olabilir. Özellikle ev içi emek gibi görünmeyen katkılar, bu dönemde değerli görülmediğinde kadınlar benlik bütünlüğü yerine değersizlik hissiyle baş etmek zorunda kalabilirler. Kadınlar için bu bütünlüğe ulaşma sürecinde, yaşam boyu süregelen katkılarının ve rollerinin değeri, benlik saygısının kritik bir belirleyicisi olarak öne çıkar. Erkeklerin kariyer ve kamusal başarıları genellikle kolayca tanınırken, kadınların çoğu zaman görünmez kalan, aile ve toplum sağlığını sürdürmedeki sürekli çabaları; bakım vericilik, ev yönetimi ve duygusal destek sağlama rolleri, yaşlılıkta derin bir anlam ve doyum kaynağı oluşturur.

3.2. Seçim, Optimizasyon ve Telafi (Seçim, Optimizasyon ve Telafi - SOT) modeli

Yaşlanmaya dair önemli bir gelişimsel perspektif sunan Seçim, Optimizasyon ve Telafi (Selection, Optimization, Compensation - SOC) modeli, Alman gelişim psikologları Paul ve Margret Baltes tarafından geliştirilmiştir. Baltes'lerin "Başarılı Yaşlanma" (Successful Aging) başlıklı metinleri, yaşlanma araştırmalarında eksikliklere dayalı geleneksel yaklaşımdan, yaşam seyrinin bütünsel bir bakış açısına geçişte dönüm noktası olmuştur. Baltes'ler, yaşlanma sürecini sadece kayıplara odaklanmak yerine, kayıplar ve kazanımlar (duygu düzenlemesi, deneyim, bilgelik gibi alanlarda) arasındaki dinamik bir denge olarak görmeyi tercih etmişlerdir (Baltes & Baltes, 1990).

SOT modeli, insanların yaşamları boyunca iş, eğitim veya hastalık gibi çeşitli fırsatlar veya zorluklarla karşılaştığını öne sürer. Bu modelin temelini, bireylerin değişen yetenek ve koşullara uyum sağlama ve telafi etme becerilerini yaşam boyu geliştirdikleri fikri oluşturur. Paul Baltes, gelişimin yaşam boyu süren bir süreç olduğunu ve yaşlılıkta da bireylerin aktif özneler olarak kalmaya devam ettiğini savunmuştur.

3.2.1. SOT Süreçlerinin İşleyişi

Model, bireysel öz yeterlilik ve sürdürülebilir bireysel katılımın başarılı yaşlanmanın anahtarı olduğunu vurgular. SOC, bireyin motivasyon, duygu ve biliş gibi geniş bir işlevsel alanını kapsar ve temel olarak üç stratejinin koordinasyonunu içerir:

- *Seçim (Selection):* Bireyin önceliklerini belirlemesi ve enerjisini odaklayacağı belirli hedefleri veya deneyimleri seçmesi sürecidir. Bu, hem mevcut hedefleri sürdürmeyi hem de değişen koşullara (fırsatlar veya zorluklar) yanıt olarak hedefleri değiştirmeyi veya düzenlemeyi içerir. Seçim süreci bilinçli veya bilinçaltı düzeyde gerçekleşebilir.
- *Optimizasyon (Optimization):* Seçilen hedeflere ulaşmak için mevcut kaynakları en iyi şekilde kullanma ve çabayı belirli bir amaca yönlendirme eylemidir. Model, hedef belirlemenin ve bu amaca çabayı yoğunlaştırmanın sağlıklı yaşlanma için kritik olduğunu vurgular.
- *Telafi (Compensation):* Kaybedilen yetenekler veya kaynaklar karşısında hedeflere ulaşmak için alternatif stratejiler geliştirilmesi veya yardımcı araçların kullanılmasıdır.

Baltes'e göre, bu süreçler yaşam boyu devam eder ve yıllar geçtikçe bireyler, kaynaklarını nereye yatıracaklarını seçme konusunda daha bilinçli hale gelirler. Önceki yaşlanma kuramlarının aksine, SOT; yaşlılıkta seçim yapma olasılıklarının tamamen ortadan kalkmadığını, yalnızca değiştiğini ve yatırım yapılacak alanların seçiminde her zaman bir fırsat maliyeti olduğunu kabul eder.

Bireyler, yaşam boyu değişen yeteneklerini telafi etmeye ve bunlara uyum sağlamaya çalışırken, zamanla SOT stratejilerini uygulamada daha yetkin hale gelebilirler.

> *Örneğin, 35 yaşındaki bir sporcunun damar ve kas kondisyonundaki düşüşü, oyunu "okuma" becerisini optimize etmesi ve daha az fiziksel çaba gerektiren pozisyonları seçerek telafi etmesi mümkündür. Böylece, fiziksel kaynakları azalmasına rağmen daha başarılı bir oyuncu olabilir.*
> *Başka bir örnek olarak,* kadınlar için bu süreç; gençlik dönemindeki çocuk bakımı rollerinden kendi ilgi alanlarına yönelmeyi (Seçim), bu alanda yeni bir beceri edinmek için zaman ve çaba harcamayı (Optimizasyon) veya fiziksel kısıtlamalar nedeniyle dışarıdaki aktivitelere katılamadıklarında sosyal dayanışma ağlarında aktif rol alarak (Telafi) yaşamda aktif bir özne olmayı sürdürmelerini sağlayabilir.

Paul ve Margaret Baltes'in çalışmaları, dayanıklılık (resilience) temel fikri etrafında şekillenen ve gelişimi yaşam boyu süren bir süreç olarak ele alan geniş bir gelişimsel bakış açısının oluşumunda son derece etkili olmuştur.

3.3. Gerotransendans Kuramı: Pozitif Yaşlanmaya Gelişimsel Bir Yaklaşım

Pozitif yaşlanma alanında önemli bir gelişimsel kuram olan Gerotransendans, ilk kez 1989 yılında sosyolog Lars Tornstam tarafından ortaya konmuştur. Kuram, Tornstam'ın 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başlarındaki fenomenolojik nitel araştırmalarına dayanmaktadır (Tornstam, 1989). Bu ilk çalışmalar, yaşlanmanın olgunluğa ve bilgeliğe doğru ilerleyen doğal bir gelişim süreci olduğu fikrini temellendirmiştir.

Gerotransendans, yaşlanma olgusunu sadece kayıp ve gerileme değil, aynı zamanda kozmik ve aşkın yollarla büyüme süreci olarak anlamayı amaçlar. Tornstam'a göre, yaşlılık bireyi daha derin, felsefi ve anlam odaklı bir varoluşa yönlendirir (Tornstam, 2005). Bu dönüşüm sürecinde birey; benliğini yeniden tanımlar, geçmiş deneyimleriyle barışır, içe dönük bir ruhsal bütünlük kazanır ve ölümlülükle yüzleşme becerisini geliştirir. Gerotransendans, belirli bir grup yaşlı insana yönelik tamamen olumlu bir yaşlanma perspektifi sunarak, daha sonraki yaşamdaki olumsuz deneyimlere de bir açıklama getirmeyi hedefler.

Araştırma bulguları, yaşlı bireylerde gözlemlenen aşkınlık belirtilerinin, normal yaşlanmanın doğal bir parçası olarak kabul edilmesi için yorumlayıcı bir çerçeve sunduğunu göstermektedir. Bu kabul, yaşlı bireylere yönelik daha olumlu bir tutum geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Teorinin en önemli

katkısı, yaşlılığın yalnızca bir kayıp süreci olarak değil, dönüşüm ve bilgelik süreci olarak görülmesine olanak tanımasıdır (Tornstam, 2005). Örneğin, kadınların yaşlılık döneminde edindikleri güçlü anlatı becerisi, bu teorinin pratik karşılıklarından biri olarak değerlendirilebilir.

3.4. Feminist Yaşlanma Kuramları

Yaşlılık sürecine toplumsal cinsiyet perspektifinden bakan feminist kuramcılar, yaşlı kadınların deneyimlerinin ataerkil sistem içerisinde şekillendiğini vurgular. Özellikle Arber ve Ginn (1991), yaşlılıkta kadınların ekonomik bağımlılık, görünmezlik ve bakım emeği gibi yapılarla mücadele ettiğini göstermiştir. Feminist yaşlanma kuramları, kadının bedenine, emeğine ve görünürlüğüne dair tarihsel süreci de hesaba katar. Bu kuramsal yaklaşım, yaşlılıkta kadının özne olarak yeniden tanımlanması için bir yol sunar.

Bu kuramların bakış açıları incelendiğinde yaşlılık dönemi, yalnızca bir biyolojik çözülme süreci değil, aynı zamanda bireyin kendi kimliğiyle yeniden karşılaştığı, toplumsal rollerini yeniden değerlendirdiği, geçmişle hesaplaştığı ve bazen de yeni anlamlar inşa ettiği bir yaşam evresi olarak ele alındığı görülmektedir.

3.5. Görünmezlik: Yaşlı Kadınların Toplumsal Dışlanması

Yaşlı kadınlar, yaşamlarının ileri evrelerinde hem yaşçılık (ageism) hem de cinsiyetçilik (sexism) biçiminde iki katmanlı ayrımcılıkla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, onların toplumsal yaşamdan dışlanmalarına, görmezden gelinmelerine ve kamusal alanlarda temsillerinin azalmasına yol açmaktadır. Görünmezlik, yalnızca fiziksel varlığın yok sayılması değil; aynı zamanda bilgi, deneyim ve duyguların da dikkate alınmaması anlamına gelir. Bu görünmezlik hali, toplumsal normlar, medya temsilleri, sağlık politikaları ve gündelik iletişim biçimleri aracılığıyla yeniden üretilmektedir.

Özellikle medya ve popüler kültür, yaşlı kadın bedenini ya cinsiyetsizleştirilmiş ya da alaya alınan biçimlerde temsil ederken, yaşlı erkekler çoğunlukla bilge, güçlü ya da karizmatik figürler olarak sunulmaktadır (Sontag, 1972). Bu temsiller, toplumsal bilinçte yaşlı kadınların değersizleştirilmesini pekiştirebilir. Aynı zamanda, sağlık ve bakım sistemlerinde de yaşlı kadınların duygusal ihtiyaçları çoğu zaman göz ardı edilmekte, yalnızca fiziksel işlevsellikleri üzerinden değerlendirilmektedir (Calasanti & Slevin, 2006). Tüm bu etkenler, yaşlı kadınların toplumsal özneliklerini yeniden kurmalarını zorlaştırmakta ve onları sessizliğe itmektedir.

3.6. Medyada ve Kültürde Yaşlı Kadın Temsili

Popüler kültürde yaşlı kadınlar çoğunlukla iki uçta temsil edilmektedir: ya “bilge büyükanne” gibi idealize edilen ama pasifleştirilen bir figür ya da “huysuz, işe yaramaz yaşlı kadın” şeklinde karikatürleştirilen bir stereotip (Woodward, 1999). Gençlik ve güzellik merkezli medya anlayışı, yaşlı kadın bedenini görünmezleştirir veya ancak alaya alınacak biçimde sunar (Sontag, 1972). Bu durum, kadınların yaşlandıkça kendilerini kamusal alandan çekmelerine, bedensel farkındalıklarının azalmasına ve sosyal izolasyona sürüklenmelerine neden olabilir.

3.7. Kamusal Alandan Dışlanma ve Sessizlik

Yaşlı kadınlar, özellikle karar alma süreçleri, siyaset ve iş yaşamı gibi alanlarda yeterince temsil edilmemektedir. Emeklilik sonrası kadınların toplumsal üretimden çekilmeleri, çoğu zaman onların

sessizleştirilmesine ve görünmezleştirilmesine neden olur. Oysa birçok yaşlı kadın, yaşam deneyimi ve sosyal sermayesiyle toplumsal katkı sunabilecek durumdadır. Sessizlik, burada hem dışsal (konuşma fırsatlarının tanınmaması) hem de içsel (konuşmanın değersiz görüleceği düşüncesi) bir mekanizma olarak işler (Lister, 2003).

3.8. Toplumsal Normlar ve Kadınlık Rollerinin Sona Ermesi

Toplumda kadınlık, büyük ölçüde doğurganlık, gençlik ve estetikle ilişkilendirildiğinden; bu özelliklerin kaybıyla birlikte yaşlı kadınlar toplumsal cinsiyet rollerinden de dışlanmış kabul edilir. "Kadınlığın sona ermesi" mitosu, menopoz sonrası dönemde kadının cinselliğini, duygusal ihtiyaçlarını ve toplumsal katılım arzusunu görünmez kılar (Greer, 1991). Bu durum yalnızca kadınların öznel dünyalarını değil; sağlık hizmetlerinden faydalanma biçimlerini de etkileyebilir. Yaşlı kadınlar sıklıkla fiziksel şikâyetleriyle sınırlı biçimde değerlendirildiğinden, ruhsal sağlık ve sosyal destek ihtiyaçları göz ardı edilir (Davidson, 2016).

3.9. Çift Ayrımcılık: Yaşçılık ve Cinsiyetçilik

Yaşlı kadınların karşılaştığı dışlanma biçimleri, yaşçılıkla sınırlı kalmaz; bu deneyimler cinsiyetçilikle iç içe geçmiştir. Örneğin aynı yaş grubundaki yaşlı erkekler toplumda daha "saygın" ve "bilge" olarak değerlendirilirken, yaşlı kadınlar için bu tür bir imaj nadiren üretilir (Calasanti & Slevin, 2006). Kadınların gençlikte maruz kaldığı toplumsal baskılar yaşlılıkta yerini yok sayılmaya bırakır. Bu da onları hem deneyimsizliğin hem de gereksizliğin içine sıkıştırır. Toplumda bu duruma özgü pek çok örnek verilebilir. Bunlardan biri de aşağıda verilmiştir.

Örnek Olay: Emine Teyze'nin Sessizliği

> *80 yaşındaki Emine Hanım, İstanbul'da bir apartman dairesinde tek başına yaşıyor. Eskiden mahalle kadın derneğinde aktif olan Emine Teyze, artık ne toplantılara çağrılıyor ne de fikirlerine başvuruluyor. "Kapımı kimse çalmıyor. Ben görünmez oldum," diyor. Ona göre yaşlılık, sadece bedensel bir değişim değil, toplumun kendisini yavaş yavaş silmesi anlamına geliyor.*

Yaşlı kadınların toplumda maruz kaldığı görünmezlik, sadece bireysel bir deneyim değil, yapısal bir dışlama biçimidir. Bu dışlama, medyadan aile içi rollere, sağlık hizmetlerinden siyasete kadar birçok düzeyde kendini göstermektedir. Ancak bu görünmezlik karşısında farkındalık yaratmak ve yaşlı kadınların bilgi, deneyim ve varoluşlarını kamusal alanda yeniden görünür kılmak mümkündür. Bu bağlamda feminist bilgi üretimi, yaşlı kadınların hikâyelerini kamusal alana taşımak açısından önemlidir.

4. Toplumsal Cinsiyet Rolleri ve Yaşlı Kadın Kimlikleri

Kadınların yaşlılık süreci, yalnızca biyolojik değişimlerin değil; aynı zamanda yaşam boyu içselleştirdikleri toplumsal cinsiyet rollerinin de dönüşümünü içerir. Toplum, kadınlara yaşamın her

evresinde belirli roller biçer: çocuklukta "uslu kız", gençlikte "çekici kadın", yetişkinlikte "anne" ve yaşlılıkta ise "büyükanne ya da bilge kadın". Bu rollerin çoğu, kadının bakım veren, fedakâr ve duygusal emeği taşıyan bir figür olarak konumlandırılmasına dayanır (West & Zimmerman, 1987). Ancak yaşlanma ile birlikte bu rollerin bir kısmı sürerken, bir kısmı geçersizleşir ve yerini çoğunlukla görünmezliğe bırakır.

Yaşlı kadınların toplumsal rollerinde en yaygın olanı, kuşkusuz “büyükanne” kimliğidir. Bu kimlik, kimi zaman bir aidiyet ve sevgi alanı sunarken, kimi zaman da kadınların kendi yaşamlarını geri plana atarak çocuk bakımında yeniden sorumluluk üstlenmeleriyle sonuçlanır (Arber & Timonen, 2012). Özellikle çalışan ebeveynlerin çocuklarına bakım sağlama sorumluluğu, sıklıkla emekli büyükannelerin üzerine bırakılmakta; bu durum kadınların yaşlılık dönemini kendileri için değil, başkaları için yaşamasına neden olmaktadır.

Kadınların yaşlılıkta deneyimledikleri kimlikler, çoğunlukla evlilik, annelik ve torun sahipliği üzerinden tanımlanır. Ancak bu rollerin her biri toplumsal olarak ödüllendirilirken, bireysel olarak yıpratıcı olabilir. Örneğin eşini kaybeden bir kadın, hem "eş" rolünü hem de toplumsal statüsünü yitirme riskiyle karşılaşabilir. Boşanan ya da hiç evlenmemiş yaşlı kadınlar ise daha büyük bir dışlanma deneyimi yaşayabilir (Davidson, 2016). Kadının “üretken bir özne” olmaktan çok, "diğerleri için var olan" bir figür olarak algılanması, bu rollerin yaşlılıkta da baskın kalmasına neden olur.

4.1. Emekli Kadınların Toplumsal Konumu

Kadınların çalışma yaşamına katılımının sınırlı olması ya da güvencesiz işlerde çalışmaları, yaşlılık döneminde ekonomik ve toplumsal olarak daha bağımlı hale gelmelerine yol açar (Ginn & Arber, 1995). Emekli olan ya da hiç ücretli işte çalışmamış kadınlar, yaşlılıkta sadece ev içi rolleriyle tanımlanır hâle gelir. Emeklilik sonrası oluşan boşluk, kadınlar için bazen özgürleştirici olsa da çoğu zaman görünmezliğin başlangıcı olarak deneyimlenir. Oysa kadınların bu dönemde üretkenliğini devam ettirebileceği, deneyimlerini aktarabileceği alanlar desteklenmelidir.

4.2. Kimliklerde Direnç ve Dönüşüm

Bazı kadınlar, yaşlılıkla birlikte toplumsal rollerini yeniden yapılandırarak yeni kimlikler inşa eder. Örneğin emeklilik sonrası üniversiteye başlayan, sanatla ilgilenmeye başlayan ya da yerel yönetimlerde aktif görev alan yaşlı kadınlar; yaşam döngüsünü pasif bir bekleyiş değil, aktif bir yeniden inşa süreci olarak deneyimler (Ray, 2000). Bu örnekler, yaşlı kadın kimliklerinin sadece “geleneksel” rollerle sınırlı olmadığını, toplumsal cinsiyet normlarının sorgulanabileceğini göstermektedir.

Örnek Olay: Meryem’in Hikâyesi

> *Meryem, 66 yaşında, üç çocuk annesi ve emekli bir hemşire. Emekliliğinden sonra tüm zamanını torunlarına bakmakla geçiriyor. “Gençken çalışıyordum, şimdi evde çalışıyorum” diyor. Ancak üç yıl önce bir kadın dayanışma derneğine katıldı ve burada emekli kadınların karşılaştığı sorunları dile getiren bir söyleşi yaptı. Şimdi, “Yıllarca başkaları için yaşadım, artık biraz da kendim için varım,” diyor.*

Yaşlı kadınların toplumsal cinsiyet rolleri, çoğunlukla onları bakım veren, geri planda duran ve başkaları için yaşayan bireyler olarak konumlandırır. Ancak bu roller, sabit ve değişmez değildir. Kadınlar yaşlılık dönemlerinde kimliklerini yeniden şekillendirebilir, görünürlüğü ve öznelliği yeniden talep edebilirler. Kadın yaşlılığını bu potansiyelle birlikte değerlendirmek, sadece sosyal politikalar açısından değil; feminist düşüncenin dönüşümü açısından da önemlidir.

5. Sonuç: Görünmezlikten Görünürlüğe, Sessizlikten Söze

Bu bölümde, yaşlı kadınların toplumsal yaşamdaki konumları, kimlik dönüşümleri ve karşılaştıkları zorluklar ele alınmıştır. Yaşlılık süreci, kadınlar için yalnızca fizyolojik bir değişim değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği veya sorgulandığı bir yaşam evresidir. Özellikle yaşçılık ve cinsiyetçiliğin kesişiminde yer alan yaşlı kadınlar, sıklıkla sessizleştirilen, görünmez kılınan ve üretkenlikten dışlanan bireyler hâline getirilmektedir.

Bakım emeğini üstlenirken toplumsal rollerini yeniden şekillendiren, yerel örgütlenmelere katılarak sesini duyuran veya eğitim, sanat gibi alanlarda aktif roller üstlenen yaşlı kadınlar; mevcut normlara karşı güçlü örnekler sunmaktadır.

Dolayısıyla yaşlı kadınların deneyimlerini anlamak, yalnızca bireysel yaşlanma süreçlerini değil, aynı zamanda toplumsal yapının yaşa ve cinsiyete dayalı olarak kadınların yaşayabilecekleri eşitsizliklere dikkat çekilmektedir. Feminist bilgi üretimi ve yaşlılık çalışmaları arasındaki bu kesişimsel alan, hem sosyal politika hem de akademik literatür açısından daha fazla görünürlük ve müdahale alanı yaratmalıdır.

Düşünme / Tartışma Soruları

1. Yaşlı kadınların hem yaşçılık hem de cinsiyetçilikle karşı karşıya kalmaları, toplumsal hayattaki rollerini ve görünürlüklerini nasıl etkiler? Bu durumun farklı sosyoekonomik bağlamlardaki yansımaları neler olabilir?
2. Toplumsal cinsiyet rolleri yaşlanma sürecini nasıl şekillendirir? Erkeklerin ve kadınların yaşlılık deneyimleri arasında hangi yapısal farklar gözlemlenebilir?
3. Medya ve popüler kültür, yaşlı kadınların görünmezleştirilmesinde nasıl bir rol oynar? Alternatif temsiller bu durumu değiştirebilir mi? Örneklerle tartışınız.
4. Yaşlı kadınların maruz kaldığı toplumsal dışlanmayı tersine çevirmek için bireysel, toplumsal ve kurumsal düzeyde ne tür müdahale stratejileri geliştirilebilir? Bu stratejilerde kadınların kendilerini özne olarak konumlandırmaları neden önemlidir?

Ek Kaynaklar

Okuma Listesi (Kitap & Makale)

1. Calasanti, T. & Slevin, K. F. (2006). Age Matters: Realigning Feminist Thinking.
   Feminist yaşlılık kuramları üzerine temel bir kaynak.
2. Arber, S. & Ginn, J. (1991). Gender and Later Life.
   Yaşlılıkta cinsiyet eşitsizliklerini toplumsal yapılarla ilişkilendiriyor.
3. Woodward, K. (1999). Figuring Age: Women, Bodies, Generations.
   Yaşlı kadın bedeni ve temsilleri üzerine görsel ve kültürel analiz.

Türkçe Kaynaklar:

1. Karagöz, Y. & Bilgili, F. (2016). Yaşlılık ve Kadın: Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Yaşlanma. Yaş Araştırmaları Dergisi.
2. Buluş, S. (2022). Yaş Altmış İş Bitmemiş: Yaşlılık. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.
3. Türk Toraks Derneği (2018)
   Yaşlılık tanımı, yaşlılık kavramı, epidemiyolojik özellikler.
4. Arat, Y. (2008). Türkiye'de Kadın Hareketi ve Siyasetin Feminist Halleri.

Film ve Belgesel Önerileri

5. The Company of Strangers (1990)
   Yaşlı kadınların birlikte doğa içinde bir yolculuk yaparken hayatlarını paylaştığı feminist bir film.
6. Iris (2001)
   Felsefeci ve yazar Iris Murdoch'un yaşlılık ve Alzheimer süreci.
7. Amour (2012)
   Yaşlılık, bakım ve sevgi üzerine çarpıcı bir Fransız yapımı.

Podcast Önerileri

1. Old Women's Tales (İngilizce)
   Yaşlı kadınların hayat hikâyeleri, direniş stratejileri ve feminist yaşlanma üzerine sohbetler.

2. Açık Radyo – Kadınlar Dünyası (Türkçe)

   Kadınların farklı yaşam dönemleri üzerine feminist perspektiften yayınlar yapıyor.

3. Cins Söyleşiler (TÜSİAD, Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Forumu)

   Cinsiyet eşitliği ve sosyal politikalar açısından yaşlılıkla kesişen temalar zaman zaman işleniyor.

Kaynakça

Arber, S., & Ginn, J. (1991). *Gender and later life: A sociological analysis of resources and constraints*. Sage Publications.

Arber, S., & Timonen, V. (2012). *Contemporary grandparenting: Changing family relationships in global contexts*. Policy Press.

Baltes, P. B., & Baltes, M. M. (Eds.). (1993). *Successful aging: Perspectives from the behavioral sciences* (Vol. 4). Cambridge University Press.

Buch, E., & Daston, L. (2008). Science and the good: The tragic quest for the foundations of morality. *New York Review of Books, 55*(3), 12–17.

Calasanti, T., & Slevin, K. F. (2006). *Age matters: Realigning feminist thinking*. Routledge.

Chrisler, J. C., & Barney, A. (2017). Ageism and women's health. In L. Ayalon & C. Tesch-Römer (Eds.), *Contemporary perspectives on ageism* (pp. 263–276). Springer.

Davidson, K. (2016). Ageing and ageism: The gendered experience. In J. Twigg & W. Martin (Eds.), *The Routledge handbook of cultural gerontology* (pp. 129–136). Routledge.

Dünya Sağlık Örgütü. (t.y.). *[Belge başlığı eksik—APA için başlık gereklidir]*.

Ginn, J., & Arber, S. (1995). *Connecting gender and ageing: A sociological approach*. Open University Press.

Greer, G. (1991). *The change: Women, ageing and the menopause*. Hamish Hamilton.

Hooyman, N. R., & Kiyak, H. A. (2011). *Social gerontology: A multidisciplinary perspective* (9th ed.). Pearson.

Lister, R. (2003). *Citizenship: Feminist perspectives* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.

Ray, R. E. (2000). Beyond grandmotherhood: The evolving identities of older women. *Sociological Spectrum, 20*(1), 43–63.

Sontag, S. (1972). The double standard of aging. *Saturday Review*, 39–40.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2020). *Yaşlanma özel ihtisas komisyonu raporu* (Yayın No. 306051). T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Tornstam, L. (1989). Gerotranscendence: A central component in a new theory of aging. *Journal of Aging and Human Development, 27*(4), 165–179.

Tornstam, L. (2005). *Gerotranscendence: A developmental theory of positive aging*. Springer Publishing Company.

Türk Toraks Derneği. (2018). *Yaşlılık tanımı, yaşlılık kavramı, epidemiyolojik özellikler*. Türk Toraks Derneği.

West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & Society, 1*(2), 125–151.

Woodward, K. (1999). *Figuring age: Women, bodies, generations*. Indiana University Press.

Bölüm 10

Sporda Kadın Temsili

Canan ALDIRMAZ[77]

Anahtar Kavramlar

Olimpiyat Oyunları: Antik Yunan'daki Olimpiyatların modern biçimi olarak kabul edilen bu organizasyon, her dört yılda bir düzenlenen ve yaz ile kış sporlarını kapsayan uluslararası yarışmalardan oluşan çok branşlı bir spor etkinliğidir (Merriam-Webster, 2025).
Olimpizm: Beden, irade ve zihin niteliklerini dengeli bir bütün halinde yücelten ve birleştiren bir yaşam felsefesidir. Sporu kültür ve eğitimle harmanlayan Olimpizm, çabanın verdiği sevinç, iyi örnek olmanın eğitici değeri, toplumsal sorumluluk ve evrensel temel etik ilkelere saygıya dayalı bir yaşam biçimi yaratmayı amaçlar. Olimpizmin amacı, sporu insanlığın uyumlu gelişimine hizmet edecek şekilde konumlandırmak ve insan onurunun korunmasına önem veren barışçıl bir toplum yaratmaktır (Olympics, 2025).
Uluslararası Olimpiyat Komitesi (International Olympic Committee-IOC): Merkezi İsviçre'nin Lozan kentinde yer alan, Olimpiyat Oyunlarını düzenleyen organizasyon.
Olympics: IOC'nin resmî dijital platformudur. https://www.olympics.com/en/
Cinsiyetlendirilmiş spor: Sporun toplumsal cinsiyet normları doğrultusunda yapılanmış olması; belirli spor branşlarının kadınlara veya erkeklere 'uygun' olarak kodlanması, spor pratiklerinin kadınlık ve erkeklik anlamlarını yeniden üretmesi (Coakley ve Pike, 2014; Scraton ve Flintoff, 2002; Messner, 2002).
FIFA: Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği (Fédération Internationale de Football Association). 1904 yılında kurulan FIFA, dünya futbolunun en üst yönetişim organıdır.
UEFA: Avrupa Futbol Federasyonları Birliği (Union of European Football Associations). 1954'te kurulan UEFA, Avrupa kıtasındaki futbolun yönetiminden sorumlu bölgesel konfederasyondur.
TFF: 1923'te kurulan Türkiye Futbol Federasyonu, Türkiye'de futbolun resmî yönetim organıdır. FIFA ve UEFA'ya bağlı olarak çalışır.

1. Tarihsel Süreç

1.1. Antik Olimpiyat Oyunları

İnsanlık tarihi boyunca spor, bireylerin yalnızca fiziksel yeteneklerini sergiledikleri bir alan olmanın ötesinde; toplumsal düzenin ve ilişkilerin temsil edilmesinde araç görevi üstlenen, iktidar ilişkilerinin bir aynası ve savaş hazırlıklarının önemli bir parçası olarak süregelmiştir. Bu yönüyle spor, toplumların kültürel kimliğini, inanç sistemlerini ve değer yargılarını görünür kılan bir sahne işlevi görmüştür. Bu tarihsel bağlam, sporun Antik Yunan dünyasında yalnızca bir rekabet alanı değil, aynı zamanda dinsel

[77] Arş.Gör.Dr., Kocaeli Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi
E-posta: cananaldirmaz@gmail.com | ORCID: 0000-0001-8145-6066

törenlerin, politik gücün ve toplumsal statünün sergilendiği bir kurum haline gelmesinin zeminini hazırlamıştır.

Antik Yunan'da birçok şehir devletinin bir araya gelmesiyle organize edilen spor oyunları olarak karşımıza çıkan Antik Olimpiyat Oyunları, eldeki en eski yazılı kaynaklarda yer alan bilgilere göre M.Ö. 776'da başlamıştır. Bu tarihten yüzyıllar öncesine kadar tarihlenebilecek duvar resimleri, kabartmalar ve heykeller aracılığıyla birçok spor oyununun (güreş, atletizm dalları, atıcılık, okçuluk vb.) Mısır'da, Mezopotamya'da, Anadolu'da ve Antik Yunan'da yer aldığını göstermektedir. Örneğin Resim 1'de M.Ö. 1400-1300 yıllarına tarihlenen bu ostrakon[78] iki güreşçinin boyun tutuş anını yansıtıyor. Üzerinde "Firavunun önünde seni çaresizce yere düşüreceğim, yaşasın, müreffeh ve sağlıklı olsun" şeklinde kalın bir yazının eşlik ettiği bu sahnenin, sportif rekabeti ritüel ve devlet ideolojisi ile harmanlayan bir kraliyet gösterisini tasvir ettiği düşünülmektedir (Egypt Museum, 2025). Yüzyıllar öncesine ait olan bu ve benzeri örnekler nedeniyle, tarihçiler olimpiyat oyunlarında yer alan sporların çok uzun yıllardır yapıldığını ve Yunanlılar tarafından keşfedilmediğini vurgulamaktadırlar (TMOK, 2025). Arkeolojik bulgular ışığında, ulaşılabilen en eski tarihli yarışma kayıtları M.Ö. 776 yılında Olimpia'da yapılan olimpiyat oyunlarına işaret etmektedir.

Görsel 5. Mısır'da Yeni Krallığın 18. Hanedanlığına Ait Güreşçi Ostrakonu (M.Ö. 1400-1300), (Egypt Museum, 2025). Erişim tarihi: 29.09.2025

Antik Yunan Olimpiyat oyunlarında yer alan birçok kural bulunmaktadır. En temel kurallardan birisi, yarışmalarda yalnızca 18 yaşını geçmiş olan ve özgür Yunan vatandaşlarının yer alabilmesidir. Köleler, o bölgede yaşıyor olsa da yerli olmayan kişiler ve mahkumların yarışmalara katılmasına izin verilmezdi. Ve bir de kadınların yarışmalara katılması yasaktı ancak yasaklar katılımla sınırlı değildi. Yarışmaları izlemeleri, hatta yarışmaların yapıldığı süreçte Olimpia şehri yakınlarında bulunmaları dahi yasaktı. Bu yasağı delmeye teşebbüs eden kadınlar ise yüksek kayalıkların bulunduğu Typaion isimli dağdan atılarak ölümle cezalandırılırlardı (Mouratidis, 1984).

Tarihin hangi aşamasında olursak olalım kadınların maruz kaldıkları yasaklara rastlamaktayız. Her ataerkil toplumda olduğu gibi Antik Yunan'da da kamusal alanların erkeklerin kullanımına sunulduğunu; kadınlara ise yalnızca ev ve aile gibi özel alanların uygun görülmesiyle karşılaşıyoruz. Geçmişten günümüze benzer şekillerde tezahür eden bu toplumsal cinsiyet rollerine karşın sınırları ve yasakları aşmak isteyen kadınlar tarihin her aşamasında karşımıza çıkmaktadır. M.S. ikinci yüzyılın

[78] Üzerine yazı yazılan veya çizim yapılan kırık bir çömlek, toprak kap parçası

sonlarında yaşamış olan Lidya'lı gezgin Pausanias, "Yunanistan'ın Betimi" başlıklı eserinde olimpiyatları izleme yasağını delen bir kadından söz etmektedir: Callipateira isimli kadın, oğlunun antrenörü kılığına girerek olimpiyat oyunlarına gelir. Yarışmaları kazanarak zafere ulaşan oğlunu kutlama heyecanı ile bulunduğu yerden atlarken vücudu belli olur ve bir kadın olduğu anlaşılır. Kurallar gereği öldürülmesi gerekir ancak daha önceki oyunlarda şampiyon olan babasına, kardeşine ve oğluna duyulan saygı nedeniyle affedilir. Ancak bu tarihten sonra antrenörlerin arenaya girmeden önce soyunmaları bir zorunluluk haline getirilir (Pausanias, 1918).

Antik Yunan Olimpiyatları'nda kadınların resmi katılımına dair bilinen tek istisna Spartalı Prenses Kyniska'dır. Kyniska, Olimpiyatlarda zafer kazanan ilk kadın olarak anılmaktadır. Bu istisna ise kadınlara olimpiyat kurallarında açılan bir alan sayesinde değil, Kyniska'nın kurallarda bulduğu bir boşluktan kaynaklanmaktadır. Bu zaferin nasıl gerçekleştiğinden söz etmeden önce Antik Yunanlı bir kadını böylesi bir zafer kazanmaya iten iklimden söz etmekte fayda var.

Spartalı kadınlar, diğer Yunan şehirlerinin kadınları gibi evlerinde dokuma işleriyle uğraşmak yerine, tıpkı erkekler gibi egzersiz yapar ve bedenlerini sergilerlerdi (Redfield, 1977). Her ne kadar erkeklerle aynı toplumsal haklara sahip olmasalar da Messenia'nın fethiyle ortaya çıkan ekonomik ve yaşamsal zorunluluklar, Spartalı kadınların diğer Yunan şehirlerindeki kadınlara kıyasla ekonomik olarak etkin, eğitim alma imkanına sahip ve özgürce hareket edebildikleri bir yaşam sürmelerine olanak sağlamıştır (Fleck & Hanssen, 2009). Fleck ve Hanssen (2009)'a göre, köle emeğine dayalı üretim ve ev işlerinin kölelere devri, Spartalı kadınların toplumsal ve kamusal alanlarda daha aktif rol almalarını mümkün kılmıştır. Bu durum onların özgüvenlerini güçlendirmiş, yeteneklerini ve fiziksel güçlerini fark etmelerini sağlamış, toplum içinde saygın bir yer edinme arzularını artırmış ve karar alma süreçlerine katılarak hem bireysel hem de toplumsal etkilerini genişletmelerine olanak tanımıştır. Kyniska da bu toplumsal yapının sunduğu olanakları değerlendirerek, kendi zamanının kadınları arasında öne çıkmış ve olimpiyat oyunlarının tarihinde bir ilke imza atmıştır.

Antik Yunan Olimpiyatları'nda kadınların yarışmalara bizzat katılması yasaktı. Olimpiyat oyunlarında yer alan yarışmalarda Yunanlı erkekler yarışır ve kazanan ilan edilirlerdi. Ancak at arabası (tethrippon) yarışlarında kazanan, arabayı süren değil atların sahibi olarak kabul edilirdi. At arabası yarışlarında genellikle araba köleler veya hizmetkarlar tarafından kullanılırdı. Oyunlardaki bu kural boşluğunu fark eden Kyniska, kendi atlarını yetiştirip yarışa sokmuştur. MÖ 396 ve 392 yıllarında düzenlenen Olimpiyatlarda zafer kazanmış ve Sparta'da onuruna, Olympia'daki Zeus Tapınağı yakınında bir heykel dikilmiştir. Bu heykelin üzerinde ise "Ben, Kyniska, Spartalı Kral Archidamos'un kızı, bu atları ve arabayı yetiştirdim ve şimdi Olimpiyat zaferinin tacını ilk kazanan kadın oldum" yazmaktadır (Caissie, 2020).

Sonuç olarak, Antik Yunan Olimpiyatları'ndaki katı dışlama kuralları, sporun sadece fiziksel bir mücadele alanı değil, aynı zamanda iktidarın ve toplumsal cinsiyet rollerinin inşa edildiği bir sahne işlevi görmektedir. Kadınların hem yarışmacı hem de seyirci olarak dahi bu kamusal alandan dışlanması ve kuralları ihlal edenlerin ölümle cezalandırılması, ataerkil tahakkümün ne denli keskin sınırlarla çizildiğinin bir göstergesidir. Ancak Callipateira ve Kyniska gibi istisnalar, bu katı zemin üzerinde bile direnişin ve sınırları zorlayan bireysel cesaretin varlığını kanıtlamaktadır. Benzer örneklere modern çağda da rastlamaktayız (Örneğin, 1967 Boston Maratonu- Kathrine Switzer)[79]. Bu nedenle spor tarihi, aynı zamanda bu dışlayıcı normlara karşı verilen kadın direnişinin de tarihidir.

[79] Boston Maratonu kadınları 1972 yılından itibaren resmî kategori olarak kabul etmeye başlamıştır. Buna karşın Kathrine Switzer, adını cinsiyeti belirsiz bırakarak "K. V. Switzer" şeklinde kaydettiği için 1967 yarışına yanlışlıkla resmî yarışçı olarak alınmış; yarış sırasında organizasyon görevlisinin kendisini parkurdan çıkarmaya yönelik fiziksel müdahalesine rağmen koşuyu tamamlayarak modern dönemde kadınların spordaki dışlayıcı normlara karşı direnişinin sembolik isimlerinden biri olmuştur.

1.2. Modern Olimpiyatlar

Baron Pierre de Coubertin'in (Resim 2) öncülüğünde 1894 yılında kurulan Uluslararası Olimpiyat Komitesi (International Olympic Committee, IOC), antik olimpiyat oyunlarının yeniden organize edilmesi amacıyla faaliyetlerine başlamıştır. 1894 yılında düzenlenen kongrede Coubertin tarafından yayınlanmış olan olimpizmin temel ilkelerinin kabulü ve IOC tarafından 1896 yılında Modern Yaz Olimpiyat Oyunlarının başlaması kararı alınmıştır. Böylece, modern olimpiyatların ilki 1896 yılında Atina'da düzenlenmiştir.

Görsel 6. Baron Pierre de Coubertin, (*Hirtler*, 2019). Erişim tarihi: 13.10.2025.

Antik olimpiyat oyunlarının modernize edilerek yeniden başlaması, spor tarihindeki en önemli olaylardan biri olarak gösterilebilir. Modern olimpiyatlar, Antik Yunan olimpiyatlarının üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen kadın söz konusu olduğunda benzer bir çizgiyi korumaktaydı. Söz gelişi, 1896 Atina Olimpiyat Oyunları, kadın sporcuların katılımı olmadan gerçekleşmiştir. Modern olimpiyatların öncüsü olan Coubertin, kadınların olimpiyatlara dahil edilmesinden yana değildi. Nitekim, 1912 Stockholm Olimpiyatlarında kadınların yarışmalara katılması ile ilgili görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir (Ferez, 2012): "Bir kadınlar olimpiyatı, elverişsiz, ilgi çekici olmayan, estetikten yoksun ve yanlış olur. Gerçek olimpiyat kahramanı, benim gözümde, bireysel yetişkin erkektir. Olimpiyat Oyunları erkeklere özgü tutulmalıdır; kadınların rolü ise her şeyden önce kazananları taçlandırmak olmalıdır."[80]

Coubertin'in bu sözleri cinsiyet temelli ayrımcılığın ifadesi olarak görülebilir. Ripa (2020) da Coubertin'in kadınların olimpiyatlara katılımı hakkındaki ifadelerini yorumlarken, bu durumun sadece sözle sınırlı kalmadığını; kadının küçümsenmesini, bir özneden ziyade nesneleştirilmiş bir unsur olarak görülmesini ve kamusal alanın dışında tutulmasını da somut biçimde yansıtmakta olduğunu belirtmektedir. Yazar, kadına biçilen toplumsal rolün pasif ve edilgen bir noktada bırakıldığını; bu

[80] Coubertin, 'Discours des quarante anne´es d'Olympisme', 69.

toplumsal cinsiyet rollerinin ise kadın ve erkek arasındaki fiziksel farklılıklara atıfta bulunularak meşrulaştırılmaya çalışıldığını öne sürmektedir (Ripa, 2020). Her ne kadar resmi kurallar uyarınca kadınların yarışamayacağına dair bir ifade bulunmuyor olsa da Coubertin'in dile getirdiği bu düşünce yapısı nedeniyle kadınlar uzun yıllar yarışmaların dışında bırakılmıştır. İşte bu nedenle, tarihin farklı dönemlerinde farklı konularda da olduğu gibi kadınlar hak ettikleri yeri elde edebilmek, olimpiyat oyunlarında yarışabilmek için bireysel ve organize mücadeleler vermek durumunda kalmıştır.

1.3. Modern Olimpiyatlarda Kadınların Sahneye Çıkışı

Modern Olimpiyatların başlangıcı, kadınlar için bir mücadele alanı olmuştur. Kadınlar, 1900 Paris Oyunları'nda bu büyük sahneye ilk adımlarını atarken, yalnızca tenis, yelken, kroket, binicilik ve artistik patinaj gibi dönemin "kadınsılık" ve "kırılganlık" algılarına uygun görülen sporlara katılabilmiş; atletizm gibi temel ve gösterişli etkinliklerin ise dışında bırakılmışlardır (Ripa, 2020). Kadınların modern olimpik sahnede ancak 1920'lerden itibaren yer alabilmeleri modern Olimpiyatların kurucusu Pierre de Coubertin'in kadınları elit atletizm yarışmalarının dışında tutma konusundaki ısrarcı tavrı olmuştur (Hirtler, 2019). Aynı zamanda kadınların Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki toplumsal rollerindeki değişim, spor alanına da yansımış ve kadınların kamusal alanda daha görünür hale gelmesiyle birlikte spora katılım talepleri artmıştır.

1920'lerden sonra ise kadın sporcuların kademeli olarak olimpik programlara dahil edilmesiyle birlikte, çeşitli disiplinlerde yarışmalar düzenlenmeye başlamış ve kadınların modern Olimpiyatlardaki görünürlüğü giderek artmıştır. Ancak birçok alanda olduğu gibi, kadınların modern olimpik sahnede yer almaları, kadınların örgütlü bir şekilde uzun ve mücadeleli bir sürecin ardından mümkün olmuştur.

Kadınların spor alanındaki temsiline öncülük eden en önemli isimlerden biri olan Alice Milliat, diğer Avrupalı kadın sporcularla iş birliği yaparak 1921 yılında Uluslararası Kadın Sporları Federasyonu'nu (Fédération Sportive Féminine Internationale - FSFI) kurmuş ve 1922'de Paris'te Kadın Olimpiyat Oyunları'nı düzenlemiştir (Ripa, 2020). Bu oyunlarda İngiltere, İsviçre, İtalya, Norveç ve Fransa'nın da aralarında bulunduğu on ülkeden 77 kadın sporcu yer almıştır. 1934 yılına dek bu oyunlar düzenli olarak organize edilmiştir. Ancak IOC bu girişimin "Olimpiyat Oyunları" adını kullanmasından rahatsız olmuş; bunun üzerine Milliat ve FSFI, 1928 Amsterdam Olimpiyatları'na on kadın etkinliği eklenmesi karşılığında organizasyonlarının adını değiştirmeyi kabul etmiştir (Ripa, 2020). O dönemde tartışmalı olsa da bu etkinlikler kadınların Olimpiyat Oyunları'nda daha fazla branşta yer almasının önünü açmış, özellikle atletizm bu mücadelenin ön cephesinde olmuştur. Amsterdam Olimpiyatlarında kadın atletler ilk kez 100 metre, 400 metre, 800 metre ve yüksek atlamada yarıştılar.

1928 Olimpiyatları'nda gerçekleştirilen 800 metre kadınlar koşusu, kadın atletizminin gelişimi açısından önemli ancak olumsuz sonuçlar doğuran bir dönüm noktası olmuştur. Yarış sonrasında bazı sporcuların bitiş çizgisini geçtikten hemen sonra yere yığılmaları, dönemin ataerkil spor anlayışı çerçevesinde kadın bedeninin uzun mesafe koşularına fizyolojik olarak uygun olmadığı yönündeki önyargıları güçlendirmiştir. Bu olayın ardından Uluslararası Olimpiyat Komitesi, 800 metre yarışının kadınlar için "aşırı derecede yorucu ve zararlı" olduğu gerekçesiyle bu disiplini olimpik programdan çıkarmış ve yarış, ancak 1960 Roma Olimpiyatları'nda yeniden programa dahil edilmiştir. 1928'de alınan bu karar, kadın atletizminin ilerlemesini yaklaşık otuz yıl geriye götürmüş; kadınların uzun mesafe koşularına katılımı ciddi biçimde sınırlandırılmıştır (Emery, 1984).

Görsel 7. 1928 Amsterdam Olimpiyatları 800 Metre Şampiyonu Lina Radke (sağda) (Europeana, 2025). Erişim tarihi: 05.10.2025.

1928'de kadınların atletizme dâhil edilmesi sembolik bir başlangıç olsa da gerçek eşitlik henüz çok uzaktaydı. Zaman içinde hem kadın sporcuların sayısı hem de kadınlara sunulan branş sayısı arttı. Yine de ulaşılması gereken eşitlik düzeyi ancak 2000'li yıllarda belirgin şekilde gündeme geldi. Bu süreç, sporun yalnızca fiziksel bir mücadele değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından da önemli bir saha olduğunu gösteriyor.

2000'li yıllara dek kadınların olimpiyatlardaki temsiline ilişkin birçok kazanım elde edilmiş ve kadın sporcuların sayısı artmıştır. Kadınların sporda temsili ve cinsiyet eşitliğine yönelik olarak öne çıkan önemli organizasyonlardan biri 2012 Londra Olimpiyat Oyunları'dır. 2012 Londra Olimpiyat Oyunlarına katılan ülkelerin tamamı kadın sporcular tarafından temsil edilmiş ve kadınların görünürlüğü önemli ölçüde artmıştır. 2012 Londra Olimpiyat Oyunları'nın önemi bununla da sınırlı değildir. Kadın boksu ilk kez bu oyunlarda olimpik programa eklenmiş ve böylece tarihte ilk kez, kadınlar olimpik programdaki tüm spor dallarında yarışma hakkı elde etmiştir.

Mart 2017'de IOC'nin Sporda Kadın ve Sporcu Komisyonlarının ortak girişimiyle Olimpik Harekette toplumsal cinsiyet eşitliğinin mevcut durumunun kapsamlı bir incelemesini yapmak üzere IOC Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İnceleme Projesi başlatılmıştır. Şubat 2018'de IOC Yürütme Kurulu tarafından onaylanan 25 kapsamlı ve iddialı öneri, spor alanında ve ötesinde cinsiyet eşitliğinin ilerletilmesine yönelik yeni bir yön belirlemiştir. Öneriler, Spor, Finansman, Yönetişim, Temsil ve İnsan Kaynakları olmak üzere beş temel tema çerçevesinde yapılandırılmıştır. Bu önerilerin temel amacı, kadınların spora katılımını engelleyen bariyerleri ortadan kaldırmak ve Olimpiyat Hareketi genelinde sporun her düzeyinde cinsiyet eşitliğini güçlendirecek somut sonuçlar elde etmektir (Olympics, 2025).

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İnceleme Projesi ile birlikte 2020 Tokyo Olimpiyat Oyunları için alınan kararlar şu şekildeydi (Olympics, 2021):

1. Tokyo 2020 Olimpiyat Oyunları'nda:

- IOC kota dağılımına göre, katılan sporcuların neredeyse %49'u kadın olacak. Bu, tarihteki ilk cinsiyet dengeli Oyunlar olacak.
- Çığır açıcı bir yarışma takvimi uygulanacak; kadın ve erkek etkinlikleri eşit görünürlük kazanacak ve Rio 2016'ya kıyasla dokuz fazla karma (mixed) etkinlik düzenlenecek, böylece toplam sayı 18'e ulaşacak.
- Tarihinde ilk kez, tüm 206 Ulusal Olimpiyat Komitesi (NOK), kendi olimpik takımlarında en az bir kadın ve bir erkek sporcuyu bulunduracak.
- Bütün 206 NOK ve IOC Mülteci Olimpiyat Takımı, Açılış Töreninde bayrakları bir kadın ve bir erkek sporcunun taşıması konusunda teşvik edilecek.

2. Tokyo 2020 Paralimpik Oyunları'nda:
    - IPC Eleme Kriterlerine göre, tüm sporcuların en az %40,5'i kadın olacak. Bu, 1.782 sporcuya karşılık geliyor ve Rio 2016'da yarışan 1.671 kadın sporcuya (%38,6) göre bir artış anlamına geliyordu.
    - Açılış Töreni'nde, tüm yarışan Ulusal Paralimpik Komiteler de bayraklarını bir kadın ve bir erkek sporcunun taşıması konusunda teşvik edilecek.

Bu proje kapsamında alınan kararların hayata geçmesiyle birlikte 2020 Tokyo Olimpiyat Oyunları, tarihteki ilk "cinsiyet dengeli (gender-balanced)" oyunlar olarak yerini almıştır.

Olimpiyat Hareketi içinde cinsiyet eşitliği açısından bir başka önemli dönüm noktası, Paris 2024 Olimpiyat Oyunları'dır. Bu Oyunlar, IOC ve Olimpiyat Hareketi paydaşları tarafından alınan bir dizi önlem sayesinde, sahada tam cinsiyet eşitliğini sağlayan tarihteki ilk olimpiyat oyunu olmuştur (Olympics, 2025). Bu kapsamda;

- Kota kontenjanları kadın ve erkek sporcular arasında eşit dağıtıldı.
- Açılış Töreninde bayraklar erkek ve kadın sporcular tarafından birlikte taşındı (bkz. Resim 3).
- Spor programının çoğu cinsiyet eşitliği gözeterek hazırlandı; 152 kadın, 157 erkek ve 20 karma etkinlik düzenlendi.
- Kadın maratonu, erkeklerden bir gün sonra tamamlanarak Kapanış Töreni'nde öne çıkarıldı ve rotası tarihi Kadın Yürüyüşüne atıf yaptı.
- Ayrıca, gönüllülerin ve meşale taşıyıcıların %50'si kadınlardan oluştu ve ilk kez Olimpiyat Köyüne aile alanı eklendi.

2024 Paris Olimpiyatları'ndaki bu toplumsal cinsiyet eşitliği ve kapsayıcılık çalışmaları yalnızca katılan sporcularla da sınırlı değildi. Olimpiyat Komitesi'nde yer alan kadınların temsiliyetleri de önemli düzeyde artmıştır. IOC, kurum içindeki kadın temsilini her kademede istikrarlı bir şekilde artırmayı başarmıştır. Bu kapsamda, üyelerin %43'ü, Yürütme Kurulu'nun %47'si ve Komisyon Başkanlıklarının %42'si kadınlardan oluşmaktadır. Dikkat çeken bir diğer gelişme, bütün komisyon pozisyonlarının yarısının (%50) kadınlara verilmesidir. Yönetim kademesinde de benzer bir iyileşme gözlemlenmektedir. Yöneticilerde %33, kıdemli yöneticilerde ise %47 kadın oranına ulaşılmıştır. Tüm bu sayısal ilerlemelere ek olarak, IOC Cinsiyet Eşitliği İnceleme Projesi kapsamında medya tarafından kadın ve erkek sporcuların dengeli bir şekilde tasvir edilmesini teşvik etmek amacıyla eylem planları da açıklamıştır (Olympics, 2025).

Görsel 8. 2024 Paris Olimpiyat Oyunları Açılış Töreninde Türkiye Takımı. (Fenerbahçe, 2024). Erişim tarihi: 13.10.2025

Modern Olimpiyatlara kadınların katılımı, 1900 Paris'teki sembolik ve sınırlı varlıktan 2024 Paris'te tam anlamıyla kotasal, temsili ve program dahilinde eşitliğe uzanan, asırlık bir mücadelenin ürünüdür. Pierre de Coubertin'in kadın sporlarına karşı önyargılı tutumundan, Alice Milliat'ın öncülüğündeki örgütlü direnişe; 1928'deki 800 metre tartışmasının yol açtığı gerilemeden, 2012 Londra'da tüm spor dallarında temsil başarısına ve nihayetinde Tokyo 2020 ile Paris 2024'te "cinsiyet dengesi" ve "tam eşitlik" hedeflerine ulaşılmasına uzanan bu süreç, yalnızca spor sahnesinde değil, aynı zamanda yönetim, medya tasviri ve toplumsal algıda da köklü bir dönüşümü simgelemektedir. Kadınlar artık sadece yarışmıyor; Olimpiyat Hareketi'nin her kademesinde söz sahibi oluyor, kuralları belirliyor ve mirası şekillendiriyor. Bu dönüşüm, sporun sadece fiziksel bir yarışma değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin de en görünür ve etkili sahnelerinden biri olduğunu kanıtlamıştır.Bu genel dönüşümün en çarpıcı biçimde izlenebildiği alanlardan biri ise futboldur. Futbol tarihsel olarak kadınların en keskin dışlanmaya maruz kaldığı, fakat aynı zamanda en güçlü direniş pratiklerini geliştirdiği bir spor dalı olarak öne çıkmaktadır.

2. Futbolda Kadın Temsili

Futbol, uzun yıllar boyunca erkek egemen bir alan, bir erkek oyunu olarak kodlanmış; kadınların bu sahadaki varlığı ise ya görünmez kılınmış ya da doğrudan yasaklarla bastırılmaya çalışılmıştır. Oysa kadınların futbolla ilişkisi sanılandan çok daha eskiye dayanmakta; bu ilişki tarihsel olarak dışlanma, direniş ve yeniden var olma mücadelelerinin iç içe geçtiği bir süreçte şekillenmektedir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında erkeklerin cepheye gitmesiyle, kadınlar özellikle İngiltere'de fabrika takımları aracılığıyla futbola kitlesel biçimde katılmış; kadın futbolu kısa sürede büyük ilgi görmüş ve toplumsal görünürlük kazanmıştır. Ancak bu yükseliş, 1921 yılında İngiltere Futbol Federasyonu'nun (The Football Association-The FA) "kadınlara futbolun uygun olmadığı" gerekçesiyle getirdiği ve

yaklaşık elli yıl sürecek olan resmi yasakla kesintiye uğramıştır. Bu yasak, yalnızca sportif bir kısıtlama değil, aynı zamanda kadınların kamusal alandaki varlığını kontrol altına alma girişiminin bir yansıması olmuştur.

Kadın futbolcular bu dışlanmışlık döneminde dahi sahadan çekilmemiş; kendi liglerini kurarak, özel turnuvalar düzenleyerek ve uluslararası dayanışma ağları oluşturarak futbolun yalnızca erkeklere ait bir alan olmadığını göstermişlerdir. 1970'lerden itibaren yasakların kaldırılması ile birlikte kadın futbolu yeniden filizlenmiş, Avrupa ve Güney Amerika başta olmak üzere birçok bölgede kurumsallaşma süreci başlamıştır. Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği (Fédération Internationale de Football Association-FIFA) tarafından düzenlenen organizasyonlarda kadın futbolu da yer edinmiştir. 1991 yılında Çin'de düzenlenen ilk resmi FIFA Kadınlar Dünya Kupası, kadın futbolunun tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biri olmuş; bu tarihten itibaren kadın futbolu küresel ölçekte giderek artan bir izleyici kitlesine ve medyatik düzeye ulaşmıştır.

Günümüzde kadın futbolu, yalnızca sportif başarılarıyla değil, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin sembolik alanlarından biri olarak da önem taşımaktadır. Profesyonel liglerin yaygınlaşması, rekor seyirci sayıları, medya görünürlüğündeki artış ve FIFA'nın kurumsal destek politikaları, kadın futbolunun dünya çapında güçlü bir temsil alanı haline gelmesini sağlamıştır.

Bu bölümde, kadınların futbola yönelik bu inatçı bağlılığı, tarihsel yasaklar ve dışlanma pratiklerinden günümüzde ulaştığı kurumsal ve kültürel güce kadar kronolojik bir perspektifle ele alınacak; futbolun yalnızca bir oyun değil, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin en sert ve görünür biçimde sürdürüldüğü bir sahne olduğu gösterilecektir.

2.1. Futbolun Öncü Kadınları ve İlk Kıvılcımlar

Modern sporun 19. yüzyılda kurumsallaşması süreci, erkeklerin güçlü ve rekabetçi, kadınların ise narin ve evcimen olduğu yönündeki ataerkil söylemlerle şekillenmiştir (Joshi, 2024). Bu ideolojik çerçeve, sporun başlangıcından itibaren toplumsal cinsiyet temelli bir ayrışma içinde gelişmesine yol açmıştır.

Kadın futbolunun kökeni, modern sporun ortaya çıkışından da önceye uzanmaktadır. 16. yüzyıla ait edebi kaynaklarda kadınların futbol oynadığına dair çeşitli atıflar bulunur. Ancak modern anlamda ilk kayıtlı kadın futbol maçı 7 Mayıs 1881'de Edinburgh'daki Easter Road Stadyumu'nda, İskoçya ve İngiltere takımları arasında oynanmıştır (The Football Association, 2025). Bu gelişmeyi, 1895 yılında Londra'da kurulan Britanya Kadın Futbol Kulübü (British Ladies' Football Club–BLFC) izlemiştir. Kulüp bünyesindeki takımların düzenlediği karşılaşmaların 10.000'den fazla seyirci tarafından izlenmesi, dönemin basınında geniş yer bulmuştur (TFF, 2012; The Football Association, 2025).

Bu dönemde kadın futbolu yalnızca sportif bir faaliyet değil, aynı zamanda kamusal alanda kadınların meşru varlığını temsil eden politik bir eylem niteliği taşımıştır. 1897'de resmiyet kazanan "Kadınlara Oy Hakkı" kampanyasıyla aynı döneme denk gelen bu organizasyonlar, kadınların sosyal yaşamın her alanında sürdürdükleri özgürleşme mücadelesinin sembolik bir parçası olmuştur (The Football Association, 2025). Kulübün başkanlığını üstlenen feminist aktivist Lady Florence Dixie, kadın sporcuların hareket özgürlüğünü kısıtlamayan, dönemin normlarına meydan okuyan işlevsel spor kıyafetleri kullanmalarını teşvik etmiştir (The Football Association, 2025). Bu durum, kadın bedeninin toplumsal denetim altına alınmasına karşı bilinçli bir direnişin sembolü olarak değerlendirilebilir.

Modern sporun erkeklere ait bir alan olarak şekillendiği düşünüldüğünde, kadınların bu dönemde futbol sahasında varlık göstermesi hem toplumsal hem de kültürel anlamda devrimci bir eylem niteliği taşımaktadır. Nitekim kadın futbolunun bu erken örnekleri, oy hakkı mücadelesinin öncül

pratiklerinden biri olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda futbol, kadınların fiziksel kapasitelerini sergiledikleri bir alan olmanın ötesinde, siyasal katılım ve eşit yurttaşlık taleplerini görünür kılan bir platform işlevi üstlenmiştir. Sahada atılan her gol, aynı zamanda kadınların kamusal ve siyasal alandaki varlık mücadelesinde kazanılmış sembolik bir zafer niteliği taşımıştır.

2.2. Kadın Futbolunda Yasaklar, Dışlanma ve Direniş Yılları

Lady Florence Dixie ve birçok cesur kadının girişimleriyle filizlenen umut verici başlangıç, 1921 yılına gelindiğinde 150'yi aşkın kulübe ulaşan bir büyümeyle kadın futbolunun hızla yayılmasını sağlamıştı. Ancak bu gelişme, aynı yıl The FA kadın futboluna getirdiği yasakla ani bir kesintiye uğradı. 5 Aralık 1921'de The FA, kadın futbolunu ciddi biçimde kısıtlayan bir karar alarak, federasyona bağlı kulüplerin kadın takımlarına sahalarını kullandırmalarını ve The FA'ya kayıtlı hakemlerin bu maçlarda görev yapmalarını yasakladı. The FA, bu kararı "futbol kadınlar için uygun değildir ve teşvik edilmemelidir" gerekçesiyle savunmaktaydı (Skillen ve diğerleri, 2022). Bu karar, kadın futbolunu doğrudan yasaklamasa da takımların tesislere erişimini engelleyerek sporun gelişimini büyük ölçüde durdurdu (Jenkel, 2021).

The FA'nın bu yasağı, dönemin gazetelerinde toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin geniş bir tartışma başlattı. Kadınların spora katılımı, Birinci Dünya Savaşı sonrasında hız kazanan kadın özgürleşmesi bağlamında değerlendirildi ve geleneksel normlara yönelik bir meydan okuma olarak görüldü (Jenkel, 2021). İngiltere Futbol Federasyonu'nun kadınların futbol oynamasına yönelik yasaklama kararı, kadın futbolunun onlarca yıl sürecek bir karanlık döneme girmesine neden oldu. Ancak öncü kadınların attığı tohumlar tamamen kaybolmadı.

Kadın futbolu, yeterli büyüklükte tesislerin eksikliğinden dolayı engellenmiş olsa da, 1930'lar, 1940'lar, 1950'ler ve 1960'ların büyük kısmı boyunca küçük sahalarda ve sınırlı tesislerde devam etmiş, ancak erkek futbolunun gölgesinde kalmıştır (The FA, 2025). Buna rağmen 1940'lardan başlayarak yeni kulüpler kurulmaya devam etmiştir. 1947 yılında Manchester Ladies ve 1949 yılında Manchester Corinthians gibi kadın futbol takımları ortaya çıkmış ve bu takımlar oyunun popülerleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Toplum 1960'larda değişmeye başladıkça, kadınlar sosyal hakları için daha aktif kampanyalar yürütmüş; bu dönemde kadın futbolu önemli ölçüde büyüyerek takım sayısı ve rekabet artmış, resmî ligler ve turnuvalar kurulmuş, 1967'deki Deal Uluslararası Turnuvası ise Kadınlar Futbol Derneği'nin (Women's Football Association-WFA) kurulmasına zemin hazırlamıştır (Skillen ve diğerleri, 2022). 1 Kasım 1969'da 44 kulübün temsilcileri Londra'da WFA'nın ilk toplantısına katılmış ve The FA üzerinde yasağı kaldırmaları yönünde baskı oluşmuştur (The Football Federation, 2025). Bunun sonucunda The FA, resmi olarak yasağı 1970'te kaldırmış, ancak bazı kaynaklara göre uygulamada yasağın kaldırılması Avrupa Futbol Federasyonları Birliği'nin (Union of European Football Associations-UEFA) 1971 yılındaki açıklamasından sonra gerçekleşmiştir (Skillen ve diğerleri, 2022). Böylece 1970'lerde resmen başlayan bu yeni dönem, kadın futbolunun günümüzde ulaştığı küresel statüye uzanan yolun temellerini atmış oldu.

2.3. Kadın Futbolunun Küresel Yükselişi ve Günümüzdeki Konumu

Kadın futbolunun 1970'lerde temelleri atılan ve 1990'lı yıllardan itibaren hız kazanan kurumsallaşma süreci, 1991'de ilk FIFA Kadınlar Dünya Kupası'nın düzenlenmesiyle somut bir ivme kazandı. Bu tarihsel dönüm noktasını, oyun kalitesinin artması, profesyonelleşme çabaları ve artan medya ilgisi izledi.

Günümüzde kadın futbolu, sadece sportif başarılarıyla değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün önemli bir aktörü olarak öne çıkmaktadır. 2022 Avrupa Şampiyonası finalinde İngiltere'nin Wembley

Stadyumu'ndaki 87.192 seyirci rekoru, Barcelona-Real Madrid gibi kulüp maçlarının 90.000'in üzerinde seyirci çekmesi (UEFA, 2025) ve 2023 FIFA Kadınlar Dünya Kupası'nın küresel izleyici sayısında kaydettiği %57'lik artış sporun ulaştığı kitlesel boyutun göstergeleri olarak ele alınabilir.

Kurumsal düzeyde yürütülen FIFA'nın "Kadın Futbolu Gelişim Programı" (FIFA, 2024) ile UEFA'nın (2019) "Equal Game (Eşit Oyun)" gibi kampanyaları ise, kaynak tahsisi ve altyapı yatırımları yoluyla sporun gelişimini sistemli bir şekilde desteklemekte. Öte yandan, ABD Kadın Milli Takımının ücret eşitliği mücadelesi ve altı yıllık hukuki süreç sonucunda elde edilen kazanımlar (Skysport, 2022) ile Megan Rapinoe (Resim 5) gibi oyuncuların toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konularda öncü aktivizmi, futbolun sınırları aşan bir sosyal değişim platformuna dönüştüğünü kanıtlıyor.

Görsel 9. Megan Rapinoe'nun ücret eşitsizliğine karşı milli marş sırasında diz çökerek gerçekleştirdiği protesto (Kyle Robertson/AP; Akt. The Guardian, 2016).

Ancak bu başarı öyküsünün yanı sıra, kadın futbolunun önündeki zorluklar da devam etmektedir. Erkek futboluyla arasındaki ücret farkı, bazı liglerde yetersiz altyapı yatırımları ve medyadaki temsil eşitsizliği, mücadelenin henüz tamamlanmadığını gösteriyor. Buna rağmen, kadın futbolunun ticari marka değerinin hızla artması, genç kızlar arasında spora katılım oranlarının yükselmesi ve oyun kalitesindeki sürekli iyileşme, sporun geleceği açısından umut verici işaretler olarak görülmektedir.

Kadın futbolunun bugün ulaştığı ve geleceğe doğru emin adımlarla ilerlediği süreçteki en önemli dönüm noktalarından biri, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın ortak ev sahipliğinde düzenlenen 2023 FIFA Kadınlar Dünya Kupası olmuştur. Bu turnuva, şimdiye kadar gerçekleştirilenler arasında en geniş katılımlı organizasyon olma özelliğini taşımaktadır. Önceki turnuvalarda 24 olan takım sayısının 32'ye yükselmesi, kadın futbolunun küresel ölçekteki yaygınlığının ve rekabet düzeyinin artışını açıkça göstermektedir. Katılımcı ülke sayısındaki bu artış, oyun kalitesindeki yükselişle de paralellik göstermekte; kadın futbolunun teknik, taktik ve profesyonel gelişim açısından yeni bir evreye geçtiğini ortaya koymaktadır. Bu gelişim, seyirci ilgisi ve medya görünürlüğü üzerinde de belirgin bir etki yaratmıştır. FIFA Başkanı Gianni Infantino'nun açıklamalarına göre, turnuva süresince yaklaşık iki milyon kişi müsabakaları stadyumlarda izlerken, iki milyondan fazla seyirci de yayınlar aracılığıyla

maçları takip etmiştir (FIFA, 2023). Bu veriler, kadın futbolunun küresel ölçekte ulaştığı popülerlik ve etki alanının somut bir göstergesi olmuştur.

Günümüzde kadın futbolu hızlı yükselişini sürdürmektedir. Her geçen gün FIFA, UEFA ve ulusal federasyonlar tarafından ortaya konan stratejik planlamalar ve iyileştirme çalışmaları kadın futbolunu hak ettiği yere ulaştırmaktadır. Kadın futbolculara eşit ücret uygulamasını kabul eden ülkelerin sayısı artmaktadır. Günümüzde kadın futbolculara ödenecek olan ücret politikaları yönünde resmi kararlar almış olan ülkelerden bazıları şu şekildedir:

- *ABD:* Erkek ve kadın milli takım oyuncularının eşit ücret alacaklarına dair hukuki süreç tamamlanmıştır (Skysport, 2022).
- *Avustralya:* Kadın milli takım oyuncuları, erkeklerle aynı ölçek ve şartlarda maaş ve gelir paylaşımı anlaşması imzalamışlardır (Didulica ve Gill, 2019).
- *Brezilya:* Erkek ve kadın milli takım oyuncuları arasında ödül ve teşvik ödemeleri bakımından eşitleme yapılacağı ilan edilmiştir (Reuters, 2020).
- *Danimarka:* Erkek millî takım oyuncuları, kadın takımla eşit temel ücret alma amacıyla ücret artışı talep etmeme kararı aldı. Böylece erkek ve kadın millî takımlara aynı temel katılım ücreti ödenmesi planlanıyor (BBC Sport, 2024).
- *Finlandiya:* 2023 yılı itibarıyla erkek ve kadın milli takım oyuncularının galibiyet/beraberlik primlerinde eşit ücret alacakları duyurulmuştur (Newsclick, 2019).
- *İngiltere:* Oyuncular, başarılarından dolayı ödüllendirilmelerinin, Dünya Kupası öncesinde belirlenen FIFA prim ödemeleri yerine doğrudan Federasyon kasasından yapılması gerektiği konusunda İngiltere Futbol Federasyonu ile anlaşmaya varmışlardır.
- *İrlanda:* 2021 yılında erkek ve kadın milli takım oyuncularının maç başı ücretlerinde eşitlik sağlanacağı konusunda anlaşmaya varılmıştır (BBC Sport, 2021).
- *İspanya:* 2022'de erkek ve kadın milli takım oyuncularına eşit ücret ödeneceği açıklanmıştır (Reuters, 2023).
- *Norveç:* 2017 yılında erkek ve kadın milli takım oyuncularına eşit ücret ve koşulları sunma yönünde anlaşma yapılmıştır (Sykes, 2017).
- *Slovenya:* 2023 sonunda kadın milli takım oyuncuları için erkeklerle eşit ücret ve çalışma koşulları sağlayan bir anlaşma yapılmıştır (FIFPRO, 2020).
- *Yeni Zelanda:* Federasyon, oyunculara erkek ve kadın milli takımlarında oynadıkları maçlar için aynı miktarda ödeme yapmayı taahhüt etmiştir (Reuters, 2020).

Kadın futbolunu geliştirmek ve büyütmek adına yapılan girişimler bunlarla da sınırlı kalmamaktadır. Oyunun ve seyircilerin artan taleplerini karşılayabilmek amacıyla FIFA, UEFA, birçok ulusal federasyon ve kulüp tarafından kapsamlı iyileştirme ve geliştirme çalışmaları yürütülmektedir. Örneğin, artan oyun ve oyuncu talebine paralel olarak en önemli ihtiyaçlardan biri olan antrenör eksikliğini gidermek üzere UEFA, kadın futbol antrenörlerinin sayısının artırılmasına yönelik çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda UEFA, kadın futbol antrenörlerinin eğitim giderlerinin önemli bir kısmını karşılamak üzere burs programları düzenlemekte; deneyimli antrenörler tarafından yürütülen mentörlük programlarıyla da yetişmiş antrenörlerin mesleki gelişimlerini desteklemektedir. Ayrıca, kız çocuklarının erken yaşta futbolla tanışmalarını sağlamak amacıyla "Disney Playmakers" adlı projeyi hayata geçirerek 5–8 yaş arası kız çocuklarına yönelik ücretsiz etkinlikler düzenlemektedir.

İngiltere'de bazı kulüpler bazında kadın futbolcuların profesyonel koşullarını iyileştirmeye yönelik önemli bir karar alınmıştır. Mali düzenlemeler çerçevesinde, Kadınlar Süper Ligi'nde (Women's Super League) yer alan kulüplerin 23 yaş ve üzerindeki oyuncularına yıllık en az 40.000 Sterlin maaş ödenmesine karar verilmiştir (The Guardian, 2025).

Benzer şekilde Almanya'da da kadın futbolunun profesyonelleşmesi yönünde büyük adımlar atılmaktadır. Mehta (2025) tarafından aktarıldığı üzere, Almanya Futbol Federasyonu (DFB), kadın futbolunun gelişimini hızlandırmak ve profesyonelleşme sürecini desteklemek amacıyla yaklaşık 100 milyon avroluk kapsamlı bir yatırım planı açıklamıştır. Bu yatırımın temel hedefi, Frauen-Bundesliga'nın ekonomik sürdürülebilirliğini artırmak, altyapı koşullarını iyileştirmek ve kadın futbolunun görünürlüğünü güçlendirmektir. Plan kapsamında yeni bir lig şirketinin kurulması, kulüplerin finansal katkılarının artırılması ve uzun vadeli gelir modellerinin geliştirilmesi öngörülmektedir. DFB'nin bu girişimi, Almanya'da kadın futbolunun yapısal olarak güçlendirilmesi ve uluslararası rekabet gücünün artırılması yönünde atılmış en önemli adımlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Kulüp düzeyinde de benzer şekilde önemli yatırımlar yapılmaktadır. Almanya'nın önde gelen kulüplerinden FC Bayern München, kadın futboluna yönelik artan ilgi ve seyirci talebini karşılamak amacıyla yeni bir stadyum planı üzerinde çalışmaktadır. Kulüp, mevcut kadın futbol stadyumunun yalnızca yaklaşık 2.500 kişilik kapasiteye sahip olması nedeniyle, yaklaşık 15.000 seyirci kapasiteli Sportpark Unterhaching tesisini 7.5 milyon avro karşılığında satın almak üzere girişim başlattığını açıklamıştır (Son, 2025).

Sonuç olarak, kadın futbolu günümüzde yalnızca sportif bir alan olmanın ötesine geçerek toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümün güçlü bir göstergesi hâline gelmiştir. 2023 FIFA Kadınlar Dünya Kupası'nın rekor katılımlı yapısı, kadın futbolunun küresel ölçekte ulaştığı ivmeyi gözler önüne sererken; FIFA, UEFA, ulusal federasyonlar ve kulüplerin yürüttüğü yatırımlar, bu alanın sürdürülebilir bir biçimde büyümesini sağlamaktadır. İngiltere ve Almanya örneklerinde görüldüğü üzere, profesyonel koşulların iyileştirilmesi, ücret eşitliği ve altyapı yatırımları, kadın futbolunun hem rekabet düzeyini hem de görünürlüğünü artırmaktadır. Bu gelişmeler, kadın futbolunun gelecekte yalnızca sahadaki başarılarla değil, aynı zamanda eşitlik, fırsat adaleti ve toplumsal dönüşüm alanlarında da öncü bir rol üstleneceğini bizlere göstermektedir.

Düşünme / Tartışma Soruları

1. Antik dönemden Paris 2024'e uzanan süreç, kadınların spordaki konumunun nasıl değiştiğini gösteriyor?
2. Coubertin'in kadın sporculara bakışı, bugün hâlâ hangi alanlarda etkisini hissettiriyor?
3. Kadın sporcuların tarihsel mücadelesi sporda toplumsal cinsiyet eşitliğini nasıl şekillendirmiştir?
4. Tokyo 2020 ve Paris 2024'teki cinsiyet dengesi spor dışında hangi alanlara etki eder?
5. Ulusal federasyonların eşit ücret kararları, kadın futbolunun geleceğini nasıl şekillendirebilir?

Ek Kaynaklar

Kurum ve Kuruluşlar

1. Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (United Nation Women- UN Women) (https://eca.unwomen.org)
   BM Kadın Birimi, kadın haklarını, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve tüm kadınların ve kız çocuklarının güçlenmesini ilerletmek için var.
2. Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD) (https://www.ceid.org.tr/)
   CEİD Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesi ile ilgili kamu politikalarının oluşturulma ve uygulama süreçlerinin ve sonuçlarının etkin, sistematik ve sürekli izlenmesi için gerekli kamusal ve sivil kapasitenin güçlendirilmesini amaçlayan bir örgüttür.
3. Kadınlar İçin Spor ve Fiziksel Aktivite Derneği (KASFAD) (https://www.kasfad.org/)
   2012 yılında bağımsız bir sivil toplum kurumu olarak kurulmuştur. Amacımız ülkemizde spor ve fiziksel aktiviteye katılımın kadınların ve kız çocukların günlük yaşamlarının bir parçası olması için onların güvenilir ve eşitlikçi bir ortamda spor ve fiziksel aktiviteye katılımlarının koşullarının oluşturulmasına katkıda bulunmaktır."

Akademik Kaynaklar

1. Jenkel, L. (2021). The FA's ban of women's football 1921 in the contemporary press–a historical discourse analysis. Sport in History, 41(2), 239-259.
2. Kavasoğlu, İ., & Koca, C. (2022). Turkey's First Female Auto Racing Champion: Samiye Cahit Morkaya. The International Journal of the History of Sport, 39(10), 1178-1198.
3. Kavasoğlu, İ., & Yaşar, M. (2016). Toplumsal cinsiyet normlarının dışındaki sporcular. Spor Bilimleri Dergisi, 27(3), 118-132.
4. Koca, C. (2006). Beden eğitimi ve spor alanında toplumsal cinsiyet ilişkileri. Spor Bilimleri Dergisi, 17(2), 81-99.
5. Koca, C. (2016). Sporun toplumsal cinsiyet halleri. Spor Yayınevi.
6. Koca, C., & Öztürk, P. (2015). Gendered perceptions about female managers in Turkish sport organizations. European Sport Management Quarterly, 15(3), 381-406.
7. Miragaya, A. M. (2006). The process of inclusion of women in the Olympic Games (Doctoral dissertation, Universidad Gama Filho).
8. Mitchell, S. (1977). Women's participation in the Olympic Games 1900-1926. Journal of Sport History, 4(2), 208-228.

9. Öztürk, P. (2017). Kadın futbolcuların futbol alanındaki deneyimleri. Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi.
10. Öztürk, P., & Koca, C. (2015). Futbolun "ötekisi" kadınlar, fotoğrafın "ötekisi" fotoromanı yazıyor. Moment Dergi, 2(2), 157-183.
11. Öztürk, P., & Koca, C. (2018). Futbolda Kadınlar: Bir Sosyal Alan Olarak Kadın Futbol Takımının Analizi. Turkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences, 10(3).
12. Öztürk, P., & Koca, C. (2018). Futbolda Kadınlar: Bir Sosyal Alan Olarak Kadın Futbol Takımının Analizi. Turkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences, 10(3).
13. Smith, M. M., & Wrynn, A. M. (2014). History of gender and gender equality in the Olympics and Paralympics. In Routledge handbook of sport, gender and sexuality (pp. 57-65). Routledge.

Raporlar

1. KASFAD Spor Alanında Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Dil Rehberi (2015, Eylül). https://www.kasfad.org/spor-alaninda-toplumsal-cinsiyete-duyarli-dil-rehberi/
2. KASFAD Sporda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Raporu 2023. https://www.kasfad.org/sporda-toplumsal-cinsiyet-esitligi-raporu-2023/
3. CEİD Sporda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması (Prof. Dr. Canan Koca Arıtan). https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/Spor-Toplumsal-Cinsiyet-Esitligi.pdf

Görsel / İşitsel Kaynaklar

1. Pardos, J. (2024). Her Şey Bitti:
   İspanyol Futbolunu Değiştiren Öpücük [Belgesel]. Netflix. Belgesele Netflix platformundan erişilebilir.
2. Villeneuve, P. (2022). Lionesses: How Football Came Home [Belgesel]. Youtube.
   Bu linkten erişilebilir: https://www.youtube.com/watch?v=BhIM2Bm65Fc
3. İstanbul Gedik Üniversitesi. (2021). Sporda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Etkinliği. Youtube.
   Bu linkten erişilebilir: https://www.youtube.com/watch?v=aJOLHQKhUKg

Kaynakça

BBC Sport. (2021, August 31). Republic of Ireland: FAI announces equal pay for men's and women's senior teams. *BBC Sport*. https://www.bbc.com/sport/football/58385989

BBC Sport. (2024, June 14). Denmark men refuse pay rise for women's equality. *BBC Sport*. https://www.bbc.com/sport/football/articles/c3gg30gvqpgo

Caissie, T. (2020, October 16). Hidden women of history: Kyniska, the first female Olympian. *The Conversation*. https://doi.org/10.64628/AA.xytct79h6

Coakley, J., & Pike, E. (2014). *Sports in society: Issues and controversies*. McGraw-Hill.

Didulica, J., & Gill, K. (2019, December 13). Gender equality in football - how we negotiated equal rights for the Matildas & Socceroos. https://www.lawinsport.com/topics/item/gender-equality-in-football-how-we-negotiated-equal-rights-for-the-matildas-socceroos

Egypt Museum. (2025). *Wrestling in ancient Egypt*. https://egypt-museum.com/wrestling/

Emery, L. (1984). Women's participation in the Olympic Games: A historical perspective. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance, 55*(5), 62–72. https://doi.org/10.1080/07303084.1984.10629768

Europeana. (2025). *Persfoto Olympische Zomerspelen 1928 Amsterdam, 1331 800 m dames gewonnen door Duitse Radke., Algemeen Fotobureau (Ltd.) Amsterdam 1928*. https://www.europeana.eu/nl/item/2021648/resource_document_collectiegelderland_XWAA232LRYYTIAPUF772HRNYHEMBAS3Y3I2YWEM5UO37TC5AISYQ

Fenerbahçe. (2024, July 26). *Paris 2024 Olimpiyat Oyunları'nın açılış töreni yapıldı*. https://www.fenerbahce.org/haberler/paris-olimpiyatlari/2024/7/paris-2024-olimpiyat-oyunlari-nin-acilis-toreni-yapildi

Ferez, S. (2012). From women's exclusion to gender institution: A brief history of the sexual categorisation process within sport. *The International Journal of the History of Sport, 29*(2), 272–285.

FIFA. (2023). *FIFA Women's World Cup Australia & New Zealand 2023™*. https://inside.fifa.com/official-documents/annual-report/2023/competitions/fifa-womens-world-cup-australia-and-new-zealand-2023/fifa-womens-world-cup-2023-beyond-greatness

FIFA. (2024). *FIFA Women's Development Programme*. https://digitalhub.fifa.com/m/3337fe5231c26c72/original/mzliwvh0tj7maojqnyim-pdf.pdf

FIFPRO. (2023, December 20). *Slovenian women's national team arrange equal pay and working conditions*. https://www.fifpro.org/en/articles/2023/12/slovenian-women-s-national-team-arrange-equal-pay-and-working-conditions

Fleck, R. K., & Hanssen, F. A. (2009). "Rulers ruled by women": An economic analysis of the rise and fall of women's rights in ancient Sparta. *Economics of Governance, 10*(3), 221–245.

Hirtler, G. (2019, September 2). Celebrating Pierre de Coubertin: The French genius of sport who founded the modern Olympic Games. *Olympics*. https://www.olympics.com/ioc/news/celebrating-pierre-de-coubertin-the-french-genius-of-sport-who-founded-the-modern-olympic-games

Jenkel, L. (2021). The FA's ban of women's football 1921 in the contemporary press – A historical discourse analysis. *Sport in History, 41*(2), 239–259.

Joshi, V. (2024). Phenomenon of Wags: Sociological analysis of sport. *IOSR Journal of Humanities and Social Science, 29*(6), 29–32.

Mehta, K. (2025, October 28). Germany reach Nations League final as big investment looms. https://amp.dw.com/en/germany-reach-nations-league-final-as-big-investment-looms/a-74527382?utm_source=chatgpt.com

Merriam-Webster. (2025, October 26). Olympic Games. In *Merriam-Webster.com dictionary*. https://www.merriam-webster.com/dictionary/Olympic%20Games

Messner, M. A. (2002). *Taking the field: Women, men, and sports* (Vol. 4). University of Minnesota Press.

Mouratidis, J. (1984). Heracles at Olympia and the exclusion of women from the ancient Olympic Games. *Journal of Sport History, 11*(3), 41–55.

Newsclick. (2019, September 7). *Equal pay for equal play: Finland to pay women and men's national teams the same*. https://www.newsclick.in/equal-pay-equal-play-finland-decide-pay-women-and-mens-national-teams-same

Olympics. (2021, March 8). *Tokyo 2020 first ever gender-balanced Olympic Games in history, record number of female competitors at Paralympic Games*. https://www.olympics.com/ioc/news/tokyo-2020-first-ever-gender-balanced-olympic-games-in-history-record-number-of-female-competitors-at-paralympic-games

Olympics. (2025, October). *Gender Equality Review Project*. https://www.olympics.com/ioc/gender-equality/advocacy-and-support/gender-equality-review-project

Olympics. (2025, November 14). Olympism and the Olympic movement. https://www.olympics.com/ioc/faq/olympism-a).nd-the-olympic-movement/what-is-olympism

Pausanias. (1918). *Yunanistan'ın tasviri* (W. H. S. Jones ve H. A. Ormerod, Çev.). Harvard University Press. (Orijinal eser 2. yüzyılda yayımlandı)

Redfield, J. (1977). The women of Sparta. *The Classical Journal, 73*(2), 146–161.

Reuters. (2020, October 10). -Soccer- England's men's and women's teams receive equal pay, says FA. https://www.reuters.com/sports/soccer-englands-mens-womens-teams-receive-equal-pay-says-fa-2020-09-03/#:~:text=On%20Wednesday%2C%20the%20Brazilian%20Football,amount%20for%20earning%20a%20cap

Reuters. (2023, September 14). Spanish women players call off strike after reaching pay agreement. https://www.reuters.com/sports/soccer/spanish-women-players-call-off-strike-after-reaching-pay-agreement-2023-09-14/

Ripa, Y. (2020, June 22). Women and the Olympic Games. *Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe*. https://ehne.fr/en/node/12316

Scraton, S., & Flintoff, A. (Eds.). (2002). *Gender and sport: A reader*. Psychology Press.

Skillen, F., Byrne, H., Carrier, J., & James, G. (2022). 'The game of football is quite unsuitable for females and ought not to be encouraged': A comparative analysis of the 1921 English Football Association ban on women's football in Britain and Ireland. *Sport in History, 42*(1), 49–75.

Skysport. (2022, February 23). USA women: Equal pay settlement reached with US Soccer in deal which will see terms match men's players. https://www.skysports.com/football/news/28508/12548450/usa-women-equal-pay-settlement-reached-with-us-soccer-in-deal-which-will-see-terms-match-mens-players

Son, T. (2025, October 28). Bayern Munich to buy Unterhaching stadium? https://www.bavarianfootballworks.com/bayern-munich-finances-board/145331/bayern-munich-to-buy-unterhaching-stadium?utm_source=chatgpt.com

Sykes, S. (2017, October 8). Norway men's football team takes pay cut so women's side earns the same. https://www.euronews.com/2017/10/08/norway-women-football-equal-pay#:~:text=Norway's%20male%20and%20female%20football,%E2%82%AC640%2C130%20(6m%20krone)

TFF. (2012). *Kadın futbolu kitapçığı*. Türkiye Futbol Federasyonu. https://tff.org/Resources/TFF/Documents/0002012/Ligler/Kadinlar/Kadin-Futbolu-Kitapcigi.pdf

The Football Association. (2025, October 25). *The story of womens football in England*. https://www.thefa.com/womens-girls-football/heritage/kicking-down-barriers#:~:text=On%205%20December%201921%2C%20the,ought%20not%20to%20be%20encouraged.%E2%80%9D

The Guardian. (2016, October 6). Megan Rapinoe says she'll continue anthem protest: 'I cannot stand idly by'. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/football/2016/oct/06/megan-rapinoe-national-anthem-protest-usa-soccer

The Guardian. (2025, October). Women's Super League salary floor details revealed in new financial rules. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/football/2025/oct/08/womens-super-league-salary-floor-details-revealed-in-new-financial-rules?utm_source=chatgpt.com

TMOK. (2025). *Olimpiyat oyunları tarihi*. https://olimpiyat.org.tr/Olimpiyat-Oyunlari-Tarihi

UEFA. (2019, April 1). *#EqualGame*. https://www.uefa.com/news-media/news/0250-0f8e6a152e6d-8a8ef390955c-1000--equalgame/

UEFA. (2025, July 24). *Biggest Women's EURO crowds and UEFA women's competition crowds*. https://www.uefa.com/womenseuro/news/0276-15748cb0ba74-f342af5f57b8-1000--biggest-women-s-euro-crowds-and-uefa-women-s-competition-c/

YAZAR BİYOGRAFİLERİ[81]

Dr. Canan ALDIRMAZ

Dr. Canan Aldırmaz, 2015 yılında Manisa Celal Bayar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü'nden lisans derecesini almış, aynı üniversitede Sporda Psikososyal Alanlar programında yüksek lisansını tamamlamış ve Ege Üniversitesi Sporda Psikososyal Alanlar doktora programından mezun olmuştur. 2015–2021 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı kadrolu beden eğitimi ve spor öğretmeni olarak görev yapan Aldırmaz, 2021 yılından bu yana Kocaeli Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Rekreasyon Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Akademik ilgi alanları egzersiz ve spor psikolojisi, psikolojik performans gelişimi, atletik performans ve futbol bilimini kapsamaktadır. 2014 yılından beri futbol antrenörü olarak görev yapan ve UEFA antrenör lisansına sahip olan Aldırmaz, Türkiye Kadın Futbol Süper Ligi'nde teknik direktör olarak görev yapmaktadır.

Dr. Öğr. Üyesi Cemile TURGUT

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan Cemile Turgut, 2014 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamlamış aynı dönemde İstanbul Barosu'nda avukatlık stajını yapmıştır. 2021 yılında, İstanbul Üniversitesi'nde "Kişilik Hakkının Bir Görünümü Olarak Unutulma Hakkı" isimli doktora tezini savunmuş ve doktor unvanını almıştır. 2014 yılında başladığı akademik kariyerine, 2022 Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı'nda Dr. Öğretim Üyesi olarak devam etmektedir.

Prof.Dr. Çiğdem ÇAĞLAYAN

Prof. Dr. Çiğdem Çağlayan, Anadolu Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezuniyetinin ardından halk sağlığı alanında uzmanlaşmış, Kocaeli Üniversitesi'nde profesör ve Halk Sağlığı Anabilim Dalı Başkanı olarak görev yapmaktadır; toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın sağlığı ve eşitsizliklerin azaltılması konularında yürüttüğü çalışmalarla kadın çalışmaları alanında önemli katkılar sunmuş, bu kapsamda üreme sağlığı, kadın çalışanların mesleksel ve üreme sağlığı sorunları, güvenli annelik, yakın partner şiddeti ve kadın sağlığı hizmetleri üzerine eğitimler, araştırmalar ve yayınlar üretmiştir. Kadın sağlığına yönelik mesleki uygulamalardan sendikalı kadın işçilere verilen eğitimlere ve tıp fakültesi ders içeriklerine uzanan geniş bir yelpazede çalışan Çağlayan, ayrıca toplumsal katkı projeleri ve kadın odaklı halk sağlığı araştırmalarıyla çeşitli ödüllere değer görülmüştür.

[81] İsime göre alfabetik sıralıdır.

Doç. Dr. Derya DEMİRDİZEN ÇEVİK

Derya Demirdizen Çevik, Kocaeli Üniversitesi Ali Rıza Veziroğlu Meslek Yüksekokulu'nda öğretim üyesidir. Lisans ve doktora eğitimini Çalışma Ekonomisi, yüksek lisansını ise Kadın Çalışmaları alanında tamamlamış; doktora tezinde bakım emeği ekseninde kadın göçü ve göç politikalarını incelemiştir. Akademik çalışmaları toplumsal cinsiyet, feminist teoriler, sosyal politika, kadın emeği, göç, beyin göçü ve dezavantajlı grupların toplumsal yaşama erişimi gibi alanlarda yoğunlaşmakta; özellikle feminist tarih yazımı, emeğin dönüşümü ve bakım politikalarını eleştirel bir perspektifle değerlendirmektedir.

Dr.Öğr.Üyesi Dilşah Buşra KARTAL

Dilşah Buşra Kartal, 2012 senesinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde lisans eğitimini tamamlamış; 2015 senesinde Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Tezli Yüksek Lisans Programı'nda yüksek lisans; 2021 senesinde ise İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Doktora programında ise doktora derecesini elde etmiştir. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Ana Bilim Dalı bünyesinde 2014-2021 yılları arasında araştırma görevlisi, 2021-2023 yılları arasında ise doktor öğretim üyesi olarak çalışmıştır. 2023 senesinden beri Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Ana Bilim Dalı bünyesinde doktor öğretim üyesi olarak çalışmaya devam etmektedir.

Dr.Öğr.Üyesi Duygu KOÇAK DİKER

2006 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Doktora Programı'na başladı. "Konut ve Çatılı İşyeri Kiralarında Kiracının Ödeme Dışındaki Yan Borçlarına Aykırılığı ve Sonuçları" isimli doktora tezi, 1.3.2013 tarihinde Prof. Dr. Hüseyin Hatemi, Prof. Dr. Hasan Erman, Prof. Dr. E. Saba Özmen, Prof. Dr. Tufan Öğüz, Prof. Dr. Suat Sarı'dan oluşan jüri tarafından oybirliği ile kabul edildi. Yazar 2005 yılında araştırma görevlisi olarak başladığı Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Prof. Dr. F.Belgin ÖZAYDINLI

Prof. Dr. F. Belgin ÖZAYDINLI Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Programları ve Öğretim Ana Bilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Lisans eğitimini İngiliz Dil Bilimi, Yüksek Lisans Eğitimini Yabancı Diller Eğitimi ve Doktorasını Eğitim Bilimleri alanında tamamlayan Özaydınlı, akademik çalışmalarını eğitim programları, program geliştirme ve program değerlendirme konularında gerçekleştirmektedir. Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı başkanlığını da yürüten Özaydınlı, programda Kadın ve Eğitim başlıklı dersin yürütücülüğünü yapmaktadır.

Doç. Dr. Funda DAĞ

Funda Dağ, Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Teknolojileri Anabilim Dalı'nda öğretim üyesidir. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarını zeki öğretim sistemleri ile semantik web temelli bireyselleştirilmiş öğrenme ortamları üzerine tamamlayan Dağ, çalışmalarını eğitim teknolojileri, dijital öğrenme ortamları ve toplumsal cinsiyet alanlarının kesişiminde sürdürmektedir. Öğretmen eğitimi, bilgi işlemsel düşünme, çevrimiçi öğrenme ve dijital dönüşüm konularında ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda araştırma ve proje yürütmüştür. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'nda lisansüstü tezler de yönetmekte olan Dağ, aynı zamanda dijitalleşme, teknoloji kullanımı ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini eleştirel bir çerçevede incelediği "Teknoloji ve Kadın" adlı yüksek lisans dersini yürütmektedir.

Doç. Dr. Gülten DURSUN

Gülten Dursun, Kocaeli Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, Gelişme İktisadı Anabilim dalı öğretim üyesidir. Lisansı Anadolu Üniversitesi İktisat bölümünde, yüksek lisans ve doktorasını Marmara Üniversitesi Uluslararası İktisat programında tamamladı. Toplumsal Cinsiyet ve Ekonomi, Modern Büyüme Teorileri, Kalkınma İktisadı, Kadın Emeği ve Toplumsal Kalkınma gibi alanlarında dersler yürütmektedir. Araştırma faaliyetleri ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği, yoksulluk, bölgesel çalışmalar, göç ve ekonomik kalkınma, kadın istihdamı konularına odaklanmıştır. Özel ilgi alanları arasında doğal afetler ve toplumsal cinsiyet, disiplinler arası çalışma ve yöntembilim, panel veri ekonometrisi, zaman serisi analizi, toplumsal cinsiyet çalışmalarında veri görselleştirmesi ve kalkınmada felsefi konular yer almaktadır. Fotoğraf sanatıyla ilgilenmekte ve 'Kadın Fotoğrafçılar Derneği' aracılığıyla feminist anlatı üzerinden sanatın ataerkil tarihini tıpkı Justin Kurland gibi yeniden dengelemenin yollarını aramaktadır.

Doç. Dr. Osman Nejat AKFIRAT

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü'nden 1987 yılında mezun oldu. Aynı üniversiteden Psikometri alanında 2002'de yüksek lisansını, 2010 yılında Eğitim Psikolojisi programında doktorasını tamamladı. Ulusal ve uluslararası alanda makaleleri ve proje çalışmaları, kitap ve kitap bölümleri bulunmaktadır. Halen Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık anabilim dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda Öğrenme Meraklıları Eğitim Kooperatifi paydaşıdır.

Doç. Dr. Yıldız ÖZTAN ULUSOY

Ankara Üniversitesi Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü'nden 1988 yılında mezun olan Ulusoy, 1994 yılından bu yana Kocaeli Üniversitesi'nde akademik çalışmalarını sürdürmektedir. Psikolojik danışma, iletişim becerileri ve kariyer gelişimi alanlarında uzmanlaşan yazar, özellikle gelişimsel süreçler içinde yetişkinlik dönemine ilişkin psikolojik dinamikler üzerine yoğunlaşarak kapsamlı araştırmalar yürütmektedir. Akademik çalışmaları, yetişkinlerin yaşam döngüsü içerisinde karşılaştıkları karar verme süreçleri, kariyer yönelimleri ve kişisel gelişim gereksinimlerini anlamaya yönelik kuramsal ve uygulamalı araştırmaları kapsamaktadır. Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'nda "Kadın ve Kariyer" dersini vermekte olan Ulusoy, kadınların profesyonel yaşamda karşılaştıkları yapısal engeller, güçlenme süreçleri ve kariyer gelişimlerinin psikososyal temelleri üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

Kadın Çalışmaları

Nereden Başlasam

Editörler: F. Belgin Özaydınlı, Funda Dağ

çizgi
KİTABEVİ